

190949

ШКАФ

АХМАДИ ДОНИШ

НАВОДИР

- УЛ -

ВАҚОЕЪ

АКАДЕМИЯИ ФАНҲОИ РСС ТОҶИКИСТОН
ШУҒБАИ ФАЛСАФА

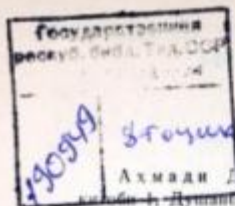
АХМАДИ ДОНИШ

НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ

КИТОБИ 1

МУҲАРРИРОНИ МАСЪУЛ: ДОКТОРИ ИЛМИ ФИЛОЛОГИЯ
Расул ХОДИЗОДА,
НОМЗАДИ ИЛМИ ФИЛОЛОГИЯ
Аликул ДЕВОНАКУЛОВ

НАШРИЯТИ «ДОНИШ»
ДУШАНБЕ — 1988

Ахмади Доғиш. «Наводир-ул-вақоеъ»,
Душанбе, «Дониш», 1988, с. 287.

«Наводир-ул-вақоеъ» — яке аз осори бар-
частан илмӣ-адабии доғишманди бузург Ахма-
ди Доғиш буда, аз муқаддима ва бисту як фасл
иборат аст. Асар дар ҳудуди солҳон 1875—1882
таълиф ёфта, ҳамчун қуллани баланди эҷодиёти
адиби беҳамтон халқи тоҷик маъмул аст.

Матни илмӣю нитикодӣ бо тасҳеҳу муқобалаи:

Алиқул Девонақулов, Акбар Богбони Фирдавс,
Олима Зиёвудинова, Мехрӣ Бақоева,
Олима Хомидов, Сурайё Раҳимзода,
Мамадҷон Гулрӯзов, Муҳаммадраҳим Исоев

Во муносибати ҷашни
150-солагии таваллуди
мутафаккир ва маорифпарвари
бузург нашр карда мешавад

«НАВОДИР-УЛ-ВАКОЕЪ»-и АХМАДИ ДОНИШ

Ахмад ибни Носири Сиддиқии Бухорӣ, ки дар таърихи илму маърифати тоҷик бо Аҳмади Дониш ё худ Аҳмади Қалла маъруф мебошад, дар соли 1827 дар Бухоро таваллуд ёфтааст.¹ Вай баъд аз хатми мадраса ва махсусан бо сазо кӯшиш ва истеъдоди фитрии худ илмҳои маъмули замонашро ба тарикки боду шояд омӯхта, дар арсаи илму маданият ҳамчун файласуфи машхур, адиби баркамол, ситорашиноси беҳамто, хаттоту наққоши моҳир ва сиёсатмадори бузург мавқеъ найло менамояд. Махсули илмӣ-адабии ӯ, ки имрӯз бо унвонҳои «Наводир-ул-вақоеъ», «Манозир-ул-қавокиб», «Таърихча», «Меъёр-ут-тадаҷҷот», «Ар-рисола фи аъмол-ул-қура», инчунин дар ҷандин дафтарҳои мусаввада ва хотироти ӯ ба мо расидаанд, аз ҷиҳати доираи маърузӣ ва тарзу усули нави ҳалли масъалаҳои иҷтимоию фалсафӣ қимат ва аҳамияти ниҳоят бузург дорад.² Аммо дар маҷмӯи мероси адабию илмӣ Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» бо мундариҷаи ғовӣ-илмӣ ва қимати фалсафӣ-адабӣ мақому маъзалаи машхуре дорад.

«Наводир-ул-вақоеъ» дар таҳрир ва нақшан аввали муаллиф дар ҳудуди солҳои 1868—1873 навишта шуда, пас аз соли 1875 Аҳмади Дониш онро ҷанг бор аз нав таҳрир ва тақвим намудааст. Асар аз бисту се боби алоҳида ба ҳам алоқаманд иборат буда, масъалаҳои тарбияи инсон, муайян кардани мавқеи маърифат дар тақомули фарди ҷамъиятӣ, танқиди ҳаёти феодалий, маъаммати зулму истибод, вассфи адлу адолат, тарзи нави идораи давлат, таассуроти сафарҳои Россия ва ҷанге диктаторӣ фалсафӣю реалистиро дарбар мегирад. Оини сабабҳои маҳдудия-

¹ Нигаред: Айнӣ С., Кулӣёт, ҷ. 7, «Ирфон», 1962, с. 29—41; Турсунаев М. На пути к созданию человечества, Жури, «Гулистан», № 1, с. 11—23; Бертельс Е. Э. Рукописи произведений Ахмада-Калла, Труды Таджикской базы АН СССР, т. III, Л., 1936, с. 7—28; Расул Ходизода, Ахмади Дониш, «Ирфон», 1960; Мутафаккири бузурги тоҷик, жури, «Шарқи сура», 1960, № 5, с. 142—153; Ахмади Дониш, Тарҷуман ҳол ва мероси адабию илмӣ, «Ирфон», 1976; Раҷабов З. Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш, «Ирфон», 1991; Богоутдинов А. М. Очерки по истории Таджикской философии, 1961, с. 264—308; Улугзода С., Аҳмади Дониш, 1946.

² Дар бораи таъсири мероси адабию илмӣ ва баъди мухтасари мундариҷаи асарҳои Аҳмади Дониш ба китоби Р. Ходизода (Аҳмади Дониш, Ирфон, 1976) муроҷиат шавад.

ти эҷоднети мутафаккир муҳаккиқ Расул Ходизода чуни меоварад:

«Аҳмади Дониш дар шароити таассуби дину хурофот ва ҳукмронии чаҳолати феодалии асри миёна ҳаёт ба сар бурда, ақида ва чаҳонбинии ӯ низ асосан дар муҳити тағу тори пуристибдоди аморати Бухоро ташаккул ёфтааст. Бинобар ин вай дар таҳлил ва тавзеҳи бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ-ҷамъиятӣ, илмӣ-фалсафӣ ва ахлоқӣ-тарбиявӣ дар зери таъсири ақидаҳои дини ислом ва фалсафани идеалистӣ буд. Ин усули тадқиқ ва таҳлили муаллиф асосан ду сабаб дошт.

Якум. Чунон ки дар боло гуфтем, Аҳмади Дониш дар муҳити феодалий асосан дар заминаи идеологияи диниву идеалистӣ тарбия ёфта буд ва ҳанӯз барои аз таъсири бори ин идеология ҳалос шудан шароити таърихиву иҷтимоӣ барои ӯ омода нашуда буд. Дар чуни вазъият вай табиист, ки дар бисёр масъалаҳои илмӣ фалсафӣ ҳанӯз побанди ҳамаи ақидаҳои идеалистии асримеънагӣ буд.

Дуюм. Аҳмади Дониш дар вақти таълифи осори худ пеш аз ҳама хонанда ва аҳли илму дониши замони худро дар назар дошт. Бинобар ин дар вақти ба хонандаи он давр фаҳмондан ва таълиқи намудани ақидаҳои худ роҷеъ ба ин ё он масъала аз таълимот ва ақидаҳои маълум ва расмӣи он давр сарфи назар намудан мумкин набуд. Аҳмади Дониш ба хонандаи худ, ба рақиб ва ҳарифони гоёгии худ бояд исбот мекард, ки вай масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ сиёсӣ, ахлоқӣ-динӣ, фалсафӣ ва табииро дар доираи илму дониши расмӣи он давр, яъне дар доираи таълимоти китобҳои мӯтабарӣ таълимӣи мадраса ва ғайра ҳеле ҳуб медонад ва ҳатто дар тавҷеҳу тафсири бисёр нуқтаҳои олимонии «обрӯмандӣ» замонаш як сару гардан болотар меистад.

Аммо дар ҳамаи ақида ва афкори идеалистӣ ва тавҷеҳоти соф динӣ ҳам Аҳмади Дониш нисбат ба уламои дини расмӣ ва омузгорони хушкмизоҷи мадрасаҳои асримеънагии Бухоро як пешқадами ва пешдастӣ дошт. Аҳмади Дониш дар бисёр масъалаҳо аз китобҳои динӣ, аз ҳадис ва оятҳои «Қуръон» далелу бурҳон меовард. Лекин вай дар ҳамаи мавридҳо, махсусан пас аз баёни қисми назариявӣ, ки бештар характери идеалистӣ дошт, ба таъсири ҳаёти воқеии инсон ва ҷамъият мегузарад. Ин ҳаёт ва ҷамъият низ як мафҳуми мучаррад набуда, балки воқеият ва муҳити реалии ҳамаи замон, зиндагии мардум ва халқи оддӣ, ҳаёти ҳамаҷузъи он давр буд. Дар вақти таълиқи намудани ин доғмаву таълимоти диниву идеалистӣ ба воқеаҳои замони онрӯза Аҳмади Дониш фикрҳои ҳеле далерона баён мекунад, ба дараҷае, ки аҳкоми дину шариятро ислоҳ мекунад, ба шароити зиндагии мардум оғро мувофиқ мекунонад, аз рӯи заруроти ҳаёти воқеӣ онҳоро ба тарзи худ тавҷеҳ ва шарҳ мекунад. Аз ин ҷо буд, ки уламои расмӣи он давр Аҳмади Донишро ба бединию кофирӣ айбдор мекарданд ва осору рисолаҳои ӯро намунаи куфру бидъат медонистанд».

Аҳмади Дониш маҳз дар «Наводир-ул-вақоъ» ҳамчун олим,

табиатшинос ва адибу мутафаккири барҷаста намоён мегардад. Афкори илмӣ-фалсафии ин nobигаро дар асоси ҳамин асар до-нишманди муътабари советии тоҷик А. М. Баҳоваддинов чамъ-баст намуда навишта буд: «Аҳмади Дониш ягона олимост, ки дар нимаи дуҷуми асри XIX ба масъалаҳои умдаи фалсафа даҳл намудааст».²

Аҳмади Дониш дар асоси муҳокимаҳои ақливу маънавий, бо далелҳои илми дақиқ ва таҷрибаи амалияи олами табиат дар бисёр масъалаҳои муҳимми фалсафӣ фикрҳои мустақил ва на-ви пешқадамона баён намудааст. Муаллиф бобҳои махсусро онд ба пайдоиши олам, ҳаёт, вазифаи иҷтимоӣ-таърихӣ инсон, ба сохти фазову замин, ҳаракат ва тағйирёбии ҷисмҳои табиӣ бахшидааст. Ва аз ин ҷо метавон гуфт, ки «Наводир-ул-вақоъ» ягона асарест, ки дар бобати омӯхтани системаи пурраи афкори фалсафии ин донишманд ҳамчун сарчашмаи муҳим хидмат карда метавонад.

Аҳмади Дониш масъалаҳои пайдоиши олам, муносибати рӯ-ҳу ҷисм, ҳаёту мамот, тақдир, вобастагии алоқамандии ашъе ва табaddулу тағйирёбии ҷисмҳо ва ғайраро мавриди баҳс қарор дода, дар ҳалли аксари онҳо ба таърихи афкори фалсафии халқҳои Осиёи Миёна низ даҳл менамояд. Чунончи, дар масъалаи чорунсӯр (бод, хок, об, оташ), маволиди сулса (маъданиёт, на-ботот, ҳайвонот) бештар ба таҳлили материалистии файласуфони гузашта майл дорад. Баробари ҳамини Аҳмади Дониш ба-рои аз ҷанги мутаассибони давраи амон мондан, афкори илмӣ-фалсафии худро гоҳо бо пардаву рамзҳои пӯшида, ба воситаи ихлоси тавачҷӯҳ ба афкори фалсафии дигар халқу мазҳаб баён менамояд. Дар вақти омӯхтани ақидаи фалсафии мутафаккир ҳабини тарафу услуби эҷодии ӯро ҳатман ба ҳисоб гирифтаи зарур аст. Масалан, олим дар бораи ҳаракати афлору аҷром ақидаи файласуфони Юнони қадим, Хинд ва Эронзаминро баён карда, хусни тавачҷӯҳи худро ба назарияи «бе ибтидою бе интиҳо будани ҳаракат» ба тарзи зерин баён мекунад:

«Чун диданд, ки ҳаракати афлору аҷром даврият, — гуфта-ианд: «Бояд, ки ло-ибтидо ва ло-интиҳо бошад аз он ки агар ҳаракат мустақим буди, музанин ибтидою интиҳо дар ӯ мутасав-вир шуд».

Аз тарафи дигар Аҳмади Дониш ақидаҳои идеалистии гу-заштагонии худро, ки аз воқеият ва ақли инсонӣ дур буданд, ба тарзи танқидӣ рад мекунад. Чунончи ӯ дар бораи ақидаи аҳли таносух, ки онд ба аз як қолиб ба қолиби дигар дохил шудани рӯҳ меравад, даҳл менамояд ва бе асосу ғайриилмӣ будани ин-гуна таълимотро исбот намуда менависад: «Қавҳаре, ки шонстан либоси инсоният бошад, ӯро чӣ навъ ба қисмати ҳар баранд? Ва рӯҳе, ки маҳфили халифатуллоҳиро зиё бахшад, чӣ гуна ӯро дар ҷоҳи музанин ифрити дароранд?! Пас, ин мазҳаб ботилу му-заҳраф бошад».

² Богоутдинов А. М. Вопросы философии, № 3, 1951, с. 129.

Ахмади Дониш дар «Наводир-ул-вакоеъ» вазиѳаи ƒайла-супро натањо ба тарики «феъли ҳаким бе ҳикмату маслаҳат набошад», муайян мекунад, балки онҳоро ба омӯзишу кашфи асрори олам ва равшан намудани ҳақиқати он даъват менамояд: «Ҳаким бояд, ки маҷмӯи модда ва ҳаётон олами улви ва суфлиро кашф кунад ва ҳақиқати онро даръёбад».

Ахмади Дониш меғӯяд, ки таҳқиқу тадқиқоти ходиса ва воқеаҳои табиат танҳо дар он дам матлаби дилхоҳро дода метавонад, ки агар фикри олим аз қайду банд озод буда, боли парвози он ба кашфи моҳияти воқеаҳои табиату ҳаёт баланд шавад. Ингуна баёнот ба таълимоти диние, ки қобилияти инсонро инкор намуда, маърифати асрори оламро рад менамуд, билкулл муқобил буд ва мартабаи ақлу хирад ва таҷрибаи инсонро баланд мебардошт. Аз ин ҷост, ки ӯ ободии оламро аз худову қудрати илоҳӣ намедонад, балки таъкид менамояд, ки «бе илму дониш олами аҷсом сурати ободӣ нагирад».

Мутафаккир оид ба пайдоиши олам таваққуф намуда, агар ҷанде назарияи офарида шудани олам ва ҳастии ӯро иқрор шавад ҳам, вале баъзан оид ба қадимӣ будани олам ва худуси олами ашё сухан ронда таъкид мекунад, ки қонуни пайдоиши ҷисмҳо ва фанову заволи онҳо дар табиат ҳукмфармост. Инак, Ахмади Дониш меғӯяд: «Яъне он чӣ зерӣ арш аст аз афлок ва анҷуму аносир ва маволиди сулса аз мавҷудоти хоричия, ки қабули сурат кардаанд, ходис бошанд».

Дониш сипас фикрашро давом дода афлоку анҷум, маъданиёту наботот ва ҳайвонотро абади ва якнавохт нашумурда, дар вазъияти тағйирёбӣ ва зоишу муриш доништа менависад: «Ҳар чӣ зерӣ арш бувад аз басонти улвиёту суфлиёт ҳама ходисанд ва дар маърази фаною завол». Оид ба қадимии олам ва зухуроти ҷисмҳо таваққуф намуда, дар натиҷаи амали қонуни тағйирот ва пайдоишу завольёбӣ бунёди ҳастии табиатро абадӣ мешуморид: «Ва агар ба худус ҷозим бошад, мебинад оламе ғироху васеъ аст—солу моху шабу рӯз ба як наҳчи воқеъ меғузарад ва ҳалке мутаҷкиб меоянду меваанд. Ва ҳамина Оғтоб аст, ки солҳо аз матлаи Ҳамал берун меояд ва ҳамина Моҳ аст, ки моҳҳо аз мағриби Мизон фуру меваанд ва ҳеҷ афсурдагӣ ва мондагӣ дар даврони сипехр ва қавокиби он боздид намегардад».

Дар ҷои дигар ба қадимии олам ва аломати пайдоиши ҷисму ашё ишора намуда менависад: «Агар зеҳни шахс ба қидами олам ҷазм кунад, мебинад, ки аломати худус аз шаш ҷиҳати олами инсон хувайдо ва зохир аст — аз тағайюру табаддули замону макон ва мавту ҳаёт ва ғаму нишот ва харободию ободӣ».

Ахмади Дониш кӯшиш менамояд, ки асли таркиби инсонро ба тарики моддӣ маънидод кунад. Вай барои исботи ин фикр ба таълимоти қадиман фалсафии қорунсур такъя менамояд. Дониш низ таркиби инсонро аз обу оташ ва хоку бод ҳисобида, далолат кардани қорунсурро бар ҷаҳор табъ қайд намуда, ҳастии инсонро ба асоси моддӣ қарор медиҳад. Ӯ таъкид мекунад, ки ҳар яке

аз он унсурҳо барои кавоми бадани инсон ва ҳастии он мавқеи махсусе дорад: «Чаҳор табъ, ки асли таркиб аст, ба ҳоли худ бошад ва мутазоиду мутанокис нагардад, ки аз он офат хезад ва бинои хона мутаҳаллил ва арконаш мутазалзил гардад».

Муаллиф онд ба масъалаи муҳими фалсафии Шарқ — ба масъалаи ҳаёту мавт, ба мабдаъ ва маод низ дахл намудааст. Вай бештар сабаби ҳалалпазирии кавоми бадан ва фаро расидани марғро натиҷаи камӣ ва ё худ зиёдатии яке аз унсурҳои медонад: «Мағодди унсурҳои ҷузъе тўғён орад аз юбусату бурудат ва ҳарорату рутубат, то диаро аз қабули партави ҳаёт монӣ оянд, фасод аз ҷузъи голиб хезад». Вобаста ба ин дар бораи умри муқаррарии инсон таваккуф намуда, ихроҷ мекунад, ки муддати умри инсон аз тарафи ҳеч як қувваи гайриоддӣ муайян карда нашуда, ба фатолияти ҳуди инсон алоқаманд аст. Вай баръакси ҳилофи хурофоту рӯҳониён ва ақонди ислом исбот менамояд, ки агар таркиб дар ҳолати эътидол бошад, онгоҳ дар вақти муайяну замони мувофиқ кас таваллуд ёфта, соҳиби умри табиӣ мегардад, ки он мувофиқи муқовимати узвҳои бадан то саду бист сол ва то ҳатто ҳазор сол шуда метавонад. Инсон бо амалияи номувофиқ, бо иқтидору дасти худ вояи умрашро қутох менамояд. Чунин баёноти Аҳмади Дониш ба ақидани ислом онд ба ҳаёту марғ тамоман зид буд: «Агар аҷзон таркиб дар ғоятӣ эътидол бувад ва дар аҷкоти масъуда ва азмони мувофиқа ва қуввати ҳоли мураттибон сурати вуқӯъ гирифта бувад, умри маълуд ба умри табиӣ кашад, ки назди олим саду бист сол аст ва назди ҳукамо то ҳазор сол меравад. Ва дар ин сурат бар тақдирест, ки мавлуд дар маокил ва машориб ва намуи бедорӣ таркиби эътидолро маръӣ дошта бувад ва мизочи ҳешро аз ихрофу эъвичоқ масун гардонад. Ва аммо онон, ки ақлу шурбро мизон ва меъёр наниҳанд, умрашон ба интиҳои ҳақиқӣ нарасад, балки аҷзон таркибро зуд ба шикастан диҳанд».

Чунон, ки мебинем, мутафаккир вучуди ҳаёти инсонӣ, муддати он ва сабабҳои заводи ҳаётиро ба тариқи илмӣ ва ақлий тавзеҳ намуда, сабабҳои моддӣ-материалии онро нишон медиҳад. Вай ба инсон муроҷиат намуда, меғӯяд: «Ту ба беду каланди хирсу шараҳ асоси он бино баркандӣ ва кавоми он буёнёдро ба шаст овардӣ». Дониш марғро, на танҳо натиҷаи вайрон шудани дараҷаи эътидоли унсурҳо, балки носозгории шароити ҷамъиятӣ-иқтисодӣ низ медонад.

Ғузашта аз ин мо ба чуқури ишораҳои мутафаккир дучор меоем, ки ӯ, дар як маврид, ба ҷи гуна ранг гирифтани ҳоли кас баъд аз мавт шубҳа намуда, — «аз ҳоли баъдалмавт касе ба таҳқиқ хабар надорад ва чунончи бояд хабар наёварда», — гӯяд, дар ҷои дигар, ин фикри худро боз равшантар баён намуда, менависад: «Маълум нест, ки баъди мурдан ҳоли касе ҷи шавад, зеро ки ҳеч касе аз он хабаре ба таҳқиқ надода ва наёварда ва он ки рафта, хомӯш шудааст. Пас, дар серӯза таматтӯи дунёи ғанимате бувад ва онро ба абас талаф набояд кард ва ба умеди мавҳум худро мағмум натавон дошт».

Вучуди олам рангорангу гуногун мебошад. Ойинаи фитрату истеъдоди инсон низ маҳсули вучуди олам аст, ки он навъу дигаргуниҳои мавҷударо бо тафовутҳои зарура мунъакис менамояд: «Ойинаи фитратҳо ва истеъдод бинобар ҳикмати зухур бисъёр мутафовит бошад». Дониш ин гуногунию рангорангии ҳастиро на ба тариқи бесарусомонӣ ва помураттабӣ тасаввур мекунад, балки ба фикри ӯ, ҳар як ашъёо чисмҳои олам вазифҳои муайяни табиии худро дошта, тобон қонуниятӣ умумии ҳоси табиаат мебошанд. Як мавҷудот восита ва сабабгори мавҷудоти дигар аст. Ҳамалоқамандии ҳастии табиаат то андозае муттасиланд, ки вайрон намудани ҳунии алоқамандию пайвастагӣ баъзан ба оқибати баде оварда метавонад. Мутафаккир ин ягонагию иттиҳоди мавҷудотро ба тариқи зерин шарҳ медиҳад: «Даръё барои тарӣ, то гиёҳ рӯяд, Офтобу оташ хушк кунанду пазад, шер бояд то бидаррад, то вухӯш ба имронот нагузарад, наҳанг бояд бикашад, то ҳайвоноти баҳрӣ обро тира ва афни нагардонанд, ҳар то бор кашад ва уштур то биёрад, оламп то иморату зироат кунанд».

Аҳмади Дониш мегӯяд, ки ин ҳама қонуни табиаат ва асрори мавҷудот доништашаванда аст, вале дониши инсон ҳамеша нисбист. Бинобар ин доманан тадқиқу ҷустуҷӯи асрори табиаат бенигони буда, ақлу заковати одамп ҳамеша дар такудави кашфиёт шуда, ҳолати тақомули ӯ бардавом менамояд: «Набини, ки ҳар яке чандон ба гаври улум дарравад, то ҳақиқати олам ҳунон ки ҳаст, бидонад ва надонад. Ва ҳар кадом чандон тамассуқ ба сабаб кунанд, то ба мунтаҳои коми худ бирасанд ва нарасанд». Муаллиф кӯшиш менамояд, ки ҳодиса ва воқеаҳои табиаатро ба тариқи илмп фаҳмонад. Вай дар баёни воқеаҳои табиаат мисли аҳли дин ҳамаро ба қудрату ихтиёри қувваи ғайритабии ҳавола наменамояд, балки ҳамчун табиаатшинос ҳақиқати рӯйдодҳои табиаатро аз рӯи ақлу хирад шарҳ дода, афкори илмп-материалистии худро тақмил медиҳад. Ҳунон чи, вай ҳодиса бо мурури замон нест шудани як чашма ва аз ҷои дигаре сар задани онро амалия ва самарани таъғирёбии табиаат доништа менависад: «Ва басо бувад, ки об аз чашмае чанде ҷорӣ шавад ва дар он асно роҳ ба мағораи дигар барад ва аз ҷои дигар барояд». Ин андешаро боз давом дода, ба ҳақиқати таъғирёбии доимии табиаат ишора намуда мегӯяд, ки он ҷое, ки имрӯз баҳр аст, бо гузашти рӯзгор ба майдони набототу ободӣ табдил меёбад: «Ҳамчу он баҳр, ки аз муҳит муншаиб шавад, рафта-рафта наҳрҳо ва ҷўйҳо шуда, ба обгирху ночиз шавад. Ва дар ин асно маншаан тақаввуни басе аз ашҷору наботот ва гиёҳо шуда бошад».

Аҳмади Дониш тавонони илм ва дониши инсонро намоиш дода, тасаввуроти диниро оид ба пайдоиши кӯҳ, маъданҳо, бунёди зилзила ва ғайра рад намуда, сабабҳои табиии пайдоиши онҳоро нишон медиҳад. Ин қисмати афкори Аҳмади Дониш аҳамияти бағоят калони илмп-амалӣ дошта, барои дуруст муайян кардани ақидаҳои фалсафии ӯ кўмак мерасонад. Вай бар хилофи исломи расмп оид ба пайдоиши кӯҳ ба тариқи зерин муҳокима меронад: «Ва бад-ин сабаб иншиқоқ ва инфичори бисъёр дар

табақан ҳаҷарӣ воқеъ шуда бошад, чун танӯр, ки сабаби шиддати шуою шӯъла тарақ ва дарз ба ҳам расонад ва ин бухори гарм аз нафиса ва касифа аз он ҷо сууд кунад, чун тавачҷӯхи рутубат ба марказ монеъи сууд гардад, лобудд ин бухори гарм атроф ва ҳавошнн худро санг гардонад, ба иллати хушкӣ, ки лозими ҳарорат бувад ва кӯҳе бувад руста бар забари табақан ҳаҷарӣ дар андаруни лон лазич.

Чунон ки мебинем, донишманд ба вучуд омадани тарқиши замиро натиҷаи бо рутубат дучор омадани бухори гарми зеризаминӣ донистааст. Фикре, ки онд ба пайдониши маъданҳо ифода ёфтааст, Аҳмади Донишро ҳамчун табиатшиноси моддие, ки ҳақиқати асрори табиатро материалистона мефаҳмид пешни назари мо ҷилвагар месозад: «Ва аз ин бухор он чи латифтар аст, баъд аз эҳтибос дар ҷавфи кӯҳ ба мудартоҳо нузҷ ёфта, маншан тақавуни аҳҷори қиматӣ гардад, — чун лаълу ёқут ва зумурраду доҷувард ва симобу нуқра ва ғайра ло-ило ниҳоятӣ. Ва он чи касифтар бувад, аҳҷори касифа мутаваллид гардад, — чун оҳану зарниҳ, ҷуша ва навшодуру гӯгирд».

Ин ҳулосаи олим нишон медиҳад, ки вай ҳақиқати илмӣ-ҳаётии воқеаи табиатро ба афсонаи диние, ки офариниши аҷсоми оламро ба қувваи худо нобаства мекунад, далерона муқобил гузоштааст ва пайдониши маъдану кӯҳ, тағйирёбии кулли табиатро қонуни ҳоссаи ҷунбиши табиат мешуморад. Андешаҳои ӯ дар бораи ба вучуд омадани зилзила рӯҳонӣро шайх ва имому муллои замонашро ба ташвиш нагузошта наменонд. Ақидаи Дониш дар ин бобат ба илми ҳозираи зилзилашиносии ҳеле наздик аст: «Рутубати ҷамъшуда бар забари табақан ҳаҷарӣ, ё бухороти маҳбаса дар ҷавори табақан арзӣ ба тарафе аз шебу фавки он ҷо, ки раховату сусти дорад, сууд намоянд, ё нузул фаронд, то қароргоҳ пайдо кунанд. Бад-ин иллат зилзила дар замин воқеъ шавад, то он ки мавзетъе битаркад, аз ҳавилини кӯҳ ва ҷашман обе беруи таровад, ё бухори саҳти босадо барҷаҳад». Дар асоси таҳқиқи тасаввуроти Дониш онд ба қонуни табиат ва муҳокимарониҳои илмӣ ӯ А. М. Баҳоваддинов, ба ҳулосаи дуруст омада навиштааст: «Аҳмади Дониш материалист набуд, валекин дар ҷанбаи идеализм низ устувор нест, зеро ки маҳсусан ҳангоми омӯختани қонуниҳои ҳоси илм дар байни материализм ва идеализм буд»⁴.

Бояд хотирнишон намуд, ки Аҳмади Дониш то андозае аз дараҷаи кашфиёту муваффақияти илмҳои дақиқи аврупоӣ боҳабар будааст. Вай то ҳатто аз нешравиҳои илмӣ олимони рус ва Европа воқиф буда, дар ин бобат фикру андешаҳои доштааст. Дур нест, ки яке аз сарчашмаи муҳими ба тариқи илмӣ ва то андозае материалистона дар бобати қонуниҳои табиат фикр баён кардани Дониш шиносони ӯ бо кашфиётҳои илмӣ олимони рус ва Европа будааст. Мутафаккир гарчанде ба моҳияти таърихӣ ҷамъияти капиталистӣ сарфаҳм наарафта бошад ҳам, вале аз

⁴ Богоутдинов А. М. Очерки по истории таджикской философии, 1961, с. 300.

осебу бадбахтиҳои чамъиятне, ки он ба инсоният оварда буд, ақиқат гардида, қайд мекунад, ки дар Лондон дар он дам чунин вазъият ҳукмрон гардида буд: «Сад ҳазор зан бешавҳар, ки умр ба ҳарзақорӣ ва қаҳбагӣ ба сар мебаранд, дорад ва ҳар рӯз як курур нуфус ба майхонаҳо рафта, ба сарфи мускирот иштигоҳ менамоянд. Ва си ҳазор дузда ҷайббури қисапардоз дорад ва тақрибан дар нӯҳсад нафар яке девола ва аз хирад бегона аст». Ғайр аз маълумоте, ки тинати капитализми Европаро ғош менамояд, донишманд дар бораи куравай будани сохти замин фикру ақидаҳои файласуфони Юнони қадимро баён карда, таъкид менамояд, ки «Олимони Европа бориҳо экспедициҳои илмӣ-ҷуғрофи ташкил намуда, ҳақиқат будани гуфтори он файласуфони исбот кардаанд. Аҳмади Дониш бо тавачҷӯҳи хоше онд ба шакли куравай будани Замин сухан ронда, ба экспедициҳои илмӣ-ҷуғрофи олимони Европа ишора мекунад: «Чунон ки таҳрир кардем ва таҳқиқ мувофиқ аст, мааҳбаи файласуфони Юнонро ва аксари ҳукамон фалосифаро, ки гӯянд: «Замин куравист ва гирдист ва дар васати афлоку аносир воқеъ шуда». Ва бисёре аз дарёнавардон ва ҷабалпаймоёни Юнон ҷанд бор даври замин ва гирди муҳит гаштанд, ғавку таҳт ва шимолу ҷануб, бару баҳр масоҳат намуда, куравияти арзро ба бароҳини маъқула исбот кардаанд. Ва алиям ҳам ҷанд нафар барон таҳқиқ ва шикоятани арз таъин аз ҳавилии қутбайн, шимолӣ ва ҷанубӣ, маъмуранд».

Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки дар ташаккули тамоюлоти материалистии афкори фалсафии Аҳмади Дониш, аз як тараф, унсурҳои материалистонаи гузаштагонамон ҳисса гузошта бошад, аз тарафи дигар, ихтироот ва кашфиёти илмӣ ва комёбиҳои афкори пешқадами халқи рус ва Европа мавқеи муҳимме дорад.

Ҷаҳонбинӣ⁵ ва фикрҳои ичтимоӣ-сиёсии ин марди наҷибро танҳо дар он вақт саҳеҳ муайян намудан мумкин мегардад, ки агар тамоми ҷузъиёти воқеа ва саргузашти мушофирати ӯ ба Россия (1857, 1869, 1874) мавриди тадқиқ таҳқиқ қарор гирад. Адибон, муаррихон, шарқшиносон ва файласуфони тоҷик ин набзи асосии эҷодиёти Аҳмади Донишро пай бурда, дар мавридҳои мувофиқ илҳами ақида намудаанд. Вале имрӯз зарурате пеш омадааст, ки бояд ҷараёни тағйирёбии ва тақомули пайдарпаи ҷаҳонбинии мутафаккиро ба тафсил равшан бикунем, зеро ин тарикқи таҷдиди назар бар муҳаққиқон имкон медиҳад, ки шарҳи таърихӣ пайдош ва ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ақидаҳои маорифпарварони тоҷик равшантар зоҳир гардад.

Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоъ» ба муносибате қайд мекунад, ки самаран сафарҳои Россия натавоҷиб иборат аз мушоҳидаи қудрати бозӯи мӯъҷизотофарӣ захматқашони рус буд, балки тарзи идрокӣ иқтидори ҳуҷусабарории ӯ низ тақомул ёфтанд. Донишманд баробари аз истеъдоди фитрӣ, саъю кӯ-

⁵ Нигаред: Богоутдинов А. М., Очерки по истории таджикской философии, 1961, с. 267—308; Рачабов З. Маорифпарвар Аҳмади Дониш, 1964.

шини, меҳнатдӯстии инсонпарварии халқи заҳматкаши рус огоҳ гардидан, пай мебарад, ки зулму ситам ва истисмори тоқатфарсии капитализми Россия холи мардуми меҳнаткашро харобу талоҳ гардондааст. Агарчанде вай бартариин тарзи давлатдори, инкишофи илми маданияти Россияро нисбат ба аморати Бухоро бо мамнунияти томе қайд кунад ҳам, вале вазъи умумии мардуми рус, гирифторию занҷирбандии онон донишмандро водор мекунад, ки ба хулосаи зерин ояд: «Роқими хуруф дар сафари аввал дар бодӣ-ур-раъй лағзиш ёфтам ва чун назари ман бештар ба иборат боз буд, хузу яъс, ки дар акобиру асоғири он диёр мулоҳиза намудам, таабу машаккат... ҳама ночиз ме-намуд» Ғайр аз ин ҳангоме ки адиб» ман дар он растан ба эътибор (шахрохи Нева) мебаромадам, ҳама мардуми он чоро мардуму махзун меиддам», меғӯяд, ин суҳанони мӯҷаз ва ишораҳои рамздор ба он далолат мекунад, ки диққати ӯро на танҳо иморатҳои боҳашмату қасрҳои пушукӯҳ ба худ ҷалб намудаанд, балки ботини вазъияти мардум ва раияту фуқарон одди ҳам дар доираи таҳқиқ ва мушоҳидаҳои ӯ будаанд. Хонанда дар тасвири адиб аввало Россияро мебинад, ки иморатҳои боҳашамат, қасрҳои ҳайратангез, боғу растаҳои дилрабо месозаду бо қашфиётҳои илмию техникаи машғул аст. Баробари ҳамин хонанда Россияро мебинад, ки он бо айшу нӯш, базму махфилҳои бемақсад, бадахлоки, истисмору сарватпарастӣ, зӯрварии гонатгари маъмулу саргарм аст. Аҳмади Дониш дар паси таҷаммули зоҳири як фочези ниҳонино хис мекунад: «Ҳеҷ якero надидам, ки ғаме домангири дилаш набувад ва дуди охи сиёҳ аз димоғаш барнаояд». Ҷ дар паси одоби зоҳирии ашрофони пастино разолат ва ахлоқи разиларо пай мебарад: «Зану мард маст буданд, ҳар марде меҳост, ки ба ҳама занон ояд ва ҳар зане вола буд, ки ба ҳар марде равад». Аммо Аҳмади Дониш сабаби асосии ин бадбахтию ихтилофи иҷтимоӣ-таърихиро фаҳмида наметавонист. Зеро ӯ бо асосҳои ҷамъияти ва заминаҳои идеологии ихтилофоти сиёсӣ синфии воқеъияти рус шинос набуд.

Аҳмади Дониш ба василаи дӯстони россияниаш аз ғояҳои социализми ҳаёлии Европан ғарбӣ боҳабар будааст ва ҳатто нисбат ба ин идеяҳо хусни тавачҷӯхе доштааст. Дониш пас аз он ки аз нобаробарии иҷтимоӣ ва беадолатии замонааш суҳан мекунад, ба хонандагон ҳабар медиҳад, ки мардуми ситамкашида дар Фарангу Юнон барои тағйир додани соҳти ҷамъияти қиём намуда, ҳокимиятро ба даст даровардаанд.

Бояд эътироф намуд, ки Аҳмади Донишро на танҳо тақдирҳои халқи қабрдидаву ватани харобу тороҷгардидааш ба таъшиш меандозад, балки вазъияти сарзаминҳои қафомондаю занфе, ки дар шароити зулму гонатгариин давлатҳои мустамликадор мези-станд, ӯро бебарво намегузошт. Аз ин ҷост, ки ӯ бисёр масъалаҳои иҷтимоию сиёсиро дар микъёси васеи ҷамъияти инсонӣ таҳлил ва таҳқиқ намудааст. Ба назари мо, суҳанони зерини ӯ ба муқобили ҷангҳои мустамликави ва сиёсати истилогаронаи давлатҳои мустамликадор ниғаронида шудааст: «Ҳар қасе ба зами-

ни худ қаноат кунад ва пурзӯр замини камзӯрро рад кунад. Агар касе аз ин маънӣ сар боззанад, дар миллати футуввату мазхаби мурувват фарз аст, ки зӯрон ба иттифоқ ба сари ӯ зӯр оваранд ва ҳаққи заиф аз қавӣ ситонида бидиҳанд, то расми хуире-зишу чидол аз миён бардошта шавад ва мухосамаю пархош дар мобайни шохон намонад, то ҳамаи халқ бо осудагӣ рӯз ба сар баранд».

Аҳмади Дониш тарғибқунандаи инсондӯстӣ ва гуманизм буд. Барои ин адиби инсондӯст тафовуту бартариӣ миллате бар миллати дигар, ё худ мазҳабе бар мазҳаби дигар вучуд надорад. Вай тарғибқунандаи чунин ғояест, ки башариат барои ободонии ҷаҳону хушбахтии навъи инсон вучуд дошта, ба ҳамдигар мушфику меҳрубон бошанд: «Ҳеҷ миллате бо миллати дигар ва давлате бо давлати дигар ба ҳамдигар музоҳиму мухосим набошанд, магар ба тариқу улфату мувофакат».

Гузашта аз ин Аҳмади Дониш дӯстӣ ва ягонагии амалиётӣ мардуми ҷаҳонро орзу намуда, тавсия менамояд, ки сардорони давлатҳо ба ҳам вохӯрда, натавоҷ маъсалаҳои хусуматангез, зӯрвароно забтқориро мухокима намоянд, балки барои дуруст истифода бурдани қувваҳои истехсолқунанда ва бонгарии табиноӣ неъматҳои моддӣи ин ё он минтақаҳо гуфтугузор намоянд муоҳада банданд, то ки ингуна имқониатҳои табиату инсоният ба манфаати одамии равона қарда шаванд: «Ҳар чӣ касбу чамъ қунанд, ба муованати ҳамдигар қунанд ва боз ба ҳамдигар исор намоянд». Хангоме, ки халқҳо хайрҳои ҳамдигар бошанд, азобу шиканҷаҳои ҳамдигарро яқҷоя барҳам зананд ва барои фаровонии неъматҳои моддӣ ба ҳам мадад расонанд, онҳо» аз тараддуди нолоиқ бозистанд ва ба ҳамдигар мушфику меҳрубон бошанд ва кадрӣ ҳамдигар бидонанд».

Аҳмади Дониш аз доираи нифоқи мазҳабӣ ба кулӣ берун мебарояд ва ташвиқ менамояд, ки бонгарии табиӣ ва ҳастии он ба шаҳони маҳсус, ба намояндагонӣ мазҳабҳои алоҳида тааллуқ надошта, ризқу рӯзии ҳамагон мебошад. Бинобар ин баҳри ғасб намудани бонгарии сарвати ҷаҳон ба ҳамдигар тазъику ҳуҷум овардани мардум рафтори бад ва зишт аст: «Зиндагӣ ҷизе ва неъмате зиёда надорад, ки дарёёфту танаъуми онро ғанимат донӣ ва он чӣ ҳаст, неъмате алассаваост, мӯъмину муваҳҳид ва ҳамаи ҳайвонот дар он шариканд».

Адиб ба муқобили шайхону рӯҳониёни тақводори давр, ки барои барангезондани низои мазҳабӣ зуҳур қарда, аз тифоқию ягонагии мардум дар биму ҳарос буданд, баромада таъкид менамояд, ки бихишту дӯзах вобаста ба дину мазҳаб набуда, маҳсули амалияи мувофиқ ва номувофиқи инсон мебошад. Мутафаккир дину мазҳабро, ки рӯҳониёни иртиҷой барои ихтилофандозӣ ҳамҷун аслиҳа истифода мебуданд, сарфаҳм рафта таъкид мекунад, ки ҳар чӣ зудтар тафовутӣ онҳо аз байн рабуда шавад, ҳамон қадар бештар мардуми ҷаҳон ба ҳамдигар наздик мешавад. Бо ҳамин мақсад меғӯяд: «Ва ҷаҳаннам маҳсули куффор асту бихишт маъзи маҳсус барои аҳли ислом. Ин ақида низ

мухалиф... ва мунокизи ахбороти осмонӣ». Вай гӯшзади рӯхониёну инкорталабоне, ки худро поку бихишти ба қалам дода, даъвои инсонӣ доранду вале худ нишоне аз одамият надоранд, наҳ зада, ҳақиқатеро хотиррасон мекунад, ки дӯстию бародарии онҳое, ки кофираш мехонанд, нисбат ба дӯстию бародарии мусулмонхондагон бештар аст: «Набинӣ, ки игвоҳои шайтонӣ ва кинаҳои нафсонӣ аз ҳасад ва уҷбу қибр ва бе мурувватӣ дар миёни мусулмонон бештар аз он аст, ки дар миёни куффору мушрикон». Аҳмади Дониш саъй менамояд, ки нифоқи мазҳабии ангехтан рӯхониёро аз байн рабояд ва пояи ташвиқи кину адовате, ки онҳо ба муқобили мардуми кеши насоро бурдаанд барканда исбот карданист, ки: «Чамоан насороро турфа шавкатею мухаббатест мар аҳли исломро». Чунон ки мебинем, Аҳмади Дониш ҳисси дӯстиву рафоқат парвардани халқи русро нисбат ба мардуми сарзамини мо дуруст баён намулда, дар навбати худ орзуи ягонагии ин ду халқро ба дил парвардааст.

Ғайр аз ин ба чунин ишораи донишманд тавачҷӯх намудан зарурият пайдо мекунад. Вай дар баъзе маврид барои наҳ задани ҳисси сарватпарастӣ аҳли исломро аҳли тарк ҳисобида, онҳое, ки барои беҳбудии зиндагӣ саъю кӯшиш менамоянд, аҳли куффор шуморида мегӯяд: «Вошикофии рамзи олами аҷсом ба аҳли имон часпонше надорад, зеро ки онҳо маъмур ба тарканд». Вале дар ҷои дигар ӯ ҷой ва эътиқоди худро муайян карда наметавонад. Хаингоме, ки худ иқрор аст, ки аҳли ҷустуҷӯю ҷамъ мардуми куффор буда, аҳли тарк мардуми имонанд, пас мебоист, ки Аҳмади Дониш дар ин бобат накалавида, ҷояшро пайдо менамуд. Аммо вай дар байни ину он саргардон мондааст: «На дар тарк ҷуръате дорам ва на дар ҷамъ ҳиммате:

Миёни ину он дармондаам ман,
Аз он сӯ роида, з-ин сӯ мондаам ман».

Барои ингуна ба воқеаҳои ҳаётӣ ва дигаргуниҳои таърихӣ аз мавқеи донишмандӣ таҳлил намудану баҳо додан омода гардидани ӯ роли маданияти пешқадами рус кам нест. Зеро ки ин марди пачибу ҳассос ва донишманди зақӣ пурра пай мебарад, ки халқи рус «ғарази ободии дунё доранд». Бинобар ин бо мамнунияте дар бораи дӯстони пайдокардааш маълумот дода, ёдоварӣ менамояд, ки онҳо ба Аҳмади Дониш гуфтаанд: «Он чӣ туро ба қор ояд аз сабаби илмия, бо ман гӯй, муҳайё мебарам. Ва он чӣ баъд-ал-явм аз ватан таъин кунӣ, низ мефиристонам». Донишро кашфиётҳои олимони рус шод мекарданд. Вай дар бораи сохтани роҳи оҳан, киштиҳои баҳрӣ, поезду аҳропланҳо хабар дода, дар ҷое онд ба мушакҳои ихтирокардан олимони рус мегӯяд: «Ин ихтироъ хос аз донишварони рус буд, ки дар вақти ҷулуси император эҷод карда буданд». Мутафакқир аз тамошон рақси духтарон, дидани аҷоиботи цирк, боғҳои истироҳатӣ мутаҳайир мешавад ва худӣ Петербург (Ленинград) ӯро мафтун мекунад. Аҳмади Дониш вазъияте, ки донишварони халқи рус барои беҳбудии қисмати халқашон хидмат мекарданд, мебинанд

ва орзу менамонд, ки ӯ дар диёри худ мисли инҳоро бубинад: «Аснофи мардон донишвар ба ҳар илм доим мучтамеъанд ва дар салоҳи муяллуқ давлат раёю машварат мезананд ва баъд аз имтиҳон ба амал меоранд». Диёри насибан тороҷгарону чоҳилон гардиан муаллиф мардумро аз оламу оламини маҳрум намуда, дар гушан фақру гадоӣ маскан ихтиёр кунонида, то ҳатто аз вақдани боди маърифат ба биму харос меафтоданд, ки ин ҳол дил ӯро садҷок мекарду дуди надомату ҳасратро бар фазон Бухоро паҳн менамуд. Пас аз сафарҳои маъмурӣ Россия ҷаҳми адиб кушодаву пуриур ва акли ӯ болу пардор мегардад. Вай беш аз пеш мебинад ва сарфаҳм меравад, ки аморати Бухоро ватани ӯро ба лонан ҷузъ табдил дода, халқи ӯро ба ҷумла гадоёну нотавонон мубаддал кардааст. Вай дар мавриде ба тариқи маънаҷаҷи ҷуни ҳол доштани худу намоидагонӣ дар он давр ба ном Бухорон шарифро тасвир мекунад, ки аз он оҳанги эътирозу садон волиши Дониш баръало шунавида мешавад: «Саросема ба ақиб менигаристем, иҷолат-ул-вақт ба тарсу ларз пое пештар мебардем ға ба ранги бўзинагон тамаллуқе мекардем ва ба даҳону забон ба ангушт ишора мебардем, ки «мо бебаҳононем ва аз саҳро расида говон ва ба русуму усули шаҳри шумо нодон, маъзурамон доред». Оре, ки сатрҳои мутафаккир дидаи ӯро қарондаасту дили ӯро пурҳуи гардондааст. Ҳамин натиҷаи муҳолитат бо халқи рус буд, ки Аҳмади Дониш дар ҷое: «Дар диёри мо аҳли ҳунарро сагиру қабир душман мебаранд», — гуфта таъкид кунад, дар ҷои дигар аз забони аврупоӣ меварад, ки ба касофати шохону амирон ва дастбакорони нобакор осори маданияти қадиму бузурги халқҳои Осиёи Миёна аз байн рафта истодааст: «Шумо мева аз тоқ меҳуред, дигар ғам надоред, агар бехи ӯро кирм занад ва сарашро сармо».

Моҳияти бузурги дигари муошарату муқоламан донишманд бо аҳли илму адаби Россия дар он аст, ки ба ҷуни саволи гузоштан худ ҷавоби мумкамал пайдо карда тавонистааст: «Сабаби ҷист, ки ҳама донишу фарҳанг махсуси ҳукамон фаранг шуда? Иллат ҷӣ, ки ҳама доноёнӣ мо гарангу дағг!»

Ҷунон ки дар боло гуфтем, дар ташаккул ва тақомули афкори пешқадамона ва маорифпарварии Аҳмади Дониш таъсири маданияти рус омил муҳимме буд. Маҳз ба василаи шиносӣ бо илму маданияти ва кашфиётҳои илмӣ-техникии Россия дар афкори сиёсӣ-ҷамъиятӣ ва илмӣ-маданияти ӯ табодулоти ва гардиши қатъие ба амал омад. Аҳмади Дониш яке аз шахсон аввалини талқинкунандаи маданияти пешқадам рус дар Осиёи Миёна гардид. Ӯ ҳамватанонашро аз воқеаҳои таърихӣ олам ва муваффақиятҳои ақлу хиради инсонияти воқиф мегардонад. Дар вақти тарғиб намудани муваффақияту пешрафтҳои халқи рус Аҳмади Дониш бештар ба ақлу хирад ва тавоноии инсон ситонӣ мегӯяд. Аҳмади Дониш ба ҳамватанонаш хабар медиҳад, ки олимони аз дурбин расадхонаҳо «бодон куран Моҳ ва Муштарӣ ва Зухал кӯху мағора ва ҷашмаю ҳайвонот исбот кардаанд, ва бо тараллуд доранд, ки ба болон қавоқибӣ саёёр баронд».

Адибро ковишу ҷустуҷӯҳои олимони рус ва Европа чунон ба вачд меоварад, ки ӯ менависад: «Онҳо дар он ҷӣ шеби фалаки камар аст, аз ҷавохири арзӣ ва обию хавой ва оташӣ дар хама истилою тасаллут ёфтаанд ва ба амалу имтиҳон ва таҷриба кашида».

Воқеаҳои иҷтимоию таърихӣ он давр, гирдоби тӯфонангези ҳаёт, фаввораҳои ақлу заковати оламиён Аҳмади Донишро ба оғӯш кашида, ин фарзанди ҳассосу имдодталаби сарзамини Бухороро ба ситораи кутубнамое табдил дод, ки афкори ӯ ҳомини мардуми заҳматкашу малҳами реши дили инсоният гардид. Баҳри ба ҷунин дараҷаву мақом расидани Аҳмади Дониш мавқеи маданияти пешкадами Россия ниҳоятдараҷа калон буд.

Мавқеи бозёфтӣ дастрас намудани осори гузаштагон барои омӯхтани тадқиқ намудани ҷараёни зиндагӣ, эҷодиёт ва муайян кардани афкори илмӣ-фалсафӣ ва ҷаҳонбинии онҳо бузург мебошад. Аҳли илму адаб ва умуман хонандаи тоҷик то имрӯз бо баъзе фаслу бобҳои «Наводир-ул-вақоъ» аз рӯи нашрҳои осори мунтахаби ӯ шиносо буд. Дар соли 1957 Р. Ходизода бо унвони «Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоъ» бори аввал аз осори Дониш мунтахабе ба таъби расонд, ки хонандагон тоҷик аз он намунаҳои беҳтарини ин асарро мутолаа намудаанд. Баъди ду сол, яъне соли 1959 муаллифи номбурда маҷмӯаи дигареро бо унвони «Асарҳои мунтахаб» нашр намуд, ки дар он бобҳои наво аз «Наводир-ул-вақоъ» ва матни қариб пурраи рисолаи таърихӣ «Таърихча»-и Аҳмади Дониш дохил шуда буд. Дар соли 1960 бо унвони «Путешествие из Бухары в Петербург», (тарҷуман М. Н. Османов ва Л. Н. Демидчик, таҳйиӣи мати аз Р. Ходизода), мунтахаби осори Аҳмади Дониш ба забони русӣ ҷоп шуд ва дар он ҷандин бобҳои «Наводир-ул-вақоъ» ба русӣ гардонда шуд. Аммо наشري муқаммал ва илмию интиқодии ин асар то имрӯз анҷом нагирифта ва барои ин шаронту заминаи зарурӣ ҳам ҳозир набуд.

Аз ин рӯ ба муносибати ҷашни 150-солагии (с. 1976) таваллуди ин донишманди зақӣ ходимони Сектори Нашри Осори Фалсафии Шӯъбаи Фалсафаи АФ РСС Тоҷикистон барои тайёр кардани матни илмӣ-интиқодии «Наводир-ул-вақоъ» ба хуруфоти имрӯзаи тоҷикӣ ва дертар ба хуруфоти арабӣ қарор қабул карда, ба кор шурӯъ намуданд.

Дар захираҳои дастнависҳои Иттифоқи Советӣ то ҳол вуҷуд доштани ҳашт нусхаи «Наводир-ул-вақоъ» маълум аст. Аз ҷумла як нусха таҳти рақами В—716 дар ШЛ ИШ, чор нусха таҳти рақамҳои № 2095, 4266, 814, 5693/XII дар Тошканд ва се нусха таҳти рақамҳои 2012, 761, 862 дар Душанбе (Институту Шарқшиносии АФ РСС Тоҷикистон) маҳфуз мебошанд. Дар байни ин нусхаҳо дастнависи В—716-и ШЛ ИШ дастхати худи муаллиф буда, арзиши бузургӣ илмӣ дорад. Вале чунон ки адибон қайд намудаанд, Аҳмади Дониш худ боз ҷанд таҳрири «Наводир-ул-вақоъ»-ро доштааст, таълифи онҳоро дар вақти ҳаёташ анҷом дода будааст. Дар натиҷаи муқобала ва тасҳеҳ равшан гардид,

ки нусахи рақамҳои 2012, 761-и Институти Шарқшиносии Тоҷикистон аз нусаҳои бехтарин мебошанд. Аз ин ҷиҳат нусаи В—716-и ШЛ ИШ, ки бар хатти ҳуди Аҳмади Дониш китобат шудааст, асоси матни ин нашр интиҳоб шуда, нусаҳои 2012 ва 761-и Душанбе барои такмил ва тасхеҳи матн интиҳоб гардид.

Дар натиҷа матни илмӣ-интиқодие, ки ҳоло ҳонандагони арҷманд дар ихтиёр доранд, дар асоси ҳамин се нусаи муътабар мураттаб гардидааст. Нусаи В—716, ки соли 1299 х. (1881 м) навишта шудааст, асосан саҳи надошта баъзан гузаштҳои каламӣ дорад, ки аз онҳо матн дастнавис ҳалалпазир нагардидааст. Нусаи рақами 2012 ба фармудани Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё дар соли 1316 х. (1908 м) аз ҷониби Абдулвоҳид ибни Бурҳон (Музним) китобат шудааст. Ин нуса яке аз нусаҳои бехтарини «Наводир-ул-вақоъ» мебошад, ки дар он низ саҳи ҷидде роҳ наёфтааст. Нуса бо аломати шартии «А» ишора мешавад.

Нусаи рақами 761 аз ҷониби котибон—Мирзо Қамар ва Ҳабибулло Маҳдум дар соли 1355 х. (1936 м) китобат шудааст. Ин нуса аз ҷиҳати сикҳати матн инсбат ба нусаи 2012 каме пастрар меистад, вале аз дигар нусаҳои «Наводир-ул-вақоъ» хушхат ва хонотар аст. Мо ин нусаро бо аломати шартии «Б» ишора намудем.

Тарзу услуби матни интиқодии ҳозиршудаи «Наводир-ул-вақоъ» асосан ба талаботи тайёр намудани матни интиқодии маъмулӣ мувофиқ аст. Бинобар он ки мо дар ихтиёр қариб ду навъи асарро дорем, яъне нусаи В—716-и асосӣ корро ташкил дода аз нусаҳои таҳрирӣ-ёфта тафовут дошта, аз бисёр порчаҳои қисматҳо холи буда, дар он тағйироти таъдирӣ калима, ибора ва ҷумлаҳои фаровон дучор меоем. Дар натиҷа ба тайёркуандагони матни илмӣ-интиқодӣ лозим омад, то ки он қисматҳои порчаҳо ва калимаҳои ибораҳои дар нусаҳои «А» ва «Б» мавҷуда, ки барои такмил додани маънои матни нусаи асосӣ хидмат менамунданд, дохил кунанд. Калима, ибора, ҷумла ва порчаҳои, ки аз ду нусаи соён ба асл ворид гардидаанд, ба қавс чоркунча [ ] гирифта шуданд. Агар калима, ибора, истилоҳ ва ҷумлаҳои порчаҳо аз нусаи «А» дохил шуда бошанд, бо аломати қавс чоркунчаи якумтадор [ ] ва агар аз нусаи «Б» бошанд, онҳо бо аломати қавс чоркунчаи дуумтадор [ ] ишора шуданд. Тафовут ва тобишҳои маъноӣ доштани ин ё он калима, ибора ва қисмати ҷумлаҳо дар поварақ бо нишондоли рақамҳои оварда шудаанд. Бинобар зарурияти наширӣ ҳар як боби асар алоҳида ба тарикӣ мутасил шуморагузори шудааст. Ин ё он калимае, ки маъноро ҳалалпазир карда, ба ҳусни китоб зарар меоварад, қайд нагардидаанд. Калимаи дар нусаи асл буда, вале дар ду нусаи ёрирасон вучуд надошта, бо аломати ситорача (*) ишора шуд. Ибора, истилоҳ, ҷумла ва порчае, ки дар нусаи асл буда, вале дар нусаҳои «А», «Б» вучуд надошта бошанд, дар болои калимаи аввал аломати ситораҷан дефисдор (**) ниҳода дар охири он аломати ситораҷа (*) гузоштан раво дониста шуд.

Агар калима танҳо дар нусхаи «А» вучуд надошта бошад, он гоҳ бо аломати ситорачаи якнуктадор (*) ишора карда шуд. Ҳамин воқеа бо нусхаи «Б» рӯй дода бошад, бо аломати ситорачаи дунуктадор (*..) ишора кардем. Дар мавриди вучуд надоштани ибора, истилоҳ ва ҷумла агар аз нусхаи «А» бошад, дар калимаи аввал аломати ситорачаи дефисдор (*-) дар охири он ситорачаи якнуктадор (*) гузошта шудааст. Чунин воқеа бо нусхаи «Б» рӯй дода бошад, онгоҳ дар болон калимаи аввал аломати ситорачаи дефисдор (*-) дар охири он аломати ситорачаи дунуктадор (*..) гузоштан маъқул доништа шуд.

Порчаҳое, ки аз ҷиҳати дарбар кардани маъни ба ҳамдигар қаробат дошта, вале сохти ҷумлаҳо дорон тафовути зиёде бошад, онгоҳ чунин порчаву қисматхоро ба тариқи мулҳақот дар охири китоб таҳти сарлавҳаи «Илова» оварда шуда, дар повараки он саҳифа «Нигаред ба илова» қайд гардидааст.

Баъзе калимаҳое, ки аз одоб берун буда, хондану шунидани он дилхоҳ нестанд, лозим доништа шуд, ки ҳарфи аввал ва охири он оварда шуда, дар байнашон сенукта (...) гузошта шаванд. Ба воқеаҳои ҷойивазшавии ҷумлаҳо, порчаву абзацҳо дучор омадем, ки онҳоро дар поварақ ба тариқи «Пеш ё пас аз ду ё се абзац ё ҷумла омадааст» — гӯён ишора кардем. Китоб бо тавзеҳоти зарура таъмин карда шуда, дар охири он додани луғот ҷоиш шумурда шуд. Ибора, истилоҳот ва ҷумлаҳои арабии дар ноҳунақ гирифта шуда, тарҷумани тоҷикии он дар охири китоб бо нишондоди саҳифа оварда шудааст. Дар болон калимаҳои тавзеҳододашуда ва ибора, истилоҳоти ҷумлаҳои тарҷумашуда аломати ҷамъ (+) гузошта шудааст.

Дар муқоисаю муқобалаи матни ҳозиршуда ва тарҷумани калима, ибора, истилоҳоти ҷумлаҳои арабии ҳодими калони илмӣ — И. Ализода ва ҳодимони илмӣ М. Исоев, Н. Икромов, М. Бобоев ва С. Раҳимзода фаъолона иштирок намуданд.

Бинобар он ки ба ҳуруфоти имрӯзаи тоҷикӣ ба нашр расондани матни илмӣ-интиқодӣ таҷрибаи аввалин аст, лаҳзаҳои аз назару диққати тайёркунандагон берун мондан ва то андозае ба саҳву гузаштҳо низ бархӯрдан мумкин аст. Умедворем, ки хонандагони мӯхтарам фикру ақидаашонро изҳор намуда, барои беҳтар намудани сифати матнҳои илмӣ-интиқодие, ки минбаъд бо ҳуруфоти имрӯзаи мо нашр хоҳанд шуд, кӯмак мерасонанд.

Имконияти нашриётро ба инобат гирифта, асарро ба ду қисм тақсим намудем. Нашри қисми сонин он баъд аз нашри қисми аввал ба амал хоҳад омад.

А. Девонакулов

БИСМИЛЛАҲ-АР-РАҲМОН-АР-РАҲИМ

Қавоҳири обдори ҳамду сано нисори атабаи уббухати султони кохири шомилқудрате, ки хоҷиби боргоҳаш Цабраил¹ ва ақли кулл аст. [Ва]² лаолини шохвори маҷду ало, дисори суддан салтанати қаҳрамони кодири комилиродате, ки ноиби даргоҳаш нисон«хулосан обу гил ба маҳзи мавҳибати бе иллат Одамро» вуситан эҷод ва ихтироъ гардонид ва хилъати хилофат дод ва тоҷе аз лавлок [бар сараш ниҳод,]³ то мунтазими низоми олами⁴ милку малакут бошад. Ва аз авлоди кибораиш чамъеро барои кашфи ҳақонки малакути аъло ва асфал аз мураккабот ва муҷаррадот баргузида, ба рисолату нубувват ихтисос дод. Саркардан онҳо суратан ва маънияи расули Хошимӣ⁵ ва Муҳаммади⁶ арабист «салли ва саллам олоҳума алайҳи ва ало ихвониҳи мо катобат-ил-ақлому ва таът-ил-ақдому ва мазият-ил-лиёли ва-л-айёми»⁷. Ва аз аҳфоди киромаш завқро барои ҳалли дақонки малакути асфал аз ҷисмониеъти мураккаба ихтиёр намуда, вилочту аморат бахшид, ки пешвои онҳо уламо ва салотиванд.

Ва билҷумла Одам ва зуррияшро бар хушку тар тасаллуту тағаллуб дод ва бар моҳ то моҳи тафаввуку тафаззул [бахшид]⁸ ва соири мукаввинотро аз басита ва мураккаба маҳз барои ӯ ва ҷиҳати ӯ ва ба сабаби ӯ овард ва аз шарияти ҳаққа роқе васеъ ба сӯи хеш кушод ва аз китобу суннат даре¹ ба урдӯи худ.² Гумроҳ он, ки бар ин роҳ наравад, мудбир он,³ ки аз ин дар баргардад. [Ва]⁴ чунин худованди меҳрубони поку мукаддасро, чунон⁵ ки ӯ донад ва худ хоҳад, ҳамду сано бод. Наъте, ки муносиби кудсу азамати ӯ бошад, аз кому забони мо наояд, васфе, ки мутобики таназзӯҳу кибриёни ӯ бувад, аз калому баёни мо сурат нагирад: «Фа-лак-ал-ҳамду мала-ус-самовоти ва-ларзи ва малаа мо байнаҳумо ва малаа мо шиъта мин шайин баъду.»⁶

Аммо баъд чунин гӯяд банди «заиф-ал-муфтақиру ило афви раббихи-л-борӣ»⁷ — Аҳмад ибн-ан-Носир ас-Сиддики [ал-хифо]⁸ ал-Бухорӣ, ки ба⁹ тақозои фитрат ва муқтазои¹⁰ ҷибиллат

¹⁻² А — даре ба ӯ рӯй намуд; Б — бобе ба уради худ ниҳод

³ Б — касе

⁴ Б — ҳамчунон

⁵⁻⁶ Б — ба муқтазои фитрат ва давони

хам аз сифари сини, ки чашми ман ба ҷаҳони фарох боз шуд, рӯчӯъ ба завонду фавозил, ки абнои ҷинсро тарози чома ва зеби амома аст, аз татаббуи имлою иншо ва хома оварда, баъд аз эҳрози фазонли муктасабӣ ва резачинии мондан арбоби дониш маводди бисёр аз никоту ишорот, ки хулоса ва натиҷан масонли илми аст, дар ҳазинаи мударикаам ҷамъ омада буд.

Агар маро дар қазияе шубҳа афтодӣ хам, он шубҳаро баъд аз таваҷҷӯҳ [ва тафаккур]⁷ аз замири худ ба далоли ҳал кардаме бе он ки рӯчӯъ⁸ бо ғайр орам ва аз касе пурсам.⁹ Ва ҳар чӣ аз ҳар кӣ шунудаме, ки муаддӣ ба ҳикмате ва мавъизате буд, агар мучмал буд, ба тафсил бинавиштаме ва агар муфассала [буд], мучмал кардаме. Ва дар ҳақиқати ҳар қавле ва феъле нигаристаме ва бар зоҳири ҷизҳо назар наандохтаме ва бар ботини он таваҷҷӯҳ сохтам. Ва чуи замона ва аҳли он мустаъдди иҷтимоии шугл набуд, ман худро бад-ин тарика машғул доштаме, то бад-ин восита ҳикояту ривоёт аз он чи дидаву шунида будам, дар шаққоту авроқ ҷамъ шуда, абнои ҷинс барои таваҷҷӯб мебарданд ва муталаа мекарданд, боз меоварданд.

Азбаски бозори фазлу хунар ба аворизи дохили ва хориҷӣ касоду норонҷ буд, абнои рӯзгор тадвину таълифи иборату никотро муфаррағ анху доништа, гумон мекарданд, ки аз барои карди он қуввати иҷтиҳодия ё кашфу вилоят ба қор аст. Ва бе ин ду сифат мумкин набувад, ки шахс⁹ китобе таснифу таълиф кунад. Ва ҳол он ки дар мамолики Эрону Ислумбул ва Фарангистон ҳарсола зиёда аз повсад китоб дар қавонди фунуну улум мудавван ва муаллаф мешавад, ки соҳибони он ҳануз зиндаанд. Ва салотине, ки ба номи онҳо мувашишах намудаанд, алҳол бар ҳаётанд. Чуи мардуми мо¹⁰ онҳоро намебинанд, ба шунида эътиқод наёранд, балки худ аслан аз ин замин¹⁰ зиёда ба замин¹¹ дигар эътиқод накунаанд. Ва ин мардум он чи дар мобайни авроқ ёбанд, [агар хама пучу музахраф бошад,]¹¹ насси қотеъ гумон кунаанд ва он чи дар кутуби мутадовилан эшон, чуи «Сайқалинома» ва «Бӯмуслимнома» набувад, онро пучу¹² музахраф шиносанд.¹³ Бинобар ин аксари афозили ин диёр ин шуглро ҳамл ба молихӯлиё ва савдо карда, бо муҳаррири сутур муонид [ва зид] буданд ва меғуфтанд: «Ҳозо ифқуи ифтарихӣ ва аонаху алайҳи қавмуми оҳаруна.»¹⁴ Ва он чи маонии баланд, ки дар қалимоти ман меёфтанд, донишварон раиғ бар рух мешикастанд ва аз қадру маҳалли ман хориҷ медонистанд¹⁵ ва ноқистарон биқулл ба инқор мебаромаданд. Чуи¹⁴ ман¹⁵ бо халқ ба либосе баромада будам, ки ба ҳеч кадом аз олимӯ ҷоҳил мувофиқат надошт, на дастору шона, ки сару ришро¹⁶ ороям [ва]¹⁶ дар қатори уламо бошам ва на қорду фута, ки [дар қамар бандам ва]¹⁶

7 Б — рӯчӯъ

8 Б — савол кунам

9 Б — шахсе

10-11 А — замона ба замин; Б — замин зиёда ба замин

12-13 Б — дағву сах доданд

14-15 А — Чуи ман ки

16 Б — риш

аз зумран чуҳало бароям. Бад—он сабаб, ки атвори ҳеч як аз аҷнои рӯғор дар назарам¹⁷ писанд наёманда буд ва рафтори ҳеч кадом матбуи хотирам¹⁸ наҷафтада, аз ғояти дилғирӣ ва дилтангӣ барои рафъи ғаму ҳамм ҳам, дар ҳузури аҳбобу асҳоб калам бармедоштам ва сафҳаҳо сиёҳ мекардам, ки маъниҳои равшантар аз Моҳ дошт. Ва он чӣ муаллифин барои тавдвин ҷои хилвату назех талабанд, ман дар маҷмаъю харобаҳо ва мақобир дар ҳузури рӯфако беҳтар иншо ва имло менамудам:

[Рубой

Ғам нест ғар аз фаҳми камолу нуқсон,
Бар тахрирам барад касе лағву гумон.
Қилқам бе хост нақшбанди шавкест,
Ғар ҳуку сағ офарида, ҳақро чӣ зиён!]

Ва билҷумла онон, ки бо ман мизочдон буданд, баъд аз бурду¹⁹ оварди нусхаҳои ман ва ташаттути авроқи он ва тақаддуму тааххури ривоёт ба воситаи дахли ҳикояти дигарон^{*} ибром оварданд, ки «хайф бошад, ки он чи навиштаи, ба бод равад ва дар об афтад ва¹⁹, ҳок шавад ё бисӯзад.²⁰ Ойро аз суҳанони дигарон ҷудо кун ва ба як ҷо ҷамъ овар, ки аз ту ҳамин боқӣ монанд ва мӯҷибӣ ёдоварии аҳбоб шавад, то набошию бошӣ ва мирию намирӣ».

Фалочарам, он чи дар дафотир ҳозир дидам, дар ин авроқ канидам, хоҳири аҳбобро²¹ ва ҳува-л-муваффиқу ва-л-мӯину.⁺ [Ва ойро ба «Наводир-ул-вақоеъ» мавсум гардонидам, чунки ҳар калом аз ҳикоят ва ривоят, ки дар ин маҷмӯа қаламӣ шуда, мавқуф бар муқаддима ва сабабе будааст. Ва бар тахрири ҳар як иллате муқаддам афтада, ки он дар зайли он қисса марқум ҳоҳад шуд.]

ФЕҲРИСТИ²² МУНШАОТ, КИ ҚА-НАҲУННА ҲУРУИ МАҚСУРОТУН ФИ-Л-ХИЕМ АСТ ВА^{*} МУСАММО БА «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»^{*}

Дар таҳқиқи ҳуқуқи абавайн ва ҳадди уқуқи онҳо.
Дар таҳқиқи матои дунё ва ҳақиқати муомалоти он.
Дар таҳқиқи таърихи олам ва тафтиши ҳудусу қидам.
Дар иллати нақбати уқало ва сабаби давлати суфаҳо.
Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат.
Дар ҳикояти ҳоҷи ва мановеи сафар ва ҳислати занон.
Дар ҳикояти Абулқосим-бӣ, сафари Русия.
Дар сафорати Абдулқодир-бӣ ва аҷоиби ҷашии Русия.
Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ганони марди аҷамӣ.
Дар таҳқиқи ишқу муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва одоби ишқбозӣ.

17 Б — назар

18 Б — хотир

19-20 Б — ё бисӯзад ва ҳок шавад

21 Б — асҳобро

Дар одоби никоҳ ва баёни хусумати модаршӯ.
Дар таҳқиқи қазову қадар.
Дар таҳқиқи рӯҳ ва нисбати тааллуки ӯ ба абдон.
Дар васоёи фарзандон ва баёни ҳақиқати касбҳо ва пешаҳо.
Рисола дар назми тамаддун ва таовун:

МУҚАДДИМА

Дар таҳқиқи он, ки одамай барон чӣ махлуқ шуда?

ФАСЛИ АВВАЛ

Дар фазилати аморат ва раёсат.

ФАСЛИ ДУВВУМ

Дар сулуки умаро бо сипоҳ ва ҳадям ва ҳашам.

ФАСЛИ СЕЮМ

Дар тариқи раиятдорӣ ва фуқаропарварӣ.

ХОТИМА

Дар таъини маҷлису муошарати мулк бо нудамо ва муқар-
рабон.

Дар* таҳқиқи ҳайати арз ва такаввуни маодин ва моятносиб
золика.

Дар фараҳи баъд аз яъсу хумул ва иҷобати дуо ва радди он.

Дар наводири ҳолоти ашхос, ки аз ҷанги сибъо ҷастанд.

Дар таъбири рӯё, ки далолат бар худуси воқеа мекард.

Дар таҳрири маонии баъзе абъёт, ки афозили аср истидъо
намуда буданд.

Ҳикояти бӯзинуи таббох.

Дар маънии ҳадиси сақф-ул-ҷаннати арш-ур-рахмони ва ба-
ёни ҳашру нашр.

Дар ташҳиси ахлоқи инсон.*²³

ДАР ТАҲКИҚИ¹ ҲУҚУКИ АБАВАЙИ ВА ҲАДДИ УҚУКИ ОНҲО²

Аз иттифокоти хасана рӯзе тарҳи маҷлисе афтада буд бо ҷамъе аз аҳбоб ва адавоти айш аз ҳама боб омода аз маю мутрибу шоҳиди сода ва дари шикоят аз бемехриҳои гардуи аз ҳар тарафе кушода. Дар фаслу боби маҷлис баъзе аз бедирамӣ менилиданд³ ва бархе аз дастгоҳи айшу хурраи ва ҷамъе аз душвории касбу зироат,⁴ ҷамъе аз суубати роҳи ишқу⁵ муҳаббат.⁶ Яке аз беилтифоти амир, дигаре аз бенонатин⁷ вазир, яке аз сахтӣ сафар ва дигаре аз безабтӣ ҳазар. Яке мегуфт: «Падарам ҷафокор аст». Дигаре мегуфт: «Модарам саросар озор», то сухан дар ҳадди ҳуқуқ ва меъри уқуқи абавайи қарор гирифт. Ва ҳар касе дар ин боб тавҷеҳе ба қор мебуданд ва ба итоати абавайи ба ҳама ҳол тарғиб мекарданд. Яке мегуфт: «Чун ман дар иёли падарам, агар ихори эҳтиёҷ кунам ва дар мутолаба ибром барам, ҳукм ба қуфру исъёни ман мекунад». Дигаре мегуфт: «Дар умури сахлатулхусул, ки қарду⁸ нокарди⁹ он дар шарияту футувват¹⁰ базаҳ ва¹¹ исме надорад, агар иқдом наоям, модар садои иқоку шикок мезанад». Яке гуфт: «Падар маро барон итфоқи явми ба умури номашрӯъ руҳсат медиҳад ва агар ибӯ кунам, озурда мешаваду оқ мекунад». Дигар мегуфт: «Модарам мутриба аст, хоҳарамро ба раксу самоъ тарғиб мекунад, вай мутанаффир аст, бонги шикок бар¹² ӯ мезанад». Яке ба тариқи мустафти савол мекард, ки «азизон чӣ гӯянд дар ҳаққи падаре, ки фарзанде дорад ба тақозон ҷибиллат моил ба салоҳ аст ва ин падари хунӣ ва роҳзан дар авқот, ки ба қатъи роҳ бармеояд, писарро бо худ мебарад, то машқ диҳад. Баъд аз задани қорвон ва гирифтории эшон, писарро бифармояд, ки ягон¹²—яғони эшонро¹³ сар бурад, ки «мурғи сарбурида¹⁴ бонг наёрад».

1 Б — исботи

2 Б — эшон

3 А — менилид

4 Б — тичорат

5 Б — хирфату зироат

7 Б — бемурувватии

8 А — қардинокарди

10-11 А — бармезанад

12-13 Б — эшонро ягон—ягон

14 Б — сарбурида

мабод ки аз инон яке дар шаҳр ояд¹⁵ ва азъон [ва] хокиро барон ҷустуҷӯи дуздон барорад, ин¹⁶ писар бо он ки «ба бурида ни сари гунчишк» бинобар утуфати замир ҷуръат надорад,¹⁷ агар дар он амри хатир иқдом кунад, дилаш рухсат намедихад ва агар накунад бар хилофи марзани падар рафта [бошад]¹⁸ ва оқашта».

Дигаре истифто менамуд, ки «модаре дорам хариф шуда, агар саранҷоми мӯҳимми манзил¹⁹ ба модар супорам, аз уҳда барнамеояд,¹⁶ агар ба дасти зан ниҳам, норозӣ аст.¹⁷ Ва бар сари ҳар обу таом гавго бунъед мекунад ва зиёдасарию зиёдоталаби мекунад, то¹⁸ ҳадде, ки [гӯӣ] дигаронро ҳеҷ ҳаққе намемонад,¹⁹ гуё ҳама азони ўст ва барои ў. Собик ду зан аз ман ба талоку фироқ овард ва дар зани сеюм низ ҳол ҳамон аст, ки дар аввал ва дуввум. Ва ба ҳеҷ кадом мувофакат кардан наметавонад ва ба сари ҳар хон нуқле, ки дар миён ниҳад, аҳоку шиқоқ аст. Агар ба ҳуқуки зан киём орам,²⁰ модарам хушнуд намешавад, магар²¹ ба талоқ, ки ҷабре ихтиёр кунам. [Ва]²² ҳадди ҳуқуки занон бар ҳамгинон равшан аст ва²³ ҳадди уқуки модарон номутаайин, ман ташхис²⁴ натавонам кард, ки риояти кадом тараф кунам. Агар ҷониби модар гирам, бояд ки аз ҳаққи зан даст бардорам ва агар тарафдорин зан кунам, бояд ки оқи²⁵ модарро ихтиёр намоям. Ва ҳол он ки риояти тарафайи мансусун-беҳ ва вочиб-ул-итъён аст. Ва дар эҳсон бо²⁶ абавайн нуҷуси боҳира ворид аст ва дар уқуки онҳо ваиди ҳоила нозил. Охир, мавриди эҳсон кадом синф аз абавайн бошанд? Ва фарзанд ба кадом ҷарима ба уқуку онҳо гирифторм ояд ва меъёри эҳсон ҷист ва то кучаст ва ҳадди исъён кадом ва дар кучо? Ва сабаб ҷист, ки дар кутуби мутадовила дар ин боб ҷизе тасрех накардаанд ва ҳадде муқаррар нанамода, то абавайн аз он тачовуз накунанд. Ва писарон низ бад-он тан дардиханд ва осӣ нашаванд. Бо он ки дар ҳар шаҳри²⁷ ободде маҳкаман қозӣ ва равиқи доруламора²⁸ аз гавгон аҳоку шиқоқи падару писар ва зану модаршӯ мешавад, то ки авлодро маҳрум аз ирс мекунанд. Ва ҷаро ҳазрати муфтий тафтиш намекунад, ки ин писар ба кадом амал маҳрум аз мерос мешавад ва ин зан ба кадом ҷарима ба талоқи бонн мубтало мегардад? Ба ҳамин гуноҳ, ки ин писар дар амри номашрӯъ итотати падар накарда²⁷ ва ин зан бар тибқи марзани модаршӯ нарафта».

15 Б — равад

16 А — намебароҳад

17 Б — мешавад

18 Б — ба

19 Б — набошад ва гуноҳ дорад

20 Б — дорам

21 А — дигар

22 Б — аммо

23 Б — ташаххус

24 Б — уқуқи

25 Б — шаҳре

26 Б — дорулаҳтисиб

27 Б — накардааст

Баъд аз истимои ни маъсала асхоб ҳар қадам мутараддид шуда, тамассук ба зоҳири нусус аз²⁸ ҳадису ояг намуда,²⁹ ҷавобе меғуфтанд. [Ва]³⁰ баъзе ҷониби модарро тарҷеҳ медоданд, ки «ба хама ҳол фарзанд ба ризои модар равад». Баъзе ҷониби занро рояг мекарданд, ки «утуғат ва раъғат бар занон маъмурун— бех аст». Ва баъзе таҳдид мекарданд, ки «итоати волидайн, агарчи фосиқ бошанд, воҷиб аст».

Ва ҳеҷ як ба ҷавобе, ки ташаффи дили сонд кунад ва ишқол аз миёна бархезад, муваффақ ношуда, рӯҷӯ ба муҳаррири сутур намуданд, ки «туро дар идроки ҳақоқиқи умур фаҳме худодод аст,³¹ ки дастӣ саъю касб бад-он ҷо намерасад. Агар дар мавориди нусус бинӣ, яхтамил, ки пардаи ишқол аз миёна барчинӣ ва ҳадди аҳоқи хуқуқи абавайн маълум кунӣ». — Гуфтам: «Алҳақ, оёту аҳоқис, ки дар боби хуқуқи абавайн ворид шуда аст,³² бар итлоқ аст. Ва муфасссирону муҳаддисон низ бар³³ итлоқи маъни онҳоро³⁴ тафсир дода, ҳадде муайян нанамудаанд. Нусусро аз зоҳир баровардан вазифан мо нест ва он чи муфасссирин ва муҳаддисин гуфтаанд, бад-он иқтидо бояд кард. Ва³⁵ моро намерасад, ки барои худ дар нусус маонини зиёда малхуз дорем. Ва моро фармудаанд, ки «ба абавайн неқуӣ кун», неқуӣ кунем. «Ва бо зан неқуӣ кун», неқуӣ кунем. Агарчи [он]³⁶ дигарӣ норозӣ бошанд.

Гуфтанд: «Ин муфэй ба ҳараҷ аст ва ҳараҷ дар дини ислом нест, чи қиём ба ҳаққи дигарӣ ҷун сабаби адами ризои он дигар шавад. Он ҷӣ неқуӣ бошад ва мо маъмурум ба тафаккуҳ дар дин, ки дар амсоли маворид, ки ду насс ба ҳамдигар муноқиш³⁷ ояд,³⁸ тафаккуҳ ва таҷассус дар маънини муроди соҳиби насс кунем ва ба қиёсу шавоҳид маънини мақсударо даръёбем, то шубҳа аз дин бархезад, ки дар маҳкаман шарият ҳеҷ вақте амр³⁹ ба⁴⁰ «каҷ дору марез» накардаанд ва ҳеҷ ҳукме мофавқи тоқати бандгон нанамуда».

Гуфтам: «Қиёс ва истидлол низ вазифан мучтаҳид аст ва мо на аҳли онем ва печидан дар маънини ояту ҳадис бе қуввати иҷтиҳодия ба муфоди «ман фассара ал-қуръона бираъйиҳи фақад кафара манҳиюн анҳу⁴¹» аст. Ва аз саводи аъзам, ки шохроҳи тақдид аст, берун набояд шуд ва он раҳе, ки обою аҷдод бар он рафтаанд, бояд рафт. Ва худро дар кашмақаш «лам ва ло нусаллим⁴²» набояд андохт». — Гуфтанд: «Авомиру навоҳини нусус, ки мо ба феълу тарқи [он]⁴³ маъмурум, омм аст, махсус ба баъз дунӣ баъз нест ва он то нафҳан⁴⁴ аввалан сур мумтадд меравад ва ҳамаи ашхоси инсонӣ муҳотабанд ба хитоби «саллӯ ва заққу ва ло тусарифу.» Масалан, то вукӯи растаҳез, ки агар хитобот хос будӣ, ҳеҷ ҳукме аз замони соҳиби шаръ ба замони сонӣ аад

²⁸⁻²⁹ Б — намуда, аз ояту ҳадис

³⁰ Б — худододест

³¹ Б — шуда

³²⁻³³ Б — маонини онҳоро бар итлоқ

³⁴⁻³⁵ А — муноқишанд

³⁶⁻³⁷ Б — ба амр

³⁸ АБ — нафҳан

накардӣ, зеро ки мухотаб набӣ ва³⁹ асҳоби ӯянд: «Салавотуллоҳи алайҳи ва алайҳим аҷаъмин.»⁺ Пас, дар ин оят, ки «фалавло нафарун мин кулли фирқатин минҳум тоифатан лиятафакқаху фи-д-дин⁺», яъне чаро берун нараванд дар газва аз ҳар қабила яке ё ду ва тоифае бимонанд, то гавру тааммул кунанд³⁹ дар дин. Мухотаб дар ин амр аъробанд⁴⁰ ва аммо ҳукми фақоҳат ва амр ба газо дар дин омм аст. Махсус ба замоне дуни замоне нест. [Ва чунон чӣ, агар шароити газо мутаҳаққик шавад, газва вочиб гардад, ҳамчунин ҳукме равшан аз китобу суннат мустафод нашавад, тафакқӯҳ дар он лозим ояд, то шубҳа дар дину эътиқод намонанд.]⁺ фақоҳат дар дин иборат аз истихроҷи аҳкомест, мувофиқи марзби шорё. Агарчӣ дар⁴¹ «Куръон» ва ҳадис мусарраҳ воқеъ нашуда бошад.

Масалан, агар гуломе аз ҳузурӣ мавло ва истимои каломи ӯ, ё аз истимои аҳкоми мавло ва тааммул дар авомиру навоҳии ӯ муддате дар анҷоми кор табиатшиносу марзидон гашта бувад [ва] пояш бад-он чо расад, ки агар аз мавло дур афтад, дар гайбати ӯ амре чунон ворид шавад, ки ҳукми он аз забони мавло нашунида ва дар мукотиботу авомири ӯ надида. Ба сабаби шинохтан мароми мавло саранҷом он муҳим мувофиқи ризои мавло тавонад кард. Ин ҳислате ҷалилулқадр бувад, назди мавло ӯ сабаби эътибор ва эъзоз гардад.

Ва⁴¹ дар хабар ворид аст, ки он сарвар саллаллоҳу алайҳӣ ва саллам Маозро⁺ гуфт: «Чӣ хоҳӣ кард дар он вақт, ки корҳо дар гайбати ман бар ту ҳозир хоҳанд шуд [бас, мушқил]?» Арз намуд, ки «китобуллохро муояна хоҳам кард». — Фармуд⁺: «Агар дар он ёфта нашавад, чӣ кунӣ?» — Гуфт: «Суннати расулulloхро тафакқӯс хоҳам фармуд» — Гуфт: «Агар дар он ҳам наёби?» — Гуфт: «Ба⁴² раъи худ машварат хоҳам кард». Он сарвар дилшод гашт⁴³ ва офарин гуфт.

Ғайри⁴⁴ марфӯъ қавли ибни Масъуд⁺, ки гуфт: «Чун пурсида шуд, яке аз шумо бояд ки назар кунад дар китобуллоҳ: Пас, агар наёбад, онро назар кунад дар суннати расулulloҳ. Ва агар наёбад дар китобу суннат, бояд ки назар кунад дар ҷизе, ки иҷтимоъ кардаанд мусулмонон бар он ва илло иҷтиҳод кунад.

Интиҳо. «Сафар-ус-саода» к. 572⁺.

Ва имом Ғаззолий⁺ дар исботи иҷмоъ ба ҳадиси: «лоязолу тоифатуи мин умматӣ ала-л-ҳакки ҳатто такум-ус-соату⁺» тамас-сук карда, айзан мин «Сафар-ус-саода» к. 572⁴⁵. [Аммо сабаби манъ аз иҷтиҳод барои он аст, ки анмман дин ризвои-ул-лоҳи тало алайҳум аҷмани чандон саъю кушиш намуданд ва вазъи масовл фармуданд, ки агар касе андак фатонате дорад ба қиёсу истидлол аз суҳанҳои эшон рафъи ишқол тавонад кард дар ҳар

³⁹Б — намонанд

⁴⁰Б — аъроба бодиванд

⁴¹Б — Ҷи

⁴²А — Бар

⁴³Б — шуд

⁴⁴⁻⁴⁵Б — Нигаред ба илова.

асре ва аҳде мувофиқи замон ва макон. Ва ўро лозим набувад, ки худ мутасадди истихроҷи масоил гардад аз ояту ҳадис, то мабод, ки ба иғвое лағзаш ёбад ва халқро ва худро гумроҳ гардонад. Ва он чӣ аз барои истиҳод шартҳо кардаанд ва наҳй фармуда, то ҳар касе барои истихроҷи аҳкоми алоҳида шугл наёрад ва бувад, ки ба иғвои нафе ҳалолеро ба ҳарома ва ҳаромеро ба ҳалоле орад ва зол(л) ва музил(л) гардад. Аммо агар касе ба тариқи сидқу амонат толиби рушду хидоят шуда, мутаваҷҷеҳи ҳадис ва оят шавад, маонии мақсуда мувофиқи матлуб таҳсил мекунад ва ба тарафи савоб ва ҳақ(к) мулҳам мешавад.]

Пас, то вақте, ки⁴⁶ ҳукм дар «Қуръон» ва ҳадис мусарраҳ ва зоҳир аст, иҷтиҳодро дар он дахл набояд дод. Ва ҳилофи он агар дар⁴⁷ кутуби мучтаҳидин ҳам барояд, аз он ҷашм бояд пӯшид ва тамассук бо «Қуръон» ва ҳадис бояд кард, вагарна⁴⁸ насхи «Қуръон» аз қавли мучтаҳид лозим ояд. Аз ин ҷиҳат Абиханифа⁺ разноллоху⁴⁷⁻⁴⁷ анху⁴⁸ гуфт: «Агар қавли маро муҳолиф ба ҳадис ёбед, ба девор занед». Дигар, [боре]⁺ гуфт: «Чониз нест амал намудан касеро, то он ки надонад, ки ин суҳан аз кучо гуфтаам».

Ва бар қавли он имоми ҳумом бе муҳобо тамассук намудан ва фикр ва далоил ва киёе нанамудан ҳаргиз мазъин он имом набудааст.

Набини⁵⁰, ки шоғирдони анима раҳимаҳумуллохро чуи аз қавли асотиза итминон ҳосил нагашт, доман аз он мақом барҷиданд ва бирафтанд, то ки имом Муҳаммадро⁺ он қадар ҳилоф бо имоми аъзам аст, ки агар онро мазҳаби алоҳида гуянд, баҷост. Ва мутааххирин чӣ қадар ақволи мутақаддимиро соқит намуданд.⁵¹ Пас, агар ҳол ин аст,⁵² чигуна эътимод тавон кард бар қавли фақеҳи дилмурда ва аз зоҳир пай ба маънӣ набурда, ё пой ҳиммат дар майдони тааммул ва табадбури нанихода, ба таври дуздон назар дар қисаи ҳар ошною бегона меандозад ва кӯрона даст бар шонаи ҳар оқилу девона мегузорад?! Ва аз дидани маънии «Қуръон» ва ҳадис мавқуф ва маъзул бошад ва ҳар суҳане, ки дар китобе навишта бинад, хоҳ мувофиқи «Қуръон» ва ҳадис бошад ва хоҳ муҳолиф бе тақаллуф ва тафаҳхус қоида он мешавад. Ва баъзе аз ин фуқоҳо мутлақо «Қуръон» ва ҳадисро надида ва агар дида, ба маънии он ғайру тааммуқ накарда ва агар карда ҳам, фикр дар насоеҳ ва ахбори қисас карда ва истинботи аҳкомро муфаррағун—анҳо ҷазм намуда, балки мумтанеъ ақида карда, то ки баъзе бар худ биларзанд ва ҷашмпӯшию гурез аз он мақомро⁴⁹ ихтиёр кунанд ва ба ҳамон тақлиди бемаънӣ ба мақарри худ раванд, ки⁵⁰ муҳбири содиқ дар шаъни эшон⁵¹ фармуд:⁵² «Рубба ҳамлу фикҳин ғайру фақеҳин»⁺ Пас, дар масъалае, ки амал бад-он муфзӣ ба ҳараҷ ша-

⁴⁶ А — ва гар

⁴⁷⁻⁴⁸ Б — раҳматуллоҳу алайҳи

⁴⁹ Б — мақом

⁵⁰ Б — ва

⁵¹⁻⁵² Б — ин табақа фармуда

вад, аз ошме бад-ни нахч [сухан]⁵³ бишунавем, ё дар китобе на-
вншта ёбем, бояд.*- ки* онро ба китобу суннат тавфиқ ва тат-
биқ диҳем, [агар мувофиқат кунад.]⁵⁴ онгоҳ амал намоем ва*
баъзе аз мардумро⁵⁵ ба сабаби музавалат дар «Куръон» ва ҳа-
дис ва ғалабаи нури имон ва саломатии ақлу фатонат аксари
масонл ба қиёс қашф мешавад ба вазъе, ки шакку тарадудро
дар он дахл боқӣ наместонад ва инкишофи ҳаққ мешавад.

Пас, дар ҳар масъала, ки инчунин рӯй намояд, тақлиди ки-
се раво надорад, чаро ки одамиро нарастиш ба ақли худ хоҳад
буд, на ба ақли дигарон. Ва бо вучуди илм, дар мухолифат ҳаққ
албатта маъхуз хоҳад шуд. Қола Абиханифа⁵⁶ раҳимаху-л-лоху
[таоло]⁵⁷ ло туқаллидунӣ ва ло туқаллидуниа молика ва ло ғай-
раҳу ва хузи-р-ахккома мин ҳайсу аҳазуҳу». Ва⁵⁸ агар ояте ё
ҳадис, ки агар ба зоҳирӣ он амал равад, чанде аз фарзу суннат-
ро ба ҳалал орад, дар батни маънии он ғавру тааммуқ намоем
ва муродуллоху мародуннабиरो назар ба муқтадон замону ма-
кон муқаррар гардонем ва ҳадд [ва]⁵⁹ миқдори мо — умира би-
хиро⁶⁰ ташхис кунем ва аз сирати расул салааллоҳ алайҳи за
саллам ва асхоби⁶¹ ӯ разиоллоху [таоло]⁶² анҳум қиёс гирем,
агар муҷмал аст, баъзе маонии ояи дигар⁶³ ва ҳадиси дигар⁶⁴ бар
ӯ маъхуз дорем ва агар муфассал, то ба қадри эҳтиёҷ маъмул до-
рем. Ва агар муғлак, ба ҳазфи завоид ва изофот маънии⁶⁵ онро
даръёбем, то нуқсон дар дин намонад ва ғайрро ҷои эътироз на-
бошад, ки каломуллоху ҳадисуннаби мубарро⁶⁶ аз ҳалалу нуқ-
санд,⁶⁷ ки дар назари нозир дарояд ҳам, аз нуқси ӯ бошад ва
адами тафаккуру тадаббур дар атрофи он ва адами риояти за-
мону макон.]⁶⁸

Масалан, амр ба эҳсон ба абавайн мутлақу муғлак аст [ва]⁶⁹
дар каломуллоху ҳадисуннаби дар мавриди мутааддиди ворид
шуда ва ҳадди он мутаайин нагашта. Агар онро бар итлоқ до-
нем ва мутлақ абавайиро мавриди эҳсон шумарем ва салоҳи ҳо-
ли эшонро шарт надонем бисъёре аз фаронзу сунаиро ба зиён
оварда бошем ва ба бисъёр аз манҳиёт иқдом намуда, аз дуздно
қимору роҳзанӣ ва қатли бағайри ҳаққ ва талоқи бачабр ва
қатли нафақан зан ва қаҳбағию раққосӣ, ки бисъёре аз абавайн
«фи замонино»⁷⁰ дар ин умур розианд ва фарзандонро дар ин
корҳо омир ва сонанд.⁷¹

Оре тасарруф дар маънии ояту ҳадис муфзӣ ба куфр [ва
задақа]⁷² мешавад. Агар ғараз он бувад, ки аркони дин ба зиён
барад ва амре⁷³ ва наҳйеро соқит гардонад ва ҳаромеро⁷⁴ бҷ

53 Б — соҳибони фитрати солимаро

54 Б — Пас

55 Б — саҳобе

56 Б — дигарро

57 Б — дигарро

58 Б — мубарро

59 Б — нуқс

60 Б — сой

61 Б — ҳаромеро амр

62 Б — ҳаромеро

халоле орад⁶³ ва халолеро ба ҳароме аз қабиле суқути савм ва салот ҷихати коҳилӣ ва никоҳи маҳрам ҷихати⁶⁴ шахватпарастӣ ва тарки ғуслу таҳорат ҷихати танпарварӣ; чунон ки дар ин⁶⁵ амри шаеъ баъзе аз уламои шиан шаеъа тавағғул намуда, худро матруду малъуни абадӣ сохтаанд. «аозаноллоҳу минҳу⁶⁶». Ва аммо агар ғараз рафъи шубҳа ва ҳалли ишқол бувад, мӯри-си фалоҳу наҷот хоҳад буд.

Пас, агар бар тибқи замонӣ макон ва аҳволу авориз маонии зиёда дар нафс ҳосил шавад аз бавотини нусус дар умӯри мустаҳабба ва ахлоқу назми маданӣ, ки халқро бад-он интифоъ бувад ва дар анфусу офоқ мутобиқ бошад, мусмири фавонди дуньявӣ ва динӣ бошад. Масалан⁶⁷ дар насси «ва диллоҳи ҳаҷҷул-байти ман истатоа илайҳи сабило»⁶⁸ амни тариқу зар⁶⁹ ва рафиқ ва саломатии нафсро шарт кардаанд, шарти дигар биэфзоӣ, ки ҳоҷӣ⁶⁶ бояд ки бе зану фарзанд бошад. Ба мучарради мулоҳизаи фавонди динию дуньявӣ, ки фарзанди ӯ зоеъ менавад аз зани ӯ дар фасод меафтад, магар ки зане пир дорад ва фарзанде ба камол. Чи тимори зану фарзанд аз мавочибот аст ва киём ба тааххуду тарбияти онҳо аз куработ. Агар бо зану фарзанд равад, дар ҳарачу ташвиш меафтад, ки бо ранҷи сафар кулфати аёл музамм мешавад ва ба ибодати ҳаққа ва маносиқи ҳаҷҷ бе машғала натавонад пардохт ва бандагии ҳолис натавонад кард. Пас, агар касе эътироз орад, ки ин шартро муфасссирон накардаанд ва дар китобҳо нанавишта, «чӣ гӯяд дар ҳаққи зани ин ҳоҷӣ, ки ба бому дар дарравад ва дар ҳаққи ин писар, ки бо қалаидарон ихтилот кунад?» Агар гӯӣ: «Зану фарзанд ба одаме мӯътамад месупорад». Фаразан,⁷⁰ ин мӯътамад бимирад, ё ба сафар равад, чӣ бояд кард? Пас, ин тафсир дар бати ин оя ҷузъ бошад, ки назар ба фасоди замон дар хотири нозир ояд ва ин таъвил ва таъғири⁷¹ оят набувад. Ва бар он ғайри суфаҳо эътироз наёранд. Пас, агар ин ҳоҷӣ бинобар шурути муфасссирон ниҳад аз барои адон як фарз масдари⁷² хазор кабираро⁶⁸ сабаб⁷³ шуда бошад ва надоништа ва дину дуньёи худ хароб карда, ки маблағи хатир дар ғурбат ба бод дола ва зану фарзанд ба фасод оварда ба муфоди: «қў анфусу-кум ва ахлайякум норан⁷⁴», иттиқои аҳлу нафс дар ҳазор мумкин аст на дар сафар. Ва он чи баъзе аз муфасссирон⁶⁹ маонии бисъёр дар баъзе маворид⁷⁰ баён карда ва дар баъзе мучмал гузошта. Ва дар тафсири сонӣ дигаре аз муфасссирон ба акси он рафта [ва]⁷¹ дар ҷое мучмал тафсир⁷¹ дода ва дар муфасссал иҷ-

63 Б — ниҳод

64 Б — барон

65 Б — иститоат

66 Б — марди ҳаҷҷунанда

67 А — тафсири

68 Б — кабира

69 Б — муфасссирин

70 А — маврид

71 А — тафсил

мол намуда. Ва баъзе маонӣ дар тафсири солис ҳаст⁷², ки⁷³ мутлақо дар аввалу соӣ баён⁷⁴ нарафта⁷⁵. Муътаризро нарасад, ки гуяд: «Ин маъниро фалон муфассир нагуфта». Чӣ он муфассиру муҳаддисе билобар истеъдоди замону макон ва тавофуки аҳвол ва эъроз ба⁷⁶ маонии ҳозира иктифо намуда, ба мазода тавачҷух накарда, аз ҷиҳати истиғнои халқу адами эҳтиёҷи эшон. Ва баъд аз он замон муфассири соӣ аз ҷиҳати тафовути авориз ва танаввуъи эҳтиёҷи халқ тавачҷухи томтар кунад ва бар он маонӣ ҷизе бияфзояд ва ё бикоҳад ҷиҳати равони аҳкомро; ҷӣ сувари илмӣя дозола аз давҳи маҳфуз назди тавачҷух бар замири софӣ аз маҳабби файз мерезад. Ва ҳамчунин баъд аз ӯ, ки ҳар қадом ба он дигар таъфиқ дорад, то киёми соат; ҷӣ яке аз эъҷози каломӣ мачид ва ҳадиси расули ваҳид ин аст, ки маонии максуда аз каломӣ муъҷазиизими илоҳӣ ва аҳодиси қудсии оёти ҳазрати рисолатпаноҳӣ мувофиқи замону макон дар ҳар вақте мустаҳраҷ ва мустанбат шавад⁷⁶ ва⁷⁷ то нафҳан сур чандон тафсир дар калом ва шарҳ дар ҳадисе кунанд, ки маонии он дар замири ҳеч як аз муфассирин ва муҳаддисини собиқ хутур накарда буд. Ва боз он маънӣ дар он калом ва ҳадисе мутобик бошад ва маҳмуд бувад, чунон ки⁷⁷ филфавр дар нафе қарор гирад. (Ва он ҷӣ муфассирон дар баёнӣ зоҳири алфозу маонӣ ва атвори фасоҳат ва мавориди калом навиштаанд, ба қадри афҳом ва мадорикӣ худашон бошад ва бар ҳасби истеъдоди худӣ онҳо бувад, вағарна «Куръон» бас азимушшаъи аст. Маонии «Куръон»-и қадим чунон нест, ки маҳсус ба вачҳе бошад ва дигар вачҳро шомил нагардад. Ё он ки ихтисос ба қавме дошта бошад, ё он ки мухтасс ба ҳолате таиҳо бошад, ё он ки ихтисос ба вақте ва замоне, ё ақлу маконе дониста бошад, зеро ки каломӣ худӣ ҳамеша зинда аст ва монанди дарахт мева дорад, дар ҳар он самар медахад ба илми худӣ. Ва суҳани худӣро марғу табоҳӣ рӯй надиҳад. «Ло яътиҳ-ул-ботила мин байни ядаҳӣ ва ло мин халфиҳи тузайлу мин ҳакимини ҳамидин ва ҳоз-аз-Забуру ва золика-т-Тавроту ва Инҷилу бал ҳаз-ал-Куръону-л-муизали»⁷⁸

— Гуфтам: «Он ҷӣ азизон тақрир доданд, ҳама савоб ва масъалаи бечавоб, [аст]» аз он ҷо, ки халқ ба ҷиҳати фасоди эъмон ба дини тақлидӣ мукайяданд⁷⁸ ва аз амал ба қолаллоҳ ва қоланнабӣ⁺ иктифо⁷⁹ намуда, ҳукком [аз]» ҷиҳати сиқли бори тақлиф ружъ ба уламо барои таҳфиф мекунанд. [Ва]» уламо ҷиҳати майли раёсат ҳақиқати дину диёнатро ба таъвил меҷушанд, аз аломати ислом ҳамин амомаҳо бар сар аст ва аз шиори имон ҳамон азон бар манора ва бар забонҳо «Қола Абиханҷ-фа»⁸⁰ қорист. Аммо дар кирдор ва атвор тафовути фоҳиш дар миён аст, ки ба ҳеч миллат ошноӣ надрад.

72-73 Б — баён шуда

74-75 Б — мубайни нагашта

76 Б — мешавад

77 А — чунон ҷӣ

78 Б — иктифо карда

79 Б — басанда

80 АБ — Абиханҷа

Ман боре бо⁸¹ яке аз уламон масеҳӣ мусоҳиб будам, ба тақриб гуфтам, ки ҳазрати Масеҳ⁺ дар зӯҳду тарк то он чо ҳиммати олий дошт, ки рӯзе ҳаворийини гуфтанд: «Барон ту хонае аз гил бикунем⁸¹, то дафъи харру бард кунад». — Фармуд: «Дар манзили ория лузум⁸² надорад⁸³». Ин иморати зарандуди⁸⁴ ҳафтошён⁸⁵ аз шумо суннати кӣ бошад.» — Гуфт: «Дуруст аст ва он уй гуфтӣ, рост аст. Ва ин дин, ки мо дар онем, на миллати Масеҳ⁺ аст, балки бофта ва сохтаи фалон ва фалон аст, ки дар фалон аср⁸⁶ ва аҳд чихати қабули чоҳу раёсат аҳкоми «Инчил»⁺-ро ба таъвил тағйир доданд ва аксари муҳаррамотро ба ҳалолӣ оварданд [Ва аз чихати ҳамру ҳурмати хатна]⁸⁷ рафта-рафта фиску фасод дар мизочи мардуми мо⁸⁸ то бад-он чо қарор мутамаккин гашта,⁸⁷ ки мумкин нест, ки тадорук шавад ва сухан дар ҳақиқати дину диёнат равад. Ва ту ҳуд нек дарнигар дар ин дин, ки шумо доред ва ба забон иқрои ба⁸⁹ калимаи тайиба доред⁹⁰ ва мо ҳам ба забон мегӯем. Дар он дин, ки салафи солиҳину саҳобан расул ва тобинн доштанд, уй шабоҳат дорад?! Он гоҳ сирати салафро⁹¹ бар шумурд, мабхут ва мутаҳайир бимондам.

Пас, дар чунин замон сухан аз ҳақиқати дин рондан, худро дар маърази хитоби хавоссу авом нишондан аст. Масалан, ба воситаи ҳубби зино ва сирқат агар касеро наҳӣ кунӣ ва ба таъзибу ҳалоқи нафс таҳдид фармой, гиребонат гирад ва гӯяд: «Ба ваъдаи расул алайҳиссалом⁹² мункирӣ, ки фармуда ба тақрору таъкид, ки гӯяндан «ло иллоҳа илаллоҳ» ба бихишт меравад. агарчӣ зиною сирқат [кунад] ва дар дили касе, агар заррае аз имон бувад, ба начоту фалоҳ мерасад. Беҳуда мардумро матарсон ва аз танъуму айш монев машав». Ин аблаҳ надонад, ки он ваъда маҳмул бар тарғиб аст, то халқ ба имону ислом майл оранд, дохили хориҷ нашавад ва хориҷи дохил гардад. Е⁹¹ агар ин калима⁹² бигӯяд, ин микдор савоб дар номан аъмоли [ӯ] саб: мешавад, барои музоасалати зикр аст, то дилу забон аз фаҳишу лайи⁹³ ба ин калима одад кунад.⁹⁴ Пас⁹⁵, мусмири савобу натиҷа шавад ва илло гадоён дар ҳар рӯзе як лак бор «оллоҳ, оллоҳ «мегӯянд [дар шаворев]» собит нест, ки каффоран сағир шавад, то ба кабир чӣ расад. Пас, маънии сареҳи мустафодан ин ваъда он бувад, ки «ло иллоҳа илаллоҳ» гӯяд ва ба мосаво напардозад ва «оллоҳ» аз қалб гӯяд, ки «эхроқи ҳавои ботила кунад».

81 Б — созем

82-83 Б — иморат натавон кард

84-85 Б — зарандудан ҳафтошённа

86 Б — замон

87 Б — гирифта

88 Б — мекунад

89 Б — салафи исломро

90 Б — салли оллоҳу алайҳи ва саллам

91-92 А — Агар ин калима нагӯяд ё ин калимаро агар

93 Б — лаҳз

94-95 Б — гирад. Онгоҳ

Ва аммо итлоки ваъдаҳо чиҳати он аст, ки дар аввали ислом чуи мӯъминон камтар буданд, барои ташвиқи ҳозирин ва тарғиби ғоибин ҳама ваъдаҳо бар итлоқ рафта ва илло баъд аз таъини ҳақон сиркат ба қатъи яд ва сазон зонӣ ба раҷм ва фазихат фасҳи ин ваъда лозим ояд. Пас, амсоли ин ваъдаҳо як навъ ишора ба ғуслу татҳири дил бошад аз мосаво ба тариқи рамз, ки банда истисдоди тақарруб пайдо кунад ба мабдаи ҳеш, на ки дар зоҳири он иктифо кунад, балки ба маъини он амал орад. Масалан, агар султон касеро аз матбах ё гулҳан биталабад, ӯ мӯҳтоҷи ғуслу татҳири дилбоси тоза бошад. Миёнҷӣ ӯро ба ҳамон ҳол пешу султон набарад, балки аввалан ӯро амр ба покӣ ва назофат кунад ва қисвати тоҳира бинишонанд ва дуою сано маҷалиси мулук бинемӯзонанд. Ва онгоҳ тариқи духула таъин кунад, то шистан бисоти қурб тавонад шуд. Пас, гулҳан дар ин мисол куфри мутлақ бувад, ислом—даръё, имон—дилбоси тоза,⁹⁶ дуою сано—вазифи аврод ва азкор, бисоти қурб—руҷӯ ба мабдаи ҳақиқӣ бошад.⁹⁷

Пас, муфодии ваъдаҳо ҳама амр бар таъриф ва татҳир бошад. Ва ҳамчунин⁹⁸ аст ваъда ба ҷидани резан хон, ки шукри неъматро мобақия аз неъмат ба тахти по наифкананд,⁹⁹ балки ба мурғон диҳанд ва дар таом хӯрдан аз ҳайвонот мумтоз бошанд. На ки маънӣ ин бошад, ки таоми хушу лазиз бихӯранд ва боз резан онро инз¹⁰⁰ бардоранд, ки қобили хури бихишт хоҳад буд [ва] ҳол он, ки рафтаи ба бихишт ва расидан ба хур ва қусур, агар муяссар шавад, дар тарки шаҳавот ва лозон аст ва қатъи ҳавою ҳавас. Ли қавлиҳи таоло: «Ва аммо ман хофа мақома раббихи ва паҳия-и-нафса ан-ил-хаво фа инна-л-ҷанната хия-ал-маъво:»¹⁰¹

[Байт

Нури⁹⁷ эҷа дар тарки лозоту ҳавас ҳобидаст,
Мум то олудан шаъд аст, нафсон кард шамъ [ ]
Наини худ ҳалол аст бар касе Соиб,⁹⁸
Ки дасту лаб ба наини ҳақон набанд.

Ва ҳамчунин аст маъини ваъда ва шуморан савоб ба таълим ва тааллум, то навъи⁹⁹ удум¹⁰⁰ боқӣ монад. «Ва уламою умматӣ қавибийн Бани Исроила»¹⁰¹ маҳмуд аст бар уламои илми охира-ти аз асҳоби фақру таҷрид, ки бар ботини шарият мераванд ва халқро аз ғавоят ба ҳидоят меҳонанд, на¹⁰¹ уламон русум, ки⁹⁷ эшон тоҷиронанд ва илмро василаи касби ҷоҳу мансаб намуда ва шаръро маҳкуми амру ҳукм гардониданд: «Ва лайса-ал-хабару калмуъина.»¹⁰²

Набинӣ, ки ба сабаби фурӯгузошти арқони дин ва майли уламо ба мудоханату зоҳирбинӣ ва инхирофи таъин ҳукком ба

⁹⁶ Б — покӣ

⁹⁷ АБ — иҷунин

⁹⁸ Б — наифкананд

⁹⁹ А — навъ

¹⁰¹ А — ки на

зулму чавр, заъфи дин то ба кучо расида. Ва уламо, ки қивоми миллат бад-эшон аст, ба сабаби ҳубби маносибу¹⁰² риёсат¹⁰³ фатвоҳон мулоим доданд ва гуфтанд: «Дини» ислом чист, ғайр аз панҷ асл, ки болон манорае бароянду батаҳорату бетаҳорат нафире бардоранд.»¹⁰⁴ Агар узре набошад, панҷ намоз аз лавозим аст ва агар қуввате¹⁰⁵ (ва қудрат) аст,¹⁰⁶ савми рамазон аз мавоҷиб, агар тавоноӣ бошад, дар тамоми умр ҳаҷе аз мустаҳаббот ва агар мол доранд, дар сола чанд бор хамро ё биннисф закот гирифтанд аз фароиз». Ва гуянд, «дигар авомири мансуса чун чиҳоду азли султон ва тақсими байтулмол ба масорифу сарфи закот дар маҳалл ва ғайразолика, ҳама муваккату¹⁰⁷ муаввал аст.»¹⁰⁸

Аз ин чиҳат ҳуққому ҳулафои ислом моил [ба] шахавот гашта, ғараз аз хилофат ҷамъоварии асбоби нишот ва аҳзи моли раият ақида намуда, даст аз тараддуди чиҳод бардоштану бо муҳолифони дин ба мусолаҳаву мубодала бароманд. Ва аз ислом ба ном иқтифо намуданду ба айшу ишрат машғул гаштанд. Аз раоё, он ки дошт, бад-эшон тақлид кард ва он ки надошт, ҳам ба тараддуди гирд овардани дунё машғул шуд. Ва лаззоти мустаор дар ҷашмҳо¹⁰⁹ ширин шуд¹¹⁰ ва ҷон ҷизе азиз гашту касе аз пай озори он барнаҳост ва хурду хобу ҷимоъ аз рӯки имондорӣ шуд.

Фалочарам, аксари диёри ислом дар тахти қаҳру ғалабаи қуффор даромада, наздик аст, ки дини ҳаниф, ки дар аввал ҳамчу мори борик аз Макка баромада, монанди аждаҳо арсан оламро иҳота намуда буд, боз ҳамчу мори борик шуда, дар Ясриб муовадат кунад. Чун нуфус аз чиҳати касалу коҳили дар зоҳири шариаат хӯ ва одат кардааст, агар сухан аз ботини шариаат равад,¹¹¹ ба гушн ҳеч кас барнаҳурд, балки онро ба илҳоду заядак ва қуфр ҳамл кунад.

Асҳоб гуфтанд: «Чун рӯи сухан ба асҳоби фазилят аст, на ба арбоби разилат, мард агар ба даръёфти сухани ҳаққ муваффақ шавад, аз гуфтани набиштани он худро муоф надонад ва аз қабулу радди қасон наяндешад, то шукри неъматӣ илоҳӣ гузорда бошад, ки:

Табъи салим файзест, ирси падар набошад».

Чи Фалотуиро⁺ дар калимаи ҳикмате, ки мегуфт, нокисе эътироз овард, ки ин сухан аз ту ҳеч кас қабул накунад». — Фармуд: «Ман ба гуфтани набиштани калимаи савоб аз пешгоҳи фитрат маъзуну маъмурам ва маро лозим нест, ки мардумонро гуям,¹¹² ки онро аз ман бупазиред».

Пас, ҳикмати маданияву манзили ин иқтизо дорад, ки ҳар шахсе аз ашҳос ба навъе аз анвоъ ба ҳамдигар мумидду муовин

102-103 Б — раёсату маносиб

104 Б — кашанд

105-106 Б — қувату қудратест

107-108 Б — муваккату аст ва муаввал

109 А — ҷашмҳош; Б — ҷашмҳо

110 Б — гардиш

111 Б — бувад

112 Б — бигӯям

бошанд ба дасту забону гуфтор ва кирдор. Ва бояд, ки гараз аз ин муованат салоҳи мадания манзилӣ бошад, на фасоди он: «Ли қавлихи таоло: ё айюҳа-л-лазина оманӯ, таованӯ ала-л-бирри ва-т-тақво ва ло таованӯ ала-л-неми ва-л-удвоини ва маъсияти-р-расулин». (Ал-оя).»¹¹³

Чун иброми аҳбоб аз ҳадд таҷовуз намуд, гуфтам: «Хотири ёронро ман мавозеъе, ки сабаби иқоқу¹¹³ шикок мешавад миёни¹¹⁴ абавайнӯ валад, бармешумурам. Ва нусус, ки дар боби риояти абавайнӯ зан ворид шуда, тақрир медиҳам. Баъд аз таъини мавокен хилоф, албатта, ҳуқуқи ҳар кадом зоҳир шавад, ки мард дар қадом ҷарима ба абавайнӯ осӣ шавад ва эшон фарзандро ба қадом мартаба гунҷкор ёбанд ва итоати абавайнӯ то қучо дозим аст ва мавориди эҳсон қадом [аз]¹¹⁵ абавайнӯ бошанд? Ва бо вучуди қасрати ҳуқуқи аҳли истехқок сабаби шўҳрати як навъ аз ҳаққ барои ҷӣ будааст? Яъне мавриди эҳсон назар ба зоҳири нусус—падару модар ва ақрабову ҳамсоя ва айтому масокин ва ҳадаму ҳашаманд. Ҳеҷ касе ба [ҳоли]¹¹⁶ ин арбоби ҳуқуқ назар намеандозад ва ба ҳаққи ҳеҷ қадом, чунон ки бояд намебардозад ва ба адами итйёни он худро осим намедонад [ва]¹¹⁷ дар боби ҳуқуқи абавайнӯ бар худ меларзад [ва]¹¹⁸ филфавр осӣ ва оқ мешавад».

— Гуфтанд: «Бале, матлаб ҳамин аст, ки ин ишқолро аз пеш бардорӣ ва ҳақиқати ҳолро қамоҳӣ мутобики офоқу анфус шарҳ диҳӣ».

— Гуфтам: «Падару модар мавриди эҳсонӣ шукранд, бар тақдире, ки солах бошанд ва ба фарзанди худ некихоҳанда ва салоҳи ҳоли ӯ ҷўянда, ки агар фосиқ бошанду ба фарзанд неки намехоҳанд ва салоҳи ҳоли ӯро наметалабанд, балки гарази худро меҷўянд, мавриди он ҳуқуқ, ки дар оёту аҳодис омада, нестанд. Ва ҳол он ки ҳар як аз абавайнӯ муддани инанд, ки «мо дар ҳама ақволу афъол, ки аз мо содир мешавад, хайри фарзандро меҷоҳем». Пас, ин кирдору гуфторро дар шаръ ва ақлу мурувват андоза бояд қард. Агар мувофиқу мутобики офоқу анфус аст ва фарзанд¹¹⁴ дар он муҳолифу муонид, осӣ ва оқ аст.¹¹⁵ Ва агар ин кирдору гуфтор муҳолифи офоқу анфус аст, волидайн осиманд¹¹⁶ ва дар даъвин худ мубтил. Яъне бояд, ки қавлу феъли абавайнӯ муфзӣ ба хилофи шаръ нашавад ва дар дину муруввати фарзанд ҳалал наёрад, то фарзанд барои даръёфти ризои онҳо муртақибӣ маҳзуроту маҳчурот нагардад.

Масалан, барои нафақан [явмия]¹¹⁷ онҳо дузднӯ кимор ва раққоснӯ шохидӣ пеша¹¹⁸ нақунад, ё барои даръёфти хушнудни модар зани солахнӯ худро ба талоқ дода, ба фисқу фасод ва зинуву ливотат нааяфтад.

Пас, уқуқе, ки дар зоҳир миёни падару писар меафтад, ғолибан аз он аст, ки падар дар инфоқ имсоқ мекунад бо вучуди

¹¹³ А — оқу

¹¹⁴ А — фарзандон

¹¹⁵ Б — бошад

¹¹⁶ Б — осим бошанд

кудрат. Ва писар аз ҷихати эҳтиёҷ мутолабаат менамояд, чун аз падар эҳмол ва имҳол мебинад, пас дар исъёну саркашӣ меафтад ва ба дуздӣю қимору суол кори ӯ онд мегардад ва бошад, ки бигурезад, ё ба қаландарон ихтилот намояд ва шабҳою рӯзҳо дар хона наёяд. Пас, ваболи ин хама исъён ва иқоқу шикӯки ӯ ба рӯзгори падар онд гардад ва тарафайн осим бошанд. Ва гуноҳи падар бузургтар бувад, ки писарро ба исъён овардааст.

Пас, агар падар аз мӯъсирон аст, писар ба истибодд толиби нифоқ мешавад ва ба касбу ҳирфа гардан намениҳд ва аз таълиму тааллум мегурезад, ё дар нафақан мисли худ аз падар қаноат намекунад ва барон исрофу итлоф ва завонд металабад, писар осӣ ва оқ бошад. Масалан, агар падар ба рӯзе як дирам додан тавонад, лекин ним дирам медиҳад, дар сурати исъёни писар, падар осин аст ва агар аз дирам зиёда хоҳад, писар осӣ аст. Ва ин ҳаққ то вақте ҳаст, ки писар дар иёли падар бошад.

Пас, агар падар ҳаққи писар адо кардааст ва илми зарурӣ дин омӯхта ва пешаи лоиқ таҳсил кунонида ва зан додааст, писарро ҳеҷ чон бозхост нест, магар ҳаққи муруввативу одатӣ. Балки агар писар мӯъсир аст, фарз аст, ки бо падар эҳсон кунад, бо вучуди ғинои падар. Ва агар падар мӯъсир аст, нафақа диҳад ба қадри қафоф. Масалан, агар ба рӯзе як дирам додан тавонад, бо ним дирам иктифо кунад, ки падар розӣ нашавад, [писар] осӣ шавад¹¹⁷ ва дар зиёдатталаби аз дирам падар золим¹¹⁸ бувад ва осим.¹¹⁹

Ва аммо уқуке, ки миёни писару модар меафтад, ё дар ҳоли¹²⁰ таҷриди писар аст, ё дар вақти зандорӣ ӯ. Аммо ҳолат-уттаҷрид ё аз ин ҷиҳат аст, ки модар ғанийя асту писар мӯъсир дар нафақан мисл иктифо намекунад ва мехоҳад, ки моли модар ба итлофу исроф расонад, меранҷонад. Ё он ки модар мӯъсир асту писар мусир, мол дар муштаҳиёти мубоҳан худ сарф мекунад ва ҳаққи модар намерасонад, ба сабаби он ки модар монеъу мухилли айшн ӯ мешавад ба насоеҳи борида. Фалочарам, модарро шум мегирад ва аз назари тафаккуд меандозад, ки агар модар мувосо кунад, ҳеҷ фарзандро дил надихад, ки бо модар хилоф варзад, магар ки дар нутфа ғашш дорад. Дар сурати аввал, фарзанд осӣ аст, на дар сурати сонӣ. Зеро ки худӣ модар ҳаққи худро ба итлоф овардаасту писарро ба муҳолафати худ кашнда.

Пас, агар писар мол дар маъсият харҷ мекунад ва модар насихат дар амри шарнат мекунад, ё барон нафақан модар ба пешаву ҳирфа гардан намениҳад, писар осиму осист. Лекин ин иқоқу шикӯқ, ки қабл аз никоҳи зан миёни писару модар воқеъ¹²¹ мешавад,¹²¹ ҳеҷ давому субот надорад ва ба ду-се фалс хальову мавиз ва андақ атийя муртафеъ гардад. Ва шафқату¹²² раҳмати¹²² модариву фарзандӣ «онаи фаонан»¹²³ авд кунад.¹²³

117 Б — бошад

118-119 Б — золим ва осим бувад

120 Б — ҳолати

121 Б — меафтад

122 Б — раҳмати

123 Б — мекунад

Ба аммо он иқоқ, ки ба зловату кинаи нафсонӣ истехком ёбаду субот назирад, ҳолат-ут-тазвичи фарзанд бошад ва он ба ҷалову сиво кашад ва катъи сила аҷмоад.

Ва аммо қабл аз тазвич, агар сабоҳ ҷанге қуянд, шом ош-тӣ бошанд. Ва филҳақиқат, индаллоҳ, ин укук, низ¹²⁴ собит на-мешавад ба сабаби имтизоҷу ихтилоти давоми хирсу шараҳ ва зиёдаталабию зиёдасарӣ.¹²⁵ Базаҳ ва исме, ки воқеъ шавад, дар сурати издивоҷи [фарзанд] ҳам роҷеъ ба модар аст,¹²⁶ на ба фарзанд. Ва таҳқиқи ин мақом ва вачҳи хусумати модар бо зани писар дар одоби никоҳ гуфтаем. Дар ин ҷо барои рафъи тас-деъи назир ин миқдор гӯем, ки дар амри саҳл аз умури нафсонӣ ва дуньявӣ, ки аз як фале ба даҳ дирам нарасад, мобайни за-ни¹²⁷ писар ва модар низои афтад. Баъдаҳу ўро душман гиряд, нахоҳад, ки ин зан бо писари ў нишинад, ё таоми сери бихӯрад, ё либоси некӯ бинушад, ё мехоҳад, ки харҷи занро масраф ша-вад, ў худ бидиҳад он чи хоҳад, ё надидиҳад. Ва мехоҳад, ки пи-сар ба болон ў зани дигар орад, ё ўро талоқ диҳад ва дигар ни-коҳ қунад. Пас, агар писар дар ризои модар равад, дар ҳаққи зан муқассир бошад ва агар ризои зан хоҳад, ба модар осӣ бо-шад. Ва ҳол он ки омадан ба ҳаққи ҳар қадом маъмурун-беҳ аст.

Пас, агар писар ба зоҳири нуҷус бино монад, ҷунки фармо-ни модар аст ва воҷибулиттибоъ дину дуньён худ ба зиён дода бошад, зероки дар ҳаққи зан ҷабр карда ва аз нафақан ў кани-да ва талоқи беваҷҳ карда,¹²⁷ ки «абғаз-ул-ашъён инди ат-талоқ-ку⁺». Ва агар авлод дорад, онҳоро зоеъ намуда ва маблағи ха-тир дар никоҳи дуваум аз ҳарому шубаҳот маблағе гирд қунад ва ҳоказо. Дар ақди сонӣ низ ин муомала пеш ояд ва боз он ни-зоъ бе каму қост, балки зиёдатар барпо шавад. Ва ҷанде ҳамчу-нини ҳамқунад, то он ки гулханишини шаваду маҳлас ёбад ва дину дуньё аз даст дода. Зероки бо ин ҳама кашмакаш ҳеҷ ба ибодати ҳақк натавонад бардохт ва ҷое оромишу осоиши ў на-бувад, илло дар ҷаҳаннам.

Пас, агар мард ба ризои зан равад, ҷунон ки маъмурун-беҳ аст, ба нафакоти шисета ва либоси маъруф ва иқтидор диҳад занро дар умури маош ва модарро ба мувоҷо ва маъро бини-шонанд дар сурати маъийят ва нафақа таъин қунад дар сурати му-бойнат. Модар норозӣ бошад ва ба ҳаққи хеш қаноат нақунад ва садон иқоқу шикок ба бому дар дардиҳад. Масалан, писар гӯ-яд: «Биёву бар сари хон бинишин ва тановул қун». Нанишинад ва нахӯрад. Ва агар ҳиссааш диҳанд, кам гӯяд ва радд қунад. Ва бинолад, ки агар мувоҷо кардӣ хидматаш кардандӣ ва ҷун саркашӣ қунад, нақунавл, ва гӯяд: «Маро ҷорияе бод, ё ходи-ме, ё хонае¹²⁸ алоҳида». Ва ҳол он ки писар бар таҷдиди хона ва аҳзи ходим ва ҷория¹²⁹ кодир набошад, то он ки зан гӯяд: «Ман бо ҳамроҳии модарат нанишинам, дари дигаре барои ў

¹²⁴—¹²⁵ Б — баъд аз тазвич, низ ба ҳеҷ ваҷҳ собит намешавад, ҷунки ба давоми хирсу шараҳ ва зиёдаталабию зиёдасарӣ мамзӯҷу маллут бошад ва

¹²⁶ Б — бошад

¹²⁷ Б — дода

муҳайё кун». Агар мард бино дар зоҳири нусус монад, чунки фармони зан воҷибулиттибоъ аст ба фарзи иститоат. Агар ҳавли¹²⁸ дигаре барои модар гирад ва ўро ҷудо кунад ва ҳаққи ў бояду шояд муқаррар гардонад, ҳам модар норозӣ бошад, ки «барои хотири зан аз ман гусехт» Дар ин сурат низ дину дуньёи мард ба зиён равад, ки «мард дар манзил чун дил дар бадан аст». Як дил, агар тавонад, масолеҳи¹²⁹ як баданро мутасадди¹²⁹ аст ва чун манзил ду шавад, мардро ашғоли алоҳи ду манзил аз фикри маод боз дорад ва муртакиби муҳаррамоту шубаҳот [шавад]¹³⁰ ва толиби зиёдатӣ гардад. Фалочарам, ҷои оромишу осоиши ў набувад, илло дар дўзах.

Пас, укуке, ки аз ин мамаррҳо миёни абавайну фарзанд афтад, ба ҳеч эътибор натавон кард, балки абавайн осиму гунаҳкоранд,¹³⁰ ки фарзандро ба шаковати дорайн хондаанд ва ба азоби сармад кашида.

Агар гўй, «ба фарзи истеъдоду ҷамъияти асбобу вусъати маош ризои абавайн ва фарзанду¹³¹ зан¹³¹ ва соири арбоби истехкок тавон ёфт, зероки икоку шиқоқ ва иброи зимма назди уср мутаҳаққақ гардад, на дар юср».

— Гўем: «Назар ба муфоди нусус аз оёту аҳодис аз ризқ он миқдор ҳалолу беҳисоб аст, ки қивоми бадан бад-он рост шавад ва ба ибодату ҳавоичи зарурӣ тавонад пардохт. Ва мозодае аз он, азони¹³² қасон ва дигарон аст.¹³²

Дар «фусуси одоб» оварда, ки мадори начоту фалоҳ бар илтизоми се асл аст: Яке адои фаронзи андак ва бисъёр, осон ва душвор. Дуввум, иҷтиноб аз маҳорим қавлан ва феълан, хоҳӣ кабира бош, хоҳ сағира. Саввум тарки дуньё андак бувад, ё бисъёр, магар он миқдор, ки «мо—лобудда минху⁺» бошад. Ва он аст, ки соҳиби шарият салаллоҳу алайҳи ва саллам истисно фармуда: «Арбаи мин-ал-дуньё ва лайсат минҳо кисратун ташудду бихо ҷуъақа ва хирқатун туворӣ бихо авратақа ва байтун юмакинуқа мин-ал-барди ва -л-харри ва завҷатун солиҳатун литаскуна алайҳо.»⁺ Ва ҳар ҷи ғайр аз ин аст ва зиёда бар ин ҳеч қасеро бар он ҳаққе нест. Ва ҳар ки аз ин се асл якеро ба ҷо орад, ё¹³³ баъзеро,¹³³ аз баъз иҷтиноб кунад. Дуна баъзин аз дараҷан руҳсат ҳам фуру афтада бувад ва нафси худро ҳалок¹³³ карда.

Ва шайх Абдулазизи Деҳлавӣ⁺ дар маънии ҳадиси «хубб-уд-дуньё раъсу кулли хатнатин ва таркуху раъсу кулли ибодатин»⁺ фармуда, ки [ҳар гаҳ]⁺ сари ҳар гуноҳ куфр аст. Пас, муҳаббати дуньё куфр бошад ва сари ҳар ибодат имон аст. Пас, тарки дуньё имон бувад. Пас,¹³⁴ мадори начот бар панҷ асли ботинии шаръ бошад, ки самту ҷўъ ва саҳару узлат ва зикр аст,

128 Б — маскани

129 Б — мутасарриф

130 А — гунаҳкоронанд

131 Б — авлод

132 Б — бошад

133 А — дар эҳлок

134 Б — Ва

на бар панҷ шартӣ зоҳирӣ, ки ба¹³⁵ забон иқроӣ ба калима бошад, салоту закот ва савму¹³⁶ ҳаҷҷ. Ва аммо дар зоҳир мадори начотро бар ин панҷ асл ниҳоданд, то ҳикмати тамаддуну мувоинат¹³⁷ барҳам нахӯрад¹³⁸ ва ҷаҳон обод бошад. Ва ҳақиқати ҳолро маҷҳул доштанд, то ҳар киро хоҳанд, аз ин миён ягон-ягон баргузинанд ва нзм диҳандаш ба ҳақиқати қор, то дар зоҳир ғаррз нашавад, балки ба асли қор равад, ки агар қор ба ишқампарвариро таифароҳӣ ба анҷом расидӣ, ҳеҷ кас аз уқало ва уламо ба тарки хӯрду ҳоб нагуфтӣ ва ба андак қаноат нанамудӣ, балки талаби зиёдат қардӣ ва ба ҷамъи амлоку зиёъ ва иқорату тичорат кӯшидӣ: «Қола оллоҳу азза нсмуҳу: ман қона юрид-ул-хаёт-уд-дуњё ва зинатаҳо нуваффу илайҳим аъмолахум фиҳо ва ҳумо фиҳо ло инҳасибуна улонк-ал-лазина лайса лаҳум фи-л-охи-рати илло-и-нору ва ҳабата мо санаъу ва ботилун мо қонӯ аъмалуна. Ва қавлуҳу таоло: ман қона юрид-ул-очилата аҷчилно лаҳу фиҳо мо нашоу л иман нуриду сумма ҷаално лаҳу ҷаҳаннама юсалиҳо мазмуман, мадхуро». [Ал-оя].

Ва аз ин ҷиҳат аст, ки¹³⁹ анбиёву авлиё алайҳимусаллам бо вучуди қудрату ҳуқумат ба қадри зарур иқтифо мефармуданд. Ва Сулаймон¹⁴⁰ Довуд¹⁴¹ алайҳимусаллам ба дастранҷу садди ҷӯъ иқтисор менамуданд. Ва он сарвар¹⁴² асҳоби¹⁴³ ӯ ба қони ҷавӣ¹⁴⁴ ва андак [таому]¹⁴⁵ идом қаср мекарданд ва¹⁴⁶ давом бз қиёму сиём муҷоҳид буданд.

Ва риёзати арбоби зӯҳд аз ҳар уммате зиёда аз он аст, ки ба ҳадду ҳаср дарояд. Муҷоҳадаи соҳибӣ шаръ ва авсиёву авлиён ӯ санад аст, ки роҳи начот мавқуф бар итёни зоҳири шариат нест, ки агар ба муҷарради қавлу феъла бе риёзат начот мутаҳаққак шавад, ҳеҷ кас ба умеди мавҳум дил аз лаззоту ҳаззоти мустақори ҷисмонӣ барнаканад. Пас, агар ҳақиқати қор, ҷунон ки бояд равшан қунанд, ҳамаи умури маданияи манзилӣ мухтала гардад ва ҳеҷ кас ба ободии ҷаҳон майл наёрад, балки ҷаҳон хароб шавад. Масалан, агар шореъ ба муширке, ё кофире ва болиге гӯяд, ки «лоилоҳа илаллоҳ» гӯй ва тавассул ба ғайри ӯ—таоло мабар ва илтиҷо ба васонту васоил мақун ва авқоти шабу рӯз ба қиёму сиём сарф қун ва ба дуњёву ҷамъи он шуғл манамо ва айшу танатум ба қадри зарур қун, то растағор шавӣ ва аз ҷумлаи муқаррабин гардӣ ва аз малоика афзал бошӣ. Албатта, гардан дар рабақан итоат нанихд ва ба ихтиёр аз сари неъматӣ очил ба ваъдан аҷал барнаҳезад. Фалочарам, ўро [бо]¹⁴⁷ ибохот бифиребиданду қуввати томеан ўро ба ваъдан биҳишт ва хуру қусур бичарбиданд, ки «не-не, агар ин калима би-гӯй¹⁴⁸ ва панҷ [вакт]¹⁴⁹ намоз бикунӣ,¹⁴³ бас¹⁵⁰ бошад¹⁵¹ ва соле як

135-136 Б — ки иқроӣ калима бар забон аст ва овардани салот ва омадан ба закот ва табодури савму гузоридани

137-138 Б — таовун барқарор нест

139-140 Б — сарвар, саллалоҳу алайҳи ва саллам асҳоби ӯ, ризвоналлоҳи таоло алайҳим аҷманн

141 А — ҷавӣ

142 Б — гӯй

143 Б — гузорӣ

бор мохе сонм бошӣ, кифоя кунад ва агар мол дорӣ, дар ин маб-
лағ ин микдор закот дихӣ, басанда бувад ва дар тамоми умр
[ба шарги иститоат¹⁴⁴ ҳаҷче вофӣ¹⁴⁴ бошад, онгоҳ дар бихишт
равӣ ва ба ҳуру қусур фоиз шавӣ]. Ҳ агар шореъ гӯяд, ки «касб
қун ва ба кадри «садди ҷӯъ бихӯр ва мозода ба абнон ҷинс бахш
қун ва ҳаққи ту аз касби ризқ он аст, ки бад-он қадар зиода бо-
ши ва бандагию тоат қунӣ». Ҳеч аҳаде дар ин сурат майл ба
касбу шуғл нақунад ва аз барои дигарон ҷои нақунад. Фалоча-
рам, ўро ба шеваи мубоҳот дилғарм қарданд ва даҳону меъдан
ўро ба ҳалвову равған бичарбиданд, ки «не-не чун дусад дирам
ҷамъ қунӣ, даҳ¹⁴⁵ дирам дихӣ ва ба чихил динор диноре ва ка-
золика аз амлоқу иқору савоим, онгоҳ бихишт ҷои ту бошад».

Пас, киреу гафлатро ба ў бигумошанд, то мард ба мулки
марҳум тараддуд ҳамеқунаду ҷои меканад ва дар ҷамъу хиросат
ва тичорату зироат меқушад. Пас, аз ин миён он кире барғузи-
данд, бардоранд ва он кире нахоҳанд, бигузоянд, то хиросату
иморат қунад. Аз ин ҷихат аҳли ҳаққ бо имони мутлақ, ки ома-
дан ба завоҳири нуҷус аст, иктифо нанамумданд ва тавассул
ба асли имон, ки тарку таҷрид аст ва давоми қиёму сиём, фар-
муданд; ҷи қуфру бединӣ мартабаи зулмат ва асфали софилини
бӯъду хирмон аст, имону диёнати комил¹⁴⁶ мадоричи нуру алоил-
лийни ҷавори қурби мабдаи ҳақиқист. Мутлақи имон восита
аст миёни нуру зулмат, пас имони мутлақ ба зоҳири шариаат бу-
дан аст ва имони комил ба ботини он рафтаи. Имон бар зоҳири
шаръ имон аст, аммо наҷотдиҳанда нест. Ғоят он ки аз қуфр
афзал аст ва ба наҷот қарибтар. Дар «Фусуси одоб» оварда, ки
«қофр», ба фатҳи «қоф», дар асли луғати араб ситро гӯянд,
бар ҳар сига, ки ояд. Масалан «қофиру қуффор ва қафуру мақ-
фу» ва қафораву муқаффир». Ин алфоз дар маҳалли мадҳу замм
ояд. Пас, бақои сифоти замима дар банда, ё тавачҷӯхи ў ба ғайр,
ё дидани ғайри ҳаққ дар дорайн, ё фонли афъоли ғайри ҳақро
дидан, ё дигареро ба рубубият қабул қардану тоат доштан, ҷун
умарову ҳуққом. Дар¹⁴⁶ тариқат ин ҷумла қуфру ширки мазмум
аст.¹⁴⁷ Аммо қуфри маҳмуд он аст, ки дорайну манзилайиро ба
хамман-ниамму лаззоташ бар дили худ билӯшонӣ ва қофири то-
ғути нафси худ шавӣ, то дили [ту] мастури сифоти ҳаққ ва истеъ-
доди зотии худ гардад ва аз ҳастии ту ҳеч намонад, то сирри
хуввиятуллоҳ дар дил падида ояду ҳақиқати имон аён гардад, он-
гоҳ мӯъминни ҳақиқӣ шавӣ, ки «фа-ман якфуру би-т-Тоғӯти ва
юъмину биллоҳи фақад истамсака би-л-урват-ил-вуско».¹⁴⁸ Ҳ яъне
«иттавҳиди ва ҳува ло иллоҳ,а иллоллоҳу».¹⁴⁸ Ҳ қуфри мазмум
он аст, ки ҳақиқати дин пӯшида бошад¹⁴⁸ ва банда ба аъмоли
ваҷҳӣ ва тооти расмӣ ва ибодати тақлидӣ қонеъ ояд. Ва қуфри
маҳмуди ҳақиқӣ он аст, ки завоҳир ботини гардад ва ботин дар

144 Б — лозим

145 Б — панҷ

146—147 Б — Ин ҷумла дар тариқат қуфру ширки мазмуманд.

148 Б — шавад

ботин зоҳир шавад.¹⁴⁹ Ва нури кашфи ҳақонқ мар зулмати тақ-
лидоту одотро мастуру макфур гардонад ва асмову сифот ва
осору афъоли соликро матмусу магмур созад.

Шайх Хусайни Мансур⁺ бо писари худ навист, ки «ё бунайя
сатарал-л-лоху алайка зоҳир-аш-шариати ва кашафат алайка
ҳасикат-ал-куфри фа инна зоҳир-аш-шариати куфрун ҳафийюн
ва ҳақиқат-ал-куфри маърифатуи ҷалийятуи. Интаҳа.⁺»

Пас, аз ин тамҳидот зоҳир мешавад, ки шахс дар дуњё он
қатар ҳаққ надорад, ки аз ӯ фозил ояд, то ба ахли истехқоқ би-
ра-онад ва мутасадди тимору тааххуди дигарон шавад. Дар
урф гуянд: «Ғадо чӣ хӯрад ва ба¹⁵⁰ кас чӣ диҳад».

Ривоят аст, ки он сарвар, саллаллоху алайхи, дар сафар буд.
амр кард, ки мунодӣ кунанд, [ки то]¹⁵¹ ҳар касро,¹⁵¹ ки заводан ӯ
аз вай фозил [ояд], бояд ки ба касе диҳад, ки ӯро зод набошад.
Ва ҳар касро маркабе зиёдатӣ бошад,¹⁵² ба касе диҳад, ки ӯро
сутур рабувад.¹⁵³ Ровӣ гуянд: «Ҳамчунин аснофи моли моро бар-
мешумурд, то ҳадде, ки гумон бурдем, ки моро дар фазлаи моли
худ ҳамон ҳаққ аст, ки дигаронро».

Ва он чи иброн зимма ва адои ҳуқуқ, ки шореъ бар ағниё
фармуда, на аз он ҷиҳат аст, ки эшонро индаллоҳ фазлеву дара-
ҷае бошад, ё вақъеву маҳалле, балки он дар ҳақиқат заҷру тав-
би⁺ аст, ки «хон, туро намерасад, ки бе истехқоқ дар замин му-
тасарриф боши ва чамъ куниву захира ниҳи ва зиёда аз масоле-
ҳи бадан талабӣ, ё⁺ ба қарх, ё ба тавъ, бояд ки ин маблағ ба
дигарон нафақа кунӣ. Қавлуҳу таоло: «Ва мо амволукум ва ло
авлодукум бил-л-ати туқаррибикум индано зулфаяюн илло ман
омана ва амила солихан».⁺ (Ал-оя).

Ва чуи дар охури гов алафу майда⁺¹⁵⁴ бинад,⁺ ҳеч оқил
ин гумон накунад, ки ин говро бо хоҷа тақаррубест ва васлате.
Балки сахар юге ба гардан барбандаду ҷуб дар пахтӯ [зананд]

Пас, баъд аз чамъи дуњё адои ҳуқуқи арбоби истехқоқ ба-
се душвор бувад ва ҳар касе аз ӯҳдан он барнаёяд. Ва ҳол он ки
арбоби мукнат дар адои закоти шаръӣ ва иброн зимма аз уш-
ру хироҷ аз рӯи зоҳири шаръ эҳмолу имҳол раво медоранд ва
боз назар дар ҳоли арбоби ҳуқуқ, ки бамавқеанд, ё бемавқеъ,
мустаҳаққанд, ё ғайри мустаҳаққ ташҳис натавонанд кард. Ва
ба фарзи диёнат, агар иброн зимма кунанд, ба тариқи мусома-
ҳа бошад, яъне ҷузъ—ҷузъи амлоку амволро кучо дар ҳисоб мео-
ранд?

Пас, агар ин мутамаввил ҳарис бувад, аввалан аз закоти
ушр дар зоҳири шаръ медуздад ва мобақия ба дузди дигаре
месупорад. Ва вай ҳамчунин то⁺ аз гов¹⁵⁵ ғадуде ба султон ра-
сад, вай низ маълум аст, ки [ин маблағ]⁺ ба кучо сарф мекунад.

149 Б — гардад

150 Б — бо

151 Б — касе

152 Б — бувад

153 Б — набошад

154 А — беда

155 Б — гове

Ва боз таҳқиқи холи аҳли истехқок, ки агар ба нафси худ мутасадди шавад, тааззури тамом дорад ва мановен дастгоҳи мукнат.

Ва агар касеро вақил кунад, бошад ки вай ҳаққ «би ман даҳу-л-ҳаққ»⁺ нарасонад ва дар маосӣ харҷ кунад ва базаҳи ӯ ба гардани хоҷа бор шавад. Ва агар имсол дар даҳли ӯ дусад танга тафозуд ояд, ҳаққи дигаре аз соҳибони ҳуқуқ дар зимми ӯ тааллуқ гирад. Масалан, порсол ба даҳ дарвеш нафақа мелод, имсол ёздаҳ шавад. Ва боз тафаҳхуси холи хадаму хашам, ки дар гулом зан диҳад ва дар чория шавҳар, то фисқ набранд, ки исми эшон ба гардани мавло афтад, чунон ки базаҳ [ва]⁺ гуноҳи фарзанд аз ҷиҳати адами тазаввуч ба гардани падар бор шавад: «Камо фи-л-Мишқоти»: «Ман валада валадан Фалияхсуна исмаҳу ва адабаху ва изо балага-линтазавваҷаҳу, фани балага ва дам йтазавваҷ фаасоба исман фанинмамо исмумҳу ало абиҳӣ»⁺

Ва аз ҷиҳати суубат гузоридани ҳуқуқ аст, ки аҳли ҳаққ ба тарку таҷрид иктифо намуданд ва дар иллати вучуд биандешиданд, ки одамай барои додани алафу чапи гову хар маҳлуқ нагашта,¹⁵⁶ балки¹⁵⁷ барои ибодати холиқи онҳо ӯро⁺ ба дунё овардаанд. Фалочарам, чашм аз наиму лаззоти дунё пӯшиданду ҷӯи асли асл шуданд.

Чун ҳақиқати амр бишинохтӣ, як мисол ба тавсия тақдир кунем, ки марде ганист ва моли мерос, ё ба вачҳи маснун касбе мекунад, ки даҳли ӯ дар соле ду ҳазор дирам аст, ё бинобар аҳлият, ин маблағ ба тариқи идрор аз байтулмоли султон бад-ӯ⁺ мерасад.

Ва⁺ ин мард бад-ин маблағ молику мутасарриф аст, зане дорад ва фарзандею ходиме. Агар аҳли мартабаи кафоф кунем, маоши ҳар қядам ба дусад дирамай тамом мешавад. Пас, ҳалол ва беҳисоб даҳли ин мард ҳаштсад дирам бувад ва ҳазору дусад дирами мобақӣ ҳаққи абавайн ва ҳамсояву ақраба ва айтому масоқин бошад ва ғайруҳум ба қадри кафоф, ё садди ҷӯ то қучо ки мунтаҳӣ шавад: «Ал-ақрабу фа-лил-ақраб»⁺

Пас, агар ин мард ҳазор дирам бар нафси худ инфоқ кунад ва ҳазор дирам ба абавайн, ё понсад ба абавайн диҳаду понсад захира анҳад, дар ҳуқуқи арбоби истехқок ғадр карда бувад, индаллоҳ-ва индашшаръ. Бо он ки вачҳ ҳалол аст, золим бувад дар нафси худ ва муставҷибн бозҳост гардад ва дар маъразан ҳисоб ва хитобу итоб афтад, магар ки ҳуқуқи арбоби истехқок ало маротибиҳим ба тасвия бахш кунад. Ва ин сурат набандад, магар дар фақр, ки марди мутамававил дарвешсират бувад ва зару ҳок назди ӯ яксон бошад. Пас, агар⁺ аз ин мард [дар яв-мулҳисоб]⁺ суол кунанд, ки «ҳаштсад дирам кафофи аҳлу аёлу ту бувад, чаро ҳазор дирам сарф кардӣ, ё нафақан абавайн [ту]⁺ чаҳорсад [дирам]⁺ бувад, чаро понсад [дирам]⁺ додӣ, ё чаро ин маблағ захира кардӣ ва ба соҳибони ҳуқуқ нарасонидӣ?» Мард аз ҷавоб очиз ояду тан ба хусрону зиён дардиҳад. [Ва маънини «ҳалолуҳо ҳисоб» ин аст, ки бар инфоқ зиёда аз садди

¹⁵⁶⁻¹⁵⁷ Б — нагаштааст, балки ӯро

чӯъ мутолабат кунад. Ва аммо дар ҳаром ҳеч ҳисоб даркор набувад ва ҷазон он ҷаҳаннам бошадӯ бас.]¹

Дар хабар аст, ки рӯзи растаҳез ҷамъе аз вулотро биёваранд, гӯлҳо ба гардан кашида ва аз эшон пурсанд, ки «фалон ҷарима ни ҳадд дошт ва фалон исм ни тақрир. Шумо ҷаро ҷое, ки бисъёр буд, кам кардед?» — Гуянд: «Мо бар бандағони ту раҳм овардем». Ва боз пурсанд, ки «ҷаро ҷое, ки кам буд, бисъёр кардед?» — Гуянд: «Ба сабаби исъёни ту бар ӯ хашм гирифтем. — Гуянд: «Ҷаро хашму раҳми шумо бар [хашму раҳми] мо пешӣ гирад?» — Бигиред онро, ки биафзуд ва бигиред онро, ки бикост ва дар ҷаҳаннам андозед ва ни мучримонро маоф доред.»

Пас, дар сурати юсри мучаррад ризон абавайн муфзӣ ба начот набошад, то риояти ҳуқуқи тамоми аҳли истехкок накунад. Ва хушнудии абавайн бо муҳолифати марзии офаридгор ҳеч суде набахшад: Лиқавлиҳи алайҳи-с-салом: «Ло-тоатә ли-ла-маҳлуқи фи маъсият-ил-ҳолиқи.»²

Ва он чи дар насс амр ба эҳсони абавайн шуда, яке дар «Сурат-ул-бақара» [аст]: Қавлуҳу таоло: «Ва изо аҳазно мисоқа Бани Исроила ло таъбудуна илло-л-лоҳа ва би-л-волидайн эҳсонан ва зи-л-қурбо ва -л-ятомо ва -л-масоқина ва қулу ли-и-носи ҳасанан ва ақиму-с-салота ва оту-з-зақота.»³ Ал-он.

Дар ин оят, агарчӣ муҳотаб Бани Исроиланд⁴ дар зоҳир, аммо маънан⁵ ин уммат муҳотабанд,⁶ ки «ҷуз худойро мапарастед ва ба волидайн хешони наздик ва итимоу бечорағон некуй ва эҳсон ба ҷо оред ва мардумонро суҳани хуш гӯед, то сабаби дӯстӣ [ва улфат]⁷ шавад ва ҳикмати тамаддуну таовун барҳам нахӯрад ва намоз ба пой дореду зақоти мол бидиҳед, [то дар миёни шумо мискин намонанд ва расми суол дар миёни шумо бошад]. Ва маълум аст, ки дар амр ба эҳсон муфодӣ ин оят омм аст ва маҳсус ба волидайн нест. Ғоят он ки аз ҷихати ақрабият тақлим додаанд бар соғри арбоби ҳуқуқ.]⁸

Дигар, қавлуҳу таоло: «Қул мо аифақтум мин хайрин фалил-волидайн ва-л-ақрабина ва-л-ятомо ва-л-масоқина ва айнас-сабили.»⁹ Ин оят, низ дар суран «Бақара» аст.

Яке аз саҳоба аз микдори нафақа пурсид, ки «мол дорам, чӣ низ нафақа кунам?» Ҷавоб дар баёни масриф омад, «чи инфоқ вақте муътамадун-бех¹⁰ бувад, ки дар маҳалли худ воқеъ шавад».

Пас, мавриди инфоқ аввалан абавайн бошанд, аз ҷихати қурбати томм, ки мардро баъд аз нафси ӯ волидайн қарибтаранд, пас хешони наздик ҷихати силаи раҳим, пас бепадарони сағир, ки қодир бар иқтисоб нестанд, шафқати абнон ҷинсро, пас мискинон, ки моддаи маошу иқтисоб надоранд, ҷихати таовун, пас мусофирону гузарандағони роҳро, ки хабари раҳмату рафқати абнон ҷинсро ба олам баранд, [то сабаби ҷамъият гардад. Муфодӣ амр ба эҳсон дар ин оят, низ омм аст.]¹¹

¹⁵⁸⁻¹⁵⁹ Б — дар маънӣ муҳотаб ин умматанд

Дигар, дар суран «ан-Нисо» вокеъ** шуда¹⁶⁰: «Кавлуду аз-за исмуху: ва-аъбуду-л-лоха ва ло тушрикӯ биҳи шайан ва би-л-волидайнн эхсонан ва би эн-л-курбо ва-л-итомо ва-л-масокина ва-л-чори-эн-л-курбо ва-л-чори-л чанби ва-с-сохибу би-л-чанби ва ибни-с-сабили ва мо малакат аймонокум.* Ал-оя.

Дар ин оят, низ амр ба парастини зоти ақдас ва наҳй аз ширк шуда ва амр ба эхсон бо волидайн ва хешовандон ва шафкат бар айтому масокини ва тараҳхум бар ҳамсояи хешон ё ҳамсоне, ки хеш бувад. Ва ҳамсояи бегона ва ҳамсӯхбатон аз руфакон хазару сафар ва [ионат бар] роҳгузарнён¹⁶¹ ва тараффуҳу тафаккуд бар [ҳоли] гулому ҷаворӣ ва ходим.

Ва дар тақдими ибодату адами ширк ишоран латиф аст бар ин, ки чуи банда ба ибодати офаридгори таоло** шуғл гирад, ҳаман ин ҳуқуқ аз гардани ӯ соқит аст, зероки ибодати ҳаққа бе тарку таҷрид сурат набандад. Аз шахси муҷаррад аз алоиқ ҳеч оқиле ҳақталаби накунад, магар дуои хайр. Ва ал-нѐзу биллоҳ, ки агар аз ибодати [ҳолики худ] сар боз занад ва рӯй ба ғайр оварад ва* ба дунѐ майл кунад, арбоби ҳуқуқ ба доманаш оваранду ҳақталаби кунанд. Эӣ турфа, адон ҳеч ҳуқуқ ӯро ба начоту фалоҳ нарасонад, чи аввал суол аз ӯ аз имону амал бувад ва тоати ҳолис.

Пас, таъхири парастини эъиди таоло ва тақаддус ба мулоҳизани риояти ҳуқуқи ғайр ҳеч тадоруки «мо фота мин-ал-ибодати» накунад. Пас, агар аз ӯ суол равад, ки «туро чӣ бар он дошт, ки аз ибодати мо сар боззани ва ба ҷамъи дунѐ машғул шавӣ ва хизмати гову хҷар кунӣ ва ушру хирочу закот ба залама диҳӣ, ки ба воситан он фикс кунанд, ё ба қасоне диҳӣ, ки дар маъсият сарф кунанд? Ва ҳол он ки мо ризки ту ва ғайри туру худ мутакафил будем». Ба муфодӣ: «ва мо мин доббатни илло алаллоҳи ризкуҳо.*»

Ту ба он ризки мойкфӣ қаноат нанамудӣ ва ба қавли мо эътимод наёвардӣ ва мутакаффили ризки дигарон гаштӣ. Мо туру гуфтем: «Ибодат кун», ту тичорату зироат кардӣ. Дар ин мавқеъ ҳеле тамошоҳо ба кор равад, ки агар [қасеро фурсат диҳанд, бубинад, чи] аз ӯ пурсанд, [ки] «чаро ин намоз ба зиён бурдӣ?» — Гӯяд: «Пешн меҳмон ион бурдам».¹⁶² Ва гӯяд: «Чаро дар ин фарз мусомаҳа раво доштӣ?» — Гӯяд, ки «кунчора дар охури гов ниҳодам».¹⁶³

«Суол аз кучову ҷавоб аз кучо.
Тафовут бубин аз кучо то кучо.
[Гар офият аст, гар шикаст аст ин ҷо.
Аз соғари аъмоли ту маст аст ин ҷо.
Дастат гирад қасе, ки дасташ гарӣ,
Музди ҳама кас даст ба даст аст ин ҷо.]*

160 Б — омада

161 Б — мусофирон

162 Б — ниҳодам

163 Б — бурдан

Дигар дар сураи «Бани Исроил» Қола-ал-лоху субхонаху: «Ва қаза раббука илло таъбуду илло ийёху ва би-л-волидайни эҳсонан амо яблуганина индака-л-кибара аҳадухумо ав килохумо фа ло такул лахумо уффан ва ло танҳархумо ва кул лахумо қавлан қариман ва — ихфиз лахумо чуноҳ аз-зулли мина-р-раҳмати ва кул раббӣ ирҳамхумо камо рабиёни сағиран».⁺

Дар ин оя, низ баъд аз наҳй аз ширк [ва амр ба ибодати зоти ақдас]¹⁶⁴, амр ба эҳсонии волидайн шуда. Ва чун навъи эҳсон фаровон аст, кадом навъ бояд?¹⁶⁴ Мефармояд, ки агар пеши ту яке аз абавайн, ё харду пир шаванд муҳтоҷи хидмати ту шаванд,¹⁶⁵ эшонро аз ҷиҳати таабии хизмат «уф» мағу ва дилтанг машав, зероки калиман «уф» дар мавриди кӯфтагӣ ва дилгирӣ ба забон ояд. Ва бар эшон овоз бармадор¹⁶⁶ боғ мазан. Ва суҳан бо¹⁶⁷ эшон ба мулоҷмату нармӣ гӯй. Ва паст дор бар эшон болҳои шафқату марҳамат, чунон ки¹⁶⁸ туро эшон дар сӣгари сини он чунон медошанд [ва ба зерии боли худ туро парварииш карданд].⁺ Ва бигӯ ва дуо кун, ки «эй¹⁶⁹ парвардигори ман,¹⁷⁰ бубахшой бар эшон, ҳамчунон ки парварданд¹⁷¹ маро дар сӣгари сини овори тофулият, [ки очиз будам дар дафъи мазорру ҷалби мануфеъ.]⁺

Ва пас аз ин меояд¹⁷² қавлуху таоло: «Ва от зал-қурбо ҳаққаху ва-л-мискина вабна-с сабили⁺. Ал-оя. [Ва]⁺ чун ин оёт низ махлут ба ҳуқуқи абнон ҷис аст, зоҳир аст, ки ҳаман абнон ҷис дар он¹⁷³ [умур]⁺ шариканд, [ва тафсил дар мавриди абавайн аз ҷиҳати аввалиёти эшон бошад.]⁺ Ғоят¹⁷⁴ он, ки ба мулоҳизаи ухувват бародари муслиминро меғӯяд: «Раббӣ ирҳамаҳум камо аонуни қабиран».⁺ Яъне тариқи эҳсон ба ҳаман бародарони мусулмон—ҳамин аст шартӣ иртиботу муҳаббат ва ӯбодии тамаддуно.¹⁷⁵ Ва¹⁷⁶ дар сураи «Анкабут» ворид аст: Қавлуху таоло: «Ва васайно ал—инсона биволидайҳи ҳасанан ва ин ҷоҳалоқа литушрика бӣ мо лайса лака бихӣ илмун фало тутеъухуммо».⁺ Яъне амр кардем одамиро, ки ба падару модар некӯй ба ҷо орад ва агар ҷаҳд кунанд абавайн, ки то¹⁷⁷ ширк оро ба ман дар он, ҷи нест туро⁺ ба ҳаққиати он донише.¹⁷⁸ Пас, эшонро итоат макун. Ва зоҳир аст, ки мурод аз ширк бединӣ ва бетоатиёт ва аз ҳаққ ғофил мондан. Пас, агар абавайн ба қоре, ки сабаби ғафлат аз ҳаққ шаванд ва аз тоат¹⁷⁹ боздорад ва

164 АБ — мебояд

165 Б — бошанд

166 А — надор

167 Б — ба

168 А — чи

169-170 Б — ё раб

171 Б — тарбия карданд

172 Б — меғӯяд

173 Б — ин

174-175 Б — Нигаред ба илова

176 Б — дигар

177 Б — то ки

178 А — туро донише

179 А — итоат

ба илтизони муҳаррамот орад, фарзандро таклиф кунамд, итоат
ча иҷобат лозим наёяд ва иҷмол дар маҳалли тафсил ифодаи
ҳазар нақунад. Яъне дар ширк итоат мақун, аммо агар амр ба
қатли шахсе кунамд, ё ба қатъи роҳ фармоямд ё ба дигар маъ-
ҳиёт, иҷобат [на]¹⁸⁰ намоям. Ва албатта ҳукм ин аст, ки дар ҳеч
амре муҳолифи шаръу мурувват итоати эшон мафармоӣ.

Ва [дигар]¹⁸¹ дар сураи «Лукмон» ворид шуда: «Ва васайно-
ал-нисона би волидайҳи ҳаμιлатху уммуху ваҳнан ало ваҳнин
ва фисолаху фи-омайни ва ан ашкура ли ва ливолидайка ва ин
чоҳадока ало ан тушрика бӣ мо лайса лака бихӣ илмун фало ту-
теъухумо ва соҳибухумо фи-д-дуъйе маъруфан ва-т-табаъ сабила
ман аноба илайя».⁺

Дар ин оят низ васият ба эҳсони абавайн ва наҳӣ аз итоати
эшон дар амри ғайримашрӯъ ва мусоҳабат ба эшон ба
тариқи маъруф ва сутуда ва иттибоъ ба тариқи ҳар қа-
лом, ки дар роҳи ҳаққ ва савоб бошанд, ба муфоди ат-тифлу ят-
табиу хайр-ал-абавайн».⁺ Лекин¹⁸² баъзе муфассирин замири
«аноба»-ро ба он сарвар, ё сиддиқи акбар роҷеъ дошанд. дар
ин ҷо барон эҳсон иллат ва боиси баён рафта, то гумон нара-
вад,¹⁸³ ки амр ба эҳсон бе вачҳ бошад ва бар¹⁸⁴ муфт.¹⁸⁵ Ва ҳол
он ки эҳсон беиваз бояд [ва]¹⁸⁶ дар ин ҷо иваз низ мавҷуд аст, ки
ҳамлу фисол бошад. Яъне эҳсон [фарзанд]¹⁸⁷ дар муқобили ранҷи
абавайн афтад,¹⁸⁸ то миннат наниҳад¹⁸⁹ бар эшон. Ва ин таъкид
аст дар некӯӣ бо абавайн ва зиёлати ҳаққи онҳо ва тақдими¹⁹⁰
онҳо бар аҳли истехқоқ ва ин [аст]¹⁹¹ сабаби сукути ҳуқуқи ғайр
мешавад наъзи аҷз нафақа аз кулл.

Ва дар сураи «Аҳкоф» омада: Қавлуху азза ман қола: «Ва
васайно-ал-нисона би волидайҳи эҳсонаи ҳаμιлатху уммуху қар-
рихан ва вазаъатху қаррихан ва ҳамлуху ва фисолуху салосуна
шаҳран ҳатто изо балаға ашуддаҳу ва балаға арбаъина санатан
қола раббӣ авзаъий ан ашкура неъматака-ал-лати анъамта алая
ва ало волидайя ва ан аъмала солиҳан турзиҳи васлиҳ ли фи
зуррияти. Ила-ал-охир».⁺

Муфассирони ҳос ин оятро барон Сиддиқи Акбар⁺ меда-
намд, ки шаш моҳ дар шиками модар буд ва ду соли тамом шир
хӯрд ва ҳаҷдаҳсола буд, ки ба хидмати он сарвар [салаллоху
алайҳи ва саллам]¹⁹² расида, дар сафару ҳазар рафиқ гашта. Ва
ҷун чихилсола шуд, ин дуо бархонд ва аз муҳоҷиру ансор ҷуз
абавайн ӯ дохили ислом набуданд ва асарӣ иҷобати дуо буд,
ки духтараш Оиша⁺ «разияллоху [таоло]¹⁹³ анҳо умму-л-мъъми-
нин»⁺ гашт ва писараш Абдурахмон⁺ ва Абӯатик мусулмон
буданд. Ва авлоди ӯ то ин замон ҳама мутассаф ба салоҳу са-
доданд. Муфоди ин оят низ биъйниҳи ҳамон муфоди ояти собиқ

180 Б — Валекин

181 Б — нақунай

182—183 Б — беиваз

184 Б — бошад

185 А — наниҳанд

186 Б — тақаддими

аст дар иллати эҳсон. Ва чун мусо—беҳ дар ҳар ду оят инсон аст, албатта, инсони комил мурод аст, чун расулу наби, ё авлиёи эшон ҳамчу¹⁸⁷ Сиддиқи Акбар⁺ на авоми ка-л-анъом, ки онҳо на лонқи хитобати кудсианд.

Пас, маъни чунин мешавад, ки «эй расул ва эй набӣ, ба волидайн худ шукр гӯй ва эҳсон намо, ки сабаби вучуд ва маърифат ва имону ийқони ту онҳо гаштанд. Ва ба таҳорати онҳо истехкоқи тақарруби¹⁸⁸ даргоҳи мо ёфтӣ ва мавриди алтоф ва хитобу¹⁸⁹ инояти мо шудӣ, ки онҳо дар тарбияти ту ранҷо таҳаммул намуданд, пас, мучиби эҳсон ва икроманд. Ва ҳуқуқи, ки волидайнро¹⁹⁰ аз ин нусус мустафод мешавад ба хусуса нест, балки муфоди он омм аст аз хеши қариб ва ҳамсою айтм ва масокину ибни сабил ва ҳадаму чаворӣ; тақдими волидайн аз ҷиҳати аввалинату ақрабият аст ва дар шумули эҳсон оммаи ин гурӯҳ дохиланд, ки¹⁹¹ ба шарти салоҳу садод ва ҳикмати¹⁹² маъани ва манзили,¹⁹³ [яъне]¹⁹⁴ ба ҳар кадом аз бародари муслимин [ва итиботи худ]¹⁹⁵ ин муомала пеш орад, сухан ба мулоҷимат гӯй ва [эшонро]¹⁹⁶ ба зери боли шафқат гир. Аз ин ашҳос қасоне,¹⁹⁷ ки бо ту неки¹⁹⁸ кунад ва дар ранҷу ҳамли ту қадаме чанд мушолят кунад, ё мӯсафеду пир бошад, ё қасе, [ки]¹⁹⁹ бо ту муованате намояд, ту мушт бар сари ӯ манех, балки ту ҳам чаноҳи раҳмату²⁰⁰ раъфату²⁰¹ бар сари ӯ дор ва дуои хайраш кун ва чун эҳсон²⁰² ба²⁰³ абавайн аз²⁰⁴ ранҷи эҳмолу фисол ва фитом зиёдати дорад бар ҳаман аҳли истехкоқ,²⁰⁵ [ҳаққи]²⁰⁶ эшонро [бар ҳуқуқи ҳама]²⁰⁷ мукалдам дор. Агар тавоноӣ²⁰⁸ бошад, баъд аз эшон ба [ҳаққи]²⁰⁹ дигарон пардоз. Ва назди фукдони эҳсон ҳеч як аз аҳли истехкоқро намерасад, ки гиребони шахс бигиранд ва даъвии ҳуқуқи уқуқ кунанд. Масалан, агар қасе ҳамсоје дорад шарир, аз чори худ аспу шамшер меҳаҳад, то роҳ занад, ё бандою чаворӣ дар моли хоҷа хиёнат кунанд. Агар шахс тасаллул варзад дар зъто, бояд ки базаҳқор шавад.²¹⁰ Хошо,²¹¹ балки салоҳу зиёвати ин соҳибони ҳуқуқ шарт бошад. Ҳамчунин абавайнро нарасад, ки бе салоҳу амонат аз фарзанд толиби ҳаққ бошанд ва даъвии икоқи шикок дардиҳанд.²¹²

Ваҷҳи шӯхрати ин ҳаққи умда [бо вучуди қасрати аҳли ҳуқуқ]²¹³ аз он аст, ки падарон ва модарон аз ҷиҳати эҳтиёҷ, ё қохли дар қасб ба фарзандон зӯр меоранд. Агар ғаний аст, дар молаш ва агар муфлис дар қасбаш тавағғул менамоянд [ва]²¹⁴ худро ба мискини бароварда, аз байтулмол ё ағниё талаби ҳаққ намудан, ё аз ҳамсоји ғаний ҳочат хостан амри саъбе²¹⁵ аст [ва]²¹⁶

187 Б — чун

188 Б — ба қурби

189 А — хитоботу

190 Б — абавайнро

191—192 А — бо ту қасе ки неки; Б — кадом, ки ба ту некуй

193—194 Б — раъфату раҳмат

195—196 Б — бар сонр аҳли истехкоқ зиёлати ҳақ/қ/ дорад

197 Б — тавонад

198—199 А — нашомад, хошо, ки

200 Б — Ин панҷ ҷумлаи боло пас аз шайх ҷумлаи омадааст.

201 Б — саъбе

хар нафсе бад-он тан дарнадиҳад, ё барон маоши явмия ба кӯчаю бозор давидан коре душвор. [Фалочарам]”, ба даблбаи чоку гувоҳи²⁰² шиқоқ авлодро зердаст намуда, коми нафс таҳсил менамоянд.²⁰² Ва авлод низ вақте ки чашм ба ҷаҳон кушонданд ва гӯш ба ҳар савту садо, аввал нағмае, ки ба гӯши эшон расад, садои уқуқи ҳуқуқи падар ва модар бошад, то аз ҳайбати он овоз бар худ биларзанд, чунки онҳо бар умуми ин ҳаққ²⁰³ вуқуф надоранд, балки абавайн низ воқиф набоянд. Ва ба фарз агар донанд ҳам, барон ихтилоли матлаб лаби изҳор накуноянд, то салобату сатвати «инак²⁰³ оқ шулӣ ва инак²⁰⁴ кофир гаштӣ», аз пардан гӯши валад берун нэравад. Аммо бақияи²⁰⁵ аҳли истеҳкок, агар ба дасташон чизе диҳанд, аҳз мекунанд, вагарна зӯрвар нестанд.

Фалочарам, дар соири ҳуқуқ, ки мусовии ин ҳаққи умда аст, он қадар гувоҳ ва машғала боздид намегардад. Ва он чи ҳуқуқи абавайн ба аҳодис²⁰⁶ вуруд ёфта,²⁰⁷ камо фи-л-«Мишкоти» фи «Боби-л-бирри ва-е-силати»: «Қола рачулун: ман аҳаққу би ҳусни саҳобати? Қола: уммука. Қола: сумма ман? Қола: уммука. Қола: сумма ман? Қола: уммука. Қола: сумма ман? Қола: абука. Ва фи ривоятин қола: уммука, сумма уммука, сумма аббока, сумма аднока фааднока».⁺

Пурсиданд, ки «лонқ ба ҳусни муошарат [ва мусохабат]” кист?» [Он сарвар, салаллоху алайҳи ва саллам]” фармуд: «Модар». Ба тақрор савол рафт. Ҷавоб шуд, ки «модар». Ва дар ривояте баъд аз тақрор²⁰⁸ фармуд, [ки]” баъд аз модар падар, пас аз ӯ²⁰⁹ он ки ба ту наздик аст дар²¹⁰ каробат»²¹¹. Пас аз ӯ ҳамчунин дар ин ҳадис тарғиб аст,²¹² аввалан ба гузориши эҳсон дар ҳаққи модар, зероки соҳиби ҳамлу фисол [ва фитом]” аст, баъд аз он падар, зероки²¹² соҳиби инфоқ ва тарбият аст. Баъд аз он ҳешовандон ҷиҳати силан раҳим, баъд аз он агар иститоат бувад, ба гузориши ҳуқуқи дигарон киём мекунад.

Дигар, «Кавлуху алайҳиссалом: «Рағма инфихи рағма инфихи рағма инфихи. Қола: ман ёрасулллох? Қола ман адрака волидайҳи инда-л-кибарни аҳадухумо аз киллохумо сумма лам ядхул-ал-ҷанната».⁺ Фармуд: «Салаллоху алайҳи ва саллам» ки «хоколуд бод бинияш мукаррар [то се бор.]” Пурсида шуд,²¹³ ки «Бинии кӣ? [Е расулллох, бинии кӣ?]” — Гуфт: «Бинии касе, ки даръёбад яке аз абавайро ё хардуро дар ҳолати пирию заъф ва хидмат накунад, то дохили бихишт нашавад».

202 А — менамояд

203 А — ин ки

204 А — ин ки

205 Б — соири

206—207 Б — аҳодиси зоҳира собит шуда;

208 Б — дар мартабан ҷаҳорум

209 Б — падар

210—211 Б — аз ҳешовандон

212 Б — чунки

213 Б — пурсиданд

Ва шомид²¹⁴ аст ни хадис²¹⁵ пир ва устод ва* падари падарро²¹⁶ [ва модари модарро.] Пас, агар абавайн пире бошанд, ки харимшуда ва ҳеҷ сухан ва хидмат²¹⁷ назди онҳо маъқул ва мақбул набувад, фарзанд дар эҳмоли хидмати²¹⁸ онҳо базаҳқор набувад, чи дар дуое маъсур аст» ва аъзуу бика мин ал-харамия* «харам» — ганданир бувад.²¹⁹ [Ва маълум аст, ки абавайн пир ганданир набувад, чи амр дар ҳаққи ӯ тақлифе ба молоютоқ бошад балки мурод абавайнанд, ки мӯй дар тоғту ибодат сабад кардаанд ва аз сулаҳон умматанд, на аз фусакон миллат.]

Дигар, қавлуҳу алайҳиссалом: «Разню-р-рабб фи-разню-ул-волиди ва сахату-р-рабб фи сахат-ил-волиди».* [Оре, ризон офаридгор дар марзон²²⁰ падар рафта аст. Агар падар аз аҳли салоҳ бувад,²²¹ чи падари солах ҳаман ҳимматаш масруф бар салоҳи фарзанд бошад, ки ризон эинди субҳонаҳу дар он аст. Ва* дар амри номарзӣ падари солах дар ҳашм ояд, ки сахати ӯ — таоло низ дар он амри номарзӣ аст. Аз ин хадис зоҳир мешавад, ки ризон эинди таоло дар ризон падари толах нест, зеро ки падари толах фарзандро ба фасод хонад аз дуздю кимор ва шохидю мутриби ва раққоси. Балки мумкин аст,* ки агар писар ба саодати фитри дар ин умур ба падар муҳолиф бошад, ба ризон офаридгор бирасад, то ба салоҳу садоқ майл орад ва сахати [ин] падар* сабаби ризон кирдугор гардад.

Дигар, қавлуҳу алайҳиссалом фи ҷавобин ман суила: «ё расулulloх, мо ҳаққ-ул-волидайн? Қола: ҳумо ҷавнатука ва нурука».*

Оре, агар абавайн аз аҳли амонату диёнат бошанд, ҳама талқини амонату диёнат кунанд, бихишти фарзанд бошанд, ки вай низ аз аҳли вараъ бувад ва ба бихишт равад ва агар аз аҳли шақовату хиёнат бошанд, дӯзахи фарзанд бошанд, ки аз шуми сӯхбати онҳо вай низ шакӣ [хоҳад шуд]* ва хони шавад ва ба дӯзах дарафтад. Ва* [ба] муфоди ин хадис ҳамон муфоди хадиси дигар аст, ки «куллу мавлудин [юлиду]* ала-л-фитрат-ил-ислом»*, яъне абавоҳу юмачиссонаҳу ва юнассиронаҳу ва юхав-видонаҳу».*

Яъне ҳар мавлуд бар фитрати имон [ва ислом] зода шавад, магар ки падару модари ӯ* уро мачуси ва насронӣ ва яҳудӣ мегардонанд.²²² Ва аммо тавлиди шакӣ аз санд ва санд аз шакӣ голибан аз таҳлити шубҳаҳот ва махтурот дар лукма аст ва танзехи он ё сукути нутфа дар авкоти маъсуда ва манхуса ва ҳукми зоҳири хадис бар аглабу аксар аст.* [Дар ин ду хадис агар адно маъмал равад, соҳиби фитрати салим медонад, ки нусус дар ҳукуки абавайн, албатта, бар итлоқ нест, балки салоҳу садоқ

214-215 Б — маълум ботинии ин хадис шомид аст

216 Б — падар

217 Б — хидмат

218 Б — хидмати

219 Б — бошад

220 Б — ризон

221 Б — бошад

222 Б — гардонанд

эшон шарт бувад дар ҳуқукталабӣ. Балки абавайни салоҳ аз фарзанд ҳеч талаби ҳаққ накунад ва ба мучарради салоҳи эшон итоати фарзанд ва хидмати ӯ бар эшон вочиб гардад, савобу самари он дар дунё ва охират биёбад. Ва агар накунад, ба ҳар ду ҷаҳон мустаулак бошад, магар ки эшон афв кунанд. Ва ин адами талаби ҳаққ аз абавайни солеҳ далели ризо ба қазо ва таслиму таваккул бошад ва он ки ҳақталабӣ кард, далели фасоди ҳоли ӯ бошад ва он аз адами каноату зиёдасарӣ бархезад ва далел бувад бар адами тафвиъ ва таваккулу розӣ набудан ба қазову қадари илоҳӣ.]

Дигар, қавлуҳу саллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ман асбаҳа мутнан ли-л-лоҳи фӣ волидайҳи, асбаҳа лаҳу бобони мафтӯҳони мин-ал-ҷаннати. Ва ин қона воҳидан фавоҳидан. Ва ман амсо осияя лиллоҳи фӣ волидайҳи асбаҳа лаҳу бобони мафтӯҳони мин-аннори. Ва ин қона воҳидан фавоҳидан. Қола рачулун: Ва ин залмоҳу? Қола алайҳи-с-салом ва салавот: Ва ин залмоҳу ва ин залмоҳу ва ин залмоҳу! Ва-л муроду би-з-зулми мо ятааллаҳу би-л-умури-д-дуньявияти ло ал-ухравияти.»

Яъне [ҳар] касе,* ки сабоҳ бархезад, худойро ва* мутеъ бувад бо²²³ абавайн, ду дар аз бихишт барои ӯ кушода бувад.²²⁴ Агар дар он рӯз бимирад, дар итоати эшон, гу, аз ҳар* қадом дар дарравад. Ва агар аз абавайн яке бошанд, як дари кушода бувад, ки аз он дарравад. Ва касе, ки шом кунад худойро ва бо абавайн осӣ бошад ду дар аз дӯзах барои ӯ кушода бувад. Ва* агар яке бошанд, як дар. Агар дар он шаб бимирад, дар исьёни эшон аз ин аввоб дар дӯзах кашандаш. Марде пурсид, ки «ё расулудлоҳ ва агарҷӣ абавайн зулм карда бошад?» Он ҳазрат мукаррар фармуд, ки «агарҷӣ абавайн зулм кунанд ӯро» [ва]* мурод ба зулм он чи тааллуқ ба умури дуньявӣ гирад на умури ухравӣ. Масалан, абавайн аз ҷиҳати заъфу касал ба амри мофавқи тоқати фарзанд бифармоид [аз умури дуньявӣ,] ки мисли ӯ он кор натавонад кард. Мисли қандани чоҳ барои об, ё ҳамли чизе²²⁵ гарон, ё рафтан ба роҳи дур бе маркаб,²²⁶ ё иртиқоби²²⁷ муздурӣ барои нафақан онҳо, ки²²⁸ он фарзанд нафси олий дорад²²⁹ ва ба корҳои ҳасис тан дарнамедихад, магар²³⁰ ҷиҳати даръёфти хушнудии онҳо²³¹ қабул мекунад. Ба хилоф, ки агар шарир²³² бувад, сар аз фармони онҳо боззанад²³³ ва онҳоро зоеъ бигузорад ва бигурезад ва амри онҳо ба ҷо²³⁴ наёварад. Ва

223 Б — бар

224 Б — шавад

225 Б — бо

226 Б — шӯда

227 Б — амр ба

228-229 фарзанд чун солеҳ бувад, бо он ки нафси олий дорад

230 Б — маъ зотика аз

231 Б — эшон

232 Б — толеҳ

233 А — боздорад

234 Б — ҷое

агар²³⁵ ни зулм тааллук²³⁶ ба умури ухравӣ²³⁶ гирад, чунон ки амри эшон дар ғайри муҳобот бувад аз манҳиёт — мисли дуздю кимор ва роҳзанӣ ҳукм боз баръақс афтад, ки [агар] дар ризои онҳо [равад], дари ҷаҳаннам боз шавад, ки иқдом бо муниҳион анху бошад²³⁷ [ва ин ду умур охир нест.] Ва дар исъён ба онҳо дари бихишт кушола гардад, ки²³⁸ тарки муниҳион — анху бувад.²³⁸

Дигар, қавлуҳу алайҳиссалом: «Мо мин валадин боррин инзуру ила волидайҳи назрати раҳматин илло катаба-л-лаҳу биқудли назратин ҳучҷатин мабруратин». Қолу ва ин назара кул-

лу явмин миата маратин? Кола, наъм, Оллоҳу акбару ва атибу.»*

Оре, бирр дар тинати валади борр голибан аз эҳтиётӣ²³⁹ абавайни мабрур мухаммар гардад ва ҳар назар ба дилори ин абавайни мувозини ҳазор ҳаҷчи мабрура афтад. Ва шарр дар тинати валади шарир дар²⁴⁰ аксар аз адами эҳтиётӣ абавайни шақӣ сироят кунад. Пас, дилори падаре, ки писар ба рақсу шохидӣ супорад, ё дилори модаре, ки духтар ба қаҳбаги гузорад, кай ва кучо баробари ҳаҷҷаи мабрура²⁴¹ бошад? Ва ризои инчунин абавайн бо ризои раббу саҳати эшон бо саҳати у ҷӣ сон баробар ояд?²⁴²

Дигар, қавлуҳу алайҳи-с-салавоту ва-с-салом. Қудлу-а-зуну-би яғфир-ул-лоҳу миҳо мо яшоу илло укука-ал-волидайни фаннаҳу юъачилуҳу ли сохибиҳи фил-ҳаёти қабла-ал-мамоти.»*

[Ва] дар ин ҳадис низ бирри волидайн малҳуз аст, ки агар аз аброр бошанд, албатта, фарзанд ба укуки онҳо дар дунёе ва²⁴³ охират²⁴³ маъхуз шавад.

Дар²⁴⁰ ин ҳадис низ²⁴¹ шомил аст ҳаққ-ул-абдро таҳсиси абавайн аз ҷиҳати эҳтимол ба²⁴² шаън²⁴² аст, ки ӯ—субҳонаҳу [ғанин мутлақ аст] аз²⁴⁴ ҷиҳати²⁴⁴ раъфат ва раҳмати омм, агар хоҳад аз ҳаман ҳуқуқи ҳеш ба мусомаҳа [ва фазл] мегузарад, ба илло ҳаққ-ул-абд, ки бояд ӯро аз худ ризо кунад ба мубодалан савоби худ ба хатон ӯ, [кашидани ранҷу азоби ӯ], то растагорӣ ёбад.

Дигар, Ваан ибни Умар²⁴⁵ қола: «Конат таҳти имратун ухибтуҳо ва кона Умару икраҳуҳо. Фа қола лӣ, таллиқҳо. Фа абайту Фаато Умару расул-ал-лоҳи салаллоҳу алайҳи фа саллам, фа закара золика лаҳу. Фа қола лӣ расул-ул-лоҳи салаллоҳу алайҳи фа саллам, таллиқҳо.»*

Аз ин ҳадис мустафод мешавад, ки ғалабан ҳубби [муфрит] қабоеҳи маҳбубро менушонад. Форук,²⁴⁶ разияллоҳу [таоло] анху, ба нури вилоят кубҳе дар мизочи зани писар ташҳис карда,

235—236 Б — бувад мутааллиқи дунёвӣ ва он ҷӣ тааллук ба умури ухравӣ

237 Б — аст

238 А — бошад

239 Б — эҳтиётӣ

240—241 Б — Ва маъни батнин ин ҳадис; А — Ва ин ҳадис низ

242—243 А — эшон

244 Б — ба

амр ба тафрик намуд. Ва ҳазрати Абдулло⁺ [бо или бад-он]²⁴⁵ аз ҷиҳати муҳаббати муфрит ибӯ мефармуд. Пас, ҳазрати⁺ Форуқ⁺ ба он сарвар шикоят бурд ва ташхиси худ эълон кард. Он сарвар салаллоҳу алайҳи ва саллам дониш, ки ҳаққ ба ҷониби Умар⁺ аст, амр ба талок кард. Ва агар Форуқи аъзам салоҳ дар он издивоҷ донист, ҳеҷ ба тафрик рози нашудӣ, зероки падарони борр²⁴⁵ ҷуз салоҳи фарзандон нахоҳанд. Ва ҳамчунин соҳиби шарр²⁴⁶ ҷуз салоҳи фарзандон нахоҳанд. Ва ҳамчунин соҳиби шаръ бо²⁴⁷ он²⁴⁸ ҳама васоё, ки дар мувоҷоҳи мадуро бо занон фармуда [ва аз итлоқ наҳӣ фармуда]⁺, ҳеҷ амр ба талоқи ҷабри нафармояд. Ва аммо он чӣ иллат дар ин талок мубайян нашуда, таълим мар—умматрош, ки тафакхус ва таҷассуси замонр ва сароир накунад. Ва ба мазмуни «устур камо сатар-ал-лоху алайка»,⁺ киём намоянд.

Ва дар ҳабар ворид аст, ки он сарвар аз сафар расид ва дар ҳавлии Мадина нузули [баҳҷат]⁺ фармуда ва муноди кард,²⁴⁹ ки «мабод ки имшаб касе ба шаҳр андарравад, магар алассабоҳ». Ду кас муҳолафат кардаанд ва занонро бар кабӯҳ диданд. Ғарази он сарвар он буд, ки занон дар шаҳр бе шавҳаранд, мабод ки худро носохта монанд ва шавҳар ба болон онҳо [ногоҳ]⁺ дарравад, ки муфзи ба кашфи ситр гардад.

Ва⁺ ҷун аксари иқоқ ва шиқоқ ба воситаи зани писар воқеъ мешавад, модар²⁵⁰ писари²⁵¹ худро соҳиби ҳаққ мепиндорад ва зани писарро ғайри мустаҳаққ, балки аз ҷаворӣ ва ҳадами худ низ аҳд намекунад. Барои исботи ҳаққи [зан]⁺ ду-се нуҷусу санад оварда мешавад: «Қола-л-лоху субҳонаху фи мӯҳками танзилиҳи: Ва лаҳуниа мисл-ул-лази алайҳуниа би-л-маъруфи».⁺ Яъне мар занонро ҳуқуқ²⁵² мисли он ҳуқуқ, ки мардонро бар эшон аст, ба ҳусни муошарату тафаккуди аҳволи ҳамдигар ва муҷомалат ва мувоҷоҳи кардан дар умурӣ маош. Аз ин оят мусовоти марду зан лозим меояд дар ҳақгузорӣ ва ҳақталабӣ.

Ва⁺ аммо фаъли мардон бар занон аз ин оят, ки «ар-р-иҷо-лу қавоммуна-ала-и-нисон»⁺ собит аст ва занонро нарасад, ки бо риҷол дами мусовот зананд ва он чӣ дар ҳадиси [зоҳира]⁺ ворид²⁵³ шуда²⁵⁴ дар боби «ишрат-ун-нисо ламмо фи-Мишқоти. Иставсӯ би-и-нисои хайран фа-иннаҳуниа ҳуликна мин зилъин ва ин аъваҷа шанун-фи-з-зилъи аълоху фа ин шийта лақайямта-ху касартаху ва ин тарактаху лам изал аъваҷун фа аставсӯ би-и-нисон хайран».⁺ Тарғиб аст ба муҷомалат ва мадуро дар муҳолоти занон ва тафаккуду раҳмат бар онҳо ва афви нуқсоноти онҳо, зероки онҳо⁺ офарида шудаанд аз²⁵⁵ устухони паҳлуи ҷани Абулбашар,⁺ [Одам]⁺, алайҳиссалом қачтарин устухони

245 А — боррӣ

246—247 Б — ба ин

248 Б — ба

249 Б — дарлод

250—251 Б — мар модаронро ва эшон

252 Б — ҳуқуқҳо

253—254 Б — ағруди ёфта

255 Б — эшон аз

кабурган тарафи болон ўст. Агар хоҳӣ, ки рост кунӣ, бишиканад ва агар бигузори, ҳамон қачин [ў] донмӣ* бошад:

[Б а й т]

Зан аз паҳлӯи чап шуд офарида,
Қас аз чап ростӣ ҳаргиз надида.

Пас,*- агар* ни қачӣ дар тилати зан мухаммар аст, ҳамчунон дар тилати модаршӯ ва модарзан низ мухаммар бувад.²⁵⁶ Пас, ба игвон ноҳаққи онҳо [бойд ки]* мардон аз ҷой нараванд [ва ба қавли зӯри эшон эътимод нанамоянд].*

Дигар, қавлуҳу алайҳи-с-салом хайрукум, хайрукум лиаҳлиҳи ва ано хайрикум лиаҳлиҳи ва изо мота сохибукум фадауҳу.+ Дар ин ҳадис низ таъкид аст дар мучомалат ва эҳсон дар ҳаққи занон, то ки дуо қунанд ба хайр баъд аз мавти²⁵⁷ эшон.

Дигар, «суила мо ҳаққу завҷати аҳадино. Қола алайҳи-с-салом ан тутъимаҳо изо атъамта ва тукасуҳо изо иктасайта ва ло тазриба-л-ваҷҳа ва ло тукабиҳу ва ло таҳҷуру илло фи-л-байти»+.

Дар ин ҳадис меъёри эҳсон баён шуда,²⁵⁸ то ки мардро нашоёд, ки зиёда аз зан бар нафс инфоқ қунад ва аз ҳарҷи билӯшад, занро билӯшноад [ва аз ҳарҷи бихӯрад занро бихӯронад ва]* чун қор ба зарб анҷомад, ба²⁵⁹ рӯи ӯ мазанад²⁶⁰ ва дар дурӣ аз фирош ба хонаи дигар ҷудой нагузинад.

Дигар, инна мин акмали-л-мўъминина имонан, аҳсанаҳум хулқан ва алтафаҳум би-аҳлиҳи.+ Бале, мардумони қарим-у-нафс мағлубу мақхури занон бошанд ва мардумони ланим-у-нафс кохиру ғолиб [ва]* агар қаҳр ва ғалаба гунонош дорад аз мардон ба мардон ҷихате дорад на дар²⁶¹ занон.²⁶²

Дигар, «лайса минно ман хайяба имраатан ала завҷиҳо ав абдан ала сайидиҳи».+ Ин ванд ва инзор аст дар ҳаққи қасоне, ки миёни зану шавҳар ва ғулому сайид ҷудой андозанд²⁶³ [ва] якero²⁶⁴ аз он дигар²⁶⁵ навмед гардонанд.²⁶⁶

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки модари писар, ки писарро ба талоқи зан бе вачҳ хонад, ҳолаш чист?! Пас, дар амсоли ин мавозеъ аз оёт ва аҳодис қаломӣ маҳмул ба ҳазфи изофат ва завонд бошад, яъне «ин қано-л-волидайни солиҳайни мўъминайни ва би валалайҳумо»+ бар ин ки бойд абзавайн муттақӣ ва мутаварреъ бошанд ва толиби садод ва салоҳи фарзанд ва нахоҳандан зарари дунёе ва охирати ўро. Ва* ҳамчунин ҳуқуқи занон ба шартӣ ифғат ва мутоваату адами нушӯз ва ҳаққи ҳамсоя ва ҳеш ба шартӣ адами зарар ва ҳаққи хидаму ҷаворӣ ба шартӣ

256 Б — бошад; А — аст

257 Б — мавту фавти

258 Б — шуд

259 Б — бар

260 Б — назанад

261-262 Б — бо занон, ки эшон биззот зифулҳикматанд

263 Б — андозад

264-265 А — аз якдигар

266 Б — гардонад

тсат ва никиёд ва ҳаққи фарзанд ба шартӣ салоҳ ва фармонгузори. Пас, агар маонии нусус бар итлоки хоста²⁶⁷ шавад, мӯҳимми таклиф ба мо-лоютоқ бошад. Масалан,²⁶⁸ амр ба эҳсон бо вучуди шарорати абавайн ва амр бо неқӯй дар ҳаққи зан бо адами ризон эшон. Ва ҳол он ки хушнудии ҳар қадом сабаби²⁶⁹ адами хушнудии²⁷⁰ он дигар мегардад ва ин дар вусъи банда наёяд, ки «ло юкаллифу-л-лоху нафсан илло вусъаҳо.»²⁷¹ Балки агар бино бар зоҳири [нусус]²⁷² ниҳода шавад, ҳукми нусус ба ҳамдигар муориз меафтад²⁷³ ба муфоди «ал-қавлонн изо таъоразо тасоқато»²⁷⁴, ҳеч ҳаққ собит намешавад на абавайнро ва на фарзандро ва на занро, чи ҳасби²⁷⁵ фармони нусуси боҳира падару модар ва фарзанд ва²⁷⁶ зан²⁷⁷ ва ҳамсою айтм ва масоқину ғайраҳум ҳамма лозим-ул-иттибоъ бошанд ба ҳама ҳол. Чи бирру эҳсон бе иттибоъ ва мучомалат ва итоат сурат набандад, ки агар соиле ва фақире аз ту дираме хоҳад, додани ту айни итоат ва иттибоъ аст.

Пас, амр ба иттибон модар амр ба тарки иттибон зан афтад ва амри иттибоъ²⁷¹ ба зан²⁷² амр ба тарки иттибон модар, масалан. Пас, албатта, дар мисли ин мавоқеъ ҳукми насс машрут ба шароит бошад. Чунон ки гуфтем, пас мавориди нусус [назар ба он чи тамҳид кардем,]²⁷³ он абавайн бошанд, ки олим ва мутававвиреъ ва мутадайнн будаанд.²⁷⁴ Ва пеш аз никоҳ илм доранд дар амри никоҳ, ки никоҳ барои ҷӣ мекунад ва ғараз аз тазаввуч²⁷⁵ ҷӣ, то бандае ба воситаи онҳо дар роҳи худойтаоло қоним гардад ва уммате дар зайли мутобеони он сарвар, [салаллоху алайҳи ва саллам]²⁷⁶, зиёда шавад ва мақсуд аз никоҳи мучаррад истифои шахватронӣ ва истимтоъ набувад, балки истидъои валади солах карда, ба одоб ва таҳорат ба ҳамдигар расида бувад²⁷⁷. Ва ин абавайн ба ҳар пеша, ки бошанд ба вачҳи маснун зиңдыгонӣ мекунад ва аз ҳамаи маҳорим ва шубаҳот мучтанибу мӯҳтаризанд. Фалошакк фарзанд, ки аз чунин абавайн ояд, албатта²⁷⁸ автод ва абдол хоҳад буд ва ӯ ҳеч дам бар ҳилофи ризон абавайн наравад ва абавайн низ бар ӯ даъвин уқуқу²⁷⁹ ҳуқуқ²⁷⁸ наёранд. Фарзан, аз тақозои даври силеҳр фарзанде ноҳалаф аз чунин абавайн ояд, ки эшонро биранҷонад ва ин нодир бувад ва ба додан онҳо қонеъ набошад. Ва эшонро аз²⁷⁹ ин мамарр ташвиш дода, толиби зиёдатӣ бошад ва ба фарзи эҳтиёҷу нотавонии эшон нафақа нарасонад ва хидмат накунад, муставҷиби ҳамаи ваъидот бошад. Самарот ва натиҷаи ин уқуқ ба дунёю охирати

267 Б — гузошта

268 Б — ки

269—270 Б — афтад ва ҳеч ҳаққе собит намешавад ба муфоди алқавлонн изо таъоразо тасоқата. Ҷӣ ба

271—272 А — ба иттибон зан

273 Б — бошанд

274 А — тазвиҷ

275 А — буданд; Б — бошанд

276 Б — албатта ӯ

277—278 Б — ҳуқуқу уқуқ

279 Б — дар

ӯ²⁸⁰ сироят кунад ва ризои ичунин абавайн бо ризои рабб ва сахаташон ба сахати ӯ мукорину²⁸⁰ мусовӣ²⁸¹ бувад.

Ва агар абавайн бар хилофи ин бошанд ва гарази никоҳ ва офариниш надонанд, балки мучаррад айшу халон авъини манӣ матлуб доранд, агар фарзанде оранд шарир, ки эшонро биранҷонад, ҳеч осиму осн нашавад ва нек монанди бувад ҳолашон бо нархаре, ки ба мода мукорабат кард ва бачча овард. Ва ин бачча гоҳе гардани падар мехояд ва гоҳе гуши модар ва²⁸² гоҳе лагад ба пешонаи падар меандозад²⁸² ва гоҳе ба синани модар. Ҳеч кас гумон накунад, ки ин курра²⁸³ гуноҳкор²⁸⁴ аст ва бо абавайн осӣ ва зиёнкор, балки гӯяд: «Боке нест»:

[Б а й т]

Лагади харе ба харе расад,
Аф-афи саре ба саре хурад.

Ва ин абавайнро аз таҳаммули лагади ин «фарзанди азиз» чора набувад. Бале, вақте ки туро олоти раҷулият бичунбад ва чашм аз галабан иштиҳо сурх шавад, ҳарвор каф ба дӯхон оӣ ва бо зан дарафти ва зан низ сухане муҳаййичи²⁸⁵ шахват аз ту ё гайр бишинавад ва девонавор бо ту овезад. Дар ин миён агар фарзанде ояд, туро бо зан ба он валад ҳеч ҳуқуқи²⁸⁶ собит набувад²⁸⁷, зероки ҳар кадом ҳиссаи матлуб аз айши худ бардошта бошанд ва ҳеч кадомро нарасад, ки гӯянд: «Мо туро парвардем ва ширу нонат расонидем».

Зероки он чи додаанд, ӯ—таоло дода ва расонидааст,²⁸⁸ он дар табури хон ӯ сурх мекунад ва шир дар деги пистон ӯ сафед мегардонад. Бечора одамӣ дар истифои ризки нафси худ оҷиз аст ва мӯхтоҷи ҳазор нафси дигар. Ҷ кист, ки ба гайр ризке диҳад ё мутакаффили рӯзи дигаре шавад?!

[К и т ь а]

Гарчи рӯзи аз кафи хочаст, рӯзидех худост,
Бар сари рӯзихури хуш нест э-ӯ миннат инхӣ.
Нест ӯ қуз косаву кафгир деги ризкро,
Бех, ки бошад косаву кафгир аз миннат тидӣ.

Ва бештар миннати модарон барои фитом аст, ки «ман туро шир додам». Ин покис надонад, ки агар тифл надорад, шири ӯ [ба ӯ]²⁸⁹ офати чоӣ аст ва мӯриси саратони пистон, ки соате таҳаммулу сабр дар чамъи он²⁸⁹ ва хифзи он надорад, то ки бяр замин ва девор бидушад²⁸⁹ ва маҳлас ёбад ва уро чоӣ шукргузори бувад, ки нафас ба нафас фарзанд ӯро аз фавту мавт раҳой мебах-

280-281 Б — мусовию мукорини

282 А — мезанад

283 А — курраҳар

284 Б — гуноҳкор

285 А — мубтаҳичи

286-287 Б — ҳуқуқи собит нашавад

288 Б — расонида бошад

289 Б — бичӯшад

шад. Ва миннати падар барон²⁹⁰ нон низ²⁹¹ аз чаҳолати ўст, на-
бинад, ки бисъёр тифлон аз бенонини падар ва ноҳифозини модар
дар масҷидҳо ва роҳҳо лақит мешавад,²⁹² халлоки ҳақъм дигаре-
ро ба онҳо меҳрубон мегардонад, ки бармедоранд ва тәрбият ме-
кунад:

[Б а й т]

Гар рӯзи кас музди тараддул будӣ,
Аз байзан зог ҷумла Анко рустӣ.²⁹³

Пас, ба ҳама ҳол рӯзидихандан абавайн ва авлод ба муфо-
ди «наҳну нурзикукум ва ийёҳум⁺» ўст, субҳонаҳу ва таоло. Пас,
ҳукуки абавайн дар зиммати авлод ҳукуке бувад мурувватӣ ва
одатӣ аз қабилӣ ҳаққи ҳамсоюю масоқин ба муфоди⁺ «ҳал ҷазо-
ул-аҳсонӣ илло-л-аҳсонӣ,⁺»

Гоят он ки аз ҷихати ақрабият ва авлавият аз соғирӣ арбоби
ҳуқуқ ба тақдим аҳаққ шудаанд, ки агар валад истеъдод дорад,
аввалан ба қиёми ҳукуки онҳо пардозад, пас ба арбоби истехко-
ки дигар, то кучо, ки тавоноӣ бошад, «ал-ақрабу⁺ фа-л-ақра-
бу,⁺» Ва агар мустаъид нест, ҳукуки дигарон соқит бошад, ил-
ло абавайн,²⁹⁴ ки²⁹⁵ агар музмин ва мисқин бошанд, барон нафа-
қан зарурияти онҳо касб мекунад. Дар ин сурат нусус ифодаи ву-
ҷуб мекунад ба шартӣ салоҳи онҳо ва⁺ агар муфсид бошанд, он-
ҳо ҳаққи худ соқит карда бошанд ва фарзанд бари-уз-зима бо-
шад.

Масалан, падаре шарир асбу шамшер надорад, ки роҳ катъ
кунад, лонлоҷ аз ҷихати таътил дар хона менишинад ва намоз
мекунад ва ба қадри қафофи ҷуъ сабр меорад, ки агар саворию
силоҳ будӣ, ҳонаро аз матои тучҷор ва захираи қорвои ораста
қардӣ⁺ ва аз рамаи дигарон⁺ гӯспандони²⁹⁶ фарбеҳ ба матбах
қашидӣ. Пас, писар²⁹⁷ ба исьёни инчунин абавайн оқу²⁹⁸ осӣ²⁹⁹
нашавад ва дар ин ҷо иқоқею шикоке индашшаръ ва нидалақл
соқит намешавад. Чунон ки донишӣ ва чунон ки³⁰⁰ ҳамсою ва ма-
соқини гиребони шахсро нағиранд, ки моро ба ту ҳаққ соқит аст,
ҳамчунин абавайнро нарасад, ки бе мӯчибе гиребоғири писар
шавад ва уқуқу ҳуқуқ дар миён ниҳанд. Мабод ки писар низ
шарир бувад ва гиребони ҳар кадомро³⁰¹ гирад³⁰² ва гӯяд: «Агар
шумо ду шақӣ ба ҳамдигар намерасидӣд, мисли ман муфсиду
шарир мавҷуд намешуд»,³⁰³ ҳеч ҷавоб наёранд гуфт, зероки дар
тазаввуч салоҳу садои фарзандро аз худо нахостаанд ва дар му-

290-291 Б — низ барон нон

292 Б — мешаванд

293 Б — мераст

294-295 А — абавайнро

296 Б — гӯспанди

297 Б — сар

298-299 Б — осию оқ

300 Б — ҳамчунин

301-302 кадом бигирад

303 Б — намешудам

чомаат муомалаи сутур намуда, балки ду шакї як шаковатпешан дигарро зиёда³⁰⁴ кардаанд ва [нанги миллати ислом ва имон шуда]³⁰⁵ ва оқу шиқоқ, ки дар миёни авоми халқ шўҳрат дорад, ки фалон ба модар³⁰⁶ осию оқ аст ё модарозор³⁰⁶ ва падарбезоронро ба ҳеч эътилод ва эътибор натавон кард. Ва агар базах ва исме собит шавад, дар зоҳир ба ҳар се шомил аст ва якеро бар дигаре фазл не ва ҳама аз абавайну валад муставҷиби вабол* ва нақланд. Балки³⁰⁷ агар дар ҳақиқат бинигарӣ,³⁰⁸ дар сурати салоҳи абавайн ҳам укуқ ба субут намерасад, чи муҳолафат ва низоъ, ки фимобайни абавайн ва авлод меафтад, он ҳам бино бар ҳикмат ва маслиҳати ҳоли онҳо бошад ва он маҳмуд бувад бар адл ва меҳрубонии ӯ — таоло ва як навъ аз низоъ бошад бо абавайн. Агар писар шарир бувад ва билъақс, агар абавайн муфсид бошанд, чи тасаллоти шарир бар³⁰⁹ борр³¹⁰ дар зоҳир зулм намояд [ва] дар ботин маҳз раъфат бувад³¹¹ ва адл³¹² ба муфодии «ва мо-л-лоҳу ӯриду зулман ли-л-ибоди+». Ва чун эътои валадро ӯ—субҳонаҳу дар зайли имтинони неъмат оварда, он чо, ки мефармояд: «хув-ал-лази чаъала лақум азвочан ва байна ва ҳафадатан ва разакақум миная-т-тайбот.»⁺

Пас, фарзанд назар* ба муфодии оя аз ҷумлаи шиамӣ воҷиб-уш-шукр бошад ва неъмат нақмат мегардад, дар ҷое, ки дар неъмат куфрон оранд ва он неъмат вабол ва нақоли ҷон гардад. Ба³¹³ муфодии ояи³¹⁴ «ин-ал-лоҳа лам яку муғайир-ан-неъматӣ анъамаҳо ала қавмин ҳатто юғайирӯ мо бианфусихим.»⁺

Пас, вақте ки абавайн бо ҳама салоҳ бинобар гафлате аз ҷодан мустақими ҳаққа мунҳариф шаванд масалан, эътимод бар фарзанд кунад,³¹⁵ ҳаққ-таоло ин фарзандро бар онҳо гуморад ва агарчи солеҳ бувад ҳам, сифати шарр бар замираш ғолиб гардонад, то ба муҳолафати абавайн барҳезад, то эшон мутанаббеҳ гашта, ба роҳи савоб оянд ва то* эътимод ба ғайри ӯ—таоло наёранд ва ҳамҷунин валади [шарир] ин аз ҷихати ҳадосати син аз³¹⁶ офаринандаи худ фаромӯш кунад, ё дар таҳқиқи мураббӣ ва дин ва роҳи фалоҳ тараддуд накунад, ва эътимол бар абавайн дорад,³¹⁷ балки эшонро ҳосе ба рубубият гузинад, ҳаққ субҳонаҳу абавайнро бар ӯ мусаллат кунад, то аз эътиқоди рубубияти онҳо пушаймон шавад ва оғаҳ гардад ва бидонад, ки мураббӣ ҳақиқӣ ӯ офаридгори таоло аст, на абавайн ва ҳофизу воли ӯ*—ӯ, субҳонаҳу аст, на волидайн.

Пас, рӯзе ки абавайн ба салоҳ оянд ва ба ҳаққ инобат кунанд, ҳамон рӯз фарзанд ва ғайри ӯ мутеъ ва мунқод шаванд.

304 А — зиёд

305 Б — падару модар

306 Б — модарозорон

307-308 Б — Дар ин боб агар назар ба ҳақиқат гуморӣ

309-310 А — боз

311-312 Б — ва адл бувад

313-314 Б — чунон ки ӯ, субҳонаҳу, мефармояд

315 Б — оранд

316 Б — чун аз

317 Б — парзад

Ва ҳамчунин рӯзе, ки фарзанд ба роҳи ҳаққ гарояд, ҳамон рӯз абавайн ва ғайри эшон мушфику мутараҳҳим гарданд ва агар ба ислоҳи як тараф дар зоҳир иккиёди тарафи дигар ба зуҳур нарасад, бидонанд, ки он тараф ҳанӯз ба ҳаққ нагаронидааст. Ва дар моддае аз маводи бандагӣ муқассир аст ва ҳамчунин хусумати завҷ бо завҷа ва гулом бо хоҷа ва ҳамсоя ба ҳамсоя ва билъақе дар ҳаққи тарафи дигар инзор бувад, ки ба роҳи савоб оянд ва рӯҷӯъ ба мабдан хеш намоянд [ва] чун³¹⁸ иллати вучуд ба муфоди «ва мо халақ-ту-л-ҷинна ва-л-инса илло лияъбидуна.» Маҳзи ибодату маърифати кирдгор аст ва ин мавқуф ба ободии ҷаҳон [аст] ва ободии ҷаҳон мавқуф ба вучуди одамай ва нисбати таваллуд ва таносул [аст] ва тамассуқ ба васонт ва васоил ва тӯли амал ва ғафлати зафт ва ибодату маърифати ӯ—таоло³¹⁹ мавқуф ва илм аст ва тарху таҷриди инсон, ки баъд аз вучуд ҷашм фароз мекунад, ҳаман васонт ва асбоб мебинад ва гумон мекунад, ки ҳамин аз зиндагӣ гараз асбоби танаъум ба каф овардан аст³²⁰ ва хӯрдану хобидан,³²⁰ ҷунки ханӯзаш илм ба ҳақиқати кор надодаанд, зероки илм бе саъю тавачҷӯх надиханд. Ва ба фарзи тавачҷӯх агар илм диҳанд, баъд аз панҷох сол бошад ва он ҳам алаличмол бувад [ва] оғушта ба шакку таралдуд бувад³²¹ камтареро на аксареро, ки агар³²¹ алалфавр илм ба ҳақиқати кор диҳанд, ҳикмати тамаддуну таовун барҳам хӯрад ва ҷаҳон хароб шавад [ва матлаби изҳор фавт гардад.] Ва баъд аз он ки илмаш диҳанд, қуввати амалаш³²² намонда бувад, зероки торҳои алоққ ҳаман аззо ва аҷзон даруи: ва берунии ӯро ғирифта ва печида бошад, ҷун мағасе баста³²³ ба тори анкабут³²⁴ ва тав низ³²³ заифу назор гашта ва ҳавосси зоҳир ва ботин ба нуксону зиён расида. Дар ин муддат, ки вай аз ҳаққ³²⁵ ғойб аст, падару модар ба ӯ мусаллат [ва] фарзанду зан муҳолиф, султону³²⁶ қозӣ ноошино, ҳамсою гулом душман,³²⁷ бечора боиси ин хусуматро надонад. Ва пешин ҳаркӣ равад, аз абнои ҷипс³²⁸ бинолад ва гуяд: «Падарам зolim аст, [модарам ҷафоқор]» ва фарзандам осӣ [ва] подшоҳ дар³²⁸ ғазаб³²⁹ [ва] қозӣ номехрубон³³⁰ [ва] гулом дузд [ва] ҳамсоя шарир [ва] зан ношиза. Дар ҳақиқат ҳаман³³¹ ин³³² ғавго дар ҳаққи ӯ инзор³³³ ва илҳом бувад,³³⁴ ки «Эй роҳгумкарда, ба сӯи мо ой ва дар иллати вучуди худ боре андеша кун, ки мо туро барои ҷӣ офаридем!» [Ва агар рӯи тавачҷӯх ба сӯи мо орий, ҳаман халқ мутеъу мунқоди ту бошад.] Пас,

318 Б — ҳаққи

319 Б — ӯ, субхонаху

320 Б — хобидан аст

321 Б — бошад

322 Б — илмаш

323-324 Б — ба тори анкабут баста шавад

325 А — халқ

326-327 Б — ва ҳамсоюву гулом душман, султону қозӣ ноошино

328-329 Б — номехрубон

330 Б — ноошино

331-332 Б — ин ҳама

333-334 Б — инзор бувад, А — андарз будӣ

агар мард ба ни низо³³⁵ ба ифока ва роҳи савоб наёяд, то марг ба ҳамин кашмакаш мубтало бошад ва ҷои осудагӣ надорад, ил-ло дар³³⁶ чаҳаннам «ва хасара-д-душъе ва-л-охира⁺» шавад³³⁷ «золика ҳува-л-хусруну-л-мубини.⁺»

Ва ҳар кире қонди тавфиқ роҳбарӣ кунад, зудтар ба мукта-зон иллати вучуд илм ёфта, ба манҳачи савоб оид ва бидонад, ки ни хама нақшу ранг ва ваъзи асбоб ва васонт маҳз барои ба-қои навъи инсон аст ва дӯконорой барои маротиби нэхор. Фа-лочарам, аз харҷи ғайри ҳаққ аст, чашм пӯшида, рӯҷуъ ба асли худ кунад ва³³⁸ муҳолатат ба абион ҷинсу зану фарзанд ва ғай-ра ба қадри зарур фармояд ва ғайри³³⁹ [ӯро] таоло дар умури маош ва маод бе даҳл донад, то растагорӣ ёбад [ва асли таҳқиқи сухан дар ни ҷо ни аст, ки ба таҳрир расид.]⁺

Ва азбаски садон ақоқу шикокӣ абавайн салобате³⁴⁰ дар дилҳои авоми халқ³⁴¹ дорад бад-он иллат, ки собиқан имо³⁴² кар-дем,³⁴³ то ни ҷо ақида доранд,³⁴⁴ ки фалон ба сабаби ақоқи³⁴⁵ абавайн бад-ни нақбат расид ва фалон ба воситаи вифоқ бад-ни давлат. «Е худ баъзе [аз]⁺ чухало аз арбоби муқнат ба мубохот ва ифтихор гӯянд: «Мо худ дуои надар, ё³⁴⁶ модар дорем, фало-ҷарам ба ҷоҳу иқтидор расидем». Ва надонанд, ки давлату нақ-бат аз қисмати раббонӣ ва тақдирӣ осмонист ва ба⁺ ҳар қадоми он ҳазор ҳикмат ва маслаҳат аз хайру шарр ба нисбат бо банда, ки баъзеро давлат диҳанд ва ба шақоват нишонанд ва баъзеро нақбат диҳанд ва ба саодат расонанд:

Нест шўхратталаб он кас, ки қамоле дорад,
Харгиз ангуштиамо бадр набишад ҷу хилол.

Чустуҷу аз баҳри рўйи бонии шармандагист,
З-ни хичолат оснӣ ангушт дорад дар дилон.]⁺

Ва дар сурати нақбат³⁴⁷ найл ба саодат қариб-ул-вусул аст, ки шояд банда ба роҳи савоб оид. Аммо дар давлат мумтанеъ-ул-вусул ва-л-хусул, ки ило мошодлох. Марди мутамаввил дар-вешсират бувад ва ихтиёри фақр намояд³⁴⁸ ва³⁴⁹ фақр дараҷаи қамолӣ ақлиё ва муқаррибии аст. Ва ни бе риёзати шоққа ба даст наёяд ва бо вучуди давлат ва⁺ қудрат илтизоми риёзат ва ибодати ҳаққа ҳазор мартаба аз мартабаи имконӣ дуртар аст, магар ки ба саодати қавӣ ёварӣ кунад ва қазбани ҳаққ ӯро бар-дорад ва боз муурооти ҳуқуқи арбоби истеҳқоқ, ки риояти он қа-

335 А — андарз

336 А — ва

337 Б — бинад

338 Ӯ — ба

339 Ӯ — ҳазон

340-341 Б — халқ салобате ва истилоҳ

342-343 Б — баён рафт

344 Б — оранд

345 Б — уқуқи

346 А-Б — ва

347 Б — фақр

348-349 Б — намуда, аммо

моҳи наздик ба мумтанеъ аст ва маа давлат³⁵⁰ боз аз маосӣ ич-
тиноб намудан ва мол ба маврид* ва³⁵¹ мавқеъ ва масраф харҷ
кардан басте душвор ва мутаассир бувад.*

Аммо дар нақбат агар шукру сабр қарин бувад, саодат нақд
бошад ва³⁵² агар носабур³⁵³ бувад,³⁵² нақбат [ва ифлос]³⁵⁴ ҳақиқӣ
бувад.

Пас, агар давлати валад аз дуои абавайн бошад ва ин валад
[шариру]³⁵⁵ муфсид бувад, он дуо дар ҳақиқӣ ӯ дуои бад бошад³⁵⁶
ва ин фарзанд оқи ҳақиқӣ бошад. Хосса агар ин валад мол дар
маъсият³⁵⁷ харҷ мекунад [ва]³⁵⁸ савобу самари он давом ба рӯҳи
пурфутӯҳи абавайн фонз ва номид бошад, ки сабаби вучуд, чу-
нини шаккӣ гаиштаанд, чи ахлоқи бад дар табиати авлод ғолибон
аз луқман ҳалолӣ³⁵⁹ абавайн таваллуд кунад.

Ва аммо нақбати³⁶⁰ авлод низ махсус³⁶¹ ба муҳолафат ва
исъёни абавайн нест,³⁶² балки аз касофати шарорати зотин фар-
занд бошад, ки аз³⁶³ тахлити шубаҳот ва муҳаррамот дар луқма
ва нуҳусати авкоти мусоҳабати абавайн ношӣ³⁶⁴ шуда бошад,³⁶⁵
ки бад-он восита баъд аз булуғ асарӣ он дар ин мавлуд зоҳир
шавад ва ба корҳои ҳасис рӯҷуъ кунад ва дар хидмати халқ аф-
тад, назми мадания манзилро, ки агар аз аолист,³⁶⁶ хидмати*
вулот ва кузот кунад ва агар аз асофил масоҳеҳи гулҳанро му-
тааххид гардад ва агар аз авсот саранҷом маҳомини тучҷор ва
асқоби хирфаро мутасаддӣ гардад.³⁶⁷ Ва бошад, ки аз ғалабан
шарру қаҳр гардан ба хидмати абнон ҷинс паниҳад ва ҳунию
дузду шабран шавад ва халқро дар озор дорад. Пас, тавачҷӯҳи
нуфус қори ӯро ба идбор ва ифлос орад, ё ба шиканҷан ҳоким³⁶⁸
ва асас³⁶⁹ гирифтот шавад, то ба дору манор ҳамогӯш бошад,³⁶⁸
[ё дар саҳрое бедарак мақтаул гардад.] Набиӣ, ки тавачҷӯҳи
ҳамсои солах шавкати ҳамсои шарирро бишиканад ва дуои
мазлум панҷан золиро битобад, катъи назар аз убуввату ну-
бувват, чи³⁶⁷ дунёю охираат дори мукофот аст. Ашрорро ба ид-
бор дар* дунё ҷазо диҳанд, шояд ки ба салоҳ ояд, вагарна дар
охираат ба мақарраш андозанд. Озорандан мӯру мор бе сабабе
мӯриси идбор аст, чӣ қои он, ки абнон ҷинс:

Майбор мору* майбор кас,
Раҳи растагорӣ ҳамин аст бас.

- 350 Б — муқнат
351-352 Б — носабурӣ дорад
353 Б — афтад бувад
354 Б — маосӣ
355 Б — ҳаромӣ
356-357 Б — нақбат низ манқуф
358 Б — набошад
359 Б — сабаби он
360-361 Б — ҳамдигар бувад
362 Б — олист
363 Б — шавад
364-365 Б — асасу ҳоким
366 Б — гардад
367 А — ки ҷӣ

Пас, агар [гу]³⁶⁸ нек дарингарӣ ва тааммуқ кунӣ, ин шарорат низ аз касофати ҳазрати абавайн дар ин валади шариф ба зухур расида, дар ағлаб ба муфоди «ал-валаду сирру абиҳӣ»³⁶⁹ холи падари бузургвор низ маълум мешавад, ки ин хоҷабаччагони макбул аз кучо омадаанд ва ин ахлоқи [сутуда]³⁷⁰ аз кучо омӯхта! Ва савобу самари ин фарзанди азиз низ³⁷¹ ба дунё ва охират ба рӯзгори ин³⁷² абавайн мулҳақ хоҳад буд.

Пас аз ин чо³⁶⁸ маълум шуд, ки нақбат ва инбор аз шумин абавайн ба фарзанд оид мешавад, на аз муҳолифати онҳо, ва давлат ва иқтидор аз касбу тараддуд ба даст меояд,³⁶⁹ на аз ризии онҳо.

Агар гӯӣ³⁷⁰: «Бисъёр касон касбу тараддуд мекунанд, ба давлат намерасанд ва чуз кути лоямут тахсилашон намешавад, то ки дастмоя ба зиён медиханд, ва муфлис беруи меоянд». — Гӯем: «Агар аз касб чуз қадри қафоф наёбад, аз он аст, ки ба вачҳи шаръ муомала мекунад ва ба суди андак конеъ мешавад [ва]³⁷¹ ин далели саодати ӯст». Ва³⁷² агар фонда ва суд бисъёр дорад, гӯем, аз шубҳа³⁷¹ ва риבוъ эҳтироз надорад [ва] ин далел [ба]³⁷² шақовати ӯ [бувад].³⁷³ Ва агар зиёнкор аст, гӯем, мусриф аст раъси мол³⁷² ва рибх ба ғайри мавкеъ талаф мекунад, вагарна муҳоли оддист, ки кас касб кунад ва аз шубҳа ва рибуъ эҳтироз наамояд ва аз исроф ва итлоф махзур бошад, дунёе чамъ нашавад. Оре, агар назир³⁷³ оро, ³⁷⁴ ки» ин валад ба дуои абавайн мартабаи факр ва таҷрид ёфт ва аз аҳли хидоят ва иршод гашт, муслим бошад ва касеро бар³⁷⁵ он шубҳа³⁷⁶ ва эҳтироз нарасад, ки волидайн³⁷⁷ борр бирри фарзанд истидъо намоянд ва салоҳу рашоди ӯро масъалат кунанд:

[Гар сухан аз худ надорӣ, лаб бубанд аз гуфтугӯ,
То ба кай чун хома роӣ ҳарфи мардум бар забон]

Дигар,³⁷⁸ бидон,³⁷⁹ ки ҳуқуқи абавайн агар хама ба нусус ворид нашавад, катъи назар аз он ҳам ба мазҳаби футувват ва мурувват ва ҳам бад-он илм, ки эзид субхонаҳу дар замири ҳамин ашхоси инсонӣ мавдаъ ниҳодааст, собит аст. Ва ҳар касе ба вичдони худ дармеёбад, ки волидайн лозим-ул-итоат ва ва-л-иттибозид, зеро ки сабаби вучуду маърифат ва³⁸⁰ имону исломи ӯ шудаанд ва боиси нашьёни илм ва касби³⁸⁰ ӯ гашта, дар парваридани³⁸¹ ӯ аламу раиҷҳо бардошта.³⁸²

Албатта, дар муқобалаи ин некӯии онҳо мучомаат ва муво-

368 Б — муқаддимот

369 А — намеояд

370 А — гӯяд

371 Б — шубҳа

372 Б — раъсулмол

373-374 Б — масал зананд; А — назире оро

375-376 Б — бад-он шубҳа

377 Б — абавайн

378-379 Б — Бояд доист

380 Б — фаъли

381-382 Б — тарбияти ӯ аламҳо ва раиҷҳо днда

соро³⁸³ лозим шумурад ва бе бонсе дар адами ризои онҳо саъй накунад ва чун мухолафат дар миён ояд, бидонанд, ки дар ин миён сабабе аз тарафайн афтада,* бояд ки тарафайн* ба тадорухи он кӯшанд. [Ва] агар аз тарафи фарзанд аст, абавайн сабуру таҳаммул [намоянд]* ва насихат фармоянд ба муктазои сироти ҳаққа ва агар аз [тарафи] абавайн аст,³⁸⁴ фарзанд низ то тавонад таҳаммул орад ва илло ба тавассути касон эълום диҳад, агар амри ноҳақк бошад.

Оре, ҳаққи³⁸⁵ эшон³⁸⁶ дар бораи валад³⁸⁷ ранги вучуд мегирад.³⁸⁸ Агар музмину мискин ва заиф бошанд, [ва аҳли салоҳ]* ва илло ҳаққашон³⁸⁹ ҳаққе бувад мурувватӣ ва одатӣ ва он³⁹⁰ лозимуладо набувад. Ва* агар валад мӯъсир бошад*, чунон ки аз мавориди нусус донишӣ, иброи зимма аз ҳаққи мурувватӣ ва одатӣ мӯриси музду савоб мешавад, агар ба масраф ва мавкё адо кунанд ва агар бемавкё³⁹¹ ва масраф³⁹² ба кор доранд, хуспону нақол бор орад. Чунон ки шамшер ба ҳамсоия шарир ва нафақа ба модари қаҳба ва итоат бо падари хунӣ. Масалан, то мӯҷибн фасоди онҳо гардад ва дар он фасод вай* шарик бошад ва баъд аз он ки ҳаққи мурувватӣ ба тариқи таъкид собит бошад, аз барои вучуби он чӣ лоик,³⁹³ ки даъвии ақоқу шикок дар миён ниҳанд ва ин даъвий бар ботил афтад, на бар ҳақк. Зеро ки он чӣ собит аст, дар субуту исботи он таҳсил ҳосил аст ва ҳар кӣ муқаллаф бувад ва тавонад дар адо ва ибро аз он саъй мекунад ва ҳочат ба гуфтани талкин кардан набошад. Масалан, агар касе бо ту муованате кунанд, бе хости ту филфавр дар нафси ту қарор гирад, ки* бо ӯ эҳсоне кунӣ дар муқобалаи он.

Пас, агар ин шахс гиребонгир шавад ва музд талабад бо он ки аз ғайри амри ту он кор кардааст, ҳаққи худ ба зиён диҳад ва кардан худ нокарда кунанд. Пас, агар дираме доданӣ бошӣ, надиди* ва* ба фулусе чанд ӯро аз худ биронӣ ва эҳсони лоик панамой. Инчунин аст ҳоли абавайн, ки бо валад даъвии ҳуқуқ доранд.³⁹⁴

Пас, сабили абавайн он бошад, ки то фарзанд дар иёли эшон аст, ӯро тарбият мекунад ва баъд аз рушд чун касбу илм омӯхтаанд, занаш бидиҳанд. Он гоҳ абавайн ӯро яке аз бародари муслимин фарз кунанд ва салоҳу фасоди ҳоли ӯро ба худованди ӯ муфавваз доранд [ва] агар ин фарзанд бар онҳо эҳсоне кунанд, аз ӯст ва агар исьёне кунанд ҳам, бар ӯ. Ва фарзанд низ дар он чӣ мувофиқи шаръ ва ақл ва мурувват бошад [ва] фармони онҳо хоро аз фарзи лозимуладо медонад ва итоату инкиёд меёрад ва

383 А — мавосо

384 Б — бувад

385-386 Б — ҳуқуқи абавайн

387 Б — фарзанд

388 А — намегирад

389 Б — ҳуқуқашон

390 А — ин

391-392 А — бемасраф ва бемавкё

393 Б — лозим

394 Б — оранд

он чй мухалиф бошад ба «хову хала» мувосо кунад,* на салбе, ки онхо биранчанд, на эчобе, ки худ ба махлака афтад: «Ва иб-таға байна золика сабилаи.+»

Дигар, бидон,³⁹⁵ ки то шахс бо офаридгори худ мутеъ бувад ва аз ū хонф бошад, ҳеҷ зану фарзанд ва абавайн ва ғайрахум ба мухалифати ū³⁹⁶ барнахезанд ва ҳама мусаххару мутеъ ва мункод бошанд.

Пас, нолидани абавайн аз валад ва валад аз аб,³⁹⁷ ё аз** ди-гаре эътироф бувад бо бадии хештан, ки чаро аз [ибодат ва]** тоа-ти ū**—таоло сар боззаданд, то* ū—таоло,³⁹⁸ дигареро бар онхо мусаллат нанамудӣ ва ҳамаро бар эшон мусаххар намудӣ:

[К и т а]*

Гар газандат расад зи халқ маранҷ,
Ки на роҳат расад зи халқ на ранҷ.
Аз худо дон хилофи душману дӯст,
Ки дили ҳарду дар тасарруфи ўст.

Ин микдор калимоти баланд³⁹⁹ ва никоти арҷманд басанда бувад касеро, ки худро корфармо бувад,⁴⁰⁰ то ба зану фарзанд дил набандад ва такъя бар ғайри ū—таоло, нақнад ва чашми таваккӯъ аз аб ва валад бардӯзад ва ū—субҳонахуро мураббӣ ва мӯъини худ шиносад, то⁴⁰¹ ū—таоло, ҳам ўро ба сабаби мӯъ-тамадун алайҳ хору забун нагардонад: «Хазо мо алламанӣ ал-аъ-лиму ва-л-хабиру ва-л-хамду ала золика.+»

Моҳасал** аз муфоди ин рисола он ки ҳукуки абавайн ран-ги вучуб мегирад, агар музмину мискин бошанд ва аҳли салоҳ. Ва илло ҳукуки эшон муруввати ва одатӣ бошад ва уқу-ки эшон дар сурати салоҳ вуқӯъ мегирад на дар ҳайати фасод, ки агар ҳуқуқ ва ҳукуки эшонро мутлақ донанд, дар бисъёр мавоқеъ мухалифи китоб ва суннатро илтизом ку-нанд ва иртиқоби чандин маъхиротро мубоҳ шумуранд: «Ҳозо хулфун.+»*

395 А — он

396 Б — вай

397 Б — волидайн

398 Б — ū субҳонаху

399 А — басанд

400 Б — бошад

401 Б — ва

ДАР ТАХКИКИ МАТОИ ДУНЬЕ [ВА МАНОФЕИ ЧАМЪУ
ТАРКИ ОН ВА ЕФТАНИ ТАРИКИ ЗУХДУ ТАҶРИД]¹
ВА*— ҲАКИҚАТИ МУОМАЛОТИ ОН*+

[Аз хоман ҳақонқнигор бар саҳафоти ин авроқ нақши тах-
рир тасвир гирифт:]² Кола-л-лоху аза исмуху иннамо мато-ул-
хаёти-д-дуньё лаъибун ва лахвун ва зинатун ва тафоҳуру бай-
накум ва тақосуру фи-л-амволи ва-л-авлоди.³

Яъне он чи бад-он халқ таматтӯъ гиранд дар зиндагӣ орияте
аз*⁴ дуньё бозист монанди нарду шатранҷ ва тохтану давидан
ва раксу самоъ ва шугли [абасу]⁵ бехуда аст, чун сохту қард
[ва]⁶ чизҳо, ки маош бе¹ воситаи он сипарӣ шавад² [ва эҳтиёҷ бад-
онҳо камтар бошад] ва мардро аз тоат³ ва зикр монё ояд. Чуи
сохтани асбоби гиною⁴ рӯд⁵ ва заргарии наққошӣ магар ба қад-
ри зарур ва ороиш дар чома ва асб ва машорибу маокил ва та-
фоҳуру мубоҳот бо ҳамдигар дар дарёёфти мурод ва найли ма-
рӯм ва тавачҷӯх дар бисёрини молу мавошӣ ва зиёю иқор ва
тааддуди [зану] фарзандон, ки ҳаман инҳо чуз ороиш ва намоиш
беш нест. Ва анқариб, [ки] ба қарху қаҳр партофтанию гузаштани
ва гузоштани аст ва он чи он сарвар, салаллоху алайҳи ва саллам,
аз ин маҷмӯъ истисно фармуда,⁶ он дуньёи беофат аст, балки матон
охират мисли таом ба қадри садди ҷӯъ, хона ба⁷ қадри⁸ дафъи
барду⁹ ҳарр¹⁰ [ва]¹¹ либос ба қадри¹¹ ситри аврат [ва]¹² зан барои
[чиҳати]¹³ осоиш ва ихтилот ва ҳарҷи аз ин зиёда аст, дар гар-
дани халқ қилода [аст]¹⁴, балки полаханг, ки сабаби хуноқ ва ҳа-
лоқ гардад ва он чи дар осор амр ба тичорат шуда, агар касе
толиби дуньё бувад, чунон ки¹² вуруд ёфта: «Ман арода-д-дуньёа
фалъатаҷаррад ва ман арода-л-охирата, фалъатазахҳад ва ман
ародаҳумо фалъатаалам»⁴. Ифодан вучуди тичорат намекунад,
балки маъни он бувад, ки мард¹³ агар¹⁴ толиби охират бошад

1 Б — ба

2 АБ — намешавад

3 Б — итоат

4 АБ — тағанию

5 Б — илҳон

6 Б — фармудаанд

7-8 Б — барои

9-10 Б — ҳарру бард

11 Б — миқдори

12 Б — чи

13-14 Б — агар мард

[ва дар он имон дорад]" ва моил [бувад ба]" масубот ва дараҷот, бояд ки ба¹⁵ тарки дунёе бигӯяд ва аз ихтилот канора ҷӯяд ва чун ин маслак мунофиги ҳикмати тамаллун ва таовун аст ва боз ҳар касе аз ӯҳдан тарк натавонад, ки барояд ва дили ӯ дунёе¹⁶ низ меҳаҳад¹⁶ бо пайл ба* савоби охират.

Пас*, агар иродаи дунёею охират бувад, бояд ки илм омӯзад, ки ба илм кори охират мекунад ва ба тааллум бо халқ худӣ дунёе оянда аст ба қадри қафоф.*

Пас*, агар касе эҳтимоли¹⁷ машаққату риёзат надорад ва иктифо ба қадри қафоф натавонад¹⁸ ва дилани ҳалвою ҷарби меҳаҳад ва ба охират савоби он имони ҷазмӣ надорад, магар ба тақлид, гӯ:¹⁹ «Бирай ва тичорат кун ва ҷамъ овар, ки дунёе ба охират ҳеч мучомаат надорад ва чун соя на Офтоб ҳеч²⁰ ба ҳамдигар сурати мукорабат,²⁰ ки агар ике онд, дигаре меғузезад.»

Пас,²¹ мурод ба ин²² илм улуми²³ ботинӣ—шариаат аст²⁴, монанди илми сӯфия ва тарқиқи кашф ва мучоҳада дар²⁴ маърифати зот ва сифоти боритаоло ва илтизоми²⁵ азимат дар ҷамъи ибодоти бадани ва расмӣ. Ва ичунини олами султони²⁶ аст²⁷ дар малакути самавот ва арз ва тасарруфи ӯ дар умурӣ маошия нест, илло «дигар зотиллоҳ» ва²⁸ на ба тарқиқи ҳавову ҳаваси дунёе-ву²⁸ охират дар тахти тасарруфи²⁹ ӯ меравад ва эшонанд³⁰ маъриди «уламоу уммати ка-анбиён Бани Исроила», на уламони расмӣ, ки эшон филҳақиқа тоҷиронанд дар касби ҳаззот ва лаззоти дунёе ва илмашон василаи ибтиғои маром аст, аз тақарруби мулуку ҳуққом ва воситан қабули риёсату қазо ва баровардани ном. Пас, касиб ё касибни дунёест, ё касибни охират.

Қасби дунёе ба ҷамъ аст ва қасби охират ба тарк, ба тақлиди илм тарғибан шакк зиёда шуда, ки агар тарк³¹ мекуни ба илм тарк кун ва агар ҷамъ³² мекуни ҳам ба илм, ки ҷамъу тарк бе илм муфзӣ ба ҳалокат аст ва аммо тарк чун касе аз халқ мӯъризи бошад ва ба кӯҳу мағора муқим бувад, ӯро ҳеч гуноҳе ва исме онд нашавад, зероки³³ ҳамаи маосӣ аз ихтилот наҷибӣ кунад ва бар он фитрате, ки аз модар зода, ба ҳамон фитрат аз ҷаҳон бигузарад ва ихудӣ ихудӣ, насронӣ насронӣ, чи агар зан

15 Б — дунёро

16 А — ҳоҳад

17-18 Б — ба қадри қафоф қаноат наметавонад қард ва эҳтимоли машаққату риёзат надорад

19 А — бигӯ

20 Б — муконимат

21 Б — Ва

22-23 Б — илми

24 Б — мулозимати

25 Б — мулозимати

26-27 Б — салтанат дорад.

28-29 Б — ки вай фойи дар ҳақ(к) аст, вай пайсираи ҳаво аз сифоти баъарият аст, дунёе дар охират ба тахти ҳуққи

30 АБ — ӯст

31-32 Б — ҷамъ мекуни ба илм ҷамъ кун ва агар тарк

33-34 АБ — Нигаред ба илова

набинад, кучо зино мутахаккиқ шавад ва агар мол набувад, кай дузди мутаваккeъ бошад?!

Пас, зӯҳд³⁴ он бувад, ки* - ба илм бояд³⁵, ки дар миёни халқ буда ва интифоъ аз эшон дареғ нодошта,³⁶ зӯҳд варзад ва ин хеле саъбу душвор бошад,³⁶ ки «кач дору марез» ва аз халқ низ мунтафеъ бошад. Гоят он ки як чанде ба хилвату узлат дарояд ҳам, ба миёни халқ тоату энкр маликаи нафси ӯ гардад ва боз ба халқ ояд ва маънии «ва аҳчарухум ҳаҷраи чамилан⁺». Ин аст, ки билкулл аз абнои чинс қатъ накунад, ки «ло-рахбонията фи-ли-ислом⁺». Ва аммо чамъ то он чо, ки кивоми маош бад-он рост шавад ва бад-он тоату ибодат тавонад³⁷ кард ва агар зиёда аз маишат ояд [ҳам], ба илм онро бар арбоби ҳуқуқ бирасонад. Қаноат ба кадри кафоф ва сарфи мозода дар масраф ҳам, амри душвор бувад, ки ҳар нафсе аз ўҳдаи он барнаёяд, магар он ки олим бувад, ба улуми раббонӣ касиб³⁸ дунё аз касибони охират дар ҳама вақте бештаранд. Ва ҳар нафсе ба касби дунё харистару роғибтар ва толибони охират дар ҳама вақте камтаранд ва он чи бошанд, аксаре пушаймон ба назар дармеоянд, гӯи, зарар—кашидаву офатдидаро монанд.

Пас, зарур афтод, ки манифеъ* - ва мазорри* ҳар ду касбро ба шумор орем ва фаваиду маҳосили ҳарду муктасибро бисанҷем, то кадомро фазл бар дигарӣ ояд.

Аммо касиб³⁸ дунёро лозим³⁹ бувад⁴⁰ аз тичорату зироат ва тараддуд дар раставу бозор ва иртиқоби⁴¹ сафари барру баҳр ва давидан⁴² ба дари арбоби дувал ва лобудд бувад* ўро аз дурӯғу нифоқ ва истибоҳати муҳаррамот ва муштабоҳот ва⁴³ тамас-сук ба асбоби мулоими чамъ ва зухр, ки ҳар ки⁴⁴ нафсе дорад дар тахсили манифеи худ илме дорад, балки [худӣ] шайтон ҳам дар ин варта⁴⁵ раҳнамон мушфиқ ва носеҳ аст, ки⁴⁶ ҳеч* толи-беро маътал* намедорад ва мувофиқи тавачҷўҳ ва қобилияташ хидояту иршод менамояд.⁴⁶ Ва аммо касиб³⁸ охиратро⁴⁷ ба тарки ин ҳама бояд гуфт, ё ба кадри зарур дар ин умур мубошир бояд шуд. Ва ҳар касе медонад, ки зӯҳд—тарк намудан аст ва тичорат—чамъ фармудан.

Аммо чамъ кардан дар ҳама ашхос мувофиқи табъ аст ва тарк мунофири майл. Ва халқ дар ташхиси чамъу тарк очиз омадаанд ва филҳақиқат чамъашон тарк аст ва он чи тарк кунанд дар маънӣ чамъ. Яъне он чи чамъ кунанд аз дунё ва ма-тон он, ҳама партофтани аст ва дар он маърази тарк бошад ва

36 АБ — надошта

36 Б — бувад

37 Б — тавон

38 Б — касибони

39-40 Б — гурез нест

41-42 Б — ва омадшуд

43 Б — ва иртиқоби сафари барру баҳр ва

44 А — касе

45 Б — водӣ

46 Б — мекунад

47 А — охират

он чй тарк кунад аз дунъёву матон он захира бошад⁴⁸ дар укбо ва он дар маъни чамъ бувад. Пас,⁴⁹ тарки дунъё [ва матон он] он гоҳ рост ояд, ки баъд⁵⁰ аз кудрат бар чамъ тарк орад ба ихтиёр, на он ки дунъё ёро тарк кунад.⁵¹ Чун фақири дунъёдуст, ки оиро косибӣ маҳрум гуянд.

[Б а й т]

Чу ба ком нест дунъё, чй занем⁵² лофи таркаш,
Натавон фишонд доман зи губори новинаста.

[Ва]⁵³ аммо асбоб, ки халкро ба чамъ даъват мекунад ва аз тарк манъ,⁵⁴ яке тӯли амал аст ва умеди дароз аз⁵⁴ зиндагӣ, ки аз⁵⁵ фарти гафлату чаҳл мард мурдани дигарон мебинад ва⁵⁶ марги худро баъид мешумораду мегӯяд, [ки]⁵⁷ «вай мурд аз чихати мараз ва заъф ва ман саҳеҳу қавӣ, шояд ки намирам, магар дар ҳолати пири». Пас,⁵⁸ дар вақти пири⁵⁹ низ ба сиххати явми худ мағрур бувад ва маргро аз худ дур меандозад. Ва ҳол он ки нафас ба нафас бемор шудану мурдан мумкин аст.

Пас,⁵⁷ агар дар ҷавҳари хеш тааммуқ кунад ва ба ғавр бинигарад, бидонад,⁵⁸ ки вай чист [ва аз чи чиз аст]⁵⁹, як⁶⁰ тӯда устухоне ва бар он шахме⁶⁰ ва лаҳме,⁶⁰ ки на тоқат бар гармо дорад⁶¹ [ва] на сабр бар сармо. Агар нафаси раҳмонӣ ин таркибро онаи⁶¹ фаонаи зинда надорад,⁶² ба як лаҳза ҷиғзи афтада бувад ва се руз чандон омосида бувад ва варамида, ки халқ аз назди ё бе ситр натавонанд бигузаранд⁶³ [ва]⁶⁴ нисбати ҳаёт дар бадан чун нисбати шӯълан чароғ дар⁶⁴ фатила ва равған аст,⁶⁵ ки ба як боди муҳолиф мунтафӣ шавад ва назди ғалабаи равған ё нуқсонӣ он хомӯш гардад.

Пас, ҳеҷ оқилро⁶⁶ бар бақо ва суботи ин таркиб эътимод набувад:

[Б а й т]

Донӣ, чй бувад одами хокӣ, Хайём+?!
Фонуси ҳаёливу чароғе дар вай.

Дигар аз асбоби чамъ эътимод кардан аст⁶⁷ бар ғафурӣ ва раҳимӣ ё—субҳонаху ва аз қаҳҳорию мунтақимӣ ном нобурдан, такъя бар мағфират ва таваққуи раҳмати бегоат ҳама аз қоҳилӣ ва таносой аст⁶⁸, ки адои мавочиб ва фаронс суубате ва машақ-

48 Б — бувад

49 Б — Ва

50-51 Б — Нигаред ба илова.

52 Б — занӣ ту

53 Б — монёе ояд

54 Б — дар

55-56 Б — мард мурдани дигарон мебинад ва аз фарти гафлату чаҳл

57 Б — Ва

58 Б — медонад

59-60 Б — лаҳме ва шахме

61-62 Б — зинда надорад ва онаи фаонаи бар он файзон накунад

63 Б — гузашт

64-65 Б — аст дар фатила ва равған

66 А — оқилро

кате дорад, хосса дар хавон⁶⁷ сарду [бард]" нафси саркаш аз он⁶⁸ ибо ва имтиноъ мекунад ва раҳмату гуфронро дар назар ме-орояд,⁶⁹ то сохиби хешро дар чаҳаннам андозад ва надонад, ки раҳмату гуфрон баъд аз вучуд ва камоли шахс тамом шуда бошад. Чи баъд аз он ки ося дар ҳузури ҷаббори мунтақим ба гуноҳ мубодарат кунад, алалфавр насӯзад ва хок нашавад ва замин ӯро фуру набарад, аз раҳмату мағфират аст. Ва баъд аз марг, агар ӯро муаббад дар ҷаҳим кашанд дар мавқеъ ва маҳалл бувад ва бандаро ҷон хуччат набувад.⁷⁰

Ва дигар он^{*} ки^{**} раҳмату гуфрон айни омадан ба маъмурун—беҳ аст ва^{**} шақовату хизлон, сахл гирифтани он^{**} ва покардани [он]^{**}, амри мавло покарда, ҳеҷ гуломи сафех тавакқун раҳмат аз хоча накунад. Авомири мансуса камоли нафси мост, агар кунем,⁷¹ сабаби рафъи дараҷоти [мо]^{**} мешавад^{**} ва агар накунем,⁷² мӯчиби⁷³ духули даракот. Ҳеҷ нуқсу камол ба шореъ онд нест.⁷⁴

[Б а ӣ т]

Амр кардам, на ки то суде кунам,
Балки то бар бандагон ҷуде кунам.

«Кул ло тамунну ала исломикум, бал оллоху ямунну алайкум ан ҳадайкум ли-л-имони».

Дигар аз асбоби ҷамъ яқини суст дар хашру нашр ва ҷазои аъмои овардан ва гуфтан, ки маълум нест, ки баъди^{*} мурдан^{**} холи касе ҷи шавад, зероки ҳеҷ касе⁷⁵ аз он хабаре ба таҳқиқ надода ва наёварда ва он ки рафта, хомӯш шудааст.^{**} Пас, ду—серӯза таматтӯи дунёе ғанимате бувад ва онро ба абас талаф набояд кард ва ба умеди мавҳум худро мағмум натавон дошт. Ин ҳам аз сӯъ—ақидат ва тасвилоти ҳоилаи деви раҷим аст, зероки ҷамен пайғамбарон⁷⁶ алайҳим-ус-салом аз аҳли Одам то Хотам⁺ аз воқеаи⁷⁷ растаҳез хабар додаанд ва ҳама кутуби самовия бад-он потик аст^{**}, бо он кайфият, ки хабар додаанд, эътиқоди мо бар он лозим ва воҷиб аст. Ва чигунагии ҳолати онро ба қиёси аҳли доқис тафтиш намудан вазифаи мо нест⁷⁸ ва онро ба мушоҳада татбиқ додани мо дуруст не. Табиби ҳиндӣ, ё насронӣ дар муолача^{*} ва^{**} изолаи маразе аз ҷанд амри муҳолифи ми-зочи мариз манъ мекунад. Бемор аз ҷихати хубби ҷон онро таҳаммул мекунад,⁷⁹ бо он ки ба ақл ҳеҷ нисбат надорад.

67 Б — фасли

68 Б — итйи бад—он

69 Б — меандозад

70 Б — набошад

71 Б — ба тақдир расонем

72—73 А — мӯчиби; Б — на мӯчиби

74 Б — намешавад.

75 А — кас

76 АБ — пайғамбарон

77 Б — вуқӯн

78 А — не

79 Б — нефармоад

Охир, хабари расул камтар аз хабари табиб набошад ва агар аз холи баъдазмант⁸⁰ касе ба тахкиқ хабар⁸¹ надорад ва чунон чи⁸² бояд хабар наёварда, агар ба тарк сабукбор бошӣ, бехтар, ки ба чамъ гаронбор раӣ. Ва ҳеҷ касро азоб накунад, ки⁸³ чаро гуноҳ накардӣ ва чамъ панамудӣ, балки таъзиб агар кунанд дар ақс, мумкин аст:

[Китъа]

Чун раӣ роҳи аҷал⁸⁴ э-ни сон, ки мебинам туро,
Дар қафо аз бори хиреу он уштурворда,
Бордон хешро чамъ сабук гардон, ки нест
Тағвон марғро гуҷовиши ин бордо.

Ва аммо зиндагӣ чизе ва неъмате зиёда⁸⁵ надорад, ки дарёфту танаъуми онро ганимат донӣ ва он чи хаст⁸⁶, неъмате⁸⁵ аласаво аст, муъминну муваҳхид ва ҳаман хайвонот дар он шариканд ва онҳо, ки танаъум ва талаззуз намуданд, ҳеҷ донишӣ, ки чи⁸⁷ тахсил карданд ва бо худ чи захира бурданд? «Ва аммо ман таго ва асара-а-хаёта-д-дуњёа фа инна-л-чаҳанама хина-л-маъвою».

Дигар, сабаби чамъ адами ҷазм бувад дар таъйиди явмаъл ҷазо ва ванду инзорро⁸⁸ таб-таби зағома адал⁸⁹ кардан ва қавл ба⁹⁰ ин ки худованди таоло ба тоати мо эҳтиёҷ надорад ва моро бегоат меомӯрзад ва чаҳаннам махсуси⁹¹ куффор аст ва бихишт махзи махсус⁹² барои аҳли ислом. Ин ақида низ муҳолифи насси қуръонӣ аст ва муноқиизи ахбори осмонӣ. Бояд ки ин ҷаҳон⁹³ аз пеш бардошта шавад ва ҷаҳоне монад фароҳ, ки аввалаш ба азал мусовӣ ва охираш ба абад мукорин ва осмонаш арши аъзам бошаду бас. Мутеъ ба⁹⁴ ҷавнат⁹⁴ [ва]⁹⁴ муфсид ба чаҳаннам мутанам ба мутааззиб⁹⁵ бошанд ба тариқи хулуд ва давом, илло мошоллсх ва ҷазон аъмоли деш бубинанд. «Ин хайран фа хайрун ва ин шарран фа шаррун».

Ва киёсу дарозии азалу абад бад-он шиносӣ, ки ҷаҳоне⁹⁶ вассеъ⁹⁷ тақдир кунӣ ва онро пур аз⁹⁸ арзан фарз кунӣ ва мурге тақдир кунӣ, ки ҳар рӯз ба доние иктифо кунад. [микдори ҳар рӯзе ҳазор сол бошад]⁹⁹ ва ин арозинро¹⁰⁰ ҳамчунон¹⁰¹ ба солхон тамом ба кор барад, ҳанӯз аз муддати азал то¹⁰² абад ламҳае нагузашта бувад.

Пас, тасаввур намо, ки агар осӣ бошӣ, дар ин муддат чӣ гу-

80-81 Б — баъд аз мант касе хабар ба тахкиқ

82 Б — ки

83 А — зиёд

84-85 А — неъмат

86 А — андарз

87 А — ҳосан

88 Б — махлук

89 Б — ҷаҳонро

90 Б — муаззаб

91 Б — ҷаҳон

92 А — арзан

93 Б — ҳамчунон

94 Б — ва

на сабр бар азоб ори ва агар дар таҳаккуки⁹⁵ ванд ва низо⁹⁶ мутаяккин набоши бияндеш, ки агар рост ояд, чӣ кунӣ ва чӣ ҷавоб диҳӣ, эй турфа амр ба «кулу ва-шрабу ва таматтау⁺», чун мувофики маром⁹⁷ аст «самъан ва тоатан⁺» қабул кунӣ. Ва амри «ва ло тусарифу ва ло туқарибу ва ло такулӯ»,⁺ чун мувофири табъ [аст]» ва ком, имтиноъ намой, амр ба ибодат барои ибтило ва имтихон аст, на чихати [ифтиқор ва]» эҳтиёҷ. Ва чоиз аст, ки худованд субхонаху халқро бе тоат биёмӯрзад ва мӯъмину муваххид ва мушриқро ба ҷаннат дарорад: «Югафиру лиман яшоу ва юъаззибу ман яшоу⁺». Лекин кай ва кучо дар аифусу офок рост ояд, ки гулом бе тоатдорӣ, мавло ба инояти мавло бирасад ва дар кучо дидӣ ва [аз кӣ] шунидӣ, ки мард бе ибодат⁹⁸ ва риёзат⁹⁹ ба дараҷот расида ва омӯрзида шуда?! «Фа ман яъмал мисқола зарратин хайран ва шарран яра⁺», «Ва ҷаҳаннам махсуси куффор»—таъвилест аз уламои тафсир барои тарғиби¹⁰⁰ дохилиён ва ташвиқи¹⁰¹ хориҷиён ривочи диқро. Масалан, ман шахсияти мутлақан оммаро дар насси «ва аммо ман таға⁺» махсуси¹⁰² куффор ва мунофиқин аъроб гуфтан махзи таъвил аст. Надонӣ ки дар миёни аҳли ислом мунофиқон ва фосиқон¹⁰³ ҳастанд, ки куффор ва мунофиқин аъброро дарси сабақ медиҳанд. Ва ҳамаи он хитобот, ки дар боби ашхоси аҳл-ун-нор омада, ҳама омми мутлақ аст. Ва ҳар ҷо дар қалом ваъдаи бихишту ҳуру қусур ояд,¹⁰⁴ мо-садаки он худро доништан ва ҳар ҷо ванди дӯзаху азоб бошад, онро махсуси¹⁰⁵ ғайр доништан¹⁰⁶ бе мӯҷибе, хеле амри таъҷуб аст: «Лайса би амонйкум ва ло амонй аҳли-л-китоб⁺».

Марде намоз мекард [ва] баъд аз фароғ муноҷот мекард¹⁰⁷ ки «илоҳо, худовандо, маро биёмурз ва ба бихишт расон¹⁰⁸ [ва аз дӯзахам маносӣ дех]». Золи гаргин ва бетаҳорат аз ақби ӯ даст бардошта мегуфт: «Илоҳӣ, ҳар чӣ ӯ мехоҳад, маро низ бо ӯ шарик гардон». Мард боз пас нигарист ва ҳоли зол бидонист [дуое бигардонид ва] гуфт: «Худовандо, маро бар дор каш ва ба зарби¹⁰⁹ тозиёна бимирон». Зол мегиристу¹¹⁰ мегуфт: «Илоҳӣ, ҳар чӣ ӯ мехоҳад, маро аз он нигоҳ дор». Мард^{***} гуфт: «Турфа ҳолате аст, ки дар роҳат^{*} анбозӣ ва дар меҳнат мумтоз». Ҳамчунин аст, ҳоли касе, ки бо маъсият таваққӯи бихишт кунад ва бе тоат таҳаллуф аз дӯзах.

95 А — таҳқиқ

96 А — андарз

97 Б — мардум

98-99 Б — тоат ва ибодат

100 Б — ташвиқи

101 Б — тарғиби

102 А — хоссаи

103 Б — кофирон

104 Б — омада

105 А — хоссаи

106 Б — фаҳмидан

107 Б — меовард

108 Б — фоиз гардон

109 Б — зарбатӣ

110 Б — гириён

Ва аммо фавонди чамъ алаличмол он аст, ки мард*¹¹¹ некӯ бихӯрад,*¹¹² хуш бипӯшад ва ба ҳар кӣ хоҳад*¹¹³ бидиҳад ва бихӯронад ва танокӯх ва таносул орад ва айши софӣ таҳсил кунад*¹¹⁴ ва некӯ иморот кунад ва зироату тичорат намояд. Ва ҳамаи ин маонӣ дар тарк мафкуд бувад, балки маъкӯс, ки давом гурусна бошад ва пашмина ва дурушт пӯшад ва ба касе додан тавонад, балки то тавонад бигирад ва кам бихусбад ва кам бихӯрад ва бе зану фарзанд бошад ва узлат гирад ва дар харобаҳо муқим бувад. Ва ин ду муқаддима ба ҳамдигар зиддонанд, ки ҳеч нафс ҳоҷе, ки чамъ бувад, таркро ихтиёр накунад.

[Б а й т]

Ҳеч оқил назинад теша ба пон ором,
Аз бихишт он ки буруи омадааст, Одам нест.

Ва*¹¹⁵ ба мазмуни «ло тулақӯ биайдайкум ила-т-тахлукати»⁺ сой*¹¹⁶ ва роғиб бувад*¹¹⁷ ва чун фондан чамъ очил аст ва манофеи тарк очал. Ва аксари дидаҳо манофеи*¹¹⁸ таркро набинад, пас аз тарк битарсад ва ба чамъ гирояд, зероки аклу нафс ба умеди мавҳум худро дар таабу машаккат наяндозад, магар ки акли қудсӣ бувад, ки иллоти вҷудро ташхис карда бошад ва бар он ақида ҳазме оварда ва яқин карда бучад, ки одаме барои чамъ махлуқ нагаштааст ва ўро маҳз*¹¹⁹ барои ҳамин*¹²⁰ хӯрдану хобидан наёвардаанд ё барои тааххуд ва*¹²¹ тимори гову хар, балки барои ибодату маърифат офарида шуда*¹²² [ва он чи барои маоши ў ниҳодаанд, барои он аст, ки вай аз он садди рамақ бардорад, на он ки ўро захира кунад ва ҳаққи ғайрро эҳроз намояд:

Шеър

Лав аинакум таваккалтум ҳаққа таваккули
Разақакум оллоху камо яраку ат-тукура.]⁺

Пас, агар вай пешан худро гузошта, ба корҳои мӯҳмалу бемаънӣ, ки аз вай нахоҳанд ва напурсанд, машғул шавад, саҳт мағбуну зиёнкор бошад.

Ва он фавонд, ки дар чамъ шумурда шуд,*¹²³ ҳама дар ҳақиқат зарару зиён аст ва офату хусрон. Масалан, некӯ хӯрдан ва аз пай алафу майда авҷот масраф кардан кори сутурон аст ва кам хӯрдану нохӯрдан,*¹²⁴ [кам хусбидан*¹²⁵ сифати одаме ва малонка. Ва шахс аз дунёи он қадар ҳақке*¹²⁶ надорад, ки ба касе чизе*¹²⁷ тавонад дод, ё*¹²⁸ тавонад хӯронид. Ва ҳама аз он касон ва*¹²⁹ аз дигарон аст.*¹³⁰ Ризқ*¹³¹ додан*¹³² ва эъто фармудан сифати ақрам-

111 Б — орад

112-113 Б — рӯй ба чамъ ниҳад

114 Б — манофеи

115-116 А — ҳамин маҳз барои

117 А — шуд

118 Б — шуда

119 Б — ҳақ(к)

120 Б — на

121-122 Б — аст ва аз дигарон

ул-акрамни аст. [Ва™ агар касе дар он бе мўҷиб иктидо кунад, даъвини мусоҳамат ва мушоракат дорад. [Ва]™ неку пўшидан ва бар он рағбат намудан шеваи замон ва пешан муҳаннасон аст, на кори мардон:

[Китъа][†]

Ранги зебову чоман дебо,
Сандалу уду рангбўю хавас.
Ин хама пешан замон бошад,
Мардро . . . . . зинат бас.

Танокӯҳ ва тоносул рибкаи хуррияти худро дар зимман раққинти аҳл ва авлод кашидан аст ва барои хидмати онҳо ба кўтаву бозор давидан ва айши софӣ дар дунё нест ба муфоди «ва лакад халақно ал-нисона фи кабадин¹²³». Одамӣ аз чихати имконият ва эҳтиёҷ агар хамаи арсаи олам зери фармон дорад, ғаму кудуратро аз худ натавонад, ки™ дур кунад. Ва агар айше¹²³ филҷумла, софӣ гардонад, дар он баҳонм шариканд ва дигарон низ мусоҳим. Ва иморату зироат дар ҷои раҳи ва замини орият кори аҳмақон аст, на [равиниш][†] оқилон. Ҳеҷ одамзода тан ба ҷуни корхон хасис дарнадиҳад ва ба мисли ин таназуму талаззуз сар фуруд наберад:

[Баёғ][†]

Падарам раъзан ризвон ба ду гандум бифуруҳт,
Нозалаф бошам, агар ман ба ду ҷав нафуришам.

Пас,¹²⁴ маърифати ҳақиқати матои дуньявӣ бад-он хосил шавад, ки дар асли дибнат неку дарнигарад ва ташхис кунад, ки бинон шарият бар ҷист ва мурод аз амру наҳй чӣ ва маънии ваъда ва ванд кадом? Зиндагонии соҳиби шаръ ва асҳоби ӯ ба чӣ минвол буд,¹²⁵ ба чамъ шуғл карда, ё ба тарк? Қадам тараф, ки ихтиёри соҳиби шаръ бувад, масъалаи наҷот мавкуф бар ӯ¹²⁶ бошад. Пас, агар дар сирати шореъ ва саҳобии ӯ бинӣ, хама далолат бар тарку таҷрид мекунад.¹²⁷ Ин далел бувад [бар он][†], ки асли дидорӣ дар тарк ба даст меояд, на дар чамъ.

Онгоҳ дар зоҳири ваъдаҳо ва тавсияи ибҳот мағрур нахоҳӣ шуд ва бидонӣ, ки ҷун ба тарк сароҳатан амр накардаанд, ҳикмати тамаддун ва таовунро маръӣ дошта, то мардум ба касбу хирфа шуғл оранд ва ҷаҳон обод доранд. Ва агар хоҳанд, ки касеро дар садаи тарк оваранд, илмаш ба ҳақиқати чамъ диҳанд, то осон тавонад бархостан¹²⁸ ва илло саҳт душвор бувад, ки™ наздик ба мумтанеъ ояд. Масалан, аз халовати муонасати зан ва ширинии дидори авлод ва назокати сўҳбати ихвон ва ла-

123 Б — айш

124 Б — ва

125 Б — буда

126 Б — он

127 Б — кунад

128 Б — хостан

тофати маҷлиси дӯстону дидори шохид ва чамъи¹²⁹ маю мут-
рис¹³⁰ ва нишастӣ тарфи боғу канори чӯй¹³¹ сабр кардан ва дар
кунчи зовиян тангу торик ба гурӯснағӣ ба сар бурдан ва дар ба
ҳалқ бастан ва дар узлат нишастан, ҳар нафсе натавонад. Ва
решан ин муштаҳиёт дар қаъри ноф ва пешгоҳи ҷони ҳар касе
ҷандон мутамаккин ва собит бошад, ки агар осмон бар замин
бархӯрад ва замин ба осмон расад, сари мӯе аз ин решаҳо наҷун-
бад, то ба қандан чӣ расад?!

[Маснавий]

Кӣ бо нафсу шайтон барояд ба зӯр?
Масофи палангон наёяд зи мӯр.

Бале, қатъи ин решаҳо осону мумкин шавад ба шарт, ки дар
аввалу охири ҳар қадам аз ин муштаҳиёт ба гавр тааммуқ ку-
над ва дар оғозу саранҷоми кори хеш нек дарнигарад, он гоҳ та-
вонад, ки ба якбора дил аз ҳама барканад ва ин алоқаҳо аз ди-
ли ӯ ба^{***} якбора бардошта шавад. Ҳамчу дарахте, ки дар рӯзи
боди шадид ба ноҳост маа беҳу бунёд аз замин ҷудо шавад, он-
гоҳ сабукборӣ ва беғамӣ дар худ мушоҳида кунад. Пас, агар ма-
вонен тарку зӯҳд зан аст ва бад-он дилхушӣ ва дилбастагӣ до-
рад, бидонад, ки дар ғалате¹³² азим рафтааст¹³³ ба^{***} муфодӣ
«даъ зикраҳунна фа мо лаҳуinna вафоун.»⁺ Занон аз сифати ва-
фо ва хислати ҳаё ҳолнанд. Вафо ва ҳаё, ки дар «боди-юл-раъӣ»
аз эшон мушоҳида¹³⁴ меравад, бако ва субот надорад ва ҳама
мабнӣ бар гараз ва мавкуф бар ғоида аст, [ки] агар он гараз ва
ғоида мафкуд шавад, ҳеч вафо ва ҳаёшон намонад.

Ин муқаддима вақте бо ту мутаяккин шавад, ки ҳоли худро
ба як дараҷа таназзул диҳӣ, агар мутамаввилни худро бенаво
намоӣ ва агар афифин худро шарир фарз кунӣ, онгоҳ зан гире-
бонат гирад ва ба бозорат кашад. Масалан, дар нафақа як ҳафта
бе вачхе ба мӯъсирона ба сар барӣ, ё бо зане бегона ва амра-
де мазохе¹³⁵ кунӣ, ки вай бидонад, онгоҳ туро ҷои сар ҳазидан
дар манзил набошад. Дар ин ду сурат зани бовафо ва ҳаё ажда-
ҳои дамон ва балои осмони ту шавад, ё худро мурда тасаввур
кунӣ ва рӯхе, ки баъд аз се ҷаҳор моҳ омада^{*} аз гӯшаи боми хо-
на назар кунӣ, бинӣ, ки зани бовафо шавҳаре карда [бувад]⁺ ва
ба ҳаё дар канори марди бегона нишаста. Ва агар шавҳар на-
карда ҷиҳати суубати вачхи маошу тарбияти атофол, ба^{*} наф-
рини^{*} ту даст бар замин ва канори абрӯ аз девор шикаста бо-
шад, ки¹³⁶ [бишунавӣ, ки мегӯяд:] «Дар гӯр осудагӣ мабинод касе,
ки шуморо дар канори ман ниҳод!» Дар ин маънӣ агар му-
саддиқ бошӣ, тамаллуку табудури зан туро нафиребад ва бад-

129—130 Б — мутриб ва самон руд ва муганин

131 Б — чун

132 А — ғалати

133 Б — афтодзааст

134 Б — мулоҳиза

135 Б — маҳз

136 Б — ва

эшон¹³⁷ дилгарм набошӣ, магар ба кадри [зарурат ва] ҳочат. Ва агар мавонен тарк дидори авлод аст, дар ин ҳам бар саҳви фоҳиш рафта бошӣ, чи муҳаббат миёни абавайн ва авлод ду-се рӯзе оризи ва*— ориятӣ*¹³⁸ аст, ки назди рушду булуғи авлод он муҳаббат дар аксар ва*— аглаб*¹³⁹ ба адоват кашад. Халлоки ҳаким ин муҳаббат чанде дар миён ниҳод, то ин валад зоғъ нашавад ва аз сақату лақат эмин бошад. Ва дар ин муҳаббат ҳамаи ҳайвонот шариканд, ки чун бачча аз шер бароранд ва чӯжа¹³⁸ пар баровард, абавайн ўро аз куном ва маном биронанд ва назди хеш роҳ надиханд. Балки худ фарзандонро ҳеч душман бадтар аз волидайн набувад, чи одами то ба арсагоҳи вуҷуд дарунтар меравад, аз мабдаъу маод берунар меафтад ва ба ҳар кадаме¹³⁹ ўро ҳазор олом ва таабу аском мерасад. [Ва] ба сабаби нуқсонӣ ақлу идрок ва адами ташхиси иллоти вуҷуд ҳамаро фарзандон аз абавон донанд, чи сабаби вуҷуди ў эшон гаштаанд. Ва чун маротиби эҳтиёҷи нисонӣ ғайримутаноҳи аст ва дар ҷои истиғно ба ҳам намерасанд, [фарзанд]* агар ҳама мутасаррифи моймлаки¹⁴⁰ падар бошанд¹⁴¹ ҳам, аз абавайн розӣ набошанд¹⁴² ва ба эҳсонӣ ниғомӣ ў мамнуи нашавад,¹⁴³ балки агар чизе аз абавайн ситонанд¹⁴⁴ ҳам, ба миннат ситонанд.¹⁴⁵ Ва агар ҳама абавайн замин ба мижгон бишикофанд¹⁴⁶ ва ризки эшон¹⁴⁷ таҳсил намоянд, ё он ҷӣ дар ниғок ва илбоси авлод¹⁴⁸ сарф кунанд, ҳеч қадом онро вақъе ва*— маҳалле*¹⁴⁹ наниҳанд ва гуянд: «Кӯр мешавад ва*¹⁵⁰ мекунад».

Оре, ҳар падаре¹⁴⁹ чун нек дарнигарад, медонад, ки бандан зархарид, ё муздури аҳлу иёл аст—чунон ки¹⁵⁰ ранҷу тааби гулом дар назари мавло камтар медарояд, инчунин кулфату машаққати падар назди фарзанд ҳеч эътиборе надорад. [Ва]* агар касе*¹⁵¹ таҳқиқи ин муқаддима хоҳад, ба вичдони худ дарнигарад ва он ҷӣ бо падар қарда аз писар ҳамон тавакқӯъ дорад [ва] агар зиёда¹⁵¹ тавакқӯъ кунад, надомату гаромат барад:*

[Б а а т]*

Ту ба ҷои падар ҷӣ қардӣ хайр,
Ки ҳамон ҷашм дорӣ аз писарат

- 137 Б — бад-ў
138 Б — чӯҷа
139 Б — қадами
140 Б — ё ба мулки
141 Б — бошад
142 Б — набошад
143 Б — нагардад
144 Б — ситонад
145 Б — ситонад
146 Б — шиқофанд
147 Б — авлод
148 Б — эшон
149 Б — падар
150 А — чунон чи
151 А — зиёда

Пас, дилбастагӣ ба авлод ҳамоқате бувад, ки нарон¹⁵² он ҳамоқате дигар набошад.¹⁵³

Дигар, агар¹⁵⁴ мавонези тарк ва таҷрид, ширини сӯҳбати дӯстон ва назокати муҳолатати ёрон аст, ин ҳам дар маҳалли зътидод ва зътимод нест:

Ин дағалдӯстон, ки мебинӣ,
Мағасонанд гирди ширинӣ.

Агар иззате ва зътиборе дорӣ ва онро сарфи кудуми эшон кунӣ, дӯсти ба нифоқ зоҳир оранд ва илло алалфавр мутафаррик бошанд, балки шахси бе молу чоҳро ҳеч дӯст набошад ва ҳалқ аз муҳолатати ӯ мӯъризи бошанд, то мабод, ки ба изохирӣ эҳтиёҷ мӯчиби сикли табиат шавад. Набини, ки аҳбоб ноғузир, агар илме дорӣ, дидан¹⁵⁵ натавонанд ва агар мол дорӣ, ҳасад баранд ва агар дар зиёфат тақсире¹⁵⁶ равад, ба ҳиссатат¹⁵⁷ шӯҳрат диҳанд ва агар муззавӣ шавӣ, ба ҷунунат бардоранд.

Пас, қасоне,¹⁵⁸ ки ба наҷобат ва фатонати эшон вусуқи¹⁵⁹ тамом дорӣ ва дар муҳаббат зътиқоде,¹⁶⁰ молақом, ки¹⁶¹ даме бе ту¹⁶² ба сар намебаранд ва ту низ луқмае бе ҳузурӣ эшон намебардорӣ. Имтиҳонро¹⁶³ бо эшон ҷамъияте ва сӯҳбате тартиб кун, охири сӯҳбатро баргӯ, ки «ёрон, маро дояни сафаре афтада, ё маслиҳати узлате. Агар қасе аз шумо майл дорад, бо ман рафокат кунад ва мусоҳиби сафару ҳазари ман бошад».¹⁶⁴ Ҳеч қадом аз ҷой наҷунбад¹⁶⁵ ва ҳар қадом тааллуле пеш оранд, балки туро монез оянд, то хунат бинӯшанд ва зиёфатат бихуранд. Аз ин миён ягон-ягон он ки бо¹⁶⁶ ту муҳаббат¹⁶⁷ бештар дорад, ниҳоят то дарвозаи шаҳр омада, туро видоъ гӯяд ва ба ҷанги гурбату мусофарат туро бисупорад [ва]” дигар ин дӯст надонад, ки туро дар он сафар шер дарид, ё қуттоғуттариқ дар роҳ кушт. Пас аз он дигареро ба ҷои ту бигузинад¹⁶⁸ ва бо дӯстони дигар хуш барояд.¹⁶⁹ Ва агар аз ту [баъд аз ту]” пурсанд, гӯяд:¹⁷⁰ «Марде буд, ҷунун ба мизочи ӯ муставлӣ шуда ва ҳаққ он аст, ки ӯ¹⁷¹ дар ин миён набошад:»

152 АБ — дар

153 Б — набувад

154 Б — аз

155 Б — дидан

156-157 Б — тақсир кунӣ ба ҳиссати ту

158 Б — қасонеро

159 А — мусуқи; Б — на шавки

160 А — зътиқод

161-162 А — бе ту даме

163 Б — имтиҳон

164 Б — бошед

165 Б — наҷунбад

166-167 А — муҳаббат бо ту; Б — муҳаббат

168 Б — гузинад

169 Б — бароянд

170 Б — гуянд

171 Б — аай

Ба ҳеч ёр мадеҳ зотирӯ ба ҳеч днёр,
Ки барӯ баҳр¹⁷² фароҳ асту одаимъ бисёр.

Пас, нодон касе бувад, ки дину дунё дар кадамч ни азизон дарбозад ва¹⁷³ худро «хасир-ад-дунё ва-л-охирата» созад.

Пас, агар мавонен тарку зӯҳд ҳаловати дидори шоҳид ва нафосати самон нағма ва назокати нашъан май ва латофати аъйима ва шриба аст, ни ҳам ҷон дилбастагӣ надорад. [Ва]¹⁷⁴ ҷун ҳақиқати ҳоли онҳо бидонӣ, ба нашизе наярзад. Анвалан, ишва ва дилрабоии содазанаҳои то соате аст, ки кисаи туро¹⁷⁵ ҳоли кунанд ва боз дигаре талабанду ҳамчу қаҳба ҳар замон ба сари зони дигаре бошанд ва ҳар шаб қадбонуи дигаре:

[Б а й т]

Сар аз мағзу каф аз дирам кун тий,
Чу дилро ба фарзонам мардум дий.

Шурби май мухайичи¹⁷² фитна ва шахват аст, укало фитнаю шахватро бихобонанд, на ки шӯронанд. Мастӣ агар давом¹⁷³ дорад, зарари дунёю охират аст, зероки мастон ба ҳеч [кор]¹⁷⁴ аз масолеҳи дунёю охират киём натавонанд кард, ки таътили касбу ибодат¹⁷⁴ лозими он¹⁷⁵ аст ва¹⁷⁶ агар хушёр шаванд, ғаму кулфати зиёда аз қарори воқеъ бар хотир муставкаи шавад, ки лозими ни инз ба зиён бурдани касбу ибодат¹⁷⁷ аст, ҷи маҷлис шабина рафта¹⁷⁸ ва асҳоб муташагит гашта¹⁷⁷ ва шоҳид гуруҳта [ва шишан май шикастаю рехта]¹⁷⁷, мутриб хуфта бошад¹⁷⁹ ва шикаму киса ҳоли монда.¹⁷⁸ Агар маҷлис тоза ишво кунад, зиёда дастгохро меҳоҳад ва он ба ҳар касе муйссар нашавад. Фалобудд махмуру махзун ва мағмум бинишинад ва ҳаман умури охиратӣ ва дуньявиро ба таътил андозад ва самоъу шурбу шоҳид надониста, ки анвалан махзури шаръӣ аст ва ба фарзи таъвилу ислоҳ боъд ки хизмати чамъе аз суфахоро мутакафил¹⁷⁹ ва мутасаддӣ¹⁸⁰ гарди, ¹⁸¹ зероки тоифа¹⁸⁰ муганниву мутриб ва қовволу шоҳид аз арозил ва аҳас-ун-носанд, ҷунки мураббин онҳо суфло аст. Ва тиббозӣ» хасиса майл ба¹⁸¹ пешаҳон дания мекунад¹⁸¹, ҷи зинатгарозӣ ва маҷлисороӣ шеваи занон ва муҳаннасон¹⁸² аст, таъин рӯҷулият ба шоҳидӣ ҷи навъ тан дардиҳад ва раъи оли ҷи гуна дар пешн халқ созу овоз бардорад. Барон шунидани соате нағма, ё қавлу¹⁸² ғазал ба¹⁸¹ чамъе аз фуссоқ ихтилот ната-

172 А — мувичи

173 Б — давоме

174-175 Б — тоат

176 Б — гузашта бувад

177 А — шуда

178 Б — монда бувад

179-180 Б — мутасаддӣ ва мутакафил

181 А — аст

182 Б — таъоме

183 А — қавол ё

вен кард. Дидори шохид, агар муфзй ба фасод гарлад,¹⁸⁴ муриси хизлон ва наколи абадй аст. Ва агар исмати кавй ёвар бошад, хотир ошuftа ва айш тира бувад, зероки нафси шахавй аз дидани мева мутахассир гарлад, то нахӯрад, наёромад.

Пас, агар мавонен тарку таҷрид тарфи боғу бӯстон ва мазраи ободон ва сахни хавз ва канори чӯи оби равон аст ва мевачоти гириён ва анори хандон ва бисъёрин даввобу мавошй ва таноум ба лаҳму равғану шир—агар ба ҳақиқат ингарй, ҳама пучу бехосил барояд, чи боғу бӯстон ва хавз ва оби равон ё аз ўст, ё аз ғайр. Харду низ маҳалли эътимод¹⁸⁵ ва эътидод¹⁸⁶ нест, чунки партофтани аст, милкият ва адами моликият монен тарки он намешавад, балки ба ҷабру қаҳр тарк хоҳад кард ва орию уриён берун хоҳад шуд. Фарзан, агар ин боғу ҷаман мудки ўст, бидонад, ки як умр хидмати гов [ва] хар кардааст ва мулозамати муздур ва коригар ва дину диёнат дар сару кори онҳо сарф намуда, қитъа заминеро ба ободй ва хурраи расонидааст. Хузуру тамошо ва тафаккӯху танаққули онро ҷокарон ва ходимон бештар аз он кунанд, ки хоҷа зубдае мевачотро ба масрафи худ ба кор барад, аҳасс ва ақсади онро ба хоҷа расонанд. Бечора хоҷаи ғариб умре ба машаққате ҳамчу хар гирифтор ба давони хирсу оз ва тааби касбу чамъ маблаге гирд оварда, қитъа заминне харида ва дар он чандин кас аз хориҷ молик ва мутасаррифанд, гӯй,¹⁸⁷ хоҷаро аслан дар он замин ҳақке нест, ё дехконе аст, ки нав аз берун омада. Ва ходимону гуломон соҳибӣ зиллият¹⁸⁸ ва ҳаққанд.¹⁸⁹ Хар кӣ ин хоҷаро бубинад, гӯяд: «Бар туву бар рӯзгорат лаънат андар лаънат аст!» Марди оқил аз чунин мулкдорй мегузарад ва бо аз барои тафаккӯху танаққул боғи дигарон гоҳ-гоҳе бехтар бувад. Ва¹⁹⁰ аммо илтизоз ба аъйман нафиса ва анвои он ва бино бар ақлу шурб ниҳодан—иктидо кардан аст¹⁹¹ ба рафтори баҳоним¹⁹⁰ ва сутур.¹⁹¹ Одамизода бояд ки дар ин сифат аз ҳайвонот мумтоз бувад, ба тақлилу қадри зарур чй натиҷаи хӯроки¹⁹² бисъёр¹⁹³ [бисъёр] р...и аст ва аз барои халон авъли маний ба пушти хар сутур давдан. Одамй бояд барои неъмате тараддуду касб орад, ки хос бувад барои ў ва дигарон аз он маҳрум бошанд.

Пас, агар барои неъмате омм тараддуд ва чамъ орад, аз даввобу баҳима имтиёз наёбад. Ва неъмате, ки хос барои одамй аст, он маърифат ва зикр аст ва рӯчӯ ба маблаъ ва шабохат ба уқул ва нуфуси муҷаррада. Ва ин мавқуф ба тарку таҷрид аст аз модунн ҳаққ субхонаху ва таоло. Ва чун тафовут дар тарк бошад, тафовут дар маърифат низ меафтад. Ва хар касе ба навъе аз маърифат маҳсус бошад, то нагӯй, ки маърифат низ ба ахли тарку таҷрид бар сабили умум аст.¹⁹⁴

184 А — гарлад ва

185-186 А — эътидод ва эътимод

187 А — гӯё

188-189 Б — зиллияти зиллайд

190-191 Б — сутур ва баҳоним; А — баҳоним аст ва сутур

192-193 Б — бисъёр хӯрдан

194 Б — бошад

Пас, агар ту нек тааммуқ варзи, ҳама ниам, ки дар нашъан мураккабот боздид мегардад ва мاردум ба даръёфти он ҷон меканад ва дину имон бар сари он мекунад, ҳама бар сабили умум аст: кофиру мӯъмин, мушрику муваххид, фосику обид, паррандаву чаранда, ва равандаву хазанда дар он мусовианд ва мушорик:

[Б а й т]*

Чунон паҳи хони қарам густурад,
Ки семури дар Коф рӯзи хӯрад.

Ва тамаллуку тасарруф, ки одамиро бештар аз дигар ҳайвонот дар ин неъматҳо сурат мегирад, оризиви эътиборӣ аст. Ва ин тамаллуқ ба сабаби¹⁹⁵ ақлу¹⁹⁶ нутқи¹⁹⁷ омада [аст]* бо давоъии хирсу шараҳ, ки ҷамъ кунад ва ба дигарӣ аз абнои ҷинс, ки бе истеъдод бошанд, бахш¹⁹⁸ кунад,¹⁹⁹ ва эҳроз намояд ва ба маврид ба²⁰⁰ ҷонварони аҳлӣ, ки қиёми масолеҳи тамаддуно махлуқ шудаанд, ба масраф бирасонад, ки онҳо аз ҷамъу эҳроз очизанд. Филҳақиқат ҷомеъи матоъ ва ниами дунъавӣ ходими давоббу²⁰¹ сутур²⁰² аст:

Гар*— беҳунар ба мол кунад қибр бар ҳаким,
К...ини хараш шумор, агар гованбар аст**

Пас, неъмат вақте*— неъмат** бувад, ки хосс бувад* ва²⁰³ ҷун омм бошад, бе кадру қиммат бувад. Ва неъматӣ омм дар аксари назарҳои олии аз арбоби дунё надарояд ва аз сари он ба осонӣ тавонад бархостан. Масалан, набии,²⁰⁴ ки об неъматӣ омм аст, бо он ки моддан ҳаёти хоссу омм, дар ҳавои тобистон ва ҷуши самум агар дар дашти беоб бошӣ, як ҷуръан он* ба диноре арзад. Аммо дар шаҳр ва ободонӣ азбаски ҳавзо ва ҷӯйҳою қорезҳо пур аст, ҳеч кас дил хуш накунад, ки ман дар хона се машк об дорам. Ва агар аблаҳе бад—ин захира дил хуш кунад, мазҳакан асҳоб ва аҳбоб бошад.

Ва ҳамчунин, агар барои тақаллуфи маҷлиси аҳбоб таоми нафиса аз бозор ба хона ораи ҳам, дар он он мисли он таом дигарӣ ба хона бурда [бошад]*, ё аз мевачоти матбуъа ҷун анору ангур ва** анҷир** он ҷӣ аз баққол бихарӣ, дигаре дунтар аз ту аз он мевачот низ харида ва тафаккуҳу танаккул намуда. Пас, агар ту бифаҳрӣ, ки имрӯз ангурӯ анҷир ҷунин хӯрдм ва бад-он дил хуш²⁰⁵ кунӣ, ин дилхушии ту мисли он²⁰⁶ бувад, ки гӯяд: «Ман аз ҳавзи омма як коса об хӯрдм». Ва бад-он дил хуш кунад²⁰⁷

195 Б — воситан

196-197 Б — нутқу ақл ӯро

198-199 Б — бидихад

200 Б — бо

201-202 Б — ва давобби сутурон

203 Б — ки

204 Б — намебинӣ

205 Б — дилхушӣ

206 Б — ҳамчунон

207 Б — шавад

ва бифахрад. Ва²⁰⁸ хамчунои ки оқил ба бурдани об аз ҳавз ва ба хурдани он малулу маҳзун нашавад,²⁰⁸ инчунин ба танаъум ва тафаккухи дигарон маҳзун нагардад. [Ва] кадру баҳо, ки дар баробари инами мавҷуда вазъ шуда [аст],²⁰⁹ он ҳаққ-ут-тарбият ва ҳаққ-ул-эхроз аст. Набинӣ, ки дар даруни кӯхистон ва ҳавошни ҷибол ангуру анҷир ҳамон²⁰⁹ қадар дорад, ки оби софӣ дар имронот. Азбаски фаровон²¹⁰ ва²¹¹ бе мутасарриф²¹⁰ аст ва баъд аз эхрозу чамъ қиммате ва баҳое пайдо мекунад ва чун неъматӣ омм мӯҷиби дилбастагии аҳли хирад намешавад ва талаззузи нафс ба неъмате аст, ки бад-он мутафаррид ва маҳсус бошад ва дигарон маҳрум. Агар инчунин неъмат муяссар нашавад, таркаш сахлу осон бувад.²¹¹

Дигар, монеъи тарку таҷрид одами тафаккур аст дар ҳақиқати олам ва мутараддид будан миёни худусу қидам ба воситаи он ки ҳар масъалае, ки аз роҳи гӯш дар зехи дарояд, чун нафси нотиқа мустандди таҳқиқ ва тафтиш набувад. Хусули натиҷаи он масъала дар зехи ба тариқи шаққу тараддуд бошад, на бар сабили таяккуи ва таҳаккук, агарчи дар зоҳир саре бичунбонад ва қабуле қунад изҳори фаҳмо. Масалан, дар масъалаи худус ва қидам муддаиёни ҳар ду тараф ҳар қадом далоил овардаанд мақдӯху маҷрӯх, [ки] агар зехни шахс ба қидами олам ҷазм қунад, мебинад, ки аломати худус аз шаш ҷиҳати олами имкон хувайдо ва зоҳир аст—аз тағайюр ва табаддули замолу макон ва мавту ҳаёт ва ғаму нишот ва харобии вай ва ободӣ. Ва агар ба худус ҷозим бошад, мебинад оламе фароҳу васеъ аст,²¹² солу моҳу шабу рӯз ба як наҳҷи воқеъ меғузарад ва халке мутаоқиб меоянду мераванд ва ҳамин Офтоб аст, ки солҳо аз матлаи Ҳамал беруи меояд ва ҳамин Моҳ аст, [ки] моҳҳо аз мағриби Мизон фуру меавад ва ҳеҷ афсурдагӣ²¹² ва мондагӣ дар даврони синехр [ва қавоқиби он]²¹³ боздид намегардад:

[Б а й т]

Ин ҳамон ҷашми хуршеди ҷаҳонафрӯз аст,
Ки ҳаметофт бар оромғахи Оду+ Самуд+.

Фалочарам, дар эътиқоди тарафайни ин масъала аксари тибоъ мутараддид бувад, балки дар тарафи қидам ҷозимтар бувад²¹⁴, зероки тарҷеҳи ҷониби қидам далели чамъ ва эхроз мешавад ва эътиқоди тарафи худус албатта муфзӣ ба сӯи тарку таҷрид аст.²¹³ Чи баъд аз таъмини худус эътиқод ба ҳашру нашр ва ҷазову²¹⁴ сазо²¹⁵ албатта лозим ояд. Лекин²¹⁶ тӯрфа ҳоле аст, ки дар ин ҷо икрори забонҳо бар хилофи мӯътақиди дилҳост ва

208 А — шавад

209 Б — он

210 Б — масраф

211 А — бошад

212 Б — фусурдагӣ

213 Б — меғардад

214—215 Б — сазову ҷази

216 А — пас

он чӣ забон гуяд, дил муҳолифи он қор мекунад. Ин далели адами ҷазм бошад.

Оре, қатъу тарқ мумкин мешавад, агар илм ба ҳақиқати олами кави [ва фасод]²¹⁷ диҳанд бо яқини софӣ, ки агар²¹⁷ мард²¹⁸ оиро²¹⁹ пайваста²²⁰ малхуз дорад²²¹ ва агар аз хотир пушида шавад, боз оиро ба тақаллуф дар тасаввур оварад²²² ва дар таърифи олам гуяд:²²³ «Ал-оламу мо сива-л-лохи таоло мин-ал-мавҷудоти-л-хориҷияти ва-з-зеҳнияти ва мо хува мавҷудуи фи-з-зеҳни фа хува қадимун ва мо хува мавҷудуи бивуҷуд-л-хориҷи фа хува ҳодисун⁺», то татбиқ афтад миёни ҳарду гурӯҳ аз қоида ба қидам ва мусбитини ҳудус ва бад-он шаққу тарадду аз зеҳн бардор.²²⁴ [яъне он чӣ зер арш аст аз афлок ва анҷуму аносир ва маволиди сулса аз мавҷудоти хориҷия, ки қабули сурат кардаанд, ҳодис бошанд ва он чӣ дар зеҳн дароянд аз нуфусу уқул ва маротиби олами ғайб ва муҷаррадоти руҳонӣ, ки мубарро аз суратанд, қадим бувад ва мушшааб аз ҷавҳари фард ва зоти бахт, ки аз заҳдати сарфа таназзул намудаанд ва ба эътибори асари ранг қасрат гирифта, то нагуӣ, ки тааддуи қудамо лозим омад ва тахайюли ҳудусу қидам бад-ин тариқа малхуз дорӣ.]

Ва*⁺он ин аст,* ки беруи аз ин ҷаҳон ҷаҳоне тақдир қуӣ ва сею фароҳ²²⁵ ва фазон беранг, ки зу-ҷихатайн бувад, тарафе ба азад мулҳақ шуда ва ҷихате ба абад мулсақ гашта ва оиро «олами зот» ва «ҷаҳони ҷон» ном қуӣ, бе аввалу охир [ва бефавқу тахт] будаст ва бошад ва ҳамеша бувад. Ва баъзе аз муҳаққиқини шуаро дар ин олам ишорат доранд, ки:

[Б а й т]⁺

Осмонҳост дар «вилояти ҷон»,
Қорфармон осмони ҷаҳон.

Ва ин ҷаҳони қадим биззот²²⁶ аст²²⁷ ва муттаҳид [бувад] бо зоти акдас ва партаве аз шуои ҷамоли муқаддаси мабдан ҷаҳонфарин барои изҳори маротиби санъату қудрат аз осори асмо ва сифот баъд аз мурури ҷандин давра аз адвори сипеҳр, ки ҳар давра сесаду шаст ҳазор сол аст²²⁸ ва ин адвор дар он олам ҳукми ламҳи басар ва*⁺ турфай айи* дорад [ва]⁺ ба таназзулоти мутақороба ва мутабоъида. Гуё, биёфарид мутаҳаррик ҳамчу нуқтаи лоятаҷаззо ва дар соҳати ин ҷаҳон ниҳод мусалмо ба арш ва фалак-ул-аъзам ва фалак-ул-атлас мунаввар ва муташаъшаъ ва муталолӣ, ки Офтобу Моҳ ва ҳаман қавакиб қасби нур аз ӯ қунанд ва ҳуди арш қасби нур аз олами зот кардааст ба воситаи

217-218 А — мард агар; Б — мардум агар

219-220 Б — пайваста оиро

221 Б — доранд

222 АБ — оранд

223 АБ — гуянд

224 АБ — бардоранд

225 Б — фароҳ

226-227 АБ — бувад

228 АБ — бошад

такаддур, ба сабаби таназулот аз мартабаи зоти бахт, чи нур бе воситан [такобули] чисм сурат набандад²²⁹ [ва] ин чисм на ҳамчун²³⁰ чисми мураккабот аст,²³¹ балки чисми [басита бувад ва мазҳари] нур аст,* гӯй, ваъи арш дар он олам ҳамчу [ваъи] арзане аст дар масохати як фарсанг замин, [вучуди арши азлам маркази он олам аст ва] чун нур ба воситан арш ранги зухур гирифт, вочиб омад вучуди зулмат, [то имтиёз бошад миёни вочибу мумкин]. Аз барои эҷодии он* [зулмат] ҳаши гӯи дигар дар андаруни арш гардон сохт, то аз тезии ҳаракати [ин гӯйҳо] оташи пайдо шавад ва аз хиддати он—хаво ва аз рутубати он—об ва аз сухунати он—ҳок мутаваллид гардад, ки [маркази] олами зулмат аст ва аз тараккуби он²³² маволиди салоса. Ва чун маротиби изҳор аз патиҷан мураккабот ба итмом расад, — ва албатта ба итмом мерасад, чунки маҳдуд аст боз ин гӯйҳоро аз миёна барчинанд, магар арш, ки восита аст миёни олами амру халқ ва мобиҳи-л-имтиёз аз вочиб то²³³ мумкин ва фи-л-ҳақиқа аз олами зот аст. Пас, бо олами зот боқӣ монад. Ва он муддат, ки мартабаи кавий ва шухудӣ ба саранҷом расад, дах рӯз аст,²³⁴ аз рӯзҳои он ҷаҳонӣ, ки* ҳар рӯзе [аз он] миқдори панҷоҳ ҳазор соли замони аст²³⁵ ва аз он ҳафт рӯз гузашта [бошад], то хилқати Абул-башар* [Одам сафи салавотуллоҳ алайҳ].

Пас, он чи зери арш аст,²³⁶ ба ҳайси лоюшазу ҳодис бувад²³⁷ ва дар маърази заволу фано ва мазмуни «ад—дунё соатун» ва муфоди «ва мо амр-ус-соати илло ка-ламхи-л-басари ав хува ақрабу*», ишора ба камфурсатии ин ҷаҳон²³⁸ ва бесуботии он аст*. Ва чунон ки қарори арзан дар замини мусаттаҳ ва дашти фароҳ кам бошаду ба насиме ба шеби адам ва мағоки нести пинҳон шавад, ҳамчунин ин ҷаҳон низ*, гӯй, ҷумлаест муътариза дар олами зот, ки баёни маонии осори асмо ва сифот кунад. [Ва] чун тафосили саноеъ ва тақдири қодири ала-л-итлоқ ба манассан зухур ва буруз расад, ин ҷумла худ ба худ бардошта шавад, ҳамон ҷаҳони фароҳу васеи азали ва абади бозмонад [ва]²³⁹ бас.

Ва чун ҷаҳони ҷои олами анвор аст ва дар он мартабаи олаи ва софилу баланд*²⁴⁰ ва паст* боздид набувад ва қурбу бўъди номушаххаси хикмати болиға ин иқтисо қард, ки дар он мартаба низ рафъу ҳафз ва қарибу баъид муруттаб гардад²⁴¹ ва шаъни улуҳият бар сабили камолу истиқлол бар сокинони ҳозиран қудс ва мутаваттинии соҳати унс аз укулу нуфус чилвагар бошад, то ҳар қадам мақому мартаба ва улувву дараҷаи хеш бидонанд.

229 АБ — вагирад

230 АБ — ҳамчу

231 АБ — бошад

232 АБ — эшон

233 А — ва

234 АБ — бошад

235 АБ — бошад

236 АБ — бувад

237 АБ — бошад

238 АБ — ҷаҳон аст

239 Б — мегардад

Аз ин чихат эҷоди олами таркиб лозим омад, то арвохи басита ба либоси кавий даромада, мавриди хитоби амру наҳй гаштанд. Ибтило ва озмонширо онҳо, ки пазириро авомир шуданд, аз уқулу нуфус ба мақоми [авло] бигузаштанд²⁴⁰ ва онон, ки муртақибни навоҳӣ гаштанд дар асфал-ус-софилини бўёд ва хирмон бимонданд. Ва чун ин ҳикмат чунон ки бояд ба айни аён дарояд ва маротиби арвоҳ муқаррар шавад ба ин дӯкқондорӣ ҳеҷ эҳтиёҷ наҷфтад ва мазодан саноеъ ва бадоеъ, ки дар олами аносир мушоҳида меравад, ҳама барои ҳифзу нигоҳдошти арвоҳ бошад,²⁴¹ дар қолаби мураккаба ва туфайли бувад.²⁴²

[Ва] чун таназули рӯҳ дар каволиб ва [хулули нафс дар] қолбад мунтаҳӣ шавад, он чи биттуфайл бувад ҳам, аз пеш бардоранд ва бардоштани ин олам ва барҳам додани ӯ аз [ин] олами зот, албатта, аз лавозим аст, чи будани лавис ҳудус дар ҳазрати қидам аз ҷумлаи манқасат аст,²⁴³ магар то он ҷо, ки маслиҳат донад. Ва давому бақои олами шаҳодат на мутобики офоқу анфус аст. Масалан, ҳақиме барои эҷоди булҷачаби асбобе дуруст²⁴⁴ кунад, ки он чиз ба осони ба зухур ояд, бе он ки ҳуди ҳақим дар он саъй ва иҷтиҳод ба қор барад. Чун он булҷачаб ба вуқӯъ расад, ҳамаи он асбоб дохили лағву лаҳи гардад ва насьян манассияни он асбобро аз пеш бардорад ва ба об ниҳад,²⁴⁵ ӯ [дар] оташ. Ва чун дар назари ӯ бе микдор аст, доим ӯро пеши назар надорад. Инчунин чун давраи офариниш ба вучуди одамӣ, ки ҳудосан арқон ва маволид аст, тамом шавад ва ба воситаи вучуди ӯ хавосс ва осори асмо ва сифот ба зухур ояд, асбоб ва адавот, ки сабаби қайди рӯҳи ӯ бувад дар қолбад [аз афлоку анҷум] лағву бефонда гардад. Он гоҳ қор бо ҷони [ӯ] афтад ва маротиби баланду паст ва қурбу бўёд дар олами ҷон бошад: «Бе гаш қӣ бурун ояду расво қӣ шавад»²⁴⁶!

Ва боз гумон набари, ки шояд баъд аз адам вучуд авд накунад ва худро барои ҷӣ ранҷа дорам бад-он, ки он ҷӣ будааст, либоси вучуд пӯшад ва баъд аз халъи либос вучуд низ бошад ва мутлақ дар зоти ӯ адам торӣ нашавад ва он чи қабули эъдом кунад, ҷисми мураккаби ӯст. Агар гӯӣ: «Қавл^{*} аст, ки^{*} хайвоноти аҷам^{*} ва сонр ҷуибандагон ба²⁴⁶ ҳамин шикастани қолиб маъдуми сирф гардад ва агар мавҷуд шаванд, баъд аз истифои ҳаққ аз ҳасм боз маъдум шаванд.²⁴⁷

Гӯем, ҳилқати онҳо дар асл туфайли будааст ва арвохи эшон дар азал ноқис афтада маслаҳати қивоми олами таркибро ва дар ин рӯҳ ҳамаи зарроти қоино²⁴⁸ шариканд аз ҷамодот ва наботот барои қабули тарбият. Ва¹ аз ин арвохи аъло ва асфо ва ақмал ба либоси инсонӣ дармеояд,¹¹ ки^{*} мавриди тақолиф аст.

240 АБ — бозгаштанд

241 АБ — бувад

242 АБ — бошад

243 АБ — бошад

244 АБ — дуруст

245 АБ — андозад

246-247 АБ — Нигаред ба илова.

248 АБ — ақвои

Ва он чи бесафою кадир ва покис аст, ала тафовути дараҷот дар мароёи зарротӣ коннот дармеравад [ва] наъми олами аносирро. Пас, рӯҳи одамі будаасту бошад ва мебошад.

Нихоят, ду рӯзе ба либоси касифи қолиб дармадааст, маргаш табдили либоси тааллуқ ба таҷарруд аст*. Ва низ гумон²⁴⁹ накуни, ки чуни оламе, ки ту гуфти, набошад, чи ту аз оламе хастӣ, чуз аз забари²⁵⁰ Замин то фалаки Камар надонӣ. Ва он чи болотар донӣ ва бишунани, то арш [хама] самоъӣ бувад, ё кашфи, на шухудӣ.

Пас, бояд ки ба хама мункир бошӣ ва дар шаққи инқори олами зот ва таваҳхуми адами он муфзӣ ба инқори зот аст, балки тахайюли адами завоти собита мавҷудан дар хорич аз васонт ва арвоҳи эшон низ муҳим²⁵¹ аст ба манқазати зоти ӯ — таоло, «таоло ан золика улувван кабиран*» чи файзони вуҷуд дар маҷорини мумкинот [басита ва мураккаба] хама** аз файзи вуҷуди зоти акдас аст ва филҳақиқат як вуҷуд аст, ки** аз мазоҳири мутааддида тобон гаштааст:

[Б а ё т]²⁵²

Ману ту оризи зоти вуҷудем,
Мушаббаҳон мишкоти вуҷудем.

Ва* гоят он ки арвоҳ шарифаанд ва касифа, улвнанд ва суфлӣ. Маҷмӯъи²⁵³ арвоҳи касифан суфлиро агар²⁵⁴ таъбир ба чаханнам кунӣ, шояд ва маҷмаъи арвоҳи шарифан улвиро агар киноя аз аълоиллийин донӣ, дуруст ояд. Агар сифати улвӣ дар зот қолиб дорӣ, ба касби нур шабоҳат дар он олам пайдо кунӣ.

Рӯҳи савму салот ва азкор ба шақли хуру кусур ва гулзор барояд ва агар касофати суфлӣ бар зоти ту²⁵⁵ қолиб оид²⁵⁶ ва қома ба гӯбӯри кавӣи сиёҳ карда бошӣ, рӯҳи хирсу шараҳ ва шахват ба сурати мору каждум ва гулхан зоҳир²⁵⁷ гардад²⁵⁸ ва ҷовид дар ғаму кудурат гирифта бошӣ.

Ва то ин ҷо он чи аз ҳақиқати матои нопойдори дуньявӣ баршумурдем ва мавонен тарку зӯҳдро тақрир додем, агар дар маънии он нек тааммул кунӣ ва ба ғавр бинигарӣ, лобудда туро ба тарку таҷриду зӯҳд бархонад. Барои ихтиёри²⁵⁹ чамъ ҳеч шохиду байнина надорӣ, илло [доъияи] хирсу оз ва [ғалабан] ғафлату чаҳл. Ва барои тарк суннату сирати набӣ ва асҳоби ӯ туро* санад бас аст. Ва агар андаке ба ҳоли худ тааммуқ кунӣ ва дар аввалу охири худ нигарӣ ва пасу пеши қариби²⁶⁰ худро мулоха-

249 АБ — тахайюл

250 АБ — зерӣ

251 Б — мутаваҳҳим

252 А — наъм

1—11 АБ — Нигаред ба илова.

253—254 АБ — агар маҷмӯъи арвоҳи касифан суфлиро

255—256 АБ — худ мустақил бинӣ

257—258 АБ — дар назар дарояд

259 АБ — имтиёз

260 АБ — қурбати

за фармой ҳам, туро ба тарку таҷрид даъват кунад ва ба* хитоби «мӯту кабла ан тамӯту⁺», мухотаб²⁶¹ гарди.²⁶² [Ва] бидон, ки ниҳоятӣ азмори амсол ва акрону обову аҷлоди ту шаст сол будааст, то* ҳафтад сол, ки халқ аз он ба нодир таҷовуз²⁶³ кунад²⁶⁴ ва он ҳам дар ҳукми ҳаёт нест:

«Марғест²⁶⁵ ба номи андагонӣ».

Ба сабаби фитрати ҳавосси зоҳиру ботин, агар фарз кунӣ, ки панҷоҳ сол умр дидаи, бидон, ки пеш аз ин²⁶⁶ панҷоҳ сол ному нишон аз ту²⁶⁷ дар олам набуд²⁶⁸ ва баъд аз панҷоҳ соли дигар низ [тавсият] аз ту ному нишон дар олам нахоҳад монд. Ва фарз кунӣ, ки баъд аз сад соли дигар ой ва ба қабри худ нигарӣ,²⁶⁹ бинӣ, боло кушода ва²⁷⁰ ба замин ҳамрӯи²⁷¹ гашта ва устухонҳо ба рӯи қор омада. Аз ҳар кӣ пурсӣ, ки «ин мақбара аз кист?» Гӯяд: «Надонам», чунон ки ту худ қабри қадди аълои худ надони [ва] ҳамчунин авлоду аъқоби ту аз қабри ту фаромӯш карда бошанд ва надонанд, ки қабри²⁷² ту дар кучост.

Пас, дар мобайни ду адами мутароқим насъян — мансиё ҳеҷ оқил лаб ба ҳанда накушоёд ва гофил назияд ва дил ба нақшу аълони ориятӣ баста, моили чамъ нашавад, балки ба тарк тавасул ҷуста, хидмати ҳолики худ ихтиёр кунад. Ва чун касе тавафқ ёбад, ки музавӣ шавад [ва он бе тарки андаки ҷузвӣ муяссар нашавад, бояд ки] давомӣ онро ихтиёр накунад, балки ҳар чанд гоҳе чун ашғолу алоқк ўро фуру гирад ва рӯи дили* ў билкул ба ҷониби дунё мутаваҷҷеҳ шавад, ки дар тоату ибодат футур воқеъ шавад ва гафлат бар огоҳӣ галаба орад. Рӯзе чанд аз ихтилот қанора гирад ҳам, дар манзили худ, ё дар²⁷³ даруни шаҳри худ, ё беруитар ва заводи бардорад аз ваҷҳи ҳалол, ё ба қарз то он миқдор, ки назди гуруснагӣ садди ҷў кунад ва ба ибодат ҳалал наёрад. Бояд ки дар ин муддат бар хилофи васваси нафс меравад ва мақонди ўро таҳқиқ мекунад ба сунан ва одоби салаф, чи гоҳо шайтон аз роҳи хайр даромад кунад ва ба тарикч ибохот мардро бифиребад,²⁷⁴ бояд ки ба фитнаи ў мағрур нашавад ва бар тибқи он қарору ваъда, ки дар собик дода буд ва гуфта: «Ло укъуданна лаҳум сиротак-ал-муस्ताқима, сумма лаотаноҳум мин байни айдиҳим ва мин халфиҳим ва ан аймониҳим ва ан шамолиҳим, сумма лаутвианнаҳум ва то таҷиду аксараҳум шокирина⁺». Аз ҳама сӯ шайтон музоҳими аҳволи ин шахс бо-

261-262 АБ — мухотабро ба самон ҷои бишунавӣ, ҷунки ончи⁺ аз гӯш⁺ шундӣ ба самъи ҷои нарасида; Б* — аз гӯш он чи

263-264 АБ — гузоранд

265 АБ — марғ аст

266-267 АБ — он аз ту ному нишон

268 АБ — набудааст

269 АБ — дарнигарӣ

270 АБ — ё

271 АБ — баробар

272 АБ — мақбаран

273 АБ — ба

274 Б — бифаребад

шад ва то шахс бар сироти мустақим солиқ набувад, шайтонро бар ӯ васваса ва раҳзани²⁷⁵ камтар бошад, ки ӯ худ аз аъвоиш-шаътин аст. Ва ҳамаи афъолу кирдор ва гуфтори ӯ феъли шайтон бошад.²⁷⁶ Ва чун банда солиқи роҳи ҳаққа шавад, он гоҳ васвасаи шайтонро бидонад ва душмани ӯро он гоҳ ташхис кунад. Ва ин ҳол баъд аз инкитоъ ва изживо ӯро ҳосил шавад ва маънии таҳдиди: «А-лам аъхуд илайка ё Бани Одам илло таъбуду-ш-шайтона иннаҳу лакум адуввун мубинун⁺». Дар ин гоҳ бад-ӯ ошкоро гардад²⁷⁷ ва то чашму рӯю дил ба халқ дорад, васвасаи шайтон²⁷⁸ кам бувад, зероки худи ин шугл ҳичобе бузург бошад²⁷⁹ ва нафси қудси инсониро ба асфали софиллини табиат мекашад ва дар шеби мағоки бӯъду хирмон меафканад. Ва то чашму рӯю дил ба халқ бувад, на аз роҳи ибрат дев ӯро бигузорад ва ба васвасаи шахси дигар биравад, ки ӯ рӯй ба ҳаққ дорад, то чашму рӯю дил ӯ ба халқ гардонад. Ва ин²⁸⁰ холро²⁸¹ вақте бидонӣ, ки ба мучоҳадат нафӣи хотир²⁸² кунӣ, то лаҳзае ба огоҳӣ зикру намозу тиловат кунӣ, шайтон мутаваҷҷеҳи ту шавад,²⁸³ то дар чамъияти ту тафрика андозад, то надонӣ, ки дар зикр чӣ меғуй ва аз «Қуръон» чӣ мехонӣ ва дар²⁸⁴ намоз чанд ракъат гузорад²⁸⁵ ва чанд [боқӣ] монда, ки надонӣ. Ва басо бувад, ки як соат бар сари саҷҷода нишастай, як дақиқа зикр ба огоҳӣ нарафта ва сад ракъат намоз хондаӣ, як такбир ба хушбӯри нагуфта ва қузъе аз «Қуръон» нахондаӣ, як ояи нашиндаву нафаҳмида.

Ва ҳамаи ин ибодати ту ба васваса ва аҷалат ва андешаҳои хориҷӣ синарӣ шуда бошад. Ва ҳар қучо бинишинӣ, гӯяд: «Дар зикру намозу тиловат хузури дил ва огоҳӣ шарт аст. Ва ту марди ин²⁸⁶ кор²⁸⁷ най, ранҷи беҳуда бар худ манех ва «сарчунбонӣю кунчунбонӣ лотил» бигузор. Фаронзи мансусан мавкутаро агар тадорук кунӣ, он ҳам фаъли бузург аст. [Ва] аз барои хузури қалбӣ қиллати твом ва ҳалолӣ он ва қуввати ҳоли муршид ва риёзати шокқа⁺ даркор аст. Ту онро [ба осонӣ] натавонӣ ва асбоби мусонд ва мувофиқ надорӣ ва он чӣ [аз] аҳволи [арбоби камолу] мучоҳадати [эшон], ки дидаву шундаӣ, он маҳз сухане аст, ки тарғибан ва ташвиқан бофтаанду ва худ аслан масдари он на-шудаӣ. Агар онро асле будӣ, дар шаҳр боз дигаре чун ту бад-он маъний рӯҷуъ намудӣ ва ту бад-ин кор маҳсусу мутафаррид намебудӣ, балки агар илтизоми ҳаққталабӣ ва худҷӯй дорӣ, боз сафару гурбат бехтар аст, ки дар мусофарат кас аз хама мунқатеъ ва ба вочибӣ таоло мултаци ва мутавассил бошад. Ва алҳол

275 АБ — роҳзани

276 АБ — бувад

277 АБ — шавад

278 АБ — деви рачим

279 АБ — бувад

280-281 Б — ибро

282 АБ — ҳавотир

283 АБ — гардад

284 АБ — аз

285 АБ — гузорида

286-287 АБ — инқора

ту аз халк мабур ва насху фасх дар ҳикмати маданӣ ва манзилӣ ва маунати абнои ҷинс, ки аз аъзами масолеҳи кулли олам аст ва назди басират омадан бад-ои фарзи айн ва айни фарз аст, таҷвиз раво мадор, ки дар миллати муруввату одамийат гунаҳгор бошӣ ва дар ҳар ду ҷаҳон зиёнқору шармсор.

Ин муқаддимотро шайтони²⁸⁸ лани ба тариқи дӯстӣ ва хайрхоҳӣ назди ҳар намоз, ки киём кунӣ ва пешӣ ҳар сачҷода, ки барои зикру тиловат бигустарӣ, дар назари ту тамҳид мекунад. Ва ба ҳар қадам аз ин муқаддима назирӯ амсоли офоқи ва анфусӣ дар нафе илқо мекунад аз роҳи хайр ба аҳзи ҷоддаи шаръ, ки ақли ту онро дарнаббад, то дарҳол сачҷодаат дарнавардонад ва аз масҷид ба бозорат орад, то намозу тиловат катъ кунӣ ва маҷлис ороӣ ва сӯхбат ороӣ, то дар шақовати абад афти ва амни дунёву охираат шавӣ. [Ва ба таҳдиди] «қавлуҳу таоло, ва ман аъраза ан зикри фа ишна лаҳу маъишатаи занкаи ва нахшуруҳу явма-л-киёмати аъмо.»⁺

Ҳон, воқиф бош, ки то фиреби ҳасм нахӯрӣ, ки ҳасми²⁸⁹ ту муаллами малакути самавот ва арз аст [ва] ба ҳуҷҷату далел бо ӯ барнаёӣ. Ва агар ба гуфти ӯ дароӣ, дигар беш бар*⁻ сари*⁻ сачҷода нагавонӣ нишаст ва бар ҳасм зафар наёӣ.

Пас, тариқи хоиб ва ҳосир гардонидани дев бад-ои бувад, ки дар ҷое, ки як соат барои зикр нишастаӣ, ду соат бинишин ва ҳеч аз тақрор*⁺ мутақонд мабош. Ва агар васваса дар намоз бувад, онро муқаррар то се бор иода кун²⁹⁰ ва агар дар тиловат бувад ва бар сари забон бошад, ба тазарруъ ва табаттул тақрор ҳамекуӣ. Ва аз як оят ба дуввум магузар,²⁹¹ то он ки аз забон ба дил фуруд ояд ва ҳеч ба васвасаи ҳасм илтифот макуӣ, то шайтони ту хоибу ҳосир бозгардад. Ва маънии ҷиход ба нафе ин аст, ки ҳарҷи ҳасм гӯяд, ҳилофи он кунӣ, [то] агар гӯяд: «бихоб», барҳезӣ ва агар гӯяд: «бихӯр», тарк кунӣ [ва] аз ин ҷихат он сарвар салаллоҳу алайҳи ва саллам муҳолафат бо нафсро «ҷиходи акбар» хонда.

Охир надонӣ, ки ҳодиси нафеу васваса дар намоз пайғамбариро алайҳим-ас-салом будаст*⁺ ва тафрикаи хотир авлиёудлохро даст дода, [то ки эшон низ бар дафъи он камтар қудрат ёфтаанд]. Чунӣ ки саркардаи авлиё шохӣ вилоятпаноҳ Алии Мурғазо* «қаррамаллоҳу вачҷаҳу*» гӯяд:²⁹² «Ман аладдавом ҳамчу шубони ҷамъият хотир меандузам [ва] пайваста ҷамъияти ман ҳамчу гӯсфандон мутафаррик ва муташаттит мешаванд. Ман ба фароҳам овардан саргардон, эшон ба гурехтан».

Пас, агар ба игвон нафе илтизоми сафар кунӣ, боз шайтон музоҳими вақти ту бештар²⁹³ аз ҳазар шавад ба узри²⁹⁴ ҳарачу машаққати [роҳ]. Аввалан фаронзи томмаро ба нуқсон овари, со-

288 АБ — дев

289 АБ — душманӣ

290 АБ — фармо

291 АБ — бугзар

292 АБ — гуфта

293-294 АБ — шавад бештар аз ҳолати ҳазар баъд аз

ниги барои кафофи маош агар иститоате дорӣ, туро ба тичорат тарғиб кунад ва агар муфлисӣ, туро ба кудьюю тамаъ даъват фармонд, то роҳи фароғат бар ту маслуҳ гардонад. [Ва] чун садди боби фароғат кунад, ҳаловати ибодат кай²⁹⁵ муҷссар ояд.

Пас, саби-и ту дар илтизоми убудияти ҳазрати рубубият қатъи алоқ ва ихтилот бошад [харҷанд тоҳе] гӯ: «Дар сафар бош, ё дар ҳазар». Агар бар қатъу тарқи²⁹⁶ ихтилот зафар ёфта, чашм медорам, ки растағор шаваӣ ва илло ба ҳар ду ҷаҳон гирифтори [хусруну] идбор бошӣ:

[Б а й т]²⁹⁷

Дар бисоти қуддусӣ ноу ман намегуҷад
Ё аз мосиво бигзар, ё аз ҳақ табарро хун.

[Ва] чун мавонеи тарқ²⁹⁸ донишӣ,²⁹⁷ маюфеи чамъро шинохта бошӣ, «Қола-л-лоҳу азза исмуҳу фӣ баёни тафосили нуъм-и-данӣяи-и-д-дуниявийяи: «Зуйина ли-и-поси хубб-уш-шаҳавоти мин-и-и-нисо ва-л-банина ва-л-қанотир-и-л-муқантарати мин-аз-заҳаби ва-л-физзати ва-л-хайл-и-л-мусамамати ва ал-анъони ва-л-харси золика мато-ул-хаёт-и-д-дуньё.»²⁹⁹

Ии ҳама тафсили³⁰⁰ неъматӣ дуньявӣ аст, ки мардум барои он тараддуҳ намеоранд ва охиратро наси пушт меандозанд: «Қавлуҳу валлоҳу индаҳу хуси-ул-маоби.»³⁰¹ Яъне валекин назди худованд аст хуби болғашт ва он ҷуз ба тоат ва тақво ва қатъи мосиво муҷссар нашавад. Ва бо таъъуми дуньё айши укбо ба даст наояд: «Қавлуҳу [таоло]: Қул ҳал унаббинукум бихайри мин золикум ай мина-и-ишам-и-л-фоният-и-л-лати удно лакум ли-л-лазина иттакӯ ай эхтаризу в-ачталибу мин золик-ал-инами ва ин танолу тарақ-ул-лоҳа в-ахтору тоатаҳу ва ризоҳу ва сабару ала шадонди-л-факри ва-т-таҷриди фа лаҳум инда раббихи қаннотун ва азвочун ва ризвонун ва хум-у-л-лаззина яқулуна раббано инано омашӯ ф-ағфир лано лунубано ва кишо азоб-и-и-рори ва узони-ка хум-у-с-собирина ва-с-содикина ва-л-қоитина ва-л-мунификина ва-л-мустағфирина би-л-асҳори. Ал-ои.»³⁰²

Пас, асҳоби қаннату ризвон ҳамин панҷ³⁰³ гуруҳанд³⁰⁰⁻³⁰¹ аз муттақийн, яъне ошон, ки сабр оранд бар³⁰² машаққат, мучоҳада ва рибзоту ростӣ неша кунанд дар гуфтору кирдор ва фармонбардорӣ дар авомир ва навоҳӣ: дар амр феъл [ва] дар наҳй тарқ. Ва вифоқи мол кунанд бар тақдирӣ иститоат бар арбоби ҳуқуқ. Ва талаби омуриши кунанд дар саҳаргоҳ, ки ҳама дар ҳоҷ бошанд ва эшон бедор. Ва ошон, ки мутамааттеъ бошанд, ба матои дуньявӣ, аз ин гуруҳ берун бошанд ва лошакк чамъи дуньё³⁰² ва истимтоъ ба ишамӣ ё бо тақво мучомеъ набошад. Масалан, сабр

²⁹⁵ АБ — ҳуҷат

²⁹⁶⁻²⁹⁷ АБ — тарқро бидонистӣ

²⁹⁸ АБ — тафосили

²⁹⁹ А — ишамӣ

³⁰⁰⁻³⁰¹ А — инҳу қардаанд

³⁰² АБ — аз

³⁰³ АБ — пас

бар тоату иштигол ба вузӯъ ва намози мавқутан панҷгона монен касбу тичорат мешавад, то ба заводи ва навофил ва авроду азкор чӣ расад. Ва сидку ростӣ дар муомалот чуз аз кадри кафо нарасонад.

Пас, чамъи мол бе дурӯгу хидъа ва фиреб сурат набандад. [Ва] фармонбарӣ³⁰⁴ дар авомир ва адои он дар вақту маҳалл бо вучуди хирфа ва тичорат муҳоли сирф бошад. [Ва] албатта бояд ки вақтҳои адо тоатро³⁰⁵ бигузоронад ва* ба тарк ё** казо иктифо кунад.³⁰⁶ Ва инфоқи мол дар мавриду* маҳалл бо вучуди муқнат бисе душвор бувад, чунон ки* дар одоби ҳуқуку уқуқ дониста*. Ва албатта³⁰⁷ бояд ки* мол* дар фасод зиёда харҷ шавад аз [он ки дар] салоҳ ва истиғфори сахарӣ. Худ арбоби дунёро ҳеч даст надихад, [ки] рӯз саргарми муомалот бошанд, шом то нимшаб ҳисоби суд ва зиён кунанд, сахар то иширок ба фарогат дар хоб бошанд: «Линиъма мо қила+»

[Рубоӣ]

Уқбо талабӣ, охи сахар бояд кард,
Дунё талабӣ, азму сафар бояд кард.
Дунё талабӣю боз уқбо талабӣ,
Ин ноз ба хонаи падар бояд кард.

[Линиъма моқила+]

Наими ҳуду ҳалол аст бар касе Сонб,+
Ки дасту лаб ба наими ҷаҳон набувад.]

Ин миқдор [калмоти арҷманд] басанда бувад касеро, ки толиби тарку таҷрид бувад ва илтизоми тарку зӯҳд бе илм ба ҳақиқати матон дуньявӣ даст надихад. Ва чун касе мановен³⁰⁸ тарку чамъ бидонад, агар натавонад,³⁰⁹ ки³¹⁰ тарк кунад, боре дар чамъ ҳам* дилабастагӣ наёрад ва фиреб нахӯрад. Ва гуфт: «Чизе, ки худ [қобил] натавонад ҳам, аз манфиат ҳолӣ набувад. Чи шояд, [ки] дигаре бикунанд:»

Гар мо нарасидем, ту шояд бирасӣ. «Алҳамду ли-л-лоҳи-л-лази ҳадано ли-ҳозо, оллоҳума арзуқий ал-қавла маа-л-феъли.+»
1296.*+

304 АБ — фармонбардорӣ

305 АБ — тоатро

306 АБ — кунанд

307 АБ — лобуд (х)

308 АБ — ҳақиқати

309-310 АБ — тавонад кибр

ДАР ТАҲКИКИ ТАЪРИХИ ОЛАМ ВА ТАФТИШИ ХУДУСУ ҚИДАМ

[Чун ин таҳқиқ инз аз татиммати асбоби чамъ аст ва адами чазм ба тарафи худуси олам сабаби чамъу касб ва эҳроз мешавад. Аз ин чихат дар рафъи шубҳаи ин масъала онҷо ба хотири фотир расида, дар инчо эрод намуда меояд. Бидон, ки тавоифи ҳукаморо дар мабдаи офариниши олам ихтилоф аст. Машҳуртар таърихи Хунуд ва Хито ва Фурс аст. Ҳукамои Хинд гӯянд: «Эзиди таоло бинои мурури солҳои олам бар адвор ниҳода аст, ки ҳар давре чихилу се лак [ва] бист ҳазор (4320000) соли шамсӣ аст. Ва ҳар давре муштамил бар чаҳор қари: Қарни аввалро «Сатачака» номанд, мудаташ ҳафдаҳ лаку бисту² ҳашт³ (1728000) ҳазор соли шамсӣ бошад. Қарни дувумро «Таратуё» хонанд, мудаташ дувоздаҳ лак [ва] наваду⁴ шаш⁵ ҳазор (1296000) соли шамсӣ бошад. Қарни сеюмро «Давонас» гӯянд, мудаташ ҳашт лак [ва] шасту⁶ чаҳор⁷ ҳазор (864000) соли шамсӣ бошад.⁸ Қарни чаҳорумро «Қалчак» номанд, мудаташ чаҳор лаку сию ду (432000) ҳазор соли шамсӣ бошад. Ва ин қари, ки мо дар онем, қарни «Қалчак» аст ва дар санаи 1298⁺ ноқисаи ҳичрӣ соли қирони улувийи саврӣ аз ин қари гузашта чаҳор ҳазору нӯҳсаду ҳаштоди чаҳор сол ва боқимонда чаҳор лак [ва] бисту ҳафт ҳазор [ва] шонздаҳ соли шамсӣ. Ва ҳар гоҳ ки боқии «Қалчак» тамом шавад, боз даври дигар ба тартиби мазкур шурӯъ хоҳад кард. Ва ба заъми эшон аз ибтидои олам як ариб [ва] наваду панҷ курур [ва] панҷох [у] ҳашт лак [ва] чаҳор ҳазору нӯҳсаду ҳаштод [у] нӯҳ, (195584989) сол⁹, то санаи мастураи гузашта.¹⁰

Ва аммо ба эътиқоди ҳукамои Хито ва Уйгур аз аввали офариниши олам ҳашт ҳазору ҳаштсаду шаст [у] чаҳор ван ва дусаду наваду панҷ соли шамсӣ мунқазӣ шуда ва аз даври «Шонгун», ки охири адвори сулса заъми эшон аст, ҳафтоду шаш сол гузашта, то санаи мазбура (1298). Ва ҳар ван ба заъми онҳо даҳ ха-

1 АБ — маънии

2-3 АБ — бист

4-5 АБ — шаст

6-7 АБ — шаст

8 Б — бувад

9-10 АБ — соли гузашта то санаи мастура

зор соли амсӣ* аст. Ва чун давраи салоса мунтаҳӣ шавад, боз давраи дигар аз сар гирад.

Ва аммо ба эътиқоди ҳукамон Фурсу Ачам ҳар давраи олам сесаду шаст ҳазор сол аст, чун мунтаҳӣ шавад, боз даври дигар сар шавад ва аввали даври эшон аз ичтимон кавокаби Сабъа бувад дар аввали нуктаи Ҳамал ва то санаи маркума аз солҳои олам гузашта. Назар ба эътиқоди эшон як лақ[у]” хаштод[у]” чаҳор ҳазору нӯҳсад[у]” хаштоду хашт соли шамсӣ (184988) ва бақия¹¹ аз ин давр як лаку ҳафтоду панҷ ҳазору дувоздаҳ сол монда,¹² то боз кавокиб дар аввали Ҳамал ҷамъ оянд. Ва ин давр низ муштамал ба фурсу-у даврҳои суғро аст, ки* агар касе майл ба тафсилӣ он дорад, рӯҷуъ ба кутуби аҳкомӣ ва амалии¹³ нучумӣ кунад. Ва мабнои ин эътиқодот дар муддати таърихи олам ҳама вобаста ба қидами олам аст ва киёс аз ҳозир ба ғоиб ба ин тариқа, ки аз ҳаракоти авҷот ва ҷавзаҳроти кавокиб ва қиропот бар наҳч маҳсубу марсуд гумон кардаанд, ки ба ҳамин ҳаракату рафтор бояд, ки дар фалон вақте дар Ҳамал ҷамъ оянд ва ё ин миқдори муддат аз инсирофи эшон аз аввали Ҳамал гузашта бошад. Ва чун диданд, ки ҳаракоти афлок [ва аҷром] даврӣ аст, гуфтанд: «Бояд ки ло ибтидо лаҳу ва ло интиҳо лаҳу бошад, аз он ки агар ҳаракат мустақим будӣ, мазаниан ибтидою интиҳо дар ӯ мутасаввир шудӣ. Ва боз ҳаракат ба як қарори воҳид аст аз Мағриб ба сӯи Маширик ва ҳеч тағйири инхироф дар ӯ боздид намегардад». [Ва] гуфтанд: «Мустағни аз муассир аст». Ва ин ҳаракат аз тақозои зот ва нафси афлок омада.

Пас, далел бувад ба қидами олам. Бинои ҳама¹⁴ ин¹⁵ киёсот бар ваҳму зан[и] аст, лузуми вуқӯи онро дар хориҷ ҳеч ифода намекунад. Масъалаи худусу қидам ва илм ба аҳволу кайфияти олам на аз он ҷумла аст, ки ақли ноқисӣ башарӣ, ки мамзӯҷ ба гӯбори имкон аст, ҳақиқати онро даръёбад ва ибтидою интиҳои онро ташхис кунад, ки ақли маҳдуд ба қолаби унсурӣ аз даръёфти басонти мураккаботи суфлия ҷамоҳия очиз аст, то ба ихотай басонти муҷаррадоти улвия ҷӣ расад. Оре, агар муҳбири содиқ ба ҳаққ он эълон диҳад ва китоби ваҳӣ ва илҳом бад-он потиқ бувад, ба ҳамон тамассук ва эътиқод бояд қард ва мозодае аз онро пучу музаҳраф бояд ангишт. Ва баъд аз он ки эзади субҳонаҳу дар маҳками танзили ҳамид баён фармояд, худуси оламро он ҷо, ки гӯяд: «Ва ҳува-л-лазӣ халақа-с-самовота ва-л-арза фи ситата айёмни сумм-аставо ала-л-арши*». Ва ин оят мутобиқ бувад боби аввали сифри тақанин «Таврот»-ро*. Ва нодон касе бувад, ки тасаввури қидами олам кунад ва гумроҳ шахсе бошад, ки аз қадри муддат, ки шорех сарех фармуда, замоне ва муддате зиёда тақдир кунад, яъне осмонҳою замин, ки мо овардему офаридем дар шаш рӯз ва дар баробари арш бидош-

¹¹ АБ — бокимонда

¹² АБ — бошад

¹³ Б — илмӣ

¹⁴⁻¹⁵ АБ — ин ҳама

тем. Пас, хилкати афлоку кавокиб ва бихору ҷибол ва ҷонварону соир ашқору наботот пеш аз Абулбашар ба шаш рӯз ба анҷом расиданд, ибтидо аз якшанбе назар ба тарҷуман «Таврот», то ҷумъа, ки сабохи он Одам¹⁶ махлук шуд ва масҷуди малонка гашт, соат масҷуди малонка гашт, кабили аср ба се соат ба биҳишт рафт, наздики гуруб берун омад, ки тақрибан понсад соли замони мешавад. Ва он рӯзҳо,¹⁷ ки дар офариниши олам, эзади таоло баён карда, камтараш ҳазор сол аст ва аксараш панҷоҳ ҳазор сол. Ба ҳар кадом, ки туро ихтиёр афтад, худуси олам собит аст. Пас, агар татбиқ ба қавли ҳукамо хоҳӣ ва тақдири ями ба панҷоҳ ҳазор сол кунӣ аз ибтидои халқи олам ва даврони синехр то хубути Абулбашар Одам алайҳассалом ба насси кутуби осмонӣ се лаку панҷоҳ ҳазор сол гузашта бошаду бас. Ва ҳафт¹⁸ ҳазор сол гузашта бувад, ки агар тақдири ями ба ҳазор сол кунӣ.¹⁹ Ва агар таърихи гузашта аз хубут бар ин маблағ афзон, то рӯзе, ки дар оин, таърихи аввали офариниши то он рӯз [туро] маълум шавад. Ва аз хубути Одам Сафӣ то соли ҳичрат гузашта шаш ҳазору дусаду шонздаҳ сол ва то муҳаррами санаи 1298⁺ томма ҳафт ҳазору чаҳорсад[у]²⁰ ҳафтоду панҷ сол. Ва^{*} санаи 1298⁺ томмаи ҳичри соли 1259⁺ шамсӣ ва панҷ моҳу бисту ду рӯзу як соату бисти як дақиқа, панҷ сония мешавад.*

Пас, аз ибтидои офариниши ҷаҳон то муҳаррами санаи мазкура се лаку панҷоҳу ҳафт ҳазор[у]²¹ чаҳорсаду ҳафтоду панҷ сол гузашта бошад, назар ба аҳзи [муддати] аксар ва чаҳордах ҳазор [у]²² чаҳорсаду ҳафтоду панҷ сол [гузашта], назар ба аҳзи [муддати] ақалл. [Ва ҳар кадом, ки туро ихтиёр афтад, онро маҳфуздор ва бар ин зиёда эътиқод раво мадор.] Ва низ худуси оламу ба мисоли офоке равшан тавон кард. Масалан, устоди санини нодиракор сурате тартиб кунад дар зеҳн, ки ба ин асбобу адавот ва олот миқдори як соат то се соат дар хорич ба руи бисот ҳаракат кунад, ё гуе бад-ин қадар нафту гугирд миқдори соате, ё бештар дар ҳаво ба парвоз ояд ва оташбори²³ кунад, чуи лааб дар сурат ва оташрезӣ, [ки] дар гӯй тамои²⁴ шавад, ки матлаб ҳамон бувад,²⁵ ин санъат аз ҳаракату тараддуд бозмонад. Ва ин ҳаким вақте ки ин суратро ё гӯйро дар хорич зоҳир созад, ҳамон таҳияи асбобу олот ҳаракатро дар у таъбиқи карда бувад дар зеҳн, ки бе интизор²⁶ матлаб аз у ба ҳусул анҷомад. Инчунин ҳакими мутлақи таоло ва тақаддас аз лавҳи илм медонист, ки гуе бояд мутаҳаррик, то эҳдоси ҳарорат кунад ва аз тезии он ҳаво пайдо шавад ва аз тарии он²⁷ об ва аз сукунати он хок. Ва аз таракуб²⁸ [у таҳлити] он маволиди сулса⁺ ки хулосаи он нисон бошад

¹⁶ АБ — Одам сафий салавот-ул-лаҳлаъайха

¹⁷ Б — рӯз

¹⁸⁻¹⁹ Б — агар тақдири ями ба ҳазор сол кунӣ, ҳафт ҳазор сол гузашта бувад*; * А — бошад

²⁰ АБ — оташборӣ

²¹⁻²² АБ — матлаб бувад, тамои шавад

²³ АБ — бе интизорӣ он

²⁴ АБ — ҳаво

²⁵ АБ — таркибу

зор соли амси* аст. Ва чун давраи салоса мунтаҳӣ шавад, боз давраи дигар аз сар гирад.

Ва аммо ба эътиқоди ҳукамон Фурсу Аҷам ҳар давраи олам сесаду шаст ҳазор сол аст, чун мунтаҳӣ шавад, боз даври дигар сар шавад ва аввали даври эшон аз иҷтимои кавокаби Сабъа бувад дар аввали нуктаи Ҳамал ва то санаи маркума аз солҳои олам гузашта. Назар ба эътиқоди эшон як лақу]” ҳаштоду]” чаҳор ҳазору нӯҳсад]у” ҳаштоду ҳашт соли шамси (184988) ва бақия¹¹ аз ин давр як лаку ҳафтоду панҷ ҳазору дувоздаҳ сол монда,¹² то боз кавокиб дар аввали Ҳамал чамъ оянд. Ва ин давр низ муштамал ба фусу-у даврҳои сугро аст, ки* агар касе майл ба тафсили он дорад, рӯҷӯ ба кутуби аҳкоми ва амалин¹³ нучумӣ кунад. Ва мабноси ин эътиқодот дар муддати таърихи олам ҳама вобаста ба кидами олам аст ва киёс аз ҳозир ба ғоиб ба ин тарикка, ки аз ҳаракоти авҷот ва ҷавзаҳоти кавокиб ва қиронот бар паҳч маҳсуби марсуд гумон кардаанд, ки ба ҳамин ҳаракату рафтор бояд, ки дар фалон вақте дар Ҳамал чамъ оянд ва ё ин миқдори муддат аз инсирофи эшон аз аввали Ҳамал гузашта бошад. Ва чун диданд, ки ҳаракоти афлок [ва аҷром] даврий аст, гуфтанд: «Бояд ки ло ибтидо лаҳу ва ло интиҳо лаҳу бошад, аз он ки агар ҳаракат мустақим будӣ, мазанинаи ибтидою интиҳо дар ӯ мутасаввир шудӣ. Ва боз ҳаракат ба як қарори воҳид аст аз Мағриб ба сӯи Маширик ва ҳеҷ тағйиру ниҳироф дар ӯ боздид намегардад». [Ва] гуфтанд: «Муштағни аз муассир аст». Ва ин ҳаракат аз тақозои зот ва нафси афлок омада.

Пас, далел бувад ба кидами олам. Бинои ҳама¹⁴ ин¹⁵ киёсот бар ваҳму заи[н] аст, лузуми вуқӯи онро дар хориҷ ҳеҷ ифода намекунад. Масъалаи худусу кидам ва илм ба аҳволу кайфияти олам на аз он ҷумла аст, ки ақли нокис баширӣ, ки мамзӯҷ ба ғубори имкон аст, ҳақиқати онро даръёбад ва ибтидою интиҳои онро таъхис кунад, ки ақли маҳдуд ба қолаби унсурӣ аз даръёфти басонти мураккаботи суфлия ҷамоҳия очиз аст, то ба ихотай басонти муҷаррадоти улвия ҷӣ расад. Оре, агар муҳбири содиқ ба ҳаққ он эълон диҳад ва китоби ваҳӣ ва илҳом бад-он потиқ бувад, ба ҳамон тамассуҷ ва эътиқод бояд қард ва мозодае аз онро пучу музаҳраф бояд ангишт. Ва баъд аз он ки эзади субҳонаҳу дар маҳками танзили ҳамид баён фармояд, худуси оламро он ҷо, ки гӯяд: «"Ва хува-л-лазӣ ҳалақа-с-самовота ва-л-арза фи ситата айёмини сумм-аставо ала-л-арши"». Ва ин оят мутобиқ бувад боби аввали сифри тақвии «Таврот»-ро⁺. Ва подои касе бувад, ки тасаввури кидами олам кунад ва гумроҳ шахсе бошад, ки аз қадри муддат, ки шорех сарех фармуда, замон ва муддате зиёда тақдир кунад, яъне осмонҳою замин, ки мо овардему офаридем дар шаш рӯз ва дар баробари арш бидош-

11 АБ — боқимонда

12 АБ — бошад

13 Б — илмин

14-15 АБ — ин ҳама

тея. Пас, хилкати афлоку кавокиб ва бихору ҷибол ва чоиварону соир ашқору наботот пеш аз Абулбашар ба шаш руз ба анҷом расиданд, ибтидо аз якшанбе назар ба тарҷуман «Таврот», то ҷумъа, ки сабохи он Одам¹⁶ махлук шуд ва масҷуди малонка гашт, соат масҷуди малонка гашт, қабилӣ аср ба се соат ба биҳишт рафт, наздики гуруб берун омад, ки тақрибан понсад соли замони мешавад. Ва он рӯзҳо,¹⁷ ки дар офариниши олам, эъоди таоло баён карда, камтараш ҳазор сол аст ва аксараш панҷоҳ ҳазор сол. Ба ҳар қадам, ки туро ихтиёр афтад, ҳудуси олам собит аст. Пас, агар татбиқ ба қавли ҳукамо хоҳи ва тақдирӣ ям ба панҷоҳ ҳазор сол кунӣ аз ибтидон ҳалқи олам ва даварони сипехр то ҳубути Абулбашар Одам алайҳассалом ба насси кутуби осмонӣ се лаку панҷоҳ ҳазор сол гузашта бошаду бас. Ва ҳафт¹⁸ ҳазор сол гузашта бувад, ки агар тақдирӣ ям ба ҳазор сол кунӣ.¹⁹ Ва агар таърихи гузашта аз ҳубут бар ни маблағ афзон, то рӯзе, ки дар он, таърихи инвали офариниш то он руз [гуро] маълум шавад. Ва аз ҳубути Одам Сафи то соли ҳичрат гузашта шаш ҳазору дусаду шонздаҳ сол ва то муҳаррами санаи 1298* томма ҳафт ҳазору чаҳорсад[у] ҳафтоду панҷ сол. Ва* санаи 1298* томман дигри соли 1259* шамси ва панҷ моҳу бисту ду рӯзу як соату бисти як дақиқа, панҷ сония мешавад.*

Пас, аз ибтидон офариниши ҷаҳон то муҳаррами санаи мақура се лаку панҷоҳу ҳафт ҳазор[у] чаҳорсаду ҳафтоду панҷ сол гузашта бошад, назар ба аҳли [мудлати] аксар ва чаҳордах ҳазор [у] чаҳорсаду ҳафтоду панҷ сол [гузашта], назар ба аҳли [мудлати] ақалл. [Ва ҳар қадам, ки туро ихтиёр афтад, онро махфуз дор ва бар ни зиёда эътиқод раво мадор.] Ва низ ҳудуси оламо ба мисоли офоке равшан тавон кард. Масалан, устоди санин ноиракор сурате тартиб кунад дар зеҳн, ки ба ин асбобу аламот на олот микдори як соат то се соат дар хорич ба рӯи бисот ҳаракат кунад, ё гуе бад-ни қадар нафту гӯгирд микдори соате, ё бештар дар ҳаво ба парвоз ояд ва оташбори²⁰ кунад, чун лааб дар сурат ва оташрезӣ, [ки] дар гӯй тамом²¹ шавад, ки матлаб ҳамон бувад,²² ни санъат аз ҳаракату тараддуд бозманад. Ва ин ҳақми вақте ки ин суратро ё гӯйро дар хорич зоҳир созад, ҳамон таҳни асбобу олати ҳаракатро дар у таъйин карда бувад дар зеҳн, ки бе интизор²³ матлаб аз у ба ҳусул анҷомад. Инчунин ҳақими мутлақи таоло ва тақаддас аз ланҳи илм мелонист, ки гуе боид мутаҳаррик, то эҳдоси ҳарорат кунад ва аз тезии он ҳаво пайдо шавад ва аз тарии он²⁴ об ва аз сухунати он хок. Ва аз тараккуб²⁵ [у таҳлити] он маволиди сулса* ки ҳудосан он инсон бошад

¹⁶ Аб — Одам сифии саъявот-ул-лаҳлаҳайа

¹⁷ Б — руз

¹⁸⁻¹⁹ Б — агар тақдирӣ ям ба ҳазор сол кунӣ, ҳафт ҳазор сол гузашта бувад*; * А — бошад

²⁰ Аб — оташборӣ

²¹ ²² Аб — матлаб бувад, тамом шавад

²³ Аб — бе интизорӣ он

²⁴ Аб — ҳаво

²⁵ Аб — таркибу

ва ба воситаи вучуди ӯ бадоеи кинот ба хусул анҷомад, ки дар он хангом олам олами зот бувад ва хама анвори бахт ва ғайри мумтоз ба муфоди «туъраф-уш-шайъа биназдодиҳо» лозим омад вучуди зулмат, то мобихил имтиёз афтад аз олами зот. Ва дар ин мартаба гӯи фалаки нухум, ки ба забони шаръ «арш» хонанд ва ҳукамо «фалакулафлок, ва фалакулатлас» донанд, мавҷуд бувад ба вучуди зехий ва хоричи. Аз он рӯй, ки сатҳи муқаари олами анвор аст ва парда пеши олами зоти мавҷуд ба²⁶ вучуди зехий аст²⁷ ва аз ин ҳайсиат, ки мабдан олами шаҳодат аст ва сатҳи муҳаддаби олами аҷсому мавҷуд ба вучуди хоричӣ бошад. Ба гӯи арши қадим биззамон бувад, чунки таназзуми панҷум аст аз мартабаи зоти бахт ва ҷирми арш аз аҷсоми баситан нуронӣ аст. Ва микдори ҳаракати ин гӯй барои зухури аркон ва натиҷаи он аз маволид, ки ҷи микдор мударат бошад, то осори асмоъ ва сифот ба манассан буруз ояд дар маротиби ҷаҳорғона ва таназзули арбаи зехий аз зот муқаррар шудааст ва мусбат гашта. Масалан, таназзули аввалро аз зоти бахт ақли кулл ва рӯҳи аъзам ва таайюни²⁸ аввал ва уммулкитоб ва рӯҳи муҳаммади гӯянд. Таназзули дуввумро «нафси кулл ва лавҳи маҳфуз ва китоби мубин ва уфуқи мубин» хонанд.

Таназзули сеюмро ҳаюло ва китоби мастур, вараки маншур шиносанд, [ки китоби олам ва катибаи азал ва абад дар он манқуш бувад. Ва] таназзули ҷаҳорумро «табиати кулли» гӯянд, ки мабдан асмоъ* — ва осору афъол аст.

Таназзули панҷум «арши аъзам» аст, ки²⁹ мабдан олами ҷишонӣ аст аз басонту мураккабот.

Пас, гӯи ҳаштумро бо гӯи ҳафтгонаи зери он ва кавокиби он ба шакле, ки таъсир орад дар аркону маволид ба ҳамон шаклу вазъ эҷод намуда, ба ҳаракати иродии арши аъзам гардон сохт. Масалан, Офтоб дар нуздаҳуми дараҷаи Ҳамад, Муштарӣ дар понздаҳуми дараҷаи Саратон ва Миррих дар бисту ҳафти дараҷаи Ҷадӣ, Зухал дар бисту якуми дараҷаи Мизон, [Ҷамар дар се дараҷаи Савр, то дар маволиди сулса асароти муваддаи худро ба зухур расонанд] Ва ҷун матлаб²⁹ аз гардиши ин куроти ҳаштгона ва хусулу зухур расад,³⁰ ин кавокиб ба кучо, ки дар сайри ҳоссаи худ расида бошанд. Ӯ, масалан, дар дараҷоти хубути худ омада бувад, худ ба худ аз ҳаракот бозистанд, Ӯ бозмонанд. Чунонки баъд аз тамои шудани мақсад аз лӯъбати сурат ва гӯи сохтаи ҳақим он сурату гӯи аз қори худ фуру монад ва муаттал гардад. Ва ҷунои ки лозим нест, ки ҳақим асбоби адовоти санъати худро алоҳида-алоҳида тартиб диҳад дар назари тамошонён ва эшонро мунтазир дорад, ки мурод аз таййи ин микдор олот ҷист? Инчунин барои эҷоди олами зулмат ҳеч лузум надорад, ки авҷоту ҷавзаҳрот ва қироноти кавокибро ба раъси Ҳамад баранд, Ӯ боз ба раъси Ҳамад оранд барои харобию ободӣ. Ва агар эҳти-

²⁶⁻²⁷ АБ — бувад ба вучуди зехий

²⁸ АБ — таъйин

²⁹⁻³⁰ АБ — натиҷаи ин куроти ҳаштгона маъ кавокиб дар олами аносир ба айни аён дарояд ва дариан офариниш тамои шавад.

ёч ба тартиби асбообу адавот афтад ҳам, дар зехи кофӣ бошад, хосса дар ҷое, ки ҳаким ҷандон устод бувад ва* — мохир**; ки ба муҷарради хитоб ба ҳарфи «кун», сад ҳазор олабро ба манассан зухур орад аз барои қарори маротиби таназзулоти арбаан зехий. Мисоле равшан бинамоём.³¹ Масалан, инсон қобилияти китобат дорад ва мустанд аст, ки тахайюл ва тасаввури китобат кунад. Мартабан аввал таназзул ва умулкитоб нафси натиқан ўст. Ва ин мартаба аз нафси ў ба як мартаба дунтар аст. [Ва] чун тахайюли китобат кунад ва ҳусни онро ва вазъи ҳуруфи онро. Дар ин ҳол расму тахта малҳузи ў набошад³² ва мумкин нест, ки малҳузи ў шавад,³³ чи аз воҳиди ҳақиқӣ ғайри ваҳдат зухур накунад. Ва ин тааққул бар итлоқ бошад ва ин таназзули дуввум³⁴ бувад дар нафси ў. Ва ин ҳол лавҳи маҳфуз бувад назар ба нафси иотикан ў. Ва чун тасаввур кунад, ки китобатро мидоду қалам бо-яд ва коғаз³⁵ [барои нуқуш] мартабан таназзули³⁶ сеюм бувад дар³⁷ нафси иотикан ў. Ва ин ҳаюло бувад назар ба нафси ў. Ва тахайюли ҷамъи асбоб ва ҷси нишаст маҳмул барои³⁸ китобат, мартабан таназзули чаҳорум бувад аз нафси ў. Ва ин ҳоли мабдан асмоъ ва осору афъол бувад аз нафси иотикан ў. Ва ҷамъоварии адавоти китобат дар хориҷ ва он чи китобат бад-он мумкин бувад, мартабан таназзули панҷум бувад аз нафси ў. Ва ин ҳол ҳукми арш дорад назар ба нафси ў. Ва ниҳодани нуқуш бар тахта ва аз дил ба даст овардан ва бар коғаз рехтан ҳукми фалақкулкурси дорад аз нафси ў ва алаҳозо.

Пас, чаҳор мартабан муқаддам зехий бувад ва рӯҳонӣ мартабан панҷуму шашум хориҷӣ бувад ва ҷисмонӣ. Ва чун арш мабдан асмоъ ва осору афъол аст ва мазҳару манбаи ҳамаи фуҷзоти раҳмонӣ, агар дар мартабан таназзули чаҳорум дорӣ, бехтар ва равшантар бувад. Дар ин сурат фалақкулкурси, ки дохили олами шаҳодат аст, мартабан панҷум меафтад «хуз мо-сафо, даъ мо-қадар.»³⁹

Пас, назар ба он чи тамҳид қардем,⁴⁰ ҳарчӣ зери арш бувад аз басонти улвиёту суфлиёт, ҳама ҳодисанд ва дар маърази фаною завол. Ва давоми бақои эшон то вақтест, ки ҳавосу натиҷи мӯдабан арқону маволид биттамом ба зухур ояд, онгоҳ ин пардаҳо ва шабақаҳо аз пеш бардошта шавад, боз ҳамон олами анвор ва ҷаҳони ҷон боқӣ бошад,⁴¹ ки қадими биззот аст* ва қоим ба зот.⁴¹ Ва аммо ин суҳан, ки пеш аз Абулбашар дар ин ҷаҳон одамиён будаанд ва табакоти салотини гузашта, ба эътиқоди ҳукамон Хинду Хито ва Фурс, чунонки муфассалан дар дебочан китоби «Носих-ут-таворих» нақл афтада, он маҳалли эътимоду ил-

³¹ АБ — намоём

³²⁻³³ АБ — нашавад

³⁴ Б — дуям

³⁵ АБ — сафха

³⁶⁻³⁷ Б — сеюм таназзул бувад аз

³⁸ АБ — бар

³⁹ АБ — қардам

⁴⁰ Б — монда; А — монад

⁴¹ АБ — зот аст

каб бувад аз нуру зулмат, мутасаввар набувад, чи нур кашфи олами анвор натавонад кард ва зулмат миёни зулмот⁸² имтиёз набахшад. Пас инсон ба нури зоти кашфи улвиёт кунад ва ба зулмат ба дақонки суфлиёт бирасад. Ва чун ҳақиқат ва хавосси ин баланду паст [ба воситаи ӯ] камоҳӣ ба зухур расад,⁸⁴ боз ин бисот дарнавардида шавад ва ин дӯкон дарчида. Ва дар ҳаҷми давра ҳарчӣ бошад аз маротиби офариниш дар ихори камоли қудрати қоҳира ба зухур расида ва мерасад. Такрор овардани олам дар ин ҳаҳон чандоне* зарурат надорад. Чунонки баъзе ҳукамо ақида кардаанд ва бар галат рафта, не-не, балки халқро таълил кардаанд ва ба ақидан кидани олам тарғиб карда.

Умари Хайём* гӯяд:

Чун даври фалак ба сесаду шаст ҳазор,
Ҳар лаҳза кунад ба маркази ҳеш қарор,
Зохир шавад он чи пеш воқеъ шуда буд,
Бе ҳеҷ тафовут аз ямин[у] аз исор.

«Ҳазо мо-тифаррданӣ биҳи ал-аллом-ул-ғуҷуби», 1296*+.

⁸² Аб — зулмот

⁸⁴ Б — бирасад

ДАР ИЛЛАТИ¹ НАКБАТИ УҚАЛО ВА САБАБИ² ДАВЛАТИ СУФАҲО⁺

[Мастур намонад, ки муҳаррири сутурро вақте ки шохиди раънони ҷавонӣ баҳудорой буд, ҳавасҳо ва орзуҳои балеанди дар димоғам мутамакингишта ба дараҷот аст, ки абнон ҷинс ба ғараддуду сазӣ намерасанд, сар фуруд намеоварам ва маротиби арҷманд, ки ман мехостам, бо ман намерасид. Ва³ дар авоили айёми кӯҳл, ки филҷумла ба ҳақиқати пасту балеанд огоҳиям доданд, он дағдағҳо аз хотирам фуру нишаст ва ба сахл қаноат намуда дар кунче меғузаридам ва ҳар кӣ аз аҳбоб назди ман омадшуд мекард, меғуфт. «Бо ҳама заки ва фарҳанг ҷаро ба инсбат гирифтӣ ва ҷаро ба дори ҳуқуқ тараддуд наёри, то туро аз ҳазини мазаллат ба авҷи иззат бароранд?» Ба ҳар қадом узр тамҳид мекардам ва ҷавобе меғуфтам. Бале, ки муниқри ҳоли ман буданд, меғуфтанд, ки аз аъмоли бад бад-и тангӣ мубтало гаштааст. Ва илло он кист, ки тавонад, ки ба нон ва ҳалво бирасад, пушти даст афсонад, дар охир аз муқоламан «асдиқо» малул шуда, рисола дар навбати уқало ва давлати суфаҳо навиштай ва ҳар ки муоризӣ аҳволи ман шудӣ, пешаш мениҳодам ва худ ба паҳлу меафтадам. Хай ҳозо.]

Яке аз аҳиббо, ки дар шиддату раҳо ва роҳату ано дами мувофақат мезад, суол намуд, ки «чи ҳикмат аст, ки аҳли ақл ва арбоби фаза аз аҳди Одам ало набино ва алайҳиссалом дар ҳар аср гирифтори миҳан ва олом буданд ва дар ҳар аҳду замон душманком? Ва кас нишон намедихад, ки дар фалон вақт, ё фалон таърих касе аз уқало ба мадориҷи иқболи лобакон дуньявӣ тараққӣ карда бошад, ё асҳоби ҷоҳу иқтидор қавлу феъли уро ба қабул талаққӣ намуда бошанд, магар ба тариқи истехзо ва суҳрият ва изову хиффат, ки фалон марде димоғхуши савдон-мизоҷ аст ва аз галабан ҷунун ҳавосе пурихтилоҷ.³ Оре:

[Китъа]

Ғар ҷухудӣ қуроъе дорад,
Ҳоҷан молдор⁴ муътабар⁵ аст.
В-он ки дорад хувар, надорад мод,
Ғар ҳама Буалист,⁺ девонаст.

¹ АБ — сабаби

² АБ — иллоти

³ А — ихтилоҷ

⁴⁻⁵ АБ — неқному фарзона

Ва он ки⁶ аз укало⁷ ба ҳукми нудрат ба чоҳу мукнат расида,⁸ худ лаззату ҳаловат надида, масдари ҳазор инкилобу офат гардидааст. Афвоҳи шуаро ҷиҳати шикоятӣ бемехриҳои гардун кушодааст [ва] алсини фусаҳо дод аз бедодиҳои фалак дода.

[Умари] Хайём⁺ гӯяд:⁹

[Рубоӣ]

Гар бар фалакам даст будӣ чун яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.
Аз нав фалаке дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон.

Саъдӣ:⁺

Он худое, ки шебу боло сахт,¹⁰ ,
Е фазилят ҳамедихад, ё бахт.

[Ҳофиз:⁺

Сабаб мапурс, ки чарх аз ҷӣ сифлапарвар шуд,
Ки комбахшии ӯро бахона бесабавист.]⁺

Лисон-ул-гайб:⁺

Фалак ба мардуми водон диҳад зинмони мурад,
Ту аҳли фалкию дошӣш, ҳамин гуноҳат бас.

Абулмаонӣ:⁺⁺

[Байт]

Раҳой нест равшантанотиро аз сияҳбахтӣ,
Ки нуру сояро нагӯн ба теғ аз ҳам ҷудо кардан.

Қисро⁺ аз Абӯзарҷмеҳр⁺ пурсид, ки «аз аҷониби рӯзгор чизе гӯй». Фирдавси⁺ аз забони ӯ мегӯяд:

[Маснави]

Бипурсиду гуфто: «Чӣ дидӣ шигифт,
К-аз он бартар андоза нагӯн гирифт?
Чунин гуфт бо шох Бузарҷмеҳр,
Ки «яксар шигифта аст гардонсипеҳр,
Яке мард бинӣ ту бо дастгоҳ,
Расида кулоҳи ба абри снӯҳ.

Ки ӯ дастӣ ҷапро надонад зи рост,
Ба бахшиш фузунӣ надонад зи кост.
Як аз гардиши осмони баланд,
Ситора бигӯяд, ки чун асту ҷанд.
Фалак раҳнамунаш ба сахтӣ бувад,
Ҳама бахри ӯ шӯрбахтӣ бувад».

6-7 АБ — аз укало он ки

8 АБ — расидааст

9 АБ — гуфта

10 А — Он ки хат офариду рӯзию бахт

Ва сабаб чӣ будааст, ки рӯзгор дар тарбияти нокасон ва бардоштани ҳасон мустандд аст ва ба тарафҳои дунону тафаввуки забунон мумидд. Ақиқо дар ниҳифози маротиби эътибор на разилаи собиқ доранд ва ахиссо дар иртифон мадоричи иқтидор на василаи мувофиқ. Ту, ки мункири аҳли эътиборӣ ва саромади асхоби идбор, чоҳу мансаби олий дар назарат чоҳи бе об менамояд ва «иззу»¹¹ рутбати баланд дар чашмат офтоби бетоб», бо ҳама ифлос худро маъхари истиғно сохтаи ва аз балову гавго худро ба инзиво андохта, ҳуққому умаро толиби мунодамати туанд ва ашрофу кубаро ошики мусохабати ту. Агар қадам пеш ниҳӣ, ба маносиби арҷманд бирасӣ, ва агар чуръате кунӣ, ба маротиби баланд фоида шавӣ. Касон ба сиюту далолати ту аз хидмати вулот ба омулу амонӣ расиданд ва мағасон ба таҳрику чунбондандат дар сӯхбати кузот ба ширинию авонӣ:

[Б а й т]*

Ту ҳамоно Аҳмади порина, ки дастӣ, ҳастӣ,
Донм аз бодан идбору засорат мастӣ.

Е он ки «хавсалаи танг дорӣ, ки донаи иқбол дар он намегунҷад» ё «налаи мизонат хурд аст, ки нақди иҷлол намесанҷад». Е он ки доистай, ки «ба давидан Анҳо шикори кас нашавад» ва «ба даст ёздан мева аз дарахт фуруд наёяд». Лоҷарам, тан ба хумул долай ва дар кунҷи нъс малул нишаста:

[Б а й т]*

Кас навиноад гирифт донаи давлат ба зӯр,
Кӯшиш бефонада аст, сурма ба чашмони кӯр.

Линъма мо-кила*.

[Б а й т]*

Кӣ гуфт паразан аз мева мекунад парҳез?
«Дурут гуфт, ки дасташ намеросад бар шох».

Е он ки ҳиммати баланд дорӣ, ки сарат ба неъматӣ паст паст намешавад, чун шер, ки то аз шикори оҳу ва гавазӣ маъъос нашавад, ба сайди шакол¹² напардозад. Ва мутааттиш, ки оби баҳр дар назар дорад, ба шурби оби гадирӯ корез рафӣи аташ нанамояд,¹³ магар ки мушриф бар халок бошад. Аз ту бӯи ақл ба машоми чои фоида мешавад ва таваққӯи хирадӣ¹⁴ гумон меравад. зероки бузургтар сифати арбоби ақл ва чалитар аломати асхоби фазл нақбату машаққати аҳвол аст, ки он* ба камол дорӣ. Боре дар сабаби рафӣи дараҷоти аблаҳону ҳасисон чӣ андишидаӣ? Ва дар мӯҷиби ҳафзи дараҷоти уқало ва шарифон чӣ иллат мулоҳаза намудай?

¹¹ А — иззату

¹² АБ — шакол

¹³ А — манамояд

¹⁴ А — хирад

— Гуфтам: «Халъати ғано ва хиркаи фақр агарчӣ дар қор-хонаи «наҳну қассамно байнаҳум маъишатаҳум фил-хаёти-д-дуньё»¹⁵ бофтаю¹⁵ сохта гардад ва ливои давлату меҳнат аз¹⁶ маҳкамаи қазою қадар бар фарқи шоху гадо афрохта. Маазолик, ҷузви ихтиёр ба даст тасаруф ва тамаллуқи ғанӣ ва фақир додаанд, то [ҳар қадам] қадомо ихтиёр кунад.¹⁷

Агар шох ихтиёри фақр кунад, тавонад. Ва агар гадо даст-гоҳи шохӣ талабад, бирасад. «Ман талаба шайан ҷиддан вечада ва ман қараа бобан лачча валача.»¹⁸

Ғоят он ки ғанӣ агар фақр хоҳад, ҳиммати баланд бояд ва фақир агар ғано ҷӯяд, таҳаммули заҳмату газанд. Ва онон ки эҳтимоли машаққату¹⁸ ранҷ¹⁹ наёранд, фақр ихтиёр кунанд ва фақир бошанд. Ва онҳо, ки таъби талабро роҳат донанд ва ба ҳеҷ поя аз кӯшиш боз наистанд, ғано ёбанду ғанӣ бошанд. Давлат мавқуфи касбу тараддуд ва саъй аст. Ва меҳнат мавқуфи илтизом ва ихтиёри тарк:

[Б а й т]

Ку диловар, ки кашад теғу қадам пеш ниҳад,
Тоҷи шохӣ бирабояд ба сари хеш ниҳад?

Ва мумкин аст, ки ба саъю касб ҳукумату аморат таҳсил шавад, то ба ҳусули молу манол ҷӣ расад. Ва бисёр касон, ки на аз хонадони салтанату аморат буданд, ба воситаи талабу тарад-дуд ба ҳукумат ва иёлат расиданд. Ва басо мардум аз аҳиссо ба воситаи имсоқу хирси ҷамъ соҳиби ҷоҳу мукнат гардиданд. Чунон ки Қова⁺ ва Яъқуби Саффор⁺ аз табакаи ҳаддодон ба пешаю хирфаи худ қаноат нанамуда, ба тақарруби мулук ва ҷамъ-нияти аҷомир ба қаҳру бағӣ ва ғалаба соҳиби амру ҳукм гаштанд. Ва аз ин ҷинс ҳуққому умаро^{*}, фи-замонино, дар наздику дур аз билод алҳол ҳам бисёранд. Пас, аз барои тичорат ва хирфату пешаи зарурӣ маблағе хатир аз нуқуд даркор не. Ва аз барои деҳқанату зироат як ҷуфт говзамин шарт не. Бисёр касонро ди-дем ва шунидем, ки аз як дирам соҳиби ҳазор шуданд ва аз як китъа мазраи маҳдуд ба қадри ним таноб, ё камтар арбобу ран-си деҳ гаштанд. Ва басе аз матбаҳиёну хаббозон бе таҳйири тӯ-пу туфанг соҳиби аламу ҷавгон ва мири ҳазор.

Ғоят он ки дар амсоли ин иқтисобот тӯли амал ва қиллати ақл ва ғафлати зафт шарт бошад, ки мард зистанро барои хӯр-дану ристан донад ва қуввати инсония ва малакии ӯ бар қувваи ҳайвония ва баҳимӣ мағлуб бувад ва²⁰ худро бе мухабо ба қор-хон мӯҳлик ва вартаҳои хатарнок андозад [ва ҷизе бирабояд, ё сар ба бод диҳад.] Гирд овардани дуньёи дани бо ин машаққат ва касби давлат бад-ин мазаллат ва суубат мувофиқи таври ақ-ли ақлу ҳикмат нест. Ва касоне, ки бад-ин саҳти ва укубат соҳи-

15 Б — ёфтаю

16 АБ — дар

17 АБ — кунанд

18-19 АБ — ранҷу машаққат

20 АБ — то

би чоҳу мукнат гаштаид, ҳеҷ осоишу лаззат ноида,²¹ ба ҳасрат-хо мурдаид [ва ҷои ба ҳазинаи ҷаҳаннам супурдаид]. Ва аммо қонди ақл дар ҳар ҷо, ки бувад, соҳиби худро монев ояд аз иқдом ба қорҳои хатарнок ва ба сабру суқун ва қаноат даъват кунад.

Лочарам, ҳама давлату ҳукумат насиби суфаҳо ва беақлон бошад ва меҳнату мазаллат ноиҳуриши уқалою соҳибхирадон.

[Бале, ҷун ҷефре дар ваҳл сақат шуда бувад, қабку товус доман барчинаид ва бар ӯ набинаид ва аз роиҳаи қариҳааш таҷаниуб оранд. Аммо зогону қарғасон аз нишот дар миёни заминю осмон нагунҷанд ва ба шавқу ҳавас бар сараш бинишинаид. Оре, ҷун яке афканад, лобудд, дигарӣ бардорад.] Ва он чи шоир гӯяд:

Ақлу давлат қарини яқдигаранд,
Ҳар киро ақл нест, давлат нест.

Зоҳири маънӣ он аст, ки эҳрози чоҳу давлат ва саранҷоми миҳоми тиҷорату зироат низ бе вучуди навъе аз ақл сурат набадад, ҷи агар шахс муттасиф ба сафоҳату балоҳати ҷибиллӣ бувад, ҳамчу ҳайвони уҷм зист кунад ва қораш ба хидматгории ҳалқ гулхангобини ҳаммом онд шавад ва фақиру муфлис аз ҷаҳон бигузарад. Аммо дар ҳақиқат маънии ҷасони байт ин аст, ки он ки ақли маодӣ надорад, ба давлату саодати хидоятю рушд ва рашоду фақри маънавий намерасад ва дар асфали софилнии табиат ва гулхани лаззот ва ҳаззоти ҷисмонӣ матрудю мардуд гирифтадор мемонад ва дарвешю гадо ва бе зоду тӯша аз ин олам ба сарои сазою ҷазо меравад. Ва он ки ақл дорад, аз барои он рӯз захира бармедорад²² ва давлати абадӣ ва саодати сармадӣ меёбад. Ва аммо [худи] ақл агарҷи ҷавҳаре басит аст ва қобили таҷаззӣ ва инқисом нест, лекин ба ҳасби маротиби инсон мунқасим ба се қисм боздид мешавад²³ ва ба сифоти салоса муттасиф мегардад:²⁴ Маодӣ ва маошию баҳимӣ. Ва боз ҳар қадом ба сабаби ихтилофи машрабҳо ва мазҳабҳо ба се мартаба зоҳир мешавад: Аъло ва адною авсат. Аднои ақли маодӣ аълои [ақли] маошӣ бошад. [Ва] аднои [ақли] маошӣ аълои [ақли] баҳимӣ [бувад]. Аднои [ақли] баҳимӣ аввали ақли ҳайвоноти уҷм бувад.²⁵ [Ва] нисбати ақл ба ҳама олами ҳайвон ҷун тоби Офтоб бар сабили умум бувад, заъфю қувват дар қабулу қобил бошад ва вусъату тағйи дар маҳалл бувад, на дар зоти ақл, ки ӯ аз ваҳдати сирфа берун наравад ҳамчу Офтоб. Аммо ақли маодӣ хоссаи анбиёву авлиёи солиҳин аст. Ақли маошӣ сифати ҳукамо ва азқиёи мутааллиҳин. Ва ақли баҳимӣ ақли авомунноси аҷмаин. Ҳикмат дар ин тақсим²⁶ маҳз ҳамон ҳикмати²⁷ тамаддун ва манзилӣ аст, ки ҷаҳонро обод доранд ва солеҳу толеҳ ва бар* муъмину кофир зоҳир

21 АБ — падида

22 АБ — мебардорад

23 АБ — мегардад

24 АБ — мешавад

25 АБ — бошад

26 АБ — қисмат

27 АБ — риоя масолеҳи

шаванд ва амру нахй ичро ёбад, ки баъзе қабул кунанд ва баъзе радд ва баъзе тарк²⁸ кунанд ва баъзе чамъ²⁹ то мазҳари раҳмату ғазаб ошкоро шавад ва³⁰ сифати интиқомия ва қаҳҳория ва наъти раҳмония ва ғаффория³¹ дар пардаи хифоъ мастур намонад.

Ва чун офаридгори субҳонаху барои хубии таъриф ва изҳор ба муфоди ҳадиси кудси, ки фармуд: «Кунту канзан махфияи ф-аҳбабту ан азрифа фа-ҳалакт-ул-ҳалка[†]», эҷоди муқаввинути қард ва муаррифи ҳақиқӣ инсонро гардонид ва барои бақои навъи ӯ лавоҳикоту лавозимот, ки^{*} мушоҳида меравад, мумаҳҳад фармуд ва асбоби таайюш ва таматтӯи ӯ мураттаб қард^{*} ва ҳирфатҳою пешаҳо барои чамъият ва таовун биёмӯхт ва талқин қард³² ва ихтиёр дод, ки агар эҳтиёҷ афтадат, ба қор дор. Ва ин бисоти ғабро ва сатҳи ҳазоро, ки маибати ниами [номутаноҳӣ ва] номаҳсур аст, маҷнонан барои қароргоҳаш баҳшид аз натонҷи қиромаш. Онон, ки ба ақли маодӣ мустаъид буданд ва ба саодати азали мустафид, ба худ дарьёфтанд, ки ин мақарр бесубот аст ва ин неъмат бебақо, асле, ки ин бино бар ӯст ва обе, ки ин неъмат аз ӯст, толиби ӯ шуданд ва ба ихтиёр аз сари ин хони алвон бархостанд ва аз неъматаш ба он ҷи садди рамақ дорад, иқтифо намуданд, то бар сари хони «мо ло айнуи раъат ва ло-узнуи самаат» садришин гардиданд. Ин саодат аз ғалабаи сифати таҷарруди эшон омад. Ва гурӯҳе пас аз инҳо онон, ки ба ақли маошӣ муттасиф буданд, ҳамчу³³ хунсо мушкили байн-ал-манзилатайн монданд, на қуввате, ки изҳори мардӣ ва ҷалодат намоинд [ва аз ин домгоҳи фиреб барҷаҳанд ва] на заъфе, ки таи ба забунӣ ва хорӣ диҳанд [ва мағасвор бар асал уфтанд], яъне ба сабаби истеъдоди зотӣ ва воситаи саъю тараддуд аз сифати таҷарруд бахрае филҷумла бардошта, аммо қасофати таркибашон ғолиб омада, ба нури таҷарруд ҳоли пешиниён³⁴ мебинанду медонанд ва ба фанову³⁵ заволи ин бисоту навола мӯътақиданд, лекин сикли таркибу³⁶ таъ³⁷ аз доманашон овехтааст ва занҷири ҳавою ҳавас ба гарданашон андохта, то аз сари ин хони алвон бархоста наметавонанд. Ва ба сабаби тахайюли адами бақо ва бими заволи ин роҳи нишастан намедонанд, ҳамчу он мурғи зирақ, ки донаю дом бар замин бинад, бар дарахт нишинад, чун збнӯи ҷис ба болои дому дона мебинад, бархостанаш намеояд. Ва чун мушоҳадаи қайду дом мекунад, тариқи фуруд омадан намедонад. Лочарам, гурусна мунтазири аҳволи ёрон бинишинад ва баъд аз он ки сайёд дом барчинад, ғофилон ба худ гирифторм оянд ва баъзе серон, ки хоҳанд, аз дом бираҳанд, имтило монеш

28 АБ — чамъ

29 АБ — тарк

30-31 АБ — то сифати раҳмония ва ғаффория ва неъмат интиқомия ва қаҳҳория

32 АБ — намуд

33 АБ — ҳамчун

34 А — пешинашон

35 АБ — фасолу

36-37 АБ — таъбу таркиб

ояд ва ба дасту лагади сайёд бияфтанд ва он ки бичаҳад ҳам, ба ошъена³⁸ нарасад, ки уқобаш бирабояд. Мурғи зираки [гурусна] сабукбор ба хона биравад. Ва гурӯҳе пас аз ниҳо онои, ки ба ақилан ақли баҳимӣ пойбанд бошанд, ба сабаби заъфи қувваи малакӣ ва ғалабан қувои сабуъӣ пасу пешу корро набинанд ва³⁹ андешан мабдаъ ва маод нанамоянд⁴⁰. Ва ҳамчу он мурғи гофил дона бинанд ва қайду дом ва камини сайёд мулоҳаза нанамоянд. Ва аз ҳоли он рӯбоҳи гурусна ва хирси сер ҳеҷ дар ёд наёранд, ки харду Синобар⁴¹ иллати маҷоат робитан рафокат дуруст карда, дар боғе пур аз неъмат аз раҳнаи борик даромаданд. Рӯбоҳ аз фитрати қибилли дарёёфт, ки ин даромадро баромадест, ба қадри садди ҷӯз иктифо намуда, росиди омадани боғбон буд. [Аммо] хирс ба гумони он ки ин ҳама неъматҳои алвон аз ангуру анҷир маҳз барои ӯ дар ин боғ омода шуда, ҷандон бардошт, ки маҳраҷи нафас аз боло масдуд гашт, магар аз роҳи асфал. Аз фарти имтило боғро мулававас карда, дар сояи дарахти аноре нолон-нолон хуш биёсуд, ки ногоҳ боғбон ҳамчун шери жаён бо ҷӯбдасте гарон давои⁴² даррасид. Рӯбоҳ сабук аз раҳна берун ҷаҳид ва ҷон ба⁴³ қанор бурд, аммо хирси мумталӣ ба ҳазор талво-са ва таъбу шаллоқ худро ба раҳна расонида, ниҳоят сарею⁴⁴ дасте⁴⁵ [аз он раҳна] берун овард, ки ин⁴⁶ даст ҳам ба⁴⁷ ҷое банд намешуд ва⁴⁸ дар⁴⁹ ҳаво муаллақ буд ва ба ноҳуни даст ҳавое⁵⁰ мепаймуду бас. Ва аз он ҷониб инсфи асфал бо ҳазрати батин аъзам ба даруни боғ овозон [ва дар қанори боғбон] монда. Боғбон ҷандон ки ҳаракат дошт [ва аъзон қувват] ҷандон⁵¹ ходимӣ намуд,⁵² ки гӯштипораҳои хобидаю резашудан ниман зерини хирс туъман зоғу заған гардид [ва аз он тараф таҳдиди молик ба гӯши ӯ мерасид]:

[Китъа]

Ҷун раӣ роҳи аҷал з-ин сои, ки мебивам ту ро,
Дар қафо аз бори хирсу оз уштурворхо,
Борҳои хешро ҷизе сабук гардон, ки нест
Тағнион марғро гуҷони⁵³ ин борҳо.

Пас, ӯи гурӯҳи охирин ҳам дил бар ин харобан зоҳиробод ниҳода, умри худ ба танаъуму⁵⁴ ҷамъ ва изихор сарф намуданд. Ва он чи ёфтанд ҳам, дар ин ҷо бигузоштанд ва орнӯ урьён берун рафтанд:

[Китъа]

Аз он набвад ин ҷумла саргаштагӣ,
Ки аз умр мӯҳлат талаб доштамд,
Ду ҷашме, ки ҳаргиз нашуд пур зи хирс,
Ва як дам зи ҳолаш биянбоштамд.

38-39 А — ошъён расад
40 АБ — ба
41-42 АБ — дастею саре
43 АБ — он
44 АБ — бар
45 АБ — боде
46 АБ — ҷунои
47 АБ — қард
48 АБ — гуҷониши

Пас, аз ин тамҳид муқаррар шуд, ки он ки оқил аст, ба касбу чамъ камтар шугл орад, магар ба қадри зарур. Ва он ки ҷоҳил аст,⁴⁹ ҳама ҳиммат сарфи касб ва саъй⁵⁰ кунад. Лобудд насиби оқил⁵¹ аз дунёе факру эҳтиёҷ бошад ва хиссан ҷоҳил⁵² ғаною иқтидор. Ва ҳарду тан дар ин касбу саъй мухторанд. Ғоят он ки яке нақарду нарасид, дигар⁵³ қарду ёфт. Дар ин ҷо на оқилро разилаест, ки то бад-он фақир бошад, на ҷоҳилро василае,⁵⁴ ки то бад-он ғайи гардад. [Илло разила яке он ки ба андак қаноат намуда, дар қунҷе хуш биёсудааст. Василян дигар он ки ба ризқи муқаддар иқтифо нанамуда, монанди хари кироя пагоҳ то беғоҳ давидааст]. Ва ҷун касбу⁵⁵ чамъ⁵⁶ бе суубату машаққат ва мазаллат⁵⁷ сурат набандад ва боз он барои қасон ва дигарон бувад, зероки як⁵⁸ нафс зиёда аз се бор итём натавонад қард дар шабу рӯз⁵⁹ [ва] агар панҷу шаш кунад, бемор шавад [ва хайза афтад, ки наздик ба марг ояд]. Пас,⁶⁰ он чи аз ин зиёда ояд,⁶¹ насиби дигарон бувад⁶² [аз ҳидаму ҳашам] пеш аз марг ва⁶³ баъд аз он. Ва боз натиҷаю самаран хурдан р... ну хобидан аст ва толиби ҷимоъ шудан, ки ин ҳар се амр қоре [бас] ҳасис аст. Уқало аз ин ҷиҳат диданд, ки фондае дар чамъ мутараттаб⁶⁴ нест ғайр аз ҳусрон ва рафтаи дар ақибни сутуруну говон.

Ғалочарам, ба⁶⁵ андак иқтисор қарданд, ки таҳсили он осон аст. Масалак, қасе, ки илтизоми пиёдагӣ дорад, мӯхтоҷи қашш бошаду бас. Ва агар давони саворагӣ дорад, асбу анҷоми он ва тавилахона ва боини он ва тараддуи вачҳи хӯрду хӯроқи он.⁶⁵ Ва маълум аст, ки марди пиёда асбоби худ ба се дирам гузориш диҳад ва савора ба сесад дирам натавонад. Ва⁶⁶ аммо он ки ҷоҳил бувад, худ касбу чамъро хунар шуморад ва р... ну хӯрданро санъате ақида кунад ва дар ақибни гову ҳар давиданро ибодате донад ва саворагиро шавкате пиндорад. Пас, агар ҳар қасе дар аввалу охири худ нозир бувад, ўро ҳеҷ ҷои сар боло қардан набувад, то ба таназум ва таҷаббуру тақаббури чӣ расад?! Ва илло ҳама ҷоҳилу оқил донанд, ки эҳрози ҷоҳу давлати фони дуньявӣ мавқуфу тамассуқи асбоби он аст, ки ҳақими мутлақи таоло ва тақаддус ба лутфи омм ва маслаҳати аном ҳамаи онро пеш аз хости инсон ато қардааст ва мухтор қардонда ва ба қарду ноқарди он ҳеҷ қасеро хитобу итоб нақунанд, магар ба тақсир дар авомиру иқдом бар навоҳӣ. Масалан, яке аз асбоби ву-

49-50 АБ — азхору иқтисоб

51 АБ — уқало

52 АБ — ҷухало

53 АБ — дигаре

54 А — василаест

55-56 А — чамъу касб

57 АБ — бе мазаллату тааб

58-59 АБ — ҳар нафсе дар шабу рӯз зиёда аз се бор таом натавонад қард

60 АБ — Ва

61 АБ — гирд орад

62 АБ — бошад

63 АБ — ё

64 АБ — мураттаб

65 АБ — эшон

сули молу муктасаб хизмати⁶⁶ мулуку ҳукком аст, ки агар мард ба ҷидду ҷаҳд кӯшиш кунад ва ҳадамоти шониста ба зухур расонад, ба неъмат мавфур мерасад ва он ки нарасад, ба ҷидд кӯшиш накардааст.

Дигар, тичорат, ки агар [дар он] тариқи эътидолу инсоф* маръӣ дорад ва аз итлофу исроф маҳзур бошад, дар ҷоҳу ҷалол бияфзояд. Ва он ки бикоҳад, камоҳӣ риояти⁶⁷ ҷамъ⁶⁸ нанамудааст.

Дигар, деҳқанат, ки агар аз абвоби духули он дарояд, ба як ман сад ман бардорад. Ва он ки набардорад, дар адаби⁶⁹ он муқассир будааст.

Дигар, пешаю ҳирфан мӯҳтоҷун-илайҳи, ки агар бад-он тавассул ҷӯяд, асбоби маош бояду шояд таҳсил кунад. Ва он ки на-тавонад, ҷониби дахлу харҷро забт⁷⁰ накарда.⁷¹ Ваҷҳи тақоуд уқало аз хидмати мулк мебинанд, ки дар тақарруби онҳо хатарӣ ҷон аст ва дар неъматӣ эшон мазаррати тан. Ва камтарин хидмат назди салотин салби ихтиёри худ аст ва ризои эшонро бар ризои нафс гузидан. Ин намебошад, магар ҳабси муҳаллад ва азоби муаббад?! Ҳукамо гуфтаанд: «Нони ҷавин хӯрдану дар хона ништастан бех, ки камари заррин бастану дар хидмати ҳамчу худӣ истодан»:

[К и т ъ а]

Сетой ҷома агар кӯҳна аст, ё аз нав,
Дутой нон агар аз гандум аст, ё аз ҷав,
Ба ҷаҳоргушан⁷² девори худ ба хотири ҷамъ
Қасе нагӯяд: «Аз ин ҷо бихезу он ҷо рав».
Ҳазор бор нақӯтар ба назди Ибни Ямин,+
Зи фарри мамлақати Қайқубоду+ Қайхусрав.+

Ваҷҳи таҷоҳул аз тичорат аъзами асбоб ва авфаки адавоти ӯ сафар аст. Ва он бе илтизони машаққат ва истичрои шӯру талх ва қатъи баводии махуф ва хавфи зарар аз сибоз ва қуттоъ ва ранҷи гурбат ва нуқсонӣ ибодат муяссар нест.⁷³

[Б а й т]

Сайёд на ҳар бор шикоре орад,
Бошад, ки яне рӯз палангаш бидарад].
Мискин ҳарис дар ҳама олам ҳамеравад,
У дар қафои ризку аҷал дар қафои ӯ.

Ваҷҳи тақосул аз деҳқанат бе хидмати гову хар ва хокпошӣ бар сару бар мумкин*— не* ва бе муованати харкорону говкирдору саранҷомӣ маҳомми он мутамашшӣ намешавад:

64 АБ — хидмат

67—68 АБ — одоби ҷамъро риоят

69 АБ — забти

70—71 АБ — муҳофазат нанамудааст

72 А — ҷаҳоргушан

73 АБ — нашавад

ниста, таколифи шоккаи амру наҳиро дар духули бихишт бедахл ангоранд ва ин мисраъро вирди забон карда гӯянд:

Ба дунё тавон охират ёфтан.

Ва дар истифои кому лаззати андак ё бисёр онро муттанам шуморанд ва гӯянд:

Салтанат гарчӣ яке⁸⁶ лаҳза бувад, муттанам аст.

Лочарам, бе мулоҳазан пасу пеши умур ва тасавури аввалу охир худ ба роҳоти очил дил ниҳоданд. Дар хизмати⁸⁷ мулук ба вақти амал аз саҳнин азл наияндешиданд ва ба вақти тақарруб ёд аз рӯзи хирмон накарданд ва ба⁸⁸ вақти⁸⁹ ҷамъу азҳор⁹⁰ мулоҳазан шиканҷан мусодара ва инзиҷор нанамуданд. Ва дар тичорат дар сафари Хинд мановен матоъ баршумурданд ва дар Фаранг кимати дебо мулоҳаза карданд. Аммо масонби⁹¹ сафар* аз талотуми баҳру харобии киштӣ ва истилои харомиён дар биёбон ва қатъи қорвои ба хотирашон нарасид.

Ва дар деҳқанат анвои меваҳои ширин дар табақ ва хирворҳои ҷаву гандум дар анбор диданд. Аммо ташвиши бему каланд ва эҳтимоли макореху газанди онро мулоҳаза нанамуданд. Ва дар хирфат мисли худро ба таҷаммул ораста диданд ва асбобу адавати маншат аз макрӯҳот пероста, аммо кулфати тақопӯй ва эҳтимоли⁹¹ ранҷу тараддуи онро дар назар наёварданд.⁹² Ё амсоли ин миҳану ано дар ҳини мубошарат ба ин аъмол дар замин оварданд ва саҳл гирифтанд, ё шунданд—бовар накарданд ва ваҳм пиндоштанд. Ё гуфтанд: «Фалон аз инқом ба ин шуғл ба ин офоту балия гирифтормад. [Ва] мумкин аст, ки амсоли ин оҳот ба мо рӯй надихад, ё вай дар фалон муқаддима эҳтиёту ҳазм баҷо наёвард ва мо онҷунон накунем [ва] махлас ёбем», бо он ки бисёрҳо шунданд, ки «фалон муқарраби султон дар зиндон аст»; ва борҳо диданд, ки «фалон омил ба кӯчаҳо саргардон»; ва басо хабарашон расид, ки «фалон тоҷир дар биёбон мактул шуд ва фалон киштӣ бо⁹³ молу матоъ дар баҳр шикаст⁹⁴ [ва ғарка шуд]»; ва чандин истимоашон афтод, ки «сари фалон деҳқон ба болон хирман буриданд ё гарданаш дар мавриди об омадан бишикастанд». Ва басе овоза афтод, ки «дӯкони фалон пешавар оташ гирифт ва дастмоя ба зарару тавон дод».

Билҷумла, хирси ҷаҳонсуз дидан басираташонро ба ғашован амал бипушонанд,⁹⁵ то худро бе муҳобо ба қорҳои мӯҳлик ва вартаҳои қоншиқор андозанд, то набзе аз амволу матои попойдори

⁸⁶ АБ — ба як

⁸⁷ АБ — хизмат

⁸⁸ АБ — дар

⁸⁹ АБ — ҳангоми

⁹⁰ АБ — зуҳр

⁹¹ АБ — таҷаммули

⁹² Б — наёваранд

⁹³⁻⁹⁴ Б — дар баҳр бо молу матоъ бишикаст

⁹⁵ АБ — бипушонид

душъви ба даст оваранд ва ханӯз ба роҳате нарасида бошанд,
ки ин мол ба мусодараю яғмо рафта ё ба ворис гузошта ва худ
сар ба харитан кафан кашида ва ба чаҳаннам орамида:

[Байт]

Кист, к-ин чодуваши афсунгар аз роҳаш набурд?
Кист, к-аз чоми фиребаш чуръан гафлат нахурд?

Ва аммо ёфти охират, ки олами поку мучаррад аст, ба
душъе палид аз мумтанеоти сирфа аст.

Зихӣ ғофил, ки ба тавассути чефа тақарруб ба тайнбот орад
ва худ асло моли ҳалол дар олам мавҷуд набувад, то василан
роҳи охират гардад. Ва он чи бошад, аз садди рамақ зиёда на-
ёяд. Пас, маънии он⁹⁶ мисраъ ин аст, ки барои даръёфти мароти-
би курби илоҳии худ душъе шарт аст, ки банда дар он ибодати
ҳолис биёварад, на зари душъе «ли-л-лоҳи дарруи маи қола:⁺»

[Назм]

Чу ронад аз дари худ қаҳри ҳаққ ланмеро,
Ба майли найли амонию хирсу чамъи хутом.
На сер созаду изми қавоаташ зи ҳалол,
На дур дораду фикри заҳодаташ⁹⁷ зи ҳаром.
Ғаҳе зи фикр завад дар раҳи залол қадам,
Ғаҳе зи зулм ниҳад дар тариқи хизлон гом.
Аҷабгар аз ҳама ин, к-ин залолу хизлонро
Ниҳанд кӯрдилон «давлату саодат» ном.

Ва аммо салтанати яқлаҳза киноя аз ҳоли истиғроқи аҳли
кашф аст. Ва илтизоз ба лаззати мушоҳада, ки он «к-ал-барқ-ил-
хотиф⁺ аз назари аҳли шухуд бигузарад.⁹⁸

[Хикоят]

Яке пурсид аз он гумқарда фарзанд,
Ки «эй равшангуҳар, пири хирадманд,
Зи Мисраш бӯи пероҳан шунид,
Чаро дар чохи Қавъонаш надиди?»
Бигуфт: «Ахволи мо барқи ҷаҳон аст.
Даме пайдою дигар дам ниҳон аст.
Ғаҳе бар торуми аъло нишнем,
Ғаҳе бар пушти пои худ набинем».

Пас, масали ин ҷамоа дар надидани бозпас нек монанда аст
ба гове, ки сахар дар охур алафу майда⁹⁹ бинад ва ба фароғат
тановул мекунад, сахтин шудгору рондани замин ва ҷӯби гов-
рон аз хотираш пӯшида бувад, ки агар илми иҷмоли доштӣ, ба
машаққати пагоҳи худ алаф дар гулуяш гирифтӣ. Ва дар илти-
зоми абасу ранҷ барои дигарон чун марде¹⁰⁰ харкори харпараст
аст, ки ба маблағе хатир харе бармегирад ва харчи ёбад, дар
тарбияти ӯ сарф мекунад ва ҳафтае як-ду [бор]¹⁰¹ ба кироя берун
меорад¹⁰¹ [ва] сару рӯи худ пур аз гарду губор, ба остин гард аз

⁹⁶ АБ — ин

⁹⁷ А — зиёдаташ

⁹⁸ АБ — мегузарад

⁹⁹ Б — беда.

¹⁰⁰ Б — мардуме

¹⁰¹ АБ — меоварад

омада, ба инъомот, ки фавки тахайюлу тасаввур бошад, эшонро бинавохт. Ва алҳаққ диданд, ки ҳама рангу бӯи боғ аз шууноти ннами номаҳсури маҷлиси қурб будааст ва ҷавке аз ин гурӯҳ низ ба таҳорату назофати ахлоқ инсбати бандагӣ ба султон дуруст карда буданд ва собиқан ҳаққи инсбот намуда гуфтанд: «Ба манозили [рафеъа] сууд бояд намуд, то мизбон ҷӣ такаллуф дар зиёфати меҳмонон кунад. Ва дар хонаи ғайр қадҳудо натавон буд [ва ҳарҷӣ назди мо ниҳанд, ба эъзозу икром қарибтар бошад.]» Сабукбортар ҳам барҷастанд ва ба кӯшқҳо боло рафтанд. Диданд, ки хулосан ннаму фавокеҳ ва гулу раёҳини он манзили ҷаннатойин дар ин қасрҳо ба зуруфу авонии мурассаъ қашнда ва ба току равоқ ҷидваст.

Ҳадаман султон эшонро ба мавокен¹¹⁹ маҳсус нишонид, ҳар замон аз назди султон таҳияташон оранд ва ба танаккул ва тафаккуҳ иброму илҳоҳ оранд ва рақсу суруд ва самоъ ороянд. Ва барҳе аз ин ҷумла аз ҷиҳати сиқли табиат ва қасофати таркиб натавонистанд, ки ба боло барраванд, лекин ҳоли равандгон медонистанд ва назокату латофати кӯшқи султон шуида ва отифату¹²⁰ рафъати¹²¹ қамохӣ дониства ва дар маҷлиси унс ба хузур «фавокеҳун ва лаҳму тайрун мимо яштахуна⁺», назди орзу [ва] эътиқод оварда, почор дар миёни авоми халқ дар боғ монданд. Ва неъматӣ он боғ дар ҷашмашон ҳақир менамуд, ба фавокеҳу раёҳини он илтифот наамуда, малулу ҳамул дар сояи дарахтею қанори обе қаноат қарданду гуфтанд: «Агар ба боло рафтеме, неъмат назди мо ҳозир омадӣ ва дар ин ҷо бояд ки мо худ назди неъмат равем ва онро биталабем». Пас, неъмате, ки барон он ранҷи талаб бояд бурд, [он] неъмат набувад, [балки меҳнат бошад:

[Б а й т]

Неъмат он аст, ки бе хуни дил онд ба қанор,
В-арна бо ранҷ(у) тааб боғи бихишт¹²² он ҳама нест.

Ва инон мутарассид бошанд, ки шояд қасе аз миёнҷиёни¹²⁴ султон эшонро аз ин миён биталабад ва наим бе тааб бирасонад. Ва аммо авоми халқ, ки дар он боғ рафтанд, аз шарафи сӯҳбати султон ва иззати мустанадони ӯ ҳеҷ ёд накарданд ва он ки ёд қард ҳам, гуфт: «Дар сӯҳбати мулуку ақобир қоми нафс натавон дод ва айши бояду шояд натавон қард ва ба фароғи бол осоиш натавон намуд». Ба эҳрози ҷавоҳиру азҳори фавокеҳ ва завоҳир иштиғол наамуданд. Ва баъзе то он ҷо қамъу захира¹²⁵ қарданд, ки бардоштани бурдан мутааззир буд. Ва баъзе ҷандон мумтали шуда, ки мадори ҷунбиданашон намонд, ки ба фароғат хобиданд ва боз ба дояни исҳол [ва хайза] табиӣ* саросема бархостанд ва хиёбонҳою ҷаманҷоро мулаввас қардониданд.

¹¹⁹ АБ — мавокен

¹²⁰⁻¹²¹ АБ — рафъату отифати

¹²² АБ — султонро

¹²³ АБ — ҷинон

¹²⁴ АБ — миёнҷи

¹²⁵ АБ — зуҳр

Ва аксаре аз касрати зклу шурби бемавқеъ ва бемуҳабо ба кӯланчу¹²⁶ марази фавоту мамот расиданд. Дар охир ба иллати он ки хазон дар боғ афтод, ё ни чамоа ифсоди бисъёр карданду боғро мулаввас намуданд,¹²⁷ ҳама аз боғ махраҷ гаштанд ва ба манзиле муҳиштар аз аввал мулҳақ шуданд.

Ва аммо ҳадамаи султон ошро, ки ҳам ба андак иктифо намуда буданд, аз ни миён барчида, ҳам ба амри султон ба кӯшкҳо бароварданд ва ба зумран асҳобулямин дохил намуданд.

Дар ин мисол чуи истимтоъи наими боғ, омматаи адалихтиёр буд. Зайд, ки эхрози неъмат накард, аз шарафи нафси ӯ омад ва Амр, ки чамъ ва азҳор намуд, аз хиссати табиати ӯ буд. Пас, дар ин ҷо разилаи Зайд ва василаи Амр собит нест, балки қазия мунъакис аст, ки разилаи чамъи Амр сабаби ихроҷ шуд, василаи тарки Зайд иллати идҳол. Аммо дар урф ғалат гуянд, ки «қори фалон аз бади ба ғадои кашид ва фалон аз неки ба шохӣ расид». Оре, ин ҷумла маҳмили некӯ дорад, ки гуянд: «Фалон аз шарорату хабосат ва сарфи авқот дар маъсият садорон маснади хокистари ҳаммом шуд ва фалон аз қамоли таҳорату назофат ва гузориши авқот дар тоату ибодат пешво ва муктадон аном».

Ва он чи бар итлоқ масал зананд, ғалати авом аст, чунон ки дошестӣ аз ихтиёру адами ихтиёр, асҳоби зақо ва арбоби даҳо донанд, ки мурод аз ин мисол чист ва киноя истиқоли ӯ далели чӣ? Лекин абҷадохони дабистони таълим пай ба румузи ӯ камтар баранд. Водӣ ва қуро ва амқини муҳиш аввал мағоки адам ва заҳру батии аббу умм аст. Ва боғ киноя аз дунъи даиш; кӯшқу каср—барзахи олами ғайб ва чавори қурб—мақарри салтанати олами доху ва лоғайр; мунодин амру¹²⁸ наҳй¹²⁹—надими анбиё ва авлиё; султон—зоти баҳт; рангу бӯ—лаззот ва таматтӯти нафсонӣ; истеъдоди муҷолаасат—сифати таҷарруди болоравандағони сулаҳо ва атқиё; хулосаи ниам—аслу рубби хар чизе; сиқлу касофат—ғалабаи қувви шахсонӣ; таҳорату назофат—изолати разони ахлоқи раддия ва қуввати нафси малакӣ аст; сояи дарахт ва қанори об иктисор ба андак намудан ва қадри зарур иктифо фармудан, миёнчи лутфи азали ва қозибан ҳақиқӣ, фаромӯшии шарафи сӯҳбат—киноя аз ғафлат; коми нафс—ихтиёри ҳасис бар шариф; эхрозу азҳор—хирсу оз; кӯланч—марги изтирорӣ; фасод—зулму ситам аз ғайри ҳаққ; талвис¹³⁰—олудағӣ бар маоси; бурдану* талабидани марди мустағни—киноя аз сабуқборӣ дар ҳисобу итоб бувад.* Манзили муҳиши охир¹³¹ ба водии буъду хирмон, ё дорулбавори чаҳаннам бошад: «Ҳозо мо яътинӣ ал-алим-ул-хабир. Ал-ҳамду лиллоҳ-ил-лази ҳадоно лиҳозо ва мо қуно линахтади лавлои ҳадоно-л-олоху. Таммат+». 1296.+

126 АБ — кӯланч афтода ба

127 АБ — гардонидан

128-129 АБ — аномии навоҳии

130 АБ — лавс

131 АБ — сояи

ва чашм мегардониду каф ба ҳам месуд. Ва наздик буд, ки савдон чунун ба димоғаш сууд кунад.

Асхоб гуфтанд: «Холо, он чӣ аз дурӯғу рост, ки дорӣ, пеш ору баргӯ, ки ба кучо рафта, ё дар хоб чӣ дидаӣ?»

Мизбон боз тугъён карда, хост, ки аз ин миён худро ба кано-ра гирад ва аз кашмакаши ёрон халосӣ³⁴ ёбад. Хар кадом ба доманаш овехтанд ва иброму илҳоқ оварданд, ки «он чӣ гӯӣ, тасдиқ кунем ва муораза [ва мудохала] нанамоем». Ночор шуда, баъзе аз умури аҷиба ва саноеъи ғариба, ки дар Фарангистону Рум ва Рус дар ин наздиқӣ шуюъ ёфта [буд], тақрир дод: аз роҳи оҳанӣ ва киштию аробан оташӣ ва талагироф [барои гирифтани хабарҳо] ва тӯпу туфанги чаидид ва низоми оташхона ва намудани аъҷубҳо дар чарогонӣ шаб ва базмхона ва рафтани сад фарсах роҳ ба бист соат ва бисъёри асокиру номаҳсури тӯпу ғанбура, ки шарҳи ҷузъиёти ин саноеъро дафтарҳо бояд.

Аммо баёни куллиёти он низ ба ҷое барнамеҳурад, зероки анқариб диданӣ аст ва ба ҳама билод шуданӣ. Харифон бар хар муқаддима аз ин тақрир инқоре мекарданд ва эътирозе болиғ меоварданд, ки «ғайр аз асокири давлати мо дар ҷаҳон аскар»³⁵ мебошад, ё мисли адовати ҳарбу таъни мо дар дигар ҷое асбобе омода бувад?! Ғайр*³⁶ аз бастӣ дор санъате*³⁷ ва ҷуз аз даври уғур сӯхбате мофавқ мутасаввир бошад!»

Мизбон [чун аз нақизу радди сухани ёрон очиз буд.] дар³⁷ аксари муқаддимот муҳаррири сутурро ба шаҳодат мекашид, ки агар бовар надоред ва дар шак бошед, аз меҳмон пурсед, ки вай дидааст ва [хуб]³⁸ шунида ва медонад [ва дар аксари ин маорику маҷалис расида ва хуб медонад.]

Ва ман низ дар он чӣ дида будам ва яқин дониста, гувоҳӣ меодам. Маҷлисиён, филҷумла, аз инқор суст мешуданд ва дар тараддуд меафтаданд, ки яхтадил мисли ин чизҳо дар хориҷ вучуде дошта бошад ва вукӯъи ин хабарҳо имкон-ул-ҳаққи умури ғариба, ки дар диёри куффор алҳол ҳодис шуда. Агар касе аз хориҷ он ҷо равад, то муқаррар набинад, дар шак бувад.³⁸ [Ва] аз камоли аҷобат дар вучуди он мутайяқкин набувад.³⁹

Масалан, навбате, ки ба рафокати сафорат ба пойтахти имперотури Русия⁴⁰ иттифоқи вуруд афтод, рӯзе дар авоиلى чиллаи замистон тақлифи сайри ҷаҳорбоғи⁴¹ султони карданд. Рафтам. Роҳ ҳама барф афтода* буд ба кадри се арҷи⁴² [ва] нафас хини хурӯҷу духул дар майдони ком аз ях меафсурд.

[Ва] чун ба ҷаҳорбоғ даромадем, дидем аснофи гулу раёҳи шукуфта ва ашқори [бузурги] муртафеъ гул оварда, обҳои ҷорӣ фаввора ва кӯҳсори [пур аз гулу лола] ба ҳар самте афтода, мур-

34-35 Б — халос менад

36 АБ — аскар

37 Б — даври

38 АБ — бошад

39 Б — нашавад

40 Б — рус

41 Б — боғи

42 Б — оршини

ғоне хушилхон тасбеҳу тақдиси офаридгор мегуфтанд [ва ҳар кадом ба шиёнани худ байзаву чўжа оварда.] Ва болои ин чаҳорбор ба ойина пўшида буд ва ҳавои тобистон [ва баҳор] дар он ҷо маҳфуз буд [ва масоҳаташ тақрибан шонздаҳ таноб меомад. Ва] ман чун борҳо бад-он ҷо расида будам, худдорӣ мекардам, аммо руфақо аз дидани ин авзоъ⁴³ мутаҳайир⁴⁴ буданд [ва] вукӯи хоричи онро бовар намекарданд ва нақши саробу ашён маснӯъ гумон менамуданд.⁴⁵ Ва ҳар баргу⁴⁶ гулеро⁴⁷ ба даст [меомилданд ва] масос мекарданд, ки «оё ин ҳастӣ⁴⁸ бебуд аст, ё чизе аст, ки аз латтаву коғазӣ рангин намудаанд?» — Вокени баргу гул мидиданд. Ман мегуфтам: «Дарахтҳо бад-ин азамат ва раёҳин бад-ин вазоҳату назокат маснӯъ набошад, балки махлуқ аст». Онҳо дар шакку яқин мутараддид буданд, чунки⁴⁹ аввал бор буд, ки дида буданд.⁵⁰ Ва ман худ низ дар дафъан аввал ва сонӣ мутараддид будам ва бо худ мегуфтам: «Яҳтамил, ки найранҷ⁴⁹ ва ё симиё бошад.⁵⁰ Ва чун дар ҳар бор он ашқол биайниҳи аввал маръӣ мешуд, шакк ба яқин мубаддал шуд.⁵¹

Дигар, мизбон ҳикоят кард, ки дар ҳамаи Фарангистон хонаҳо омода кардаанд ва бар он қасон муваккал мебошанд ва онро «фаромӯшхона» мегӯянд. Ва қасе, ки дар он хонаҳо⁵² даршавад, ба «фаромӯшонӣ» мулаққаб мегардад.⁵³ Ва ҳафтае як-ду бор қасон дар он ҷо ҷамъ мешаванд барои духул ва дигар вақт⁵⁴ маъзуи ба даромадан⁵⁵ нестанд. Ва ҳаркӣ хоҳад, ки дар он хона дарвад, ба девоиҳонаи он ҷо қасон ҳастанд, ки ба қиёфати он шахс менигаранд, агар қобилияти⁵⁶ духул дорад.⁵⁷ Бароте ба дасташ мидиҳанд ва диноре меситонанд. Чун дар он хона дарояд, баъд аз ду-се соате бармеояд, вазъу хулқ мутағайир шуда. Лекин ба вачҳи аҳсан, ки баъд аз он дурӯғ намегӯяд ва нифоқ намекунад ва қариму раҳим ва шафиқу ҳалим мешавад. Хосса ба қасоне, ки дар он хона боре даромада бошанд, агарчӣ ғайри дину мазҳаби ӯ бувад, ба ҳамдигар он ҳама исору шафқат доранд, ки агар яке аз дигаре сар хоҳад, дигаре музояқа накунад ва ба зари дигаре он дигар «қайфа яшоу⁺» мутасарриф бошад ва бозхосте дар миён наёяд. Ва аҷабтар⁵⁸ он ки аз ин ҷамоа агар гоҳе ба ҳамдигар нарасида бошанд ва надида, илло ин миқдор ки ҳар кадом дар вақте дар он хона даршудаанд, ҳамин ки ба ҳамдигар бархӯранд, ҳамдигарро бишиносанд, ки ин «фаромӯшонӣ» аст. Ба ҳамдигар чун ёру бародар уфтанд ва сўҳбат доранд ба навъе,

43-44 АБ — саноъ ақл ба бод дода мутуҳайир гашта

45 Б — мекарданд

46-47 Б — баргро

48 АБ — ҳайате

49-50 АБ — маснӯи бошад ба тариқи найранҷ ва симиё

51 АБ — меташт

52 Б — чоҳо

53 АБ — мешавад

54 АБ — аяқот

55 АБ — духул

56 Б — қобили

57 Б — бошад

58 Б — аҷабтарин

хикам ва масолах, ки дар шаҳр аст, вокиф нестанд, [маазолика] эшонро доно мегӯем ва ба илм меситоём.

Ва дигар он ки ҳар замиро ҳосияте аст ва аҳolini онро қобилияте. Ва ҳикмати ҳукамон он бар тибқи мизочу ҳавон* он макон хоҳад буд ба андозаи масолаҳати халқ.

Ва ҳакими туркро лозим нест, ки татаббӯи ҳикмати Ҳинд ё Фаранг намояд, ё билъақс сувари илмия ба андозаи ҳикмату масолаҳати халқ «марратан баъда ухро⁷¹» аз олами мисол нузул кунанд ва дар миръоти зеҳни софии ҳаким баъд аз тавачҷӯх муртасам гардад: кай ва кучо моро ҳараче афтод, ки барои тадоруки он тараддуду тавачҷӯх оварда бошем ва илми он ба мо ҳосил нашуда? Масалан, заминне, ки мо⁷² дорем, ҳеҷ вақт дар он роҳи оҳан ва аробан оташӣ барнамеҳӯрад, зероки заминни мо маҳдуд аст ва муҳоташи маълум. Агар хоҳем, дар муддати андак ба асбу уштур онро давр хоҳем кард. Ва кори мо муфзӣ ба ҳараче нест, балки эҷоди роҳи оҳан ба мо ҳарач аст. Чунки заминни мо васати маъмура аст, касрати анхору ашҷор ва бисъёрии тилолу кӯҳсор монев аст. Бояд ки барои обод кардани роҳе заминни мазорен бисъёро хароб гардонем.

Ва дигар, баҳр надорем, то⁷¹ дар он киштии оташӣ бақор ояд.⁷² Ва он ҷӣ назди мост, наҳрҳо аст, ки мумкин аст, ки⁷³ бар он ҷиср бандем, нидалҳочат заврақҳои қафида ва киштиҳои даридан мо киҶоя мекунад.

Пас, донишварони мо ҷӣ гуна ба осонӣ ва тасҳили амри муруру убуру кӯшанд ва кучо барои масолаҳати он тавачҷӯх ва саъй мабзул намоянд,⁷³ ба хилофи Руму Фаранг ва Рус, ки бастати мамолики ва вусъати баҳр ва бисъёрии ҷидолу пархош ва лашкаркашию дурин макосид ва харобии дашт аҳolini эшонро ба тавачҷӯх андохт, то суvari ин сипоот аз макмани бутун ба мансабан зухур анҷомид. «Назаран ило хозо⁷⁴», фазли онҳо бар мо лозим намеояд ба ҳеҷ боб. Ҷоят он ки онҳо тараддуду талаб намуданд, ёфтанд ва мо накардем [ва] нарасидем. Ва ҳар қадам дар талабу адами талаб маъзурем. Басти мулк низ мавқуфи талабу тараддуд аст ва он ҳам амре ихтиёрий аст:

[Б а й т]

Нуксон зи қобил аст, вагарна алақдавом
Файзи қароматаш хама касро баробар аст.

Ва ҳамчунин дар санои ҷадида ҳол ҳамин аст, ки фарангиён дар ҳеҷ ҷоя аз талаб мавқуф нашуданд, ҷӣ ғарази ободии душвё доранд. Ва қиблаи томи эшон ғафлати тамом аст. Балки ғараз аз вучуди эшон низ обод доштани ҷаҳон аст ва зоҳир сохтани ҳақоқиқ олами* аҷсоми касифа, [то кӯрбасиратон нагӯянд, ки «ин хоки сиёҳ барои ҷӣ офарида шуд?» Ва бидонанд, ки ин

71 АБ — ки

72 Б — барем

73 АБ — доранд

тўда габро хокистарест шўъла дар бағалу сангмайдаи зартоб дар канор ва чиркин садафе дурри галтон дар камар. Аз ин чихат ҳукамон Юнон дар зоҳири ин хок чоман сиёҳ иктифо намуданд ва тавағғул дар маонӣ ва хавосси он оварда, ҳамаи хавосси муддаъӣ дар оиро ба имтихону изҳор расониданд. Ва гавҳари ҳама ашқору асмор ва [аҳқору] азҳор ва натиҷан ҳамаи уюну бихорро дар кайди забту сабт кашиданд ва осори эшонро дар шишаҳо гирифтанд. Масалан, мо барои исҳоли баъзе ихлот даҳ мисқол хасу хошқоч таҷарруф кунем, эшон ба як катра оварданд. Боз бад-ниҳо иктифоъ нанамуда] аз* — ин чихат* гуфтанд: «Чаро одамии мемрад ва ҳикмате бояд, ки намирад?! Ва чаро дар ҳаво рафтани одамии муяссар нест, санъате бояд, ки биравад?! Филвокеъ, ба саъю тараддуд рӯҳ дар [баъзе] аҷсод [аз мургон] оварданд⁷⁴ ва то шаст фарсах роҳ [ба асбоб] дар ҳаво рафтанд. Ва ба расад болон куран Моҳ ва Муштарӣ ва Зухал кӯҳу мағора ва чашма ва ҳайвонот исбот кардаанд. Ва боз тараддуд доранд, ки ба болон кавокиби сайёр бароянд. Ва [билҷумла] ба иҷтиҳод рамузи барру⁷⁵ баҳрро⁷⁶ бишикофтанд ва имтиҳон карданду ба амал оварданд. [Ва астори асрори афлок ва анҷумро, камоҳӣ, ёфтанд.] Масалан, кимӣ, ки дар миёни мо ҳамчу Анко номе дорад ва он ки дар баҳри он⁷⁷ фуру равад, хушк берун меояд. Эшон⁷⁸ дўкқонҳо рост карда, монанди яҳудии нилгар, ки калова аз хум [сурху зарду] қабуд берун орад. Мису⁷⁹ оҳан ва он чи хоҳанд,⁸⁰ дар хумҳо фуру барад [ва] фаровон физзан холис ва заҳаби аҳмар берун оранд, ки ҳосили якрӯзан он маҳсули яксолаи кон бувад. Охир, номурдани одамии амри мумкин-ул-вукӯъ аст. Ва боло рафтаи дар ҳаво ба фарзи тартиби асбоб мумтанеъ не, ҳеҷ ҷои уҷобат надорад. Ва аҷаб он ки оқил бад-он ба таъҷуб орад, балки аҷаб он бувад, ки ҳақим бояд ки маҷмӯи модда ва ҳаёлон олами ул-вӣ ва суфлиро кашф кунад ва ҳақиқати оиро дарёёбад, ки ниҳо барои чӣ махлук шудаанд⁸¹ ва чихати чӣ*? Ва асли оиро⁸² биталабад, ки обҳо аз қадом баҳр аст ва ин гулҳо аз қадом гулзор? Ва чӯён ӯ шавад ва маҳв дар асл гардад. Ва илло суварии улуми ғариба ва моҳияти фӯнуни аҷиба ҳарчӣ азалаи ва абадан дар сафҳан қониот муртасиму манкуш шавад ва дар либоси вучуд дарояд ва ҳарчӣ дар ақли уқало даромадааст ва дармеояд, маводди он аз лавҳи маҳфуз доимо дар ойинаи олами мисол муртасим аст, «мавҷудан қона ав маъдуман⁺» ва шабаҳи он дар олами маҳсуз назди тавачҷӯх мутаваҷҷеҳи «ло-зол⁺» дар ойинаи ҳаёл мунъакис мегардад [ва] назди сарфи асбоб аз қувва ба феъл меояд. [Ва] бодию⁸³ шаҳрӣ, уммию зақӣ дар аҳзу иктисоби он муҳ-

74 АБ — дароварданд

75-76 АБ — баҳру бар (р)

77 АБ — ӯ

78 АБ — эшонҳо

79-80 АБ — эшон низ он чи хоҳанд аз мису оҳан

81 АБ — гаштаанд

82 АБ — эшонро

83 Б — рустой ва

торанд, махсуси баъз ва дуни баъз нест. Олами мисол барзахест миёни⁸⁴ олами гайб ва шаҳодат, ки рӯе ба олами мучаррад дорад ва рӯе ба олами мукайяд. Вазъи он маҳз аз раъфати омми чаҳондори таоло ва такаддус аст, ки ҳар касе истеъдоди он надорад, ки аҳзи илм аз лавҳи маҳфуз кунад. Истеъдоди аҳз баъд аз иттисоф ба сифати таҷарруд ҳосил мешавад, ки дар ин мартаба шахс мӯхтоҷ ба илм нест, [балки ў айни илм аст] ва ҳақиқати ашъе дар ин вақт⁸⁵ назди ў маълум аст. Ва ў гарқан дарёи ваҳдат бувад ва мабхут аз нашъаи бодаи айният. Ва аммо мукайядони салосили таркибро бевосита миръоте қариб, ки наздик бувад ва олами мукайяд, ифодаву истифодаи илм мутааззир бувад, чи бе илму дониш олами аҷсом сурати ободӣ нағирад.

Фалочарам, ойина пеши олами мучаррад ниҳоданд ва суварҳои улуму фарҳанг дар он рехтанд ба сабаби муқобалаи лавҳи илми азали, то ҳар касе ҳарчӣ хоҳад, аз он аҳсу иктисоб наояд ва ба масрафи иморати чаҳон ба қор барад. Ва он чи мустафидони файласуф аз он ҷо аҳз қунаиду ба амал оранд, аз аъҷаб-ул-аҷоибӣ ин ойина зарае ба нуқсон наарафта бошад. Боз ҳамчунин бар аинвои мамлӯв бувад, ва ҳамчунин то киёми растаҳез ончӣ аз умурӣ аҷиба ба изҳор расад, боз аҷибтар аз он дар ин миръот муртасиму манқӯш бувад. [Васубҳона-л-лазӣ куллау уқули-л-уқолои фӣ камоли илмиҳи.]

Ҳукамон исломӣ диданд, ки бадоеъ ва саноеъи олами аносир чун нақше бар об аст ва саробе бе об ва шуунотъ аз олами мисол, ки партаве аз лавҳи илм бар он задааст ва дастӣ ихотан ҳеҷ аҳаде ба хифза забт ва аҳзи он қодир нест ва ба ҳеҷ мартаба ба мунтаҳон он расидан мутасаввир не. Ва ҳок аз бом фуруд овардану ба сахни хона андудан, равиши хирадмандонае на.

Фалочарам, чашм аз ҳарчӣ зерӣ арш аст, пӯшиданд ва ҷӯён асли асл шуданд, то тугрон «ва ман юъто ал-хикмата фа қад ўтия хайран қасиран⁺». Маншури маносиби давлат ва иқболашон омад.⁸⁶

Ин қори давлат аст, нигар, то қиро расад.

[Ва] аммо доноёни Юнон аз ҷихати нуқсонӣ фитрат ва галабаи шақоват ба шикофтани ҳақонки ранғубу гирифтот монданд. Ва ба андешан «ин ҷаро шуд ва аз ин ҷӣ зояд ва аз он ҷӣ ояд?» — умри гиромӣ ба бод доданд [ва] абас қорест, ки қарданд ва боз миңбаъд меқунанд: «Ва ман юзаллилуҳу фа ло ходӣ лаҳу⁺».

Ва нек монанда бувад ҳоли эшон ба гуломе, ки назди итоби⁸⁷ мавло меғуфт: «Эй мирзо, бигузот маро, ки фикре дорам». Хоча дар арзи роҳ, бинобар дояи истироҳат, ё гузориши шугле мар гуломро таҳдид қард, ки «бедор бош ва муҳофазати сутур [ба воҷибе] қун, ки шаб бегоҳ аст ва ҳаромӣ дар раҳ мабод, ки даст ёбаду асбат бибарад ва⁸⁸ ниёда монӣ ва [ҷулу ҷихоз ба гарда-

⁸⁴ АБ — байни

⁸⁵ АБ — ҳол

⁸⁶ Б — ояд

⁸⁷ АБ — хитоби

⁸⁸ АБ — ки

нат бор шавад, ки] ҳалок шавӣ». Ғулом аз пинди мавло мута-
наббех нагашта, инон ба дасти гафлат дод. Алаассабоҳ, ки бар-
чафт,⁸⁹ сутурро дар охур надид, дид, ки чулу ҷихози асб монда*
{ва аҳмолу аскол истода} ва асб рафта. Хар тараф давид, мат-
лаб ба даст нарасид, мутахайбир [шуда] ва дар фикр афтада буд,
ки хоҷа омад. Дид, ки ғулом ҷихози асб пеш ниҳода {ва} сар ба
кифт додааст.⁹⁰ Бонг барзад, ки «Хон, сутур чи кардӣ?» Саро-
сема сар бардошту гуфт: «Эй хоҷа, амон бимон маро, ки фикре ме-
андозам⁹¹. — Гуфт: «Эй бадбахт, чӣ фикр меандозӣ?»⁹² —
Гуфт: «Дар тахайюрам, ки неши хорро дар биёбон кӣ тез меку-
над? — Гуфт: «Туро кӣ фармуд,⁹³ ки ба коре беҳуда фикр ку-
нӣ⁹⁴ ва сутурро ба зиён диҳӣ?! Талхин захри мор, тезин неши хор
дар ўҳдан тарбияти раббуниавъ аст».

— Гуфт: «Эй хоҷа, пас писк дар рӯдан ғўспанд кӣ метобад,
ба шакли воҳид ва вазни яксон?» — Гуфт: {Эй аблах,} куввати
доғна ба харорати гаризӣ он сурат эҳдос мекунад! [Онгоҳ муш-
те дигар бар фарқаш ниҳоду гуфт:] «Эй аблах,⁹⁵ ни маҳалл чӣ
ҷои суолу ҷавоб аст, чӣ навъ гафлат рӯй додат, ки аз боз шуда-
ни сутур беҳабар мондӣ?! [Акнун чулу ҷихози сутур ба гардани
ту бор кунаму дар пеш андозам. Ғулом] мегуфт: [Як бори дигар]
амон бимон, ки фикре дигар* дорам». — Гуфт: «Он чӣ фикр аст?»
— Гуфт: «Тухм дар мақъади мокиён [ва соири мурғон] кӣ мебан-
дад?» Тоziёна бар сари ғулом ниҳод, ки «Эй* харомзода*, ман
аз ту чӣ⁹⁷ суол мекунам,⁹⁸ ту⁹⁹ дар ҷавоби¹⁰⁰ ман саволи¹⁰¹ бе-
маъний меори! То¹⁰² он ки чулу асбоби сутур бар гардани ғулом
бор шуда, пиёда монд.¹⁰³

Фикру тааммуки фарашиён дар шикофтани рамзи ҷавохири
баррино бахри ҳамон ҳукми тафаккури ғуломи подон^{103a} дорад,
ки ба сахати мавло гирифтор омад ва гаронбор шуд ба воситаи
мусоҳала дар фармони мавло.

Ҳамчунин инсоиро ба дунё оварданд, ки касби илму маъ-
рифат кунад ва ба ибодати офаринандаи хеш шугл¹⁰⁴ гирад¹⁰⁵,
то ба вай ручуъ¹⁰⁶ кунад ва ҳама ашён маҳсусаро барои асоси
маоши ў ниҳоданд. Масалан, хона доданд барои дафъи барру

89 АБ — сар аз ҳоб бардошт

90 Б — дода

91 АБ — дорам

92 АБ — мекунӣ

93-94 АБ — Хоҷа лағаде бар қафоиш зад,

95 АБ — андозӣ

96 АБ — харомзода

97-98 АБ — сари асб мепурсам, ту аз кӯи мокиён ҷавоб медиҳӣ

99 АБ — Ва

100 АБ — саволи

101 АБ — ҷавоби

102-103 АБ — Онгоҳ аҳмолу аскол дар гардани ғулом ниҳод ва дар роҳ
андошт

103a Б — подоиро

104-105 АБ — пардозад

106 АБ — болағашт

харр ва палос¹⁰⁷ барои ништастан, чома барои пӯшидан¹⁰⁸ ва зан барои наслу истинос ва таому шароб барои хӯрдан,¹⁰⁹ Онгоҳ ба хидмати мавло қиём кардан¹¹⁰ нодон касе¹¹¹ бувад, ки кори хеш бигузораду фикр кунад дар ин ки «ин хона аз чӣ бино шуд ва ин палос аз кучо¹¹² бофтанд ва ин чома чи гуна рестанд ва ин зан чи гуна махлуқ шуд ва ин таом аз¹¹³ кучо оварданд.¹¹⁴ Ва боз хосияти зиёда дар инҳо хаст, ё нест?» Мизбон гуфт: «Он чи дар рақоқати раъи ҳуқомои Юнон ва матонати ақидан уламои аҳли имон¹¹⁵ тамҳид намудӣ, мусаллам аст ва тавҷеҳе бо садоду мустаҳкам. Боре дар ҳикмати вазъи «фаромӯшхона» чӣ андешидаӣ?»

— Гуфтам: «Ихтирон ин санъат бе асле набудааст ва [аз]* ин чинс амри аҷиба дар қисас мастур аст. Чунон ки дар «Хамса»-и⁺ Низомӣ⁺ ҳикояте оварда,¹¹⁶ [ки] марде сиёҳпӯш ба шаҳре расид*⁻ ва* ба хонаи шахсе меҳмон шуд. Мизбон аз сабабу¹¹⁷ кайфияти сиёҳпӯш¹¹⁸ суол кард.¹¹⁹ — Гуфт: «Дар ақсои Фаранг шаҳре аст, ки онро «шаҳри сиёҳпӯшон» гӯянд, ҳаркӣ он ҷо равад, сияҳпӯш шавад.¹²⁰ Ин мард ба савдои молихӯлиё бад-он шаҳр баъд¹²¹ аз муддате расида [ва бо шахсе дӯсти оварда, аз кайфияти сияҳпӯшони халқи он ҷо суол кард. — «Гуфт: «Дар ин шаҳр манораест ва сабаде аз он муаллақ. Ҳаркӣ дар он нишинад, болои манора барояд. Баъд аз фурсате фуруд ояд, сиёҳпӯш шуда бошад. Ин марди савдой ҳам] ба ионати дӯсте¹²² дар сабаде¹²³ нишаст [ва] ба болои манора рафт, аз он ҷо ўро¹²⁴ уқобе¹²⁵ даррабуд ва ба шаҳре пур аз аҷоиб расонид. Баъд аз чанд гоҳе ба иллоте¹²⁶ боз худро бар сари манора дид, ба зер оварданд, вай ҳам ба либоси сиёҳ даромад.¹²⁷ [Ва он фурсатҳо, ки дар он шаҳри аҷиб буд, дар ин ҷо ба соате тамом шуда буд.]

Ва ин ҳикоят агарчӣ дар¹²⁸ сурати афсона оварда, лекин¹²⁹ мумтанени сирфа¹³⁰ нест ва вукӯъаш дар хорич мумкин аст, боре аз асле ҳолӣ нест. Фарангиён чун дар таҳқиқи ин навъ умури аҷиба ҳавзе доранд, яхтамил, ки дар ҳақиқати он қисса ва ҳақиқати¹³¹ он иҷтиҳод ба камол баъл намуда, мисли он шаҳре, ё

107-108 АБ — палосу либос барои пӯшидану ништастан

109 АБ — қавом бадан

110 АБ — намудан

111 АБ — баъда

112 АБ — чӣ

113-114 АБ — чигуна пухтаву

115 Б — ашон

116 А — овардааст; Б — оварда шудааст

117-118 АБ — сабаби сиёҳпӯшию кайфияти ҳолат.

119 АБ — намуд

120 Б — мешавад

121 АБ — пас

122-123 АБ — он шахс дар он сабад

124-125 АБ — уқобе ўро

126 АБ — сабабе

127 АБ — даромада

128-129 АБ — афсонаҷӣ дорад, валекин

130 АБ — сирф

131 АБ — ҳақиқати

иморате ихтироъ карда бошанд ва дар он аъҷубаҳо чамъ на-
муда, ки ақли назир аз ихотан [он] очиз оид.

Масалан, вақте ки муҳаррири сунур ба ҷаҳорбоғи замишто-
нии импиратур рафтаи, баъд аз хуруҷ хостам, ки тасвири [он
дар сафҳан расм] кунам, [патавонистам], локин¹²² ақли ман аз
забти он¹²³ аз бисёрни уҷобат мутахайр шуда буд,¹²⁴ ҷи вақти
духуа дар зеҳи забти худуду ҷихоти он мекардам, аз бисёрни ҷа-
манҳо ва хиёбонҳои дарун ба дарун қуввати хофизаам лол шуда,
баъд аз хуруҷ¹²⁵ ҳеч ҷиз ба хотирам¹²⁶ нарасид, влло нақле аз
ғайри тартиб. Ва чунон ки Фалотун* [саркардан юнониён буд ва]
дар тадбири хифзи ҳаёт кӯшишҳо намуд, локин ба камол нара-
сонид¹²⁷ [ва аз имтиҳон солим берун наёвард.] Инҳо дар он ка-
зия иҷтиҳоди балиғ оварда, он тадбирро ба камол ёфтанд, лекин
аз пешгоҳи давлат ба иҷрою имзон он маъмур нашуданд. Ӯ мум-
кин аст, ки фарангиён дар масали он хона асбобе ва олоте тай-
ёр карда бошанд, ки бад-он олами мисол мушоҳада шавад. Мис-
ли ойинаҳо ва булурҳо, [ки дар он аз олами мисол ашқоли аҷиб
аз сувари улуму фунун ва ахволи гузаштаву оғнда манкуш бо-
шад.] Чунон ки [эшон] аз¹²⁸ Бухоро, масалан, Самарқандро¹²⁹ ба
ҷамъи иморатихи ва ашхосихи [ба асбобу оолт] дубинанд, [ё
бнайнихи мутобики хориҷ хабар диҳанд.]

Ӯ шаробе дар он ҷо таъбия карда,¹³⁰ ки ҷун дохилшаванда
бихӯрад, кашфи маъкулот намояд. Чунон ки ҷуғиёи мании инсон
фуру¹³¹ баранду фол гӯянд,¹³² Ва амсоли даръёфти ин ҳикматҳо
аз фарангиён ҳеч ғаробат надорад, зероки онҳо дар он ҷи шеби
фалаки Қамар аст, — аз ҷавоҳири арзи ва обию ҳавой ва оташӣ
— дар ҳама истилою тасаллут ёфтаанд ва ба амалу имтиҳон*
ва таҷриба кашиданд.

Ва мумкин аст, ки роҳи кашф ба ду тариқ бошад: яке шугла
ба риёзат, дигар тамассук ба асбоби ислониён.¹³³ Диданд, ки
агар умр сарф ба асбоб куянд, аз талаб бозмеоманд. Ва бу-
вад, ки умр бад-он мусоада накунад ва худ ҳамчунон ноқис
бошанд, зероки истеъдод шартӣ увлоҷ дар хусули камол, ки агар
ойина пеши ойина дорӣ, яке ҳазор бувад ва софӣ бошад. Ва агар
оҳан пеши ойина бувад, як тараф зулмонӣ бувад ва яке беш зоҳир
нашавад. Пас, тариқи риёзат ақмалу ақраб бувад аз тариқи ас-
боб. Фалочарам, риёзату мучоҳада ихтиёр карданд ва ба тариқи
асбобу васонт тавассул намуданд.

Ва юнониён тақаррубу тавассул ба асбоб оварданд ва ин ас-
боб он ҷи хост,¹³⁴ ўро низ ҳозир карданд¹³⁵ ва ў он ҷи хост, ўро

122 АБ — ҷуғиё

123-124 АБ — сурати он очиз шуд аз бисёрни уҷобат

125 АБ — баромадан

126 АБ — хотир

127 АБ — наёфт

128-129 АБ — масалан, аз Бухоро Самарқандро

130 АБ — намуда бошанд

131-132 АБ — бигӯшанд ва аз мағибот хабар диҳанд.

133 АБ — дуқамон ислон

134 Б — мехост

135 Б — оварданд; А — намуданд

низ чамъ намуданд.¹⁴⁶ Ва бaсе умрҳои обову аҷлод дар сари кори хикмате ба сар рафт, натиҷа баъд аз қарихо ба дастӣ дигарӣ ба зухур омад. [Ва] чун куфр монен кашфи маъкулот намешавад ва кашфи муртозони Хунуд то арш дар китобҳо навиштаанд ва ахбор аз ғайб ва намудани умури ғариба ба воситаи чинне, агар худ хоҳад, мумкин аст, — пас, дидани олами мисол ба асбоб ва кашфи арвохи суфлия низ мумкин бошад.

Аммо вачҳи китмони сирри «фаромӯшонӣ», ё «сияхлӯш» он* аст, ки* баъд аз духул дар чунии мавозеъ, агар чизе аз умури ғайбӣ мушкашиф шавад, ақл аз таъбири он ба иборат очиз ояд. Ва агар тамошон уъдуба бисъёр кунад, қуввати хофиза аз забти [он] отил шавад. Ва агар ба иборате адо кунад, дар эътирозоти муътариз дармонад, чуқи умури кашфия диданӣ аст, на гуфтани аз ҷиҳати зайқии иборат, зероки маъкул ба махсус ҳеч шабоҳат надорад. Ва он ҷӣ аз он ба иборат дарояд ҳам, ба қадри фаҳми мустамеъ бошад. Фалочарам, касе, ки мучовири ин шӯъбада шуда, сукутро аз ҳарҷӣ осонтар бинад.

Ва дигар он ки дар истиқшофи рамзи ин умур суфаҳо ва заифаклон бештар тавачҷӯҳ оранд, зероки қонди ақл дар ҷое, ки мазанин хатаре бувад, монев аз ҷуръат мешавад ва ваҳм ғолиб меояд, то дар коре, ки эҳтимоли макрӯхе дорад, иқдом наванояд. Ва онро, ки ақл ноқис бувад, ваҳм камтар бошад. Фалочарам, худро бемухобо дар маҳалик андозад. Пас, касе, ки ноқисақл бувад, умури ғайбӣю ақлиро ҷӣ навъ таъбир медиҳад? Пас, лобуд сукутро бар қавл тарҷеҳ ниҳад, балки аксаре мардум аз таъбири ҳақиқати умури хоричӣ низ очиз оянд.

Масалан, шахс аз дидани ҷамоли ҳубон, ё тамошон сабзаву раёҳии, ё самон нағма мутаассир шавад ва кайфияте, ки дар зехни ӯ ҳодисе шавад, ба иборат натавонад овард. Чунончӣ,¹⁴⁷ нағма то вақте ки мутрибу муганӣ дар миён аст ва захма бар тор мезанад ва ҷубею нохуне ва сие манзур бошад, ҳеч таъсире надорад ва ҷуз [он ки]* овози «даранг-дарангу гингу гинг» [диҳад] ҳосиле дар гӯш набошад. Таъсир он аст, ки ин ҳама аз зехни сомеъ пӯшида шавад [ва] ҳаюлон нағман нафис чун ҷадвали сим, ё шири сафеди барроқ аз олами мисол нозил мешавад ва чун шуон пайзан Офтоб аз равзанин мобайни нохуне латиф ва торе равшан мунтаҳӣ мешавад ва нолаи ҳазин аз дур, [бе ҷиҳат], аз ҳама сӯ масмӯъ мегардад. [Ва] гоҳе шабаҳ зоҳир мешавад, ки дар ин ҷо касе ҳаст, ки нохуне меҷубонад, аммо муганӣ малҳуз не, лекин ҷубонандан дигар дар фавқ мушаххас гардад, ки гӯё рӯҳи Зӯҳра бошад. Ҳамин таъсир дар бисъёре замонри рақикан нафиса ҳосил мешавад, лекин таъбиру тақрир натавонад қард, магар он ки қалам ҳам аз ин ҷинс дар даст дорад ва таҳриқи Аторудро дар ангиштон¹⁴⁸ ташхис мекунад. «Ланиъма мо-кила:»

¹⁴⁶ АБ — оварданд

¹⁴⁷ АБ — чунон ки

¹⁴⁸ АБ — ангишти худ

Ту кардӣ, ман мурассаъкор гаштам,
Ту гуфтӣ, ман гуҳаргуфтор гаштам.

Ва аммо таъбири хулқ ба вачҳи хуси далел бувад, ки ҳоли ашхоси гузаштагонро ва ҳозиронро аз соlexу тоlex муояна бинад, ки некӯкорон мубошири нозу наинанд, бадкирдорон гирифтори азоби алим, аз он мутанаббеҳ шавад ва бад-он ҳол эътиқоди самимӣ орад.¹⁴⁹ Фалобудд раҳмату шафқати абнон чинсро пеша гирад.

Аммо сухан дар ин ки дар ин ҳикмат мановен мулкно давлатӣ ҳаст ё на? Назар ба зоҳир халали мулкӣ мазнун аст, чи агар ҳаман мардум «фаромӯшонӣ» бошанд, низоми мулкӣ муҳталал гардад ва касе ба коре киём накунад ва ҳаман умур муаттал монад ва ҷаҳон хароб шавад. Дар ин машраб ҳар касе аз ҳама кор мустағнӣ аст ва ба чизе мӯхтоҷ нест ва ба фарзи эҳтиёҷ бародарони¹⁵⁰ ӯ¹⁵¹ гузориш диҳанд.

Пас, бояд ки шуюи ин шӯъбадаро манъ фармоянд. Ва чуи манъ нафармудаанд, яхтамил, ки мулоҳаза¹⁵² ин¹⁵³ бувад, ки агар ин санъат ништиҳор ёбад, халқро рафоҳияти кулӣ бувад: — шохон¹⁵⁴ аз тараддуи ҷаҳонگیرӣ, фақирон аз касби¹⁵⁵ нон¹⁵⁶ фориг мешаванд. Ва ҳама аз [тараддуи] ҷўбтарошӣ¹⁵⁷ ва киштисозӣ ва тўпрезию лашкаркашӣ¹⁵⁸ озода мегарданд, магар ба кадри зарур. Ва азбаски зару ҷавохир [ҳама] ба рӯи замин омадааст, ҳеҷ эҳтиёҷ ба қандани қон нест¹⁵⁹ [ва аз барои касби маош касе мӯхтоҷи қушодани дўкқон набувад], илло¹⁶⁰ дарьёфти¹⁶¹ нон ва он ба андак гоила таҳсилшаванда аст.

Ва дар ин маслак назди подшоҳу гадо мулку мол манзур набувад, илло таовуну талаттуф. Ва [ҳеҷ] миллате бо миллати дигар ва давлате бо давлати дигар ба ҳамдигар музоҳим ва муҳосим набошанд, магар ба тариқи улфату мувофақат. Ва ҳарчӣ касбу ҷамъ қунанд, ба муованати ҳамдигар қунанд ва боз ба дигар исор намоянд. Бинобар ин ништиҳори ин ҳикмат лобуддӣ бувад, то мардум бад-ин восита кашфи маъқулот намуда, бар бесуботини ҷаҳон ва беҳирадини худ иттилоъ ёфта, ду-се рўзе дар зиндагии мустаор ба осониш бигузаронанд ва аз тараддуи нолоиқ бозистанд ва ба ҳамдигар мушфику меҳрубон бошанд ва кадри ҳамдигар¹⁶² бидонанд. Ва мисли ин навбате фарангиён дар рўзнома набишанд, ки «ҷаҳон, ки мақарри арқону маволид аст, ҷаҳонофарин ба одаму зуррияти ӯ маҷҷонаи бахшид, ки дар он маншат оваранд ва ба тасвия ба ҳамдигар бахш қунанд ва ҳама

149 АБ — оварад

150-151 АБ — бародаронаш

152-153 АБ — ин малхуз

154 АБ — амирон

155-156 АБ — ранҷи заминگیرӣ

157-158 АБ — лашкаркашию тўбрезӣ ва киштисозю ҷўбтарошӣ.

159 АБ — набошад

160-161 АБ — магар ба таҳсил

162 АБ — ҳамдигарро

алассаво [аз он] мутаматтеъ бошанд. Баъд аз Абулбашар⁺ авлоди ӯ ба ирсият [хар кадом] заминеро барои сукунат ихтиёр карданд, ба тариқи таодул ва мусоҳамат аз он мунтафеъ буданд. [Ва] баъд аз мурури аъвом авлоди Одам, ба мофи-л-яд қаноат нанамуда, ба тасаллуту галаба бар замини ҳамдигар тадохул намуданд ва ба гасбу зур мулк аз ҳамдигар биситониданд. Дар асл Рум аз фалон ва Хито аз фалон ва Туркистон аз фалон буд, ки фалону фалону^{***} фалон молику соҳиб шуданд».

Шарти низому муктазон ади он аст, ки ҳар касе ба замини худ қаноат кунад ва пурзӯр замини камзӯрро радд¹⁶³⁻¹⁶⁴ кунад. Агар касе аз ин маъни сар боз занад,¹⁶⁵ дар миллат футуввату [мазҳаби] муруват фарз аст, ки зӯрон ба иттифок бар сари ӯ зур оваранд ва ҳаққи заиф аз қави ситонида бидиҳанд, зероки ҳама⁺ дар мероси падар¹⁶⁶ баробаранд, то расми хуирезишу¹⁶⁷ чи-дол аз миён¹⁶⁸ бардошта шавад ва муҳосамаю¹⁶⁹ пархош [дар] мобайни шохон намонад, то ҳамаи халқ ба осудагӣ ба сар баранд, ки:

«Дуниё наярзад он ки парешон кунӣ диле».

Дар ҷавоби ин масъала баъзе давлатҳо извинтаанд, ки «вукӯи ин воқеа боз муфзӣ ба ҳарачи азим аст,¹⁷⁰ ки ҳеч касе ба осонӣ аз сари мулку мол барнаҳезад ва аз дил ба тарки мофи-л-яд нагӯяд. Ва аз барои қарори ин назм дарёёҳои хуш мавҷзан шавад, боз маълум нест, ки ин сурат ба вукӯъ меояд, ё на?»¹⁷¹ Аз ин ҷихат ин бозхост як дараҷа мавкуф шуд. Агар дар ин қазия нек ингарӣ, муайяди вазъи «фаромушхона» аст. Ва аз қасрати аҷоиб ва вуфури ғароиб, ки «фи-замонино⁺» дар арсаи олами қави воқеъ шуда, аз он ҷӣ дида шуду шунида, дар ҳеч замон дар таврихи олам нишон намедиданд. Ва агар ҳамаи онро ҷамъоварӣ карда шавад, ҳама дафтарҳо, ки дар аҷоиботи олам навиштаанд, мансух хоҳад шуд. Ин нест магар нишони қурби соат?

Масалан, ҳақими қомил дар эҳдоси ҳикмате ва ибдоъи фикрате, ки пешниҳоди замир дорад, ҳама натиҷа лавоҳик ва осори онро манзур медорад. Ин санъат баъд аз вукӯъ дар ин муддат ин миқдор натиҷа медиҳад. Чуни он натиҷа қаноҳӣ зоҳир шавад, он санъат мустадрак афтад ва ҳочат ба имтиҳону тақрори амали он набошад. Чуни офаридагори субхонаху ба ҳикмати болиға ва қудрати боҳира барои ҳубби изҳор осону замин халқ қард, си-пехрро даварон дод ва қавоқибро саярон, то инсон¹⁷² овард¹⁷³ ва ба воситаи ӯ қуфру имонро муҳаммар қард, то ба имон кашфи олами малакут кунад ва ба қуфр ҳақиқати олами малакро аён на-

163-164 Б — бикунад

165 Б — ниҳад

166 АБ — падар ҳама

167 АБ — хуирезию

168 АБ — миёна

169 АБ — муқоқашаю

170 АБ — мешавад

171 Б — не

172-173 АБ — инсонро биёвард

мояд. Ва кашфи ин ду олам бе куфри сирфу имони мутлак сурат набандад. Хақиқати олами малакут ба шарияти ҳаққаи анбиё алайҳимуссалом, хосса миллати Ханифаи мухаммади⁺ салаллоҳу алайҳи ва саллам ба маърази изҳор ва тибъён расид, ки мадори он бар имон аст чун савти эҳтисоби шореъ қабл аз замони хатмӣ-паноҳ салалллоҳ алайҳи ва саллам. Яке баъд аз дигаре мутаоқиб ва мутаволӣ буд ва малакутиён ғолиб буданд, қори малакиён ба таъвиқ афтода, аз таколифи шокқаи имонӣ ба кунчи ихтифо ва инзиво мутаворӣ буданд ва ҳамаи химмат сарфи муораза ва мучодала намуда, фурсати пардохт ба шикофтани дақоқи олами малак, намеёфтанд, балки дар он вақт ҳама саъю чиход дар болои миллату давлат буд ва ҳамаи андешаҳо дар ҳифзу забти он мабул ва баъд аз он ки давраи эҳтисоб хатм шуд ба муфоди «ал-явму акмалту лакум динкум» ва насси «қад табайяна-ар-рушду мин-ал-ғайн⁺».

Ва киштии шарияти ғарро дар муҳити аъзамат ва истило қарор гирифт ва садои мунодӣ аз аршаи он то ба гӯши саканаи малои аъло расид, ки «ман тамассака би ҳозиҳи-с-сафинати фақад начо ва ман тарака фақад ҳалака ва ғарақа⁺». Балки ҳикмат дар ин ихтитом ҳам изҳори рамузи олами малак буд.

Фалочарам, ба сабаби мусоҳала аҳли ислом дар чиходу ғазва, [ки ғайри худро намедиданд, кам-кам душманони дин қувват гирифта, эшонро забун сохтанд.]” Ва қабули мубодала ва муфоваза аҳли малакро ривоқ афтод ва малакутиёнро ба зар суҳра намуда, бар ҳама мусаллат шуданд ва ба шикофтани дақоқи олами унсур аз Моҳ то моҳӣ даст ёфтанд ва изҳор карданд. Ва расидан бад-ин матлаб ва ба ғаври он рафтан бе куфри сирф имкон надорад ва вошиқофии рамзи олами аҷсом ба аҳли имон ҳеч часпоише надорад, зероки онҳо маъмур ба тарканд.

Ва донишгани ҳақоқи мураккабот дар дину имон ҳеч сарфа намебандад, илло ин миқдор ки баъд аз муояна доништа шавад, ки ӯ субҳонаҳу ин ҳама [аз] хавоссу осор дар мизочи олами аркон ниҳода будааст. Ва ғарази онро ба воситаи инсон изҳор кардани ва аз ҳақоқи олами малак камтар чиз бувад, ки ба кашфу зуҳур нарасида бувад ва биттамом ба буруз анҷомида. Ин аломати қурби соат бошад.

Ва ба мазмуни «ло тақуму-с-соату илло ала-л-ашрори⁺», бояд ки олам ҳама аз шарру куфр пур гардад. То аз имон заррае ва аз изҳор дақиқае боқӣ бошад, соат қоим нагардад. Ва-ал-явм [куфр бар имон ғалаба дорад, чи] аксари маъмура дар ҳайтаи тасарруфи куффор мулҳақ шуда, гӯё имрӯз подшоҳе мустақил дар тамоми рубъи маскун аз^{*} миллати исломӣ^{*} нест. Ва он чӣ ҳаст,¹⁷⁴ [ҳама] мамзучу¹⁷⁵ махлут ба куффор шуда,¹⁷⁶ ҳама бочу хироҷ ба куффор мерасонанд ва ҳалқаи итоату инқиёд дар гӯши қон андохта, чуръате надоранд, ки саре боло кунанд. Ва алҳол ҳамаи манҳиёту муҳаррамот бараъло бар сари бозорхост ва аз

174 АБ — бошад

175 АБ — махручу

176 АБ — аст

аморати ислом амомахо бар сархост ва азон бар манорахо, дар кирдору гуфтор тафовуте фохиш дар миён аст, ки ба ҳеч миллат ошноӣ надорад.* Агар дар ин миён сесадам, ки баъд аз алф аст, мо дар онем, мучаддида зухур накунад, албатта бояд ки вуқӯи соат анкариб бошад. Ва мутаваккел бояд буд зухури имом Махдӣ,¹⁷⁷ ё нузули рӯхуллохро, чи дар [кутуби] ҳадис ду ҳадис¹⁷⁷ муориз воқеъ шуда, дар аломати қурби соат: Яке он ки ҳеч хонае нест, ки дар вай куфр надарояд, яъне агарчи куфр сареҳ набувад, боре амороти куфр бошад,¹⁷⁸ мисли иктило ба русуми куффор дар либосу маокилу машориб ва зинтал-явм. Мазмуни ин¹⁷⁸ ҳадис ба вуқӯи пайваста ва мутаҳаккиқ шуда. Дигар, ҳеч хонае нест, ки дар вай имон надарояд ва ин баъд аз зухури соҳиб-уз-замон ба вуқӯи анҷомад, ки дар арсан нӯх [то дувоздах] сол камобеш тамоми маъмураро ба таъйини раббонӣ ба ислому имон даъват кунад ва ҳама халқ назиро шаванд ва он ки напазирад, ба муқирраш роҷеъ дорад. Ва ҳақиқати дину динат то ду-се қари баъд аз он сарвар¹⁷⁹ салаллоҳи алайҳи ва саллам ба сабаби қурби аҳду шуои анвори ваҳӣ дар миёни салафи¹⁸⁰ «Шакара-л-лоҳу саъйаҳум⁺» зоҳир буда, «ҳасбатан-ли-марзотиллоҳи⁺» барои эълон «калиматуллоҳи⁺» ниҳоят ҷаҳду қўшиш намуданд, то ҳама муҳолифони дин дар зовияҳо ва гушаҳо мухтафӣ шуданд.¹⁸¹

Хулафои ислом баъд аз ин қурун диданд, ки даъёре аз куффор намонд, ки саре бардорад ва даъвои истиқлол орад. Онҳо ба ҳубби шаховот моил гаштанд ва ба зйшу қомронӣ иштиғол намуданд. Ва уламо, ки қавоми миллат бо эшон аст, ҳам ба ҳубби раёсат тобей амру ҳукми залама гаштанд ва аз амри маъруфу наҳӣи мункар дар хидмати салотини чашмпўшӣ намуданд.

Муҳолифони дин ин гафлатро аз аҳли ислом ғанимат доништа, шабу рӯз ба тараддуди гирдоварии асбоб ва шикоятани баҳру қон ва беруи овардани зару ҷавохир иштиғол намуда,¹⁸² барои интиқомқашӣ роҷо ва машваратҳо мефармуданд, то даридагии домани ҷамъияти худро, ки дар аввали давлати араб афта буд, руфӯи диҳанд. Ва асбоби давлату ҳифзи онро мураттаб намуда, он гоҳ ба бозхости қинаи пўшида бархостанд, ба макру фиреб ва қаҳру ғалаба дар тамомоти маъмура даст ёфтанд ва қарданд он чи қарданд. Ин низ аломати қурби соат бошад. Аҳли имонро ҳеч умедворӣ аз ривочи ислом намонда, магар ки дар ин миён мучаддида қавӣ зухур кунад, балки ҷуз аз замони Махдӣ⁺ қуввати ислом ва аҳли он асло мутаваккел намешавад, [лекин ба далоили офоқӣ ва зухури аломоти самовӣ таҷдиди миллат мумкин аст ва яҳтамил, ки то санаи 1313 тағйиру табдили қулӣ дар аҳволи олам воқеъ шавад.] Ва ҳува аъламу [хоза мо алҳаманӣ раббӣ-ил-аллом-ил-ғуҷуб].

177 АБ — ҳабар

178 АБ — дарояд

179 АБ — ҳазрати

180 АБ — саҳобан

181 АБ — гаштанд

182 АБ — намуданд

Un gruppo di uomini in Oriente. — Museo Nazionale di Napoli. (No. 8. Epoca, per S. De Dominicis)

ДАР ХИКОЯТИ ХОҶЯ ВА МАНОҶЕИ САҶАР ВА ХИСЛАТИ ЗАНОН

[Навбате дар зайли асфор, ки дар рикоби султон будам, бо дусе тан ҳамкӯш буда, шабҳо ба муховараю муколама аз ҳар боб ба рӯз меовардам. Боре рафики ман ба бозича хикояте ба тақрир овард. Дидам, ки машхун ба фавонди сафар ва хислати занон ва одоби мулкдорӣ аст. Вақте ки рафик сар ба чомаи хоб ниҳод ва хоб аз ман гурехта буд, озод дар сатр кашидам, сабҳо дар назараш гузаронидам. — Гуфт: «Магар¹ ту худ дар он сафар хозир будай, ё аз забони нокил биайниҳи шунудай?»]

Қозӣ Яхёё валади Бақохоҷа, раиси Бухоро, боре² бо муҳаррири сутур рафии сафарӣ буд. Рӯзе ба³ тақриб⁴ хикоят кард, ки навбате яке аз сайёҳон бо ман гуфт: «Дар вақте ки аз сафари ҳаҷчи ислом муроҷаат мекардам, ҳам дар киштӣ нишаста бо рафокати ҷамъе ба азимати сайри Хиндустон аз баҳри Хинд¹ [гузашта]² ба замини Қалката ва навоҳии Қунуҷ баромадам³, ки аксон замини Хинд аст.

Рӯзе чанд дар миёни хиндувои ба сар мебудам. Ва⁴ ба восити ихтилофи лугат ва забон муҳимми ман ба душворӣ кашидам, дар байъу шири бисёр ташвишманд шудам,⁵ ҳарчанд тараддуд мекардам, ки⁶ шахсе форсизабон ёбам, муяссар намешуд.

То рӯзе яке аз туҷҷори пишоварӣ, ки⁷ ба аксари истилоҳоти аҳли Хинд вокиф буд, бо ман бархӯрда, маро ба ҳуҷраи хеш⁸ бурд ва гуфт: «Чои ту дар ин диёр нест ва ҳарчӣ зудтар худро ба маъмане андоз, ки лоақалл каломи аҳли онро бибояд фаҳмид». Ва дафтаре муштамил бар муфрадот [ва]⁹ луғоти хинд ва мураккаботи он¹⁰ набишта бо ман дод, ки дар¹¹ хариду фурӯхт ва доду ситад ва¹² нишасту хост¹³ онро ба қор бар. Ман ўро дуои хайр гуфта¹⁴ аз мақсад нишон талабидам. — Гуфт:

«Вақте ки азимати хуруҷ кунӣ, аввалан¹⁵ туро ба Чалолобод бояд рафт, баъд [ба] Пишовар[ва] он гоҳ ба Қобул».

Ва самти ин билод¹⁶ бо ман ба даст таъин мекард. Он гоҳ бо

1 Б — Хиндуя

2 Б — фаромадем

3 Б — будам

4 Б — кардам

5 Б — худ

6 Б — бархост

7 Б — намуда

8 АБ — аввал

9 АБ — билодро

ман¹⁰ хадья ва тўхфа¹¹ дод,¹² мураххас фармуд. Баъд аз он маро дар хар чо,¹³ ки ине боист харид, пеш хаббоз дафтар мекушодам ва шаб ба хар хона, ки нузул боист¹⁴ кард, назди хасм сафха паҳн мекардам. Ва сухане, ки дар ин муомалот аз аҳолни ончо мешунидам, боз аз дафтари худ ба варақгардонни бисъёр ёфта, чавоби полонк меодам, ки мардуми ончо ба ин¹⁵ холи ман меҳандиданд [ва ба мазхака мегирифтанд ва ҳамчу девона, ки тифлон аз дунболош афтанд, мудом ба гирди ман мардум чамъ мешуданд ва аз суоле, ки мекарданд, дар чавоби ман меҳандиданд.] Аз ин ваҷҳ бисе дашномҳо шунида ва басо¹⁶ силиҳо дар кафо хўрда, дар охир аз умр ва чои сер гаштам.¹⁶ Ва* харчанд чустуҷ мекардам, [ки] қофилае ба ҳам расонам ва худро ба рафокати онҳо ба замини Қобул ва диёри Туркистон андозам, ба сабаби учмати забон, ҳеч ба хуруҷ¹⁷ ва¹⁸ духули¹⁹ қорвоне пай намебудам. Оре, саҳт ҳолатест, ки касе дар миёни чамъе афтад, ки ба забони онҳо воқиф набувад, бисъёр дар тааб ва таҳлуқа афтад. Аз ин чихат дар дабиристони Низомия аз ҳаман забонҳо таламмуз мекунад ва вуқуф бар истилоҳи хар тоифаро аз мавҷиб медонад.

Ва ман худ боре дар пойтахти импротури рус будам дар Фетербурх. Шаб²⁰ аз хоб,²¹ бинобар тараддуи мардум дар кўча, бархостам,^{22*} дидам,²³ руфако²⁴ хама²⁵ рафтаанд. Сабаб пурсидам. — Гуфтанд: «Махаллае оташ гирифта, ба тамошо баромаданд». Ман ҳам хоболуд бе он ки тааммуке ва тадаббуре формоям, ба кўча баромадам. Дидам, ароба ва²⁶ ходими он²⁷ тайёр аст. Ва²⁸ ба ишора ва забон маълум кардам, ки «ман ҳам ба тамошо меравам»²⁹ Алалфавр маро ба³⁰ ароба нишониданд, дар он махалла расонид. Фуруд омадам, боз ба имову ишора [ва лафзҳои ғалати бемаъний] гуфтам, ки «ин чо бош ва³¹ маро ба манзил хоҳ бурд». Қобул намуд.

Ман ба сайри иморати сўхта даромадам. Дидам, чамъе касир ба асбоб ва фаввора об аз баҳр оварда [ва] ба дастӣ хар қадом обдузе,³² ки³³ аз замин ба болои манора оташро хомӯш мекунад.³³ Ва ман саргарми тамошо шуда аз руфако низ касеро наёфтам ва бо ман мутарҷим ҳам набуд. Баъд аз фурсатҳо ба-

10-11 А — тўхфа ва хадья; Б — фақир тўхфа ва хадья

12 АБ — дода

13 АБ — чо

14 АБ — бояд

15 АБ — бисе

16 АБ — гашта

17-18-19 АБ — духул ва хуруҷи

20-21 АБ — шабе аз хоб барҷастам*; *Б — бархостам

22 А — ва

23 Б — давдам

24-25 АБ — хама руфако

26-27 АБ — ман ходим

28-29 Б — Нигаред ба илова

30 АБ — дар

31 АБ — то

32 АБ — обдузе

33 Б — мекунад

ромадам, ки хаво абр шуда ва барфи шадид меборид ва аксар мардум ҳам мутафаррик шудаанд.³⁴ Омадам, ки асбу аробаи худро ёбам, бисёр ҷустам, гумтар ёфтам.

Дар охир аробае дигар³⁵ дидам, ки баччаи ходим дорад. Са-вор шудам ва ишора кардам, ки «суръат кун!» Вай ҳам надониста, асб меронд.

Вақти омадан ба воситаи махтоб ва софни хаво уфуқ ва ҷихот ва³⁶ ситорагонро нишон гирифта будам. Дар мууроҷаат ба воситаи тарокуми барф ва талотуми хаво ҳеҷ самт мушаххас на-мешуд. Аммо роҳи омадагӣ шаркӣ буд, пас ҷанубӣ. Ин баччаи³⁶ ходим³⁷ маро рост ба тарафи шимол³⁸ бурд ва имову ишорати³⁹ маро фаҳм намекард. [Ва] ҳар ҷо-ҳар ҷо асб⁴⁰ нигоҳ дошта, бо ман сухане³⁷ мегуфт, [ки «ман туро то кучо мебарам»] ба лафзи русӣ. Ва⁴¹ ман ҷизе⁴² мегуфтам ба фурсӣ⁴³ ўро. Маро⁴⁴ дашиноме медод ва* ман ўро нафрине мегуфтам. Ва ҳар соате⁴⁵ таклиф⁴⁶ ба фуруд омадан⁴⁷ мекард, ман фуруд намеомадам. [Вай] сакате мегуфт, ман низ галате медодам. Чунки, агар фуруд оям, дигар бор бор намекунад ва агар пиёда монам, асос хабе мефармояд.⁴⁸ Ва миқдори панҷ соат дар болои ароба нишаста мондам ва дар ин шаб ҷандон барф меомад, ки ман чун қуллае аз барф шуда будам ва сарояям дар даруни⁴⁹ барф пӯшида [буд].

Ними шаб маро дар кўчае монда, худ ба хавлине даруи рафт ва бисёр дар фуру кўфт, садое барнаёмад. Ва маро ҷандон қув-вати воҳима муставлӣ шуда буд, ки агар он дар боз шавад,⁵⁰ ал-батта маро ба даруи талабанд ва қатл кунанд ва дар ҷаҳе андо-занд ва агар аз ароба фуруд оранд ва ба кўча бигуздоранд,⁵¹ аса-сам⁵² гўл ба гардан ва занҷир дар по⁵³ кунад.

[Ва] чун баччаи⁵⁴ ходим⁵⁵ аз фатҳи боб маънос шуд, боз дар ароба нишаста, асб меронд ва маро нафрин⁵⁶ менамуд⁵⁷ ма ман [ҳомӯш мондам ва] маҷоли такаллум надоштам⁵⁸ [ба таҳти барф] ва* ба худованди [қудус] меналидам, ки «[агар] маро аз он зикӣ фараҳе бахшад, ки* дигар гирди хавас⁵⁹ ва хавон⁶⁰ хотир нагар-дам».

34 АБ — шуда буданд

35 АБ — ҳолий

36-37 АБ — аробачӣ

38-39 АБ — шимолӣ мебурд ва ҳарчанд имо ва ишора мекардам, ки³⁷ ба тарафи ғарбӣ равад, сухани

40 АБ — асбро

41-42 АБ — ман ҷавобе

43-44 АБ — фурсӣ. У

45 АБ — соат

46-47 АБ — таклифи фаромадан

48 АБ — мекунад

49 АБ — андаруни

50 Б — мешуд

51 А — гуздоранд

52 — асос

53 АБ — оям

54-55 АБ — аробачӣ

56-57 АБ — ба нафрин меҳонд

58 АБ — нафтам

59-60 Б — хавову хавас

Надонам, ки [он] ходим мулхам шуд ё доня ўро ба⁶¹ он овард, ки маро назди мири асас овард ва шикоят оғоз ниҳод, ки «ни мард дар маҳмили ман* бор шуда ва забон намедонад ва ман низ аз дарки истилоҳи ў оғизам, ҳеч чора намедонам, ки ўро ба кучо барам, ки [маро] аз ҳамли ў халосӣ рӯй⁶² диҳад. Миршаб омада маро⁶³ аз тахти барф бароварда, суоле кард ба забони⁶⁴ худ, ман ҳам ҷавобе додам ба забони хеш, ки⁶⁵ «ни бачча кӯши маро гум кардааст ва маро хайрон карда⁶⁶ ва маро агар ба растан «Балшӯй Марскӯй» барад, кӯши худро меёбам». Ва ин⁶⁷ раста—растан бузург, бисёр обод ва ораста аст ва микдори даҳ хазор қадам тӯл дорад, росто аз мағриб ба машрик рафта, дута-рафа шашошён иморати зарандуд.⁶⁷

Миршаб аз ин сухани ман мутанаббех гашта,^{67a} он баччаро нафрин сар* кард ва гуфт:

— Ин мард мусофир аст ва⁶⁸ яхтамил ки ҳамроҳи суфаро бошад; ва элчихонаҳо⁶⁹ голибан наздики арки султонист, дар ҳавошӣ ин растан бузург. Ту ин мардро дар⁷⁰ ин пасткӯчаҳо чаро⁷¹ саргардон доштаӣ? Агар ўро [аз]* аввали шаб ҳам дар он раста мебудӣ, ў ба кӯши худ мерафт, ҳам ту халос будӣ ва ҳам ў. Холо ҳам, алафавр, ўро [бардошта]* бурда, дар растан қалон андоз, то халос гардӣ.⁷²

Ходим «сичас» гуфта, асбро⁷³ роида,⁷⁴ маро дар⁷⁵ растан «Балшӯй» овард. Гуфтам: «Эй нархар, инак омадӣ ва маро ба манзил овардӣ». То дарвозан кӯши⁷⁶ ман маро оварда⁷⁷ фуруд овард. Ва музди [саворин] ароба ҳафт дирам дода, аз он маҳлака раҳой ёфтам, ки агар маро агар андак вукуфе ба истилоҳи онҳо будӣ, ин микдор кори [ман] ба таҳлука намеанҷомид.⁷⁸

Ва билҷумла Ҳочин мазкур гуфта:⁷⁹

Рӯзе аз гояти малол ва душвории килу қоли [чанд хиндувон бедор шуда] гаргин улоге [ки] доштам, савор шуда, ба азимати он ки худро ба Чалолобод расонам, аз он навоҳӣ беруи омадам. Бе зоду туша рӯй ба роҳе ниҳода мерафтам. Ва⁷⁹ аз пеш кӯхе бузург ва⁸⁰ рафеъ ба назар дармеомад ва ҳамроҳ ва⁸¹ бадрақа надоштам, илло ду туфангчан фарангӣ ва самте, ки тоҷир ба ман нишон дода буд. Чуи ба саҳро баромадам, он чихат аз хотирам

61 АБ — бар

62 Б — даст

63-64 АБ — лафзи русӣ. Гуфтам: «Моя паслониқ чалавик» яъне ман ҳамроҳи элчиам.

65 АБ — намуда

66-67 АБ — Ва тавсифи ин раста дар хикояти собиқ гузаштааст.

67a АБ — шуда

68-69 АБ — ва ҳамроҳи сафир омада ва сафоратхонаҳо

70-71 АБ — чаро дар ин пасткӯчаҳо

72 АБ — шавӣ

73-74 АБ — яъне дарсоат

75 АБ — ба

76-77 АБ — сафоратхона оварда маро

78 АБ — анҷомидӣ

79 АБ — гӯяд

пӯшида шуд. «То ала-т-таъин⁸⁰», ба роҳи борик даромада⁸⁰ будам.⁸¹ Пас аз замоне, ки масофате катъ шуд, ба даруни кӯҳсор даромадам муштамил ба⁸² анҳор ва азҳор ва ашчору асмор (ва шукуфа) ва ҳар тараф чашман⁸³ обҳои⁸⁴ равои ва ҳама ҷо ҳаман-ҷаман сарву аргувон ва тӯрони хушилхон тасбиҳ ва тақдиси ҷаҳондори таоло ва тақаддус мегуфтанд. Замини он боғи ҷаннатнишон аз касрати шукуфа ва лола бар сатҳи фалак лофи тафаввуқ мезад ва ҳаво аз ғояти латофат ва зиё ва мушкбезӣ бар фазои Ирам ҳамсарӣ менамуд:

[Б а й т]

Бас ҳавои хурраму сатҳе⁸⁵ хуш он кӯҳсор дошт.

Ҳар тараф ҷанноти таҷрӣ тахта-ул-анҳор дошт.

Чун Ирам бар соҳаташ афтода ашчори самин,

Чун бихишти ади аз ҳар гунае асмор дошт.

Ман, ки аз чунон дӯзахи муваҳхиш ба чунон бихишти муваққаш даромадам, аз ранҷи гурбат ва таъби сӯхбати он ҳама аҳли шақоват фаромӯш кардам. Бар лаби чашман обе нузул намуда, тақдиди таҳорат ва тақдими ибодати офаридгори мутлақ «ҷаллат наъмоху ва азамат олоуху⁺» намуда, соате гирди он марғзор тавоф кардам ва аз нуамон беминнат ва атои⁸⁶ бемазаллати илоҳӣ,* [муъҷиби ҳақиқӣ] он чи мебоист аз анору ангур ва марғзон латиф ба кор бурдам ва бахше ба захира бардоштам.

Ҳари мискин, ки парӣ коҳ дар назараш чун хилоли моҳ менамуд, низ дар он мартаъи бихиштонӣ чарида, он чи тавонист, аз барои бақияи умр захира андӯхт ва ҷавдате дар рафтор ва атвораш зохир гашт. Он гоҳ саворӣ намуда, то ба шабхангом дар он кӯхистон⁸⁷ тараддуд мекардам.⁸⁸ Ва бисе аз нишебу фароз катъ намудам. Ва ба роҳе борик, ки⁸⁹ тақопу мекардам,⁹⁰ гоҳо аз касрати сабзию* раёҳини пӯшида мешуд ва⁹¹ аз вуфури ашчор ва печидағни шохсор ҷиҳати мақсуд мафқуд мешуд.⁹¹ То кабили ғуруб ба соҳате васеъ убур⁹² афтод, мафруш⁹³ ба⁹⁴ сабзаи мулавван ва аз ҳар сӯ ҷўйхо ҳамчу ҷадвали⁹⁵ сим равои буд ва аз ҳама ҷиҳот кӯхлояхон рафеъ, ки сар ба токи сипеҳр расонида, худро ба домани кӯҳ кашидам. Дидам, дар камари кӯҳ се санг ҷудо шуда ва ба болон он тахтасанге шаффофи мулаввани сизаӣ афтода. Болон он баромада, бисоти икомат ва сачҷодаи ибодат бигустурдам ва улоғро ба ҷаро раҳо карда,⁹⁶ худ ба ибодат

80-81 АБ — даромадам

82 Б — бар

83 АБ — чашмаҳои

84 АБ — об

85 Б — сатҳи

86 АБ — атои

87-88 АБ — кӯҳсор тақопу мезадам

89-90 АБ — анҷор он мерафтам

91 АБ — менамуд

92 АБ — убурам

93-94 АБ — мафруши

95 АБ — ҷадвалу

96 АБ — кардам ва

ти ягонан барҳаққ ва шукронан ҷаҳондори мутлақ иштиғол намудам.

Ва баъд аз он ки Офтоб [дар ҷашман об] гуруб кард, шаб пардаи зулмат бар фарқи мутаваддинони арсан хок фуруҳишт ва олами нуронӣ чун рӯи хунуд кабӯд гашт, улоғро кашид, ба тахти он тахтасанг, ки чун* саботе мустаҳкам буа, барбастам ва барои дафъи сабъи зорра ҳима бисъёр гирд оварда, оташ дардодам. Чӣ шунуда⁹⁷ будам, ки** афрӯхтани оташ дар шаб сабаби истинкор ва истигфори дадгон аст. Чун шуон оташ боло гирифт, шаб либоси рӯз дар бар кард. Ман мисли бараҳмане ба гирди оташ метанидам ва аз ҳама сӯ ҳимаҳои хушк дар оташ мениҳодам. Дар ин асно улоғи ман аз зери санг нахик ва шаҳси сахт баркашид, мутаваҷҷиба ва мутаваҷҷир, ки сирри «инна анкар-ал-асвота ла савт-ул-ҳамири»⁺ дар* ҳама** аҷзо ва зарротӣ кӯхистон зоҳир мешуд⁹⁸ ва садамати савт ва садои ӯ яке бар сад аз ҳама ҷиҳот ба гӯш мерасид ба воситаи қурби ҷибол. Аз он овози⁹⁹ ҳоил** ва бонги¹⁰⁰ ноҳинҷори ҳар ларза бар аъзон ман афтод. Барои тафтиши сурати ҳол бар лаби тахтасанг омада, улоғро дидам, [ки]⁺ изтироб ва бетокати мекард ва бар ҳар тараф меҳазид ва аз ҷиҳе [магар] мерамид «ва онан фаонан»⁺ бавл ва равс менадохт. Дар¹⁰¹ атрофи акнофи он марғзор назар андохтам, ҷонваре дидам азимҷусса, мушобеҳи говмеше—сиёҳмӯй, синафароҳ, сарбузург, дастҳо чун пойҳои фил [ва] ҷашмҳо чун косан хуршед ба шуълаи оташ метобид,¹⁰² бо камаре борик ва дунболан расо, ки бар замин мезад ва меғуррид. Аммо аз [тоби] шуълаи оташ наздик шудан намеёришт.¹⁰³ Ва аз ақиби ӯ афвоҷи даррандагон ба ҳар тараф меомаданд ва мерафтанд, аммо наздики ӯ намешуданд. Ман¹⁰⁴ чун¹⁰⁵ он ҳолро дидам, бар ҷой хушк мондам, наздик буд, ки аз болои санг ба* шеб** нишеб гардам¹⁰⁶ ва ба ҳазор ҳавфу ҳарос худдори мекардам.¹⁰⁷ Ва мутамаҷҷиб ба қироати Қуръон шуда, ҳарчӣ аз ҳар ҷой¹⁰⁸ медонистам, меҳондам ва ба атрофи худ барои ҳирзи ҷон медамидам ва ба худованди ақдас¹⁰⁹ меналидам. [Ва гоҳҳо тақрори калиман тайиба менамудам, ҷунки тундбоди аҷал ба рӯям мевазид.] Он ҷонвар чун самоъи оёти¹¹⁰ қуръонӣ¹¹¹ намуд, аз шиддату ғазаб¹¹² ва ҷунбиш ва тараддуд суст шуда, сина бар замин ниҳод¹¹³ ва** муҳозини ман ва улоғи

97 Б — шунуда

98 Б — шуд

99 Б — овозҳои

100 Б — бонгҳои

101 АБ — ва

102 Б — мепонида

103 АБ — наметавоништ

104-105 АБ — чун ман

106 АБ — шавам

107 Б — кардам

108 АБ — ҷо

109 Б — худдус

110 Б — ояти

111 Б — «Қуръон»

112 АБ — шурши

113 Б — ниҳода

[ман] бар замни афтода, бар он назар ме дӯхт.¹¹⁴ Ман чун он хол муояна кардам, [ва] донидам, ки каломи раббонӣ дар он ҳайвон асар намудааст, ба овози баланд ва адои маҳрачу талаффузи балиғ он чи аз сувар маҳфузи ман буд, мехондам ва гоҳҳо хима ба¹¹⁵ оташ меафкандам. Ва билҷумла он шабро ба ҳазор ҷонкашӣ ва куръонҳои ба рӯз овардам. Ва гоҳҳо ба он ҷонвар хушмаде [мегуфтам] ва тамаллуке мекардам,¹¹⁶ ки «[маро бо ту коре нест], даст аз ман бидор». То он ки Офтоб сар аз матлаъи уфук берун кард, он ҷонвар даст аз ман ва улоғи ман бардошта, хиромон ба даруни беша рафт. Ман фурсатро ғанимат шумурда, раҳл бар лоша андохта,¹¹⁷ хостам, ки дар роҳ дароям. Ҳарчанд* саъй намудам*, ҳар ҷунбиш намекард, азбаски тарсида буд ва* сар дар миёни ду даст ҳамчу гӯе гирд мегашт. Лоилоҷ раҳл бар дӯш кашида,¹¹⁸ харро бигузошта, рӯй ба роҳ овардам.

Ханӯз курухе роҳ нарафта будам, ки ҳар аз дунболи ман давон-давон [наҳиккунон] меомад. Магарам¹¹⁹ аз танҳои ваҳшат ғирифта, ба итоати ман гардан ниҳода буд. Пас, бар ӯ¹²⁰ саворӣ карда, шабу рӯз дар даруни он кӯхистон мерафтам [ва кадам бар гулу лолаву райҳон мениҳодам]. Ва ҳар рӯз¹²¹ аҷоибӣ тоза ва ғароибӣ беандоза мушоҳада мекардам ва аз ғавокеҳи алвон ва мағзҳои ширин мехӯрдм ва гоҳе ба туфангча аз мурғон сайл мекардам¹²² ва кабобе тартиб меодам.

Ва дар ин кӯхсор навъе аз дарахт буд, мева¹²³ дошт¹²⁴ ба қадри бихӣ ва шакли обгина ва пӯсте нафис,¹²⁵ мағзаш ба қадри пиллаи обе аз шарбати хушгӯвор «хулвун ва ҳолизун мимон ғайри осини⁺», чун шарбати¹²⁶ сиканҷубин¹²⁷ ба ҷои шароб ба кор мебудам. [Ва] азбаски наймаш¹²⁸ ғайримутаноҳӣ буд ва соҳаташ бегоят, гумон мебудам, ки оё бихишти барин аст, ки дар хоб мебинам. Ва аз он ҷиҳат, ки чун Абулбашар* дар ҷаннат танҳо будам, ваҳшат мегрифтам ва аз зарари сибон¹²⁹ зорра меандешидам [ва] мегуфтам: «Ин маъмани бихиштонӣ аз дунбест, ки дар¹³⁰ он ба бедорӣ¹³¹ меравам?».

Рӯзе дар арзи роҳ бар лаби ҷашмасоре расидам аз камари кӯх, дидам тахте аз санги [мабно бар] ҷаҳор қоима дорад¹³² дар ғояти сафо. [Ва] шахсе бар болои он ба паҳлу такъя зада ва ди-

114 Б — меандохт

115 АБ — бар

116 АБ — меовардам

117 АБ — андохтам

118 АБ — бардошта

119 Б — магар

120 Б — вай

121 Б — рӯза

122 АБ — менамудам

123 А — менаҳо; Б — менадор

124 Б — ки менааш

125 Б — нафис дошт

126 АБ — шаробӣ

127 АБ — сиканҷабин

128 Б — неъматаш

129 АБ — саъй

130-131 АБ — ба бедорӣ дар он

132 АБ — ва

хофе харир ба болои худ кашида. Худойро шукр гуфтам, ки дар он танхой маро рафике ато кардааст, ё бадракае арзонӣ дошта. Пештар рафта, саломе додам, ҷавобе нашунидам, бар¹³³ забари тахт баромадам, дидам, [ки] сурате будааст, ки [устодон] аз санг тарошидаанд ва рассомони монавикирдор⁺ дар⁺ он⁺ чандон санъат ба кор бурда,¹³⁴ ки гӯй, зинда аст.

Маънос шуда боз дар роҳ даромадам, то рӯзе ба майдоне расидам фароҳ [ва] ҳама атроф дарахтони баландшохи мӯхтавӣ бар гулу раёҳин ва ёсуман¹³⁵ ва обхо чорӣ.¹³⁶ Дар васати он суфай⁺ баланд аз санг бардошта ва харе дар пасти он ба меҳе баста, рахте ва занбиле бар зери суфа гӯстурда. Дилшод таштам, ки [магар] рафике¹³⁷ ёфтам. Ман инз дар он ҷо нузул кардам ва улоғро ба ҷаро раҳо кардам¹³⁸ ва⁺ хушку таре, ки дар анбон доштам, тановул кардам, онгоҳ шукронаро намозе сар кардам.⁺ Ва микдори се соат дар он ҷо интизорӣ бурдам, ки шояд⁺ соҳиб-би рахт ва маркаб боз ояд. Ҳеч кас ба назар дарнаёмад ва осоре аз зӣ—рӯҳ мутараттиб нашуд. Ҷазм кардам, ки соҳибӣ манзилро даррандае рабуда. Он гоҳ занбил ва анбони бемоликро бикушодам.¹³⁹ Дидам микдори яксаду¹⁴⁰ панҷох рупияи гулдор ва ду тапонҷан фарангин тиллоқӯб ва як соати тиллоқӯб ва ба харитае камтар қанд¹⁴¹ ва ҷой¹⁴² ва ба дигаре нон ва яхӣ. Он ашъро ба худ ҳалол дониста, бардоштам ва⁺ дидам, ки улоғи баста тануманд ва фарбехтар аст. Раҳл бар пушти ӯ кашида, саворӣ намудам. Дидам, ки⁺ дар майдон се роҳи борик маръӣ мешавад, дар он ҷи фарохтар буд, пӯязан шуда, мискин улоғи худро дар он майдон гузошта, масофате катъ намудам. Боз улоғи ман аз ақиб наҳиккунон¹⁴³ медавид ва аз танхой дар он марғзор метарсид. Ва билҷумла муддати ҳафдаҳ шабонарӯз дар даруни он кӯҳ мутараддид будам ва роҳ ба имронот¹⁴⁴ намекушудам. Ва ман, ки ба аксари маъмуран олам расида будам, ҷое бад-он нузҳат ва сафо надида, ба дил тахайюл мекардам, ки дар он кӯҳистон иқомат варзам ва аз ҳаракат ва тараддуд бозистам. Лекин ваҳшати¹⁴⁵ танхой монеъ меомад ва ҳучуми сибӯ сабаби⁺ адами ҷуръат мешуд. Ва дар он муддат, [ки роҳ мерафтам] бисёр аз дадгонро ба тире туфанг аз худ дур кардам.¹⁴⁶ [Ва] рузи ҳаждаҳум ба ҷое расидам, ки роҳи [ман] катъ шуд.¹⁴⁷ [Ва] худро бар забари¹⁴⁸ кӯхе дидам, ки Савобит ва сайёри фалак аз зери он мегузаштанд:

133 Б — ба

134 АБ — бурдаанд

135 АБ — ёсуман

136 АБ — равон ва

137 Б — рафик

138 А — намудам

139 Б — кушодам

140 Б — садю

141—142 АБ — ҷою қанд

143 Б — наҳиккунон

144 Б — имрот

145 Б — ваҳшату

146 Б — мекардам

147 Б — шуда

148 Б — ба зери

Хештавро бар осмон дидам,
Сари худро ба Фарқадон дидам.

Ва аз зери ин кӯҳ дарёён азими захҳор аз шимол ба ҷануб мерафт ва аз он сӯи¹⁴⁹ он¹⁵⁰ мазраа ва ободонӣ ба назар дармеомад¹⁵¹ ва* музореон ва шубонон ҳамчу мӯре гоҳ¹⁵² ба назар дармеомаданд.¹⁵³ Ва ин кӯҳ ҳамчунон рост боло рафта буд, ки гӯй, девори калъаест. Аб он ҷо санге ба дарёё хавола кардам, баъд¹⁵⁴ аз¹⁵⁵ соате садон об ба гӯш омад.

Пас, дар¹⁵⁶ он ҷо рӯй ба шимол ниҳода, басе нишебу фароз тай намудам ва ба навбат ба ҳар ду улоғ савори¹⁵⁷ мекардам, то роҳ аз кӯхистон ба ҳомун кашидам. Шубоне дидам бар лаби ӯбе нишаста ва мавошӣ бар атрофи ӯ мечариданд. Пеши ӯ рафта, нузул намудам. Сооте истироҳат¹⁵⁸ чуста, он гоҳ аз Ҷалолобод [ному] нишон талабидам.¹⁵⁹ — Гуфт: «Он савод, ки ба назар намоён аст, саводи Пишавар аст ва Ҷалолободро¹⁶⁰ дар паси пушт афгандай. Ва роҳе, ки аз он омадай, ғайри мутаориф аст*» ва маъмани шеру палағ ва кунони хирсу хук аст ва офаридгори таоло туро муҳофизат кардааст, ки бо ту¹⁶¹ барнахӯрдаанд,¹⁶² агар туро боист, ки* аз он ҷо, ки* баромадай, аз болон Ҷалолобод ба Пишовар ой, панҷохрӯза¹⁶³ роҳ¹⁶⁴ қатъ бояд кард. Ва басе роҳи [дур] бо ту наздик шуда ва осон гашта ва басе биёбонҳои махуф ва водихон мӯҳликро надидӣ ва нагузаштай».

Ман худро шуқр гуфта,¹⁶⁵ уро видоё намуда, ба тарафи Пишовар роҳи гардидам ва* ҷун наздик ба* шаҳр расидам, сарое дидам, дар ғоятӣ рафъат ва ниҳоятӣ шавкат. Хучҷоб ва нуввоб бар дараш саф зада, ба либоси аҳли фарағ. Ман марқаб рост ронда, азми духул намудам. Каравулон маро бигирiftанд ва гуфтанд: «Хало кучо меравӣ [ва бо кӣ кор дори?]166 ва мӯҳимме ба таъчил».

Ғарази ман он [буд], ки андешида будам, ки албатта соҳиби ин саро марде бузург аст ва аз ҷумлаи ҳукком ва он ду туфангчан тиллоандуд, ки назираш дар даҳр набувад, пеши ӯ ба тӯхфа¹⁶⁷ барам, шояд ки моро ротиба¹⁶⁸ ва маконе муайян¹⁶⁹ гардонид¹⁷⁰ то вақте ки дар он ҷо бошам, [осудагиам бувад аз наклу

149-150 А — сӯе, ки

151 Б — меомад

152-153 АБ — гоҳо дар маръӣ мешуданд

154-155 Б — баъди

156 АБ — аз

157 Б — савора

158 Б — истироҳате

159 Б — пурсидам

160 АБ — Ҷалолобод

161-162 АБ — сябоъ душвор намуда ва

163-164 АБ — панҷох рӯз

165 АБ — гуфтам

166 АБ — эҳтиёҷ

167 Б — ҳадъя

168 Б — рутбае

169-170 Б — таъин кунад

тахвил]. — Гуфтад: «Ии сарои губурнаи фаранг аст ва фармон-фармои Пишовар аз кибали¹⁷¹ Уктуруё-малика»⁺. Гуфтам: «Маглаби ман ҳам дидори ўст ва гараз мулоқот [бо] ў».

Каравулон дарун рафта, тақрири маро ба сохиби худ арз карданд. Фармуд, то маро ба дарун бурданд. Дидам, соҳате ва-сеъ ва сахне¹⁷² рафеъ ва иморати олия аз атроф бардошта музайян ва варандуд. Саркори фарангӣ ба болои кастале нишаста ва гуломони хиндӣ ва фарангӣ [пеши ў] саф зада. Мутарчим пеш омада, маро назди ў бурд ва аз аҳвол ва мавлидам пурсид. Ман унвои сухан ба дуои ў мувашишаҳ гардонид¹⁷³ гуфтам:

«Марде¹⁷⁴ гарибам ва мусофир ва¹⁷⁵ бухорӣ¹⁷⁶ ва аз хаччи ислом мурочаат карда ва* сити давлат ва овозаи саховати туро ба¹⁷⁷ ҳаман билоди Хинд шунда, омадаам, то туро бубинам ва ду туфангча раховарди тўхфаи остои тӯ карда¹⁷⁸. Ва ман дар ин шаҳр роҳ¹⁷⁹ ба ҷое намебарам ва ошною бегона намедонам. Мутавакқеам, ки барои ман манзили мукаррар гардонӣ, то вақте ки дар ин диёр бошам, икомат намоям». — Гуфт: «Аз хунарҳо кадом пеша медонӣ?» — Гуфтам: «Хунаре надорам, илло он ки хатте покиза менависам». Он гоҳ харду туфангча пеши ў ниҳодам, ба даст бардошта, бисъёр хурсанд шуд ва ба хар ҷониби он назаре¹⁸⁰ мекард ва* аз он чихат, ки моле нафис буд, маро истехсон намуд ва* гуфт:

«Лоик тўхфае¹⁸¹ овардӣ ва муносиб армуғон додӣ». Он гоҳ гуфт: «Ту марде сайёҳӣ ва ҷаҳондида, мухторӣ, ки дар ин саро ҷое ихтиёр кунӣ аз хар хона, ки туро писанд афтад, ё он ки аз мадраса туро ҷое таъин кунам?»

— Гуфтам:

«Барои хуруҷ¹⁸² ва духул¹⁸³ мадраса муносибтар ва ташвиши манъ ва руҳаси хучҷоб ва наввоб камтар».

Онгоҳ яке аз гуломонро талабида, ба забони худ сунорнишот кард. Ва¹⁸⁴ маро гирифта берун бурд ва ба мадраса овард.¹⁸⁵ [Ва] мударрису мутаваллиро талабида, барои ман хучраи бонузхат холи гардонид.¹⁸⁶ [Ва] ҳам дар ин асно гуломони дигар барои ман як даст рахт ва либоси ҳарир ва барои хучра зуруф ва авонӣ ва палосҳои латиф оварда, ба ман сунурданд ва ба мутаваллӣ таъин карданд, ки ҳарчӣ аз таому шароб ва* маъқулот ва малбу-

171 Б — қабил

172 АБ — сахне

173 АБ — намуда

174 АБ — марди

175-176 АБ — аз Бухоро

177 АБ — дар

178 АБ — кардаам

179 АБ — раҳ

180 АБ — назар

181 АБ — тўхфа

182-183 АБ — духулу хуруҷ

184 АБ — ў

185 АБ — бурд.

186 АБ — қуниона

сот* «мо—яхточу илайхй+», [ки] маро ба кор ояд, бе таъвику таъхир мухайё доранд ва ба дафтар дароранд, ки аз саркори давлат сания мабул меравад. Ва ҳоҷи кайфа яшоё ки* зиндагонӣ кунад, офаридае мухилли айши ӯ набошад, то вақте ки дар ин шаҳр бошад, ҳукм ин¹⁸⁷ аст ва маслак ҳамин.¹⁸⁸ Ман, ки баъд аз тачарруи он*¹⁸⁹ хама*¹⁹⁰ косоти хумум ва ранчи¹⁸⁹ гурбату мусофарат бад-он манзили ирамнузхат рахти иқомат густурдам, ангушти [хайрат] ба дида мемолдам, ки оё ин неъматӣ ғайри мутарассида¹⁹⁰ ба ҳоҷ мебинам ва ин роҳати ғайримутараққиб ба дар олами ҳаёл мушоҳада мекунам. Нозанин писарони синдӣ ба даврам танида буданд ва сняхчашмони ҳиндӣ ба атрофам печида, шаб ҳама шаб мусохиби канчаниҳои мохруи мушкинмӯй [будам ва] рӯз ҳама¹⁹¹ рӯз мубоширу малоиб ба кулли писарони фариштахӯй иқдохи роҳ ҳама дам дар ҳучраам гардон ва худ мудом аз ҳарорати маи ноб саргарон, аз истибу истифои лаззот ва ҳаззо-ти ҷисмонӣ ва талаззузот ва таматтуоти нафсонӣ соат фӣ соат аз барои*¹⁹² бақияи умр захира меандӯхтам.

Ва ба ҳар ду рӯзе¹⁹² саркори фарангӣ маро ба сӯхбати ҳеш металабид ва эъзозу иқром мефармуд. Ва баъзе¹⁹³ шабҳо¹⁹⁴ дар маҷлиси баъзи худ, ки занон ва духтарони ақобири фаранг мучтамеъ мешуданд ва ба ашвои рақсу симоё ва ною руд, ки ба забони баён¹⁹⁵ аз тибъён¹⁹⁶ он қосир аст, маро мебурд ва худ эдилли маҷлис мекард дафъи¹⁹⁷ кудурати маро.

Оре, сафар¹⁹⁸ агарҷи¹⁹⁹ қитъае аз сақар аст, гоҳе инчунин ёварихо дорад ва дар ҳадис ворид аст, ки «мусофиру итгасаху ва тағаннаму+» тарғиб бувад ба саёҳат, то агар шахс бемор бувад²⁰⁰ сикхат ёбад ва агар муфлис [бувад] ғанимат. Ва ин ҳадис ба он ҷи дар шиддату тааби гурбат гуфтаанд, мучомеъ аст, ҷи мард дар гурбат аз ҳаман ҳешу ақрабо ва мусохибу ахиббо мунакатеъ бошад ва ҳама дам ба офаринандан ҳеш мултаҷӣ ва мутаваккeъ. Ба хилофи ҳазрат²⁰¹, ки ғолибан дил ба муҳаббати авлод ва асҳоб²⁰² ва сӯхбати ихвону аҳбоб²⁰³ машғул бувад. Ва ҳар қасеро ба худ муинну ёвар ва мутакаффили гирад.

Фалочарам, чун дар сафар ин аволихан²⁰⁴ ботила мафқуд мешавад ва назар бар қарами мавҷуди воҳид ва маъбуди мутафаррид меафтад, аз ҳама қурбату меҳнат зудтар фараҳ²⁰⁵ рӯй ме-

187 Б — ҳамин

188 Б — ин

189 Б — ранҷу

190 АБ — мутарассидаро

191 А — бар

192 Б — рӯз

193-194 Б — баъзан танҳо

195-196 АБ — тибъён аз баён

197 АБ — рафъи

198-199 Б — агарҷи сафар

200 Б — шавад

201 АБ — ҳазрат

202 АБ — аҳбоб

203 АБ — асҳоб

204 Б — олихан

205 Б — фараҳ

дихад, чӣ дуньявӣ чӣ ухравӣ. Чунон ки маънии батнин ҳадисе хам ин аст, ки дар сафар сиххат аз марази ахлоки раддияе рӯй медиҳад ва ғанимат аз маорифу ҳақонки кавния ба даст меояд, агар²⁰⁶ толиби ин маънӣ бувад²⁰⁷. Ва агар чӯнидан коми нафе бошад хам, хамчу²⁰⁸ хочин [мазкур] ба аксон маром комъёб мегардад, билҷумла, нокиле²⁰⁹ гуфто:²¹⁰

Рӯзе саркори фарангӣ маро ба худ талабид ва гуфт:

—«Ту дар ин диёр ғарибӣ ва боз²¹¹ маҳзун ва мағмум набошӣ. Ва туро шугле бояд, ки худро²¹² бад-он машғул дорӣ²¹³».

—Гуфтам:

«Аз давлати саркор²¹⁴ соҳиб хама²¹⁴ рӯз²¹⁵ ба айш²¹⁶ ва²¹⁷ хама шаб ба ишрат мегузаронам.»

—Гуфт:

—«Агар туро хавсала ёрӣ дихад, барои мо «Шахнома»-и Фирдавси²¹⁸ китобат фармой дар вақте ки фароғат ёбӣ».

—Гуфтам:

«Ба чашм, ман хам мутаваккелеам, ки²¹⁹ ба ту хидмате кунам ва пеши²¹⁷ ту ёдгор гузорам, аммо аз назди²¹⁸ худ чуръат намеёфтам».

Он гоҳ асбоби китобати ман фармуд, ки мухайё доранд. Дар муддати шаш моҳ барои ӯ истисноҳи дафтари «Шоҳнома»²¹⁹ намудам. Баъд²²⁰ аз итмом²²¹ се даст рахту либоси кимате ва як туфанги шашмилаи тиллоқуб ва ду ҳазор рупияи гулдор ба ман инъом фармуд.

Ва²²² билҷумла баъд аз инқизои муддати ҳашт моҳ маро хавои ёру диёр ва хубии ватан аз замир сар барзада, он хама рафохият ва неъмат дар назарам ҳақир гардид.

Оре, чархи гарданда агар ду рӯзе ба коми яке гардад, боз хоҳад, ки чаҳор рӯзи [дигар]²²³ уро [аз давр] беруитар андозад ва ба муроди дигаре равад. Бале давлат ба ҳамдигар тавъаманд ва ҳар ду фарзанди як шикам. Чун вақти нақбати ман расида буд, рӯзе ба азимати рухсати инсироф ба тарафи Туркистон ва Мовароуннаҳр назди саркор рафтам. Хилвате ҳос карда, маро ба дарун талабид ва барои истиқоматам дар он диёр бисъёр тавачҷӯхот ва тарғибот намуда гуфт: «Агар хоҳӣ, туро тааллуке ихтиёр бояд кард аз хонадони бузург, ки ман мутасадди тамшияти он мегардам».

—Гуфтам: «Соҳиб, агар маро боре рухсат дихад, як бор ба

206 А—чунонки; Б—агар касе

207 АБ—бошад

208 АБ—монанди

209–210 Б—ҳочин мазкур гӯяд; А—ҳочӣ гӯяд

211 АБ—бояд, ки

212–213 Б—бад-он машғул бошӣ

214–215 А—ҳамаи рӯзам; Б—кори хама рӯзам

216 АБ—ба айш мегузарад

217 АБ—назди

218 АБ—пеши

219 АБ—«Шахнома»

220–221 АБ—Баъди аз назараш гузаронидан

ватан рафта, катъу камъи алонку асбоб карда, пирволидан²²² худро дида боз ба хидмат муроҷиат²²³ намоям²²⁴ ва албатта, дар ин боб такоҳул ва такосул²²⁵ таҷвиз надорам».

Он гоҳ суҳан ба харҷ ва дахли Бухоро оварда пурсид, ки «мулки Бухоро чӣ миқдор²²⁶ замини обод ва солеҳи заръ дорад?»

—Гуфтам:

«Шарқан ва ғарбан тақрибан*» понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах».—Гуфт: «Самарқанд?»—Гуфтам: «Сулсонин он».—Гуфт: «Насаф?»—Гуфтам: «Нисфи он».—Гуфт: «Аскарания Бухоро ҷаид аст?»—Гуфтам: «Дар айёми амн аскарания дохилӣ—се ҳазор, дар авқоти²²⁷ ошӯб—аз ҳавошӣ дувоздаҳ ҳазор ва бо замини атрофи банда бист ҳазор».—Гуфт: «Мавоҷиби [ин] ҳашам ҷист?»—Гуфтам: «Дувоздаҳ ман ғалла».—Гуфт: «Ғалла аз кучост?»—Гуфтам: «Аз ушр ва хироҷ».—Гуфт: «Агар осмон наборад ва замин надиҳад?»—Гуфтам: «Аз ҷуъл [ва андозе], ки бар раия андозанд.²²⁸—Гуфт: «Агар фуқаро ғадо шавад?»—Гуфтам: «Аз мусодара ва яргу, ки агниёро афтад». Муфрит бихандид ва гуфт: «Дар ин сурат фуқаро ва сипоҳ озурда бошанд ва бенаво, агар душмане қавӣ²²⁹ ходис шавад,²³⁰ муҳимми харб ва хифзи давлат чӣ навъ муяссар²³¹ гардад²³², [ба ҳамин сипоҳу раият раҳти об бурда ва аз шоҳу уммол ва муқаррибони ӯ озурда.]—Гуфтам: «Дар атрофи мо душмане қавӣ нест ва мо бар ҳамма голибем».—Гуфт: «Билфарз*, агар*» пайдо шавад?»—Гуфтам: Бино бар фарз ниҳондан ва ба ваҳм хотир пароканда кардан на равиши хирадмандона аст»:

Фикри имрӯз кун, андешан фардо—фардо!—Гуфт: «Аз ҳазм ва эҳтиёт тағофул кардан на маслаки ҷаҳондорист ва на онин фармонгузорӣ, чи худуси воқеа пештар* расул ва рисола надорад, ки [пештар] эълон диҳад, ки «ман фалон вақт зухур хоҳам кард ва дидахоро кӯр ва²³³ халқро дар гӯр хоҳам намуд²³⁴», балки ногоҳ ва нохост воқеа²³⁵ афтад:

Беҳе нишон, ки давлати ҷовид бар диҳад.

Давлат [ва] салотини вобаста аст ба ободии мулк ва серии фуқаро ва рафоҳияти сипоҳ. Ин муқаддима, ки ту рондӣ сабаби харобии мазорез ва гурӯснағни фуқаро ва раоё ва эҳтиҷмандин сипоҳ ва мӯҷиби зулм ва ситами уммол ва девон аст. Инчунин давлат дер наояд ва агар пояд, ба авлод ва аҳводи хулафо нарасад ва вафо накунад ва низомии фатҳу ратқи муҳиммоти мулкӣ ҳалале азим ёбад:

222 АБ—модари

223—224 АБ—оям

225 АБ—такоҳул

226 Б—қадар

227 Б—вақти

228 АБ—фармонид

229—230 АБ—ходис гардад

231—232 АБ—даст диҳад

233—234 АБ—хоҳам намуд ва халқро дар гӯр

235 АБ—ходиса

Аз раийат шахе, ки моғ рабуд,
Буни девор канду бом анду.

Ва итлоки давлат ва салтанат бар чунин мамлакат рост на-
ёяд, балки шоҳи гадоён ва хокими ҷамоан бенавоён бувад.

Он гоҳ гуфт: «Аз шумо то Бадахшон чӣ миқдор роҳ аст?»—
Гуфтам: «Тақрибан ҳаштод фарсах».—Гуфт: «Аз маҳкуми кист?»
—Гуфтам: «Ба сари худ аст ва ба мо гоҳе итоати забонӣ дорад.»
—Гуфт: «Чаро подшоҳони шумо оиро дар хайтан тасарруфи худ
дар намеоваранд?»—Гуфтам: «Он чӣ замин аст, ҳосилаш ғайр
аз санг нест». Ва дар он ҷамоан гарангу данги одамисурату
хайвонсират сукно доранд.—Бихандид ва каф ҳам месуду ме-
мегуфт:—«Шумо турфа мардуми беақлед ва бивои ҳукумат, ки
бар зар аст, шумо бар ҳар ниҳодаед. Охир, намедонед, ки мар-
дум зархоранд на заргузор. Аз ҷое, ки зар бояд талабид, наме-
ҷӯед ва ба ҷое, ки зар бояд дод, металабед.²³⁶ Бадахшон-мулкест,
ки манзари назари офтоби рахшон аст [ва маъдани ҷавҳари ду-
рахшон]. Ва хазинахонаи султони торуми ҷаҳорум [аст] ва дар он
ҷаҳор маъдан²³⁷ аст, аз [таъдил ва таъсири аркон] тилло ва ло-
ҷувард ва лаълу ёкут. Ба эътиқоди мо, агар касе дар ин замин
мутасарриф бошад ва ин маодиро ба даст оварад, давлаташ ба
ҷаҳор давлат ҳамсари кунад, балки пешӣ гирад. Ва аз мо касон
рафта, ҳар яке аз ин маодиро ба назари тадқиқ ва имён таф-
тиш ва тафаҳҳус намуданд. Хабар оварданд, ки он чӣ мардуми
ӯзбак* дар муддатҳои мутамоҷӣ дар ин қонхо ҷон қандаанд,
хануз ба сари матлаб нарасида, ба ҳазафреза ва сангмайда қа-
ноат кардаанд. Ва дар тавориҳи мо набиштааст, ки дар солиф
замон лаъле аз қони Бадахшон ёфтанд панҷ вачаб андар панҷ
вачаб ва он дар хизован воли он ҷо буд. Чиниён вукуф ёфта,
Бадахшонро ба зери сангу қулӯҳ гирифтанд ва дар шаб²³⁸ баъзе
мавозеъро оташ меоданд. Асҳоби адъия ва азони яке аз эшон-
ро дида, аз он бедодӣ суол намуд, ки «матлаб ва мақсади шумо
чӣ будааст,²³⁹ ки дар озори ин халқ кӯшидаед?»—Гуфт: «Подшо-
ҳи мо иморате дорад ва он қитъаи²⁴⁰ лаълро²⁴¹, [ки дар хазинаи
шумост]», меҳоҳад. Агар шумо хоҳед, ки аз осеби мо эмин гар-
дел, он сангро дар фалон мавзеъ дар қуллан кӯҳ гузоред, то мо
бардорем».

Ҳамчунон карданд ва аз он балия наҷот ёфтанд. Ба ғарази
мо аз тасаллут дар замини Хиндустон ва ин ҳама ихроҷот кар-
дан, пай²⁴² ба он замин бурдан аст ва дар он роҳ кушодан.²⁴³ Ва
моро бо давлати Расӣ бар сари ин қон гуфтугӯст. Ва алҳол миё-

236 АБ—маҷӯед

237 АБ—қон

238 АБ—шабҳо

239 АБ—босшад

240—241 АБ қитъа лаъл

242—243 Б—ба он замин пай бурдан ва дар он роҳ кушодан аст

ватан рафта, қатъу камъи алоику асбоб карда, пирволидан²²² худро дида боз ба хидмат муроҷиат²²³ намоям²²⁴ ва албатта, дар ин боб такоҳул ва такосул²²⁵ таҷвиз надорам».

Он гоҳ сухан ба харҷ ва дахли Бухоро оварда пурсид, ки «мулки Бухоро чӣ миқдор²²⁶ замини обод ва солеҳи заръ дорад?»

—Гуфтам:

«Шарқан ва гарбан тақрибан²²⁷ понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах».—Гуфт: «Самарқанд?»—Гуфтам: «Сулсонн он».—Гуфт: «Насаф?»—Гуфтам: «Нисфи он».—Гуфт: «Аскарини Бухоро чанд аст?»—Гуфтам: «Дар айёми ами аскарини дохилӣ—се ҳазор, дар авқоти²²⁷ ошӯб—аз ҳавошӣ дувоздаҳ ҳазор ва бо замин атрофи баида бист ҳазор».—Гуфт: «Мавочиби [ин] ҳашам чист?»—Гуфтам: «Дувоздаҳ ман ғалла».—Гуфт: «Ғалла аз кучост?»—Гуфтам: «Аз ушр ва хироч».—Гуфт: «Агар осмон наборад ва замин надиҳад?»—Гуфтам: «Аз ҷўл [ва андозе], ки бар раия андозанд.²²⁸—Гуфт: «Агар фуқаро ғало шавад?»—Гуфтам: «Аз мусодара ва яргу, ки агниёро афтад». Муфрит бихандид ва гуфт: «Дар ин сурат фуқаро ва сипоҳ озурда бошанд ва бенаво, агар душмане қавӣ²²⁹ ходис шавад,²³⁰ муҳимми харб ва ҳифзи давлат чӣ навъ муяссар²³¹ гардад²³², [ба ҳамин сипоҳу раият раҳти об бурда ва аз шоҳу уммол ва муқаррибони ӯ озурда.]—Гуфтам: «Дар атрофи мо душмане қавӣ нест ва мо бар ҳамма голибем».—Гуфт: «Билфарз*, агар²³³ пайдо шавад?»—Гуфтам: Бино бар фарз ниҳондан ва ба ваҳм хотир пароканда кардан на равиши хирадмандона аст:

Фикри имрӯз кун, андешаи фардо—фардо!—Гуфт: «Аз ҳазм ва эҳтиёт тағофул кардан на маслаки ҷаҳондорист ва на онни фармонгузорӣ, чи худуси воқеа пештар* расул ва рисола надорад, ки [пештар] эълон диҳад, ки «ман фалон вақт зухур хоҳам кард ва дидахоро кӯр ва²³³ халқро дар гӯр хоҳам намуд²³⁴», балки ноғоҳ ва ноҳост воқеа²³⁵ афтад:

Бехе нишон, ки давлати ҷовид бар диҳад.

Давлат [ва] салотин вобаста аст ба ободии мулк ва серии фуқаро ва рафоҳияти сипоҳ. Ин муқаддима, ки ту рондӣ сабаби харобии мазореъ ва гуруснагии фуқаро ва раоё ва эҳтиҷмандии сипоҳ ва мўчиби зулм ва ситами уммол ва девон аст. Инчунин давлат дер напояд ва агар пояд, ба авлод ва аҳводи хулафо нарасад ва вафо накунад ва низоми фатҳу ратки муҳиммоти мулкӣ халале азим ёбад:

222 АБ—модари

223—224 АБ—оям

225 АБ—такосул

226 Б—қадар

227 Б—вақти

228 АБ—фармоияд

229—230 АБ—ҳодиса гардад

231—232 АБ—даст диҳад

233—234 АБ—хоҳам намуд ва халқро дар гӯр

235 АБ—ҳодиса

Аз раёнт шахе, ки мон рабуд,
Буи девор канду бон индуд.

Ва итлоки давлат ва салтанат бар чунин мамлакат рост на-
ёнд, балки шоҳи гадоён ва ҳокими ҷамоан бенавоён бувад.
Он гоҳ гуфт: «Аз шумо то Бадахшон чӣ миқдор роҳ аст?»—
Гуфтам: «Такрибан ҳаштод фарсах».—Гуфт: «Аз маҳкуми кист?»
—Гуфтам: «Ба сари худ аст ва ба мо гоҳе итоати забони дорад».
—Гуфт: «Чаро подшоҳони шумо оиро дар хайтан тасарруфи худ
дар намеоваранд?»—Гуфтам: «Он чӣ замин аст, ҳосилаш ғайр
аз санг нест». Ва дар он ҷамоан гарангу дағги одамисурату
хайвонсират сукино доранд».—Бихандид ва каф ҳам месуду ме-
мегуфт:—«Шумо турфа мардуми беақлед ва бинон ҳукумат, ки
бар зар аст, шумо бар ҳар ниҳодаед. Охир, намедонед, ки мар-
дум зархоранд на заргузор. Аз ҷое, ки зар бояд талабид, наме-
ҷӯед ва ба ҷое, ки зар бояд дод, металабед.²²⁶ Бадахшон-мулкест,
ки манзари назари офтоби рахшон аст [ва маъдани ҷавҳари ду-
рахшон]. Ва хазинахонаи султони торуми ҷаҳорум [аст] ва дар он
ҷаҳор маъдан²²⁷ аст, аз [таъдил ва таъсири аркон] тилло ва ло-
ҷувард ва лаълу ёқут. Ба эътиқоди мо, агар касе дар ин замин
мутасарриф бошад ва ин маодиро ба даст оварад, давлаташ ба
ҷаҳор давлат ҳамсарӣ кунад, балки нешӣ гирад. Ва аз мо касон
рафта, ҳар яке аз ин маодиро ба назари тадқиқ ва имён таф-
тиш ва тафакхус намуданд. Хабар оварданд, ки он чӣ мардуми
ӯзбак* дар муддатҳои мутамодӣ дар ин конҳо ҷон кандаанд,
ҳануз ба сари матлаб нарасида, ба хазифреза ва сангмайда ка-
ноат кардаанд. Ва дар тавриҳи мо набиштааст, ки дар солиф
замон лаъле аз қони Бадахшон ёфтанд панҷ вачаб андар панҷ
вачаб ва он дар хизонаи волини он ҷо буд. Чиниён вукуф ёфта,
Бадахшонро ба зери сангу кулӯҳ гирифтанд ва дар шаб²²⁸ баъзе
мавозеъро оташ меоданд. Асқоби аъъян ва азиме яке аз эшон-
ро дида, аз он белодӣ суол намуд, ки «матлаб ва мақсади шумо
чӣ будааст,²²⁹ ки дар озори ин халқ кӯшидаед?»—Гуфт: «Подшо-
ҳи мо иморате дорад ва он китъаи²³⁰ лаъло²³¹, [ки дар хазинаи
шумост]», мехоҳад. Агар шумо хоҳед, ки аз осеби мо эмин гар-
дед, он сангро дар фалон мавзеъ дар қуллан кӯҳ гузоред, то мо
бардорем».

Ҳамчунин карданд ва аз он балия наҷот ёфтанд. Ба ғарази
мо аз тасаллут дар замини Ҳиндустон ва ин ҳама ихроҷот кар-
дан, пай²³² ба он замин бурдан аст ва дар он роҳ кушодан.²³³ Ва
моро бо давлати Расӣ бар сари ин қон гуфтугуст. Ва алҳол миё-

²²⁶ АБ—маҷӯед

²²⁷ АБ—қон

²²⁸ АБ—шабҳо

²²⁹ АБ—бошад

²³⁰⁻²³¹ АБ китъа лаъла

²³²⁻²³³ Б—ба он замин пай бурдан ва дар он роҳ кушодан аст

ни мо ва Бадахшон як кӯҳ восита аст миқдори серӯза роҳ. Ва тардадуд дорем, ки аз ин кӯҳ роҳ ба матлаб бикушоём.

Ва алҳақ дар санаи 1298⁺ баъд аз фитрати Кобул [Амир Абдурахмонхон⁺] фарангиён²⁴⁴ дар Бадахшон бигузаштанд²⁴⁵. [Ва азбаски фарангӣ аз забти мамолики Хинд билкул фароғат наёфта, хануз ба кушодани маодини Бадахшон фурсати пардохт надорад. Ва ин хикоят, агарчӣ дар охири хикояти низомия ба тақриб навништа шудааст, аслаш дар ин маврид аст. Агар касеро шубҳан тақрор афтад, бидонад, ки «дар гулистон шамидани як навъ гул муқаррар нашавад», балки иштиёки истишмом беиштар афтад тартиби димоғро].

Нокил²⁴⁶ гуфта: «Оngoх²⁴⁷ аз сӯхбати саркор руҳсати инсироф ёфта, видоъ намуда, берун омадам. Вақти хуруҷ боз баъзе ашёён нафиса ва як хат ба дастам дод». Мазмуи он²⁴⁸, ки фалон хочӣ мехмони мо будааст ва бо мо хидмат карда, бояд ки дорандагони қилоъ ва бикон Хинд ва ҳофизони Суғур то хоки Балх таъкиру эҳтиром ӯро бачо оварда, аз амоқини махуф ва ба водии ҳавлноқ кас ба бадрақа дода, ба саломат бигузаронанд. Ва ба гуломон ишора кард, то ҳарду улоғи маро маа як бағли роҳвори тануманд бо ман супурданд. Дидам, ки ду улоғи ман ҳамчу ду говмеш фарбеҳу бузург шуда буданд, ҳардуро ба қимати яксаду шаст рупия дар Пишонавар байъ²⁴⁹ намуда²⁵⁰, бар он астари роҳвор савор шуда, ҳамроҳи қофила то Балх омадам. Ва дар арзи роҳ ба ҳаман билоди Хинд ҳуққому роҳдорон табчилу таъзими маро бачо оварда, вақти видоъ сад рупияву панҷоҳ рупия бо эиёдоти шарифа²⁵¹ хидмат мекарданд.²⁵² Вақте ки ба замини Туркистон расидем, миқдори панҷ ҳазор рупия нақд дар анбон доштам ва ба қадри як ҳазор рупия амтн ва акминан нафиса²⁵³ дар раҳл баста ва қабл аз он ки аз оби Омӯя убур афтад, сеъдаҳ нафар аз ҳаромиёни туркмон бар сари мо, ки нӯҳ нафар будем, тохт оварда,²⁵⁴ ба [ҳазор тазарруъ ба] чон амон доданд ва⁵ монанди он ки [касе] аз гармоба баронд, урьён сохтанд, ба парчаҳои кӯҳна аз чулу ҷиҳози сутурон [будӣ], авроти худро ситр намуда, гириёну нолон, афтону ҳезон, гуруснаву ташна ба ҳолате, ки тахайюли он дилро ғашн орад, худро ба қасабаи Каркӣ расонидем ва ба воли он ки Шодмонбек ном дошт, аҳволи худро арз кардем. Кас фармуда, куттоъ-ут-тариқро ба даст овард ва амволи моро бе он ки сӯзани гум шавад, ҳозир кард. Мо²⁵⁵ хушдиҷ²⁵⁶ шуда, ҳар қадом ба моли худ таоруф кардем ва истидъо кардем,²⁵⁷ ки ҳаққи ҳар қадомро²⁵⁸ ба ҳар қадом сунорад.

244 АБ—одами фарангӣ

245 АБ—бигузашт

246-247 АБ—Билҷумла хочӣ гӯя

248 АБ—ин

249-250 АБ—фурӯхта

251 АБ—нафиса

252 АБ—менамуданд

253 АБ—ҳарир

254 АБ—намуданд

255-256 АБ—моли шодмон

257 АБ—намудам

258 АБ—қадони моро

Ҳоким гуфт: «Сабр оред, то ман хуб таҳқиқ кунам». Онгоҳ аз дуздон пурсид, ки «ин мол, ки шумо [аз инҳо] ба яғмо бурдаед, аз инҳост, ё аз дигаре?» Онҳо* гуфтанд: «Мо инҳоро наметиносем, дар²⁵⁹ дашт мо чамъеро²⁶⁰ бараҳна кардем, надонистем, ки²⁶¹ ки²⁶² буданд?».

Ҳоким [бонг бар мо заду] гуфт: «Ман ин ашьёро бе гувоҳу бойина ба²⁶³ шумо дода наметавонам! Ва ба ҳазрати амири Бухоро арзаи инҳо мекунам, то ҷӣ фармоянд».

—Гуфтем:²⁶⁴ «Мо хама ба ҳамдигар гувоҳем».

—Гуфт: «Шояд ки шумо [дуздон бошед ва] барои нафъи худ гувоҳӣ ба зӯр диҳед».

Ҳарчанд тамаллуку тазарруъ намудем, ба ҷое нарасид:

[Китъа]

Шунидам гӯсфандеро бузурге,
Раҳонид аз даҳону дасти гурге.
Шабонгаҳ корд бар ҳалқаш биволид,
Рағони гӯспанд аз вай биволид,
Ки «аз ҷанголи гурғам даррабудӣ,
Чу дидам, оқибат гурғам ту будӣ».

Рӯзе чанд ба умеди аҳзи мол дар он марз [ва буми] шум таваккуф намудем. Ва ҳар вақт, ки назди ҳоким рафтем, шамотату унф шунидем. Дар охир ҷазм кардем, ки ҳоким саркардан дуздон аст ва эшон уро чоқарон [ва навқарон], ба чанд²⁶⁵ воситаю рисола панҷ-шаш дирам ба кироия роҳ аз ҳоким талабида, ба ҳазор мазаллат баъд аз ранҷу кулфати²⁶⁶ фаровон, гуруснаю урьён, [шиёдаю гирьён] монанди гадоён дохили Бухоро гардидем,²⁶⁷ ки масали ўзбак аст: «Хубби ватаним, чикди²⁶⁸ кутаним», [дар шаъни мо рост омада.] Ман низ ба ватани маълуф даромадам. Дидам, модарам ғавтида ва кулбае мухтасар ба мероси ман гузошта. Солеро²⁶⁹ ба ҳазор таъбу тахлука гузаронида бо худ гуфтам:

Мо озмуҷем дар ин шаҳр бахти хеш
Берун кашид бола аз ин варта раҳти хеш.

Салоҳи ман дар он аст, ки худро дигар бора ба диёри Хинд расонам ва худро аз ин саросемағӣ ва изтироб вораҳонам. Бар ғавр ҳавличаи худ²⁷⁰ ба фуруҳт ниҳода, аз он вачҳ маркабе ва

256—260 АБ—чамъеро дар дашт

261—262 АБ—киён

263 АБ—бо

264 Б—гуфтам

265 АБ—ҷанди

266 АБ—таъби

267 Б—шудем

268 АБ—ҷикорди

269 АБ—соле

270 АБ—худро

адавати сафар ба кадри зарурат тартиб дода, баъд аз тарадду-ду таҳарруки молокалом ва инкитои шухуру айём ва таъин мано-зилу мақом худро ба замини Хиндустон кашидам ва бар тибки ваъда боз дар Пишовар ва хидмати саркори фарангӣ фоида шудам. У ба ман гармтар аз аввал бархӯрда²⁷¹, аз ранчи роҳ ва савонехоти сафар истифсор намуд. Ман аҳволи худро мин аввала илоохира шарҳ додам. Вай ба холи пурихтилоли ман раҳмат оварда гуфт: «Безабтӣ замини Ёзбекистон²⁷² пур маълум аст, туро боист, [ки] азимати он диёрро аз болои мамлақати рус мусаммим кард,²⁷³ ки он ба амну рифоҳ наздиктар бувад. [«Субҳон-ал-лоҳу садака-ал-лоҳу ар-рауфу ар-раҳим ва ла-таҷиданна ашадд-ан-носи маваддатан лил-лазина оманӯ ан-насоро, золика биана минҳум киссина ва руҳбонан ва иннаҳум лоястақбирӯна»²⁷⁴».

Ҷамован насоро²⁷⁴ турфа шафқатею муҳаббатест мар аҳли исломро, ки он линату утуфат дар миёни худи эшон нест. Масалан, яке аз аҳли хунар ё аҳли истехкоқ агар ду бор ба назди яке аз арбоби дувал дароянд, ба икроху истинкор пеш оянд ва гӯянд: «Хар рӯз пешин мо барои ҷӣ меояд ва маҷлиси моро муқаддари мунағғаз мегардонад?!» Ба хилофи насоро, ки ба ҳар боре бехтар аз аввал бархӯранд, хосса агар хунаре дорад, муаттал нагузо-ранд.

Ва ман боре дар пойтахти Русия будам, яке аз хавотини му-аззама ба васотати²⁷⁵ мутарҷим, ки дӯсти ман буд, толен масъа-ларо пурсид. Борҳо ман радд кардам, то худи вай дар маҷлисе ба навъе тамаллуку забоноварӣ намуд, ки лол шудам ва гуфтам: «Арзи ин вилоят дар зичоти мо нест. Агар ин мутарҷим кураи са-мо мавҷуд кунад, лобудд дар масъалаи ту ҷизе бинависам». Вай бо мутарҷим таъин кард. Рӯзе дар қӯши худ набудам. Омадам, ки ду кураи ҷадид аз арзу само дар тоқча ниҳодааст. Пурсидам. — Гуфтанд: «Қозим-мутарҷим овард». Ва аз кайфияти таъддули куратайи аз мутарҷим суол намудам. — Гуфт: «Назди ноиби вазир Астромаҳуф⁺ будам, аз вақти маъхӯд пештар бархоста. Пурсид, ки «кучо меравӣ?» — Гуфтам: «Ба дӯккони Музир—фарангӣ, то кура бардорам ва аз фалон суоле кунам ва боз бурда ба сохи-баш супорам». — Гуфт: «Назди суфаро ҷизе ба орият набаранд, ки он нанги давлат аст. Ду кура бибару бад-ӯ бидеҳ ва саманаширо аз хизонаи давлатӣ расонида хоҳад шуд».

Ва ман дар муқобилаи он атия ҷизе наёфтам лонк, ки муова-зат кунам магар ба ду-се байти мадх, ки:

[Назм]

Астармаҳуф, кони маҳак, зеvari улум,
Дар қабзу бастӣ амр кафи Осафи⁺ замон
Диданд халқ шеърामу ҳечам надоданд,
У шеърӣ ман надиду ато кард бекарон.

271 Б—вохӯрда
272 АБ—Туркистон
273 АБ—мекарди
274 Б—насорино
275 Б—воситан

Аҳли қарам ба аҳли ҳунар симу зар диҳанд.
Ҷ гирд карду дод ба ман илми «қуифакон».
Яъне на дирхӯри ту буд нақди мулку мол,
Гӯё, замини ба дастн ту бодому осмон.

Ин шеър чун ба вай расид, нақди хар* мулоқот рӯю даҳони маро мемазид ва илҳоқ мекард, ки «он чӣ туро ба қор ояд аз асбоби илмия, бо ман гӯй, муҳайё медорам²⁷⁶. Ва он чӣ баъд-ул-явм аз ватан таъин кунӣ низ, мефиристонам». Ва ман аз ҷиҳати истиқнон зотӣ аз ӯ ҳеч дарнаҳостам. Ва* агар маро қуввати томеа забун медошт, ба бахшиши ҳазор танга аз асбобҳои аҷиб аз ӯ мегирифтам, аммо дар вилоти мо аз ин ҷинс шеърро ба умеди ҳулаву чоиза шуаро ба дари ағниё ва умаро мебаранд, ниҳоят «борақаллоҳ» мешунаванд ва унфу қарҳ абрӯ мебардоранд».

Ва билҷумла ҳоҷӣ гӯяд: Пас²⁷⁷, барои ман мақому ротиба таъин кард ва китобат фармуд. Ва ҷамъе аз кутуби ҳушнавис дар девони²⁷⁸ ӯ, ба китобати Қуръон ва тафсиру²⁷⁹ ҳадис²⁸⁰ иштиғол менамуданд. Ва бархе ба истинсохи қисасу таворих маъмур буданд ва баъзе ба забони фарангу немис онҳоро тарҷума мекарданд. Ва ҷамъе қасир аз муздуронро меиддам, ки ба дроба сангу қайроқ мекашиданд ва ба деңгиз мерехтанд. Ва харҷанд гоҳе як газ ва* ду газ барр* аз баҳр мекушоданд ва ба болон он курсӣ [ва амуд] ниҳода, дуккон ва* иморате* бармедоштанд. Ва хар рӯзе панҷ рупия ба хар муздуре меоданд. Аз сабаби он ме-пурсидам, ки барои дукконе ин ҳама таъбу ташвиш ва ихроҷот чӣ маънӣ дорад, ё истиқтоби кутуби иеломӣ ба кешӣ фарангӣ²⁸¹ чӣ сарфа мебандад?» Сарқор меғуфт: «Шумо ўзбекед,²⁸² ақли шумо ба сирри ин умур намерасад ва* кифоят намекунад*, агар гӯям ҳам, дарк²⁸³ натавонед намуд.²⁸⁴ Ва моро овардаанд, то ҷаҳонро обод дорем ва баҳрхою қонҳо бикӯшоём. Ва аҷонботи олами арқонро зохир гардонем. Ва моро аз лавозим аст, ки таҳқиқи миллати аҳли олам кунем ва сара аз сақат маълум кунем. Ва хар қасе муддани сафору таҳорат²⁸⁵ аст, дар маъзаби худ онро тафтиш бояд кард, чун ҳаққ маълум шавад, тоби ӯ бошем ва тавоифи аҳли миллат интифоз аз ҷаҳон бардоштанд, аммо ўро ба холи худ бигузоштанд, то ваздик омад, ки ҷаҳон хароб шавад ва суқунат дар он мутааззир гардад. Набинӣ, ки токи ангур агар тарбият накуни, хар сола мева аз* соли гузашта* қамтар диҳад, то он ки хушк гардад. Шумо мева аз ток меҳуред, дигар ғам надоред, агар беҳи²⁸⁶ ўро²⁸⁷ қирм занад ва сарашро сармо.

Фалочарам, ҷаҳондори қадиму қуддус²⁸⁸ моро иститоат бах-

276 Б—дорам

277 АБ—Сарқори фарангӣ боа

278 АБ—девонона

279—280 АБ—ҳадису тафсир

281 АБ—насори

282 Б—ўзбекед

283—284 АБ—дарки он оқиш бошед

285 АБ—қудурат

286—287 АБ—беҳашро

288 АБ—худованди қарим

шида то боғи чахонро аз боғбонони нодон ҳолӣ гардонем ва замин аз хасу хошоки монан заръ пок кунем²⁸⁹, то кобили интифоз ва инстинфоз гардад. [Ва камтар нафъ, ки дар иморати як дӯккон аст, агар хама ба даҳ ҳазор дирам тамом шавад;—яке ободии мамлакат, дигар ҷои нишастии тоҷире, дигар фавонди иҷора, ки агар дар сола понсад дирамай ояд ба даҳ сол маблағи хатире дар хизонаи давлати онд гардад.]

Ва билҷумла баъд аз гузаштани сола ду боз маро дағдаған саёҳат дар замири мутамаккин гашта, аз саркор руҳсати инсироф талабидам. Баъд аз муболаға дар заҷру манъ дид, ки мамнӯъ намешавам, биззарура руҳсатам дод, ҳамҷунон хатти муоф ва баъзе ёдовард аз ашён нафиса бо ман дода, маро видоъ фармуд²⁹⁰ [ва гуфт: «Хар вақт, ки туро муроҷиат ба ватан даст надиҳад ва дар ин замин боши, боз ой ин мақом манзилӣ ту бошад. Ва ман] бо он ки дар хидмати ӯ анвои фасоду малохӣ мекардам ва ихроҷоти бисёр дар малотиб ва манохӣ менамудам, вақти хуруҷ захираи касби иститоатам ба қадри як ҳазор рупия буд. [Ва] аз онҷо дар баҳр нишаста, ба рафокати кофила аз Миср баромадам ба азми он ки ин навбат аз болон мамлақати рус худро ба мавлиду маншаъ бирасонам ва аз оворагӣ ва²⁹¹ мусофарат²⁹² худро бирахонам.

Ва барои тарассуди кофила рӯзе чанд дар²⁹³ Миср раҳти иқомат²⁹⁴ бигузаронидам ва ҷихати хифзу забти раъсулмоли, ки ба аён наравад, рӯзҳо наъше мамлӯв аз собуну ангуштарӣ ва халхоло дастона²⁹⁵ ва ҷизҳои²⁹⁶ ғариба ва атриёт бар сар бардошта, бар хавлии ашрофу ақобири Миср тараддуд менамудам ва ба суди даҳу бист ва даҳу сӣ қаноат намекардам. Ва шабхангом дар тақъия суфаро²⁹⁷ байтута меварзидам.

Рӯзе ба одати маъхуда раҳли тичорат бар сар бардошта, дар кӯчаҳои Миср мегаштам, ба майдоне васеъ расидам, ки дар самте аз он имороти²⁹⁸ рафеъан зарандуд буд ва бар дараш хучҷобу наввоб қоим буданд, ба дарун рафтам. Ҷи дар он вилоят расм аст, ки мусофирон ва ҳаҷҷоч бад-ин маслак ба хама хавилиҳои аъозиму ақобир дармеравад ва касе монез намеояд, то он ҷӣ ба хавотини муаззама ба қор равад, байъу ширӯ кунанд²⁹⁹, ман ҳам дар он саро бемуҳобо даромадам. Дидам, осори аморату иёлат аз хавошию атрофи он иморат зоҳир буд, гирди суфаҳо ва сахиҳо тавоф менамудам ва боиг дармедодам, ки ано-ал-ҳочид-мусофир-уд-даллолу ва ҷиъту бил-атри в-ал-халхолои ва ақнау би адно мин-ал-моли³⁰⁰».

Мукорини ин ҳол зане моҳсимое хуршедлиқо сар аз матлаи ғурфа берун қард, ба ҳазор ишваю дилфиреби гуфт: «Ҳоҷибобо, ҷӣ мефуруши ва дар анбон ҷӣ дорӣ?»

289 АБ—дорем

290 АБ—намуд

291—292 АБ—раҳти иқомат дар Миср

293—294 АБ—ашён

295 АБ—мусофирини

296 АБ—иморати

297 Б—мекунад; А—мекунад

Ман, ки чун пайкари тасвир дар нигоҳи аввал бечон шуда будам, гуфтам: «Он чи маликаи муаззам хоҳад,²⁹⁸ дар анбон дорам ва аз ҷон дар ҷаҳон азизтар ҷиз нест, онро низ дар миёни он ниҳолаам, то майл ба кадом қувват²⁹⁹» Он зан аз ин сухани ман завқи муфрит намуда, сар ба дарун бурд. Алалафир, қанзаке берун омаду гуфт: «Туро малика ба дарун металабад ва аз ту ҷизе меҳарад». Ман аз ин навид рӯхи тоза ёфта, аз гурфа боло рафтам, хонае дидам чун қасри бихишт мурассаъ ба зару ҷавохир, ба дарҳо пардаҳои ҳарир фӯрӯҳишта ва кату кастали фаровони маҳмалғирифта³⁰⁰ ба ҳар ҷо ниҳода ва шамъдонҳо, қано-дилан тиллою нуқра аз ҳама ҷой овехта, зуруфу авонӣ, булӯру ҷинӣ ва³⁰¹ симиъ ба ҳама тоқу равок ҷида ва фаршаш аз бисоти маҳмалу абрешимӣ, ки мӯхтавӣ бувад ба гулҳои алвон, рашки осмон афтада ва сакфаш аз қамоли нуқушу³⁰² тасвир ҳичолати боғи³⁰³ ҷинон омада. Ман аз ғояти таҳайюр ҷашму даҳон кушода монда, ларза бар сароям афтада [буд], он нозанинсанам ба изтиробӣ аҳволам вуқуф ёфта, ба дутфу ширинзабонӣ гуфт: «Ма-тоӣ худ³⁰⁴ пеши ман ор³⁰⁴». [Ман] ба ду дасти адаб бисоти худро бурда, ба болон кастал пеши ӯ ниҳодам. Ва гуфт: «Ба болон кастал бинишин.» Таъзим намуда, бинишастам, аз мавлиду маншам пурсид, ҷавобе латиф додам.—Гуфт: «[Соҳибӣ] ин сароро мешносӣ?»—Гуфтам: «На.»—Гуфт: Боли Миср аст ва ман муаззамтарин хотини ӯям». Онгоҳ ба тариқи мубосаат гуфт: «Дар ватани худ зан дорӣ?»—Гуфтам: «На хайр, марде сайёҳам, ба мусофарату ҷаҳонгаштагӣ мӯлаъ ва ҷоёю суқно ихтиёр накардам, ки зан қунам.»—Гуфт: «Бе зан чун³⁰⁵ ба сар мебарӣ?»—Гуфтам: «Ба азобе, ки мо—фавқаш таҳайюл натавон кард, хосса, дар ин мамлакат, ки ҳар рӯз мулоқот ба ҳазор моҳрӯй меафтад ва баъд аз дидор сабр душвор бувад.»—Гуфт: «Дар вилоти шумо магар зан нест?»—Гуфтам: «Ҳастанд, аммо на бад-он масоба, ки шумоед, ва боз онҳо дар лиҳоф мастуранд. Ва алҳақ он шаклу шамоил, ки онҳо³⁰⁶ доранд, аяқ он ки онҳо мастур бошанд, то ҷашм ба дидори ноҳинҷори эшон наафтад».

Бихандиду гуфт: «Онҳо бадшакланду ноҳушманзар?»—Гуфтам: «Бале, ки ҳама говдӯшу саргинҷин³⁰⁷ ва ҷомашӯю нонпазанд.»—Гуфт: «Мардон кори занон нақунаванд?»—Гуфтам: «На, балки ҳавончи рӯзгори мардон ба ӯҳдаи занон аст. Ва эшон ба зебу эзнати худ камтар пардохт тавонанд ва доим чиркинӯ гаргин бошанд»:

298 Б—меҳоҳад

299 АБ—орад

300 АБ—ба маҳмалу пар ғирифта

301 АБ—тазйину

302 АБ—қасри

303 АБ—худро

304 АБ—биёр

305 Б—ҷағуна

306 АБ—эшон

307 Б—ҷарҷин

Ба пешташон натавон шуд аз гандабӯи бағал.

Ба пушташон натавон шуд аз бӯи³⁰⁸ тунди³⁰⁹ эзор.

Аз истимои ин каламот мутааҷҷиб шуда, [муфрит бизандиду] гуфт: «Занони шумо бадбахт занон будаанд. Дар вилояти мо мардон ходимони занонанд ва гуломони эшон».—Гуфтам: «Агар дар вилояти мо чун шумо занон бошанд, мо ҳам ба бандагии ҷоқарӣ гардан мениҳем ва доим бар сари худ мебардорем ва мардумак ба³¹⁰ ҷашми худ ҷой медиҳем». Аз ин тақрир ман ҳамёза кашиду гуфт: «Агар зане беши ту, алалфавр, фиристам, хидмати лониқ тавонӣ кард?»—Гуфтам: «Басе муштокам ва то ҷон дар «бадан дорам, дар хидмат мушоғя накунам».—Бархосту гуфт: «Дар паси ин парда рав, ман назди ти канизаке соҳибҷамол бифиристам». Аз шунидани ин суҳан ҳамдони ман ҳамчу³¹¹ самдон гашт ва чун шутури маст каф аз даҳон ба ҳар тараф меандоخت. Бархостам ва дар паси парда рафтам, кате дидам³¹² зарандуд [ва] бистари пар рӯяш кашид, ³¹³ чодари шаби харири сурху зардор ба болояш андохта, дар тоқҷаҳо шишаҳои равшану атриёт ва дар ҳуқҷаҳо маҷини муфарреҳи мубаҳҳӣ, ки вақти мубошарат ба кор доранд.³¹⁴ Он ҷи донистаму тавонистам аз он ашё дар³¹⁵ сару риш ва қазиб тало кардам, мукорини ин ҳол он париваши хурдидор либоси харири сафеди абрешимии гулдор бар таи кашид, ки ҳама азъо аз зери он менамуд. Ва тоқияи фарангии мутарраз ба як шаддан гули маснӯъи муаттару муанбар ба як гӯшан абрӯ қач ниҳода, ба ҳазор ишваю ноз дар кинорам нишаст. Ва ман аз ғояти шавқу камоли иштиҳо бешуур будам, беҳтиёр даст ба доманаш зада, чун аждаҳо бар сари ганҷ баромадам, дидам соке дар ниҳоят сафо, кафаш чун курси моҳ дар ғояти эне, камаре чун фикри Донош борик, зулфе мушобеҳи баҳти ӯ чун шаби торик. Ҳамдон дар мнени ронаш ниҳодам ва чун саҳоб бар рӯи офтоб афтадам, ба шиддате шудомал³¹⁶ намудам, ки:

[Назм]

Хани³¹⁷ таҳарруки³¹⁸ ман ведавид то Ҷайҳун,Авни³¹⁹ нолаи ӯ мерасид то Қашмир.Б-оваҳ гуфт, ки «ин шиддат аз кучост,³²⁰ омад?»

Ба ханда гуфт, ки «рӯят сибҳ бод чу кир».

Шутур ба ҷашми сӯзани фуру ҳамаорӣ!

Калода мениҳӣ аз тори мӯ ба гардани шер.

«Матарс,—гуфтамаш,—осон фуру барам дар ту.

Чунонки сӯзани фӯлодро барӣ ба харир».

308-309 АБ—гандабӯи

310 А—дар

311 Б—ҳамчун

312 АБ—ниҳода

313 АБ—ғирифта

314 АБ—баранд

315 АБ—бар

316 Б—омадшуд

317-318 Б—Чу хани шиддати

319 Б—анину

320 Б—кучо

Ман, ки аз фарти шахват машке пуроб гашта³²¹ будам ва гоҳе чанд бинобар тараддуд дар асфор мучарраду азаб³²² буда³²³, чандон оби дутф бар оташи иштиҳои афшондам,³²⁴ ки беҳуш гардид. Чу ба ифока омад, гуфт: «Ман шунуда будам, ки мубошарат ва мубосатро мардуми ўзбак кунанд, филвокеъ, чунон будааст. Ва мардуми Ироқ на дархўри онанд, ки кас барон эшон банди шалвор суст гардонад.³²⁵ Онгоҳ бисоти муволафату муошарат дарнавардида, барон ман обу таом ба анвои такаллуф ба тақдим расонид ва гуфт: «Туро бояд ки дар манзили ман суқно варзӣ³²⁶ ва аз тараддуду кучагардӣ баросой ва билфавр хазор динор ба ту медиҳам ва ба дахлезии ин хона манзаре аст мушриф ба тарафи беруи ва даруни сарои амир аст, ки агар дар он бинишинӣ, мутлак, фикри беруи омадан накуӣ ва ҳама мардуми шахр аз занону мардон аз тахти он манзар бигузаранд.»—Гуфтам: «Дар хонаи амир ин чуръат ки қунад ва бар пушти боми шахна донию дуздӣ ки дар хотир гузоранд, магар он ки аз аклу хирад тихӣ³²⁷ бувад ва аз гафлату шахват мамлӯ³²⁸—Гуфт: «Аз ин мамар андешаро ба хотир роҳ мадеҳ. Тӯ ки амир чихил зан дораду сад қумош, дар моҳе ба хонаи яке дарнамеояд. Агар ўро ба яке аз мо майл афтад, дар хонаи хоси худ металабад ва ҳар яке аз занони ў ҳарифе ба хонаи худ мутавори доранд ва бо вай нардӣ муошикат ва муонақат мебозанд. Ту [аз] ин бисот, ки бо худ овардай ҳам бо худ нигоҳ дор ва билфарз «агар ташти мо аз бом афтад» ва рози мо ба арсаи буруз ояд³²⁹ ҳам, бад-ин бисот туро ба осонӣ махлас медиҳем. Ман сунўки ин воқеаро аз муғтанамоти азим ва воридоти³³⁰ ҳасим аدد намуда³³¹, бад-ин маҷнӣ ризо додам ва гуфтам: «Алҳол амир дар кучост?»—Гуфт: «Барои муҳосиботи аскарания ва забти маҳомми тўбхона дар беруни шахр баромадааст.»

Ҳам дар ин асно қанзакон ақласт қумоши харир барон ман оварда буданд, онро пўшида, худро оростам. Онгоҳ даст ба гардани ў дароварда ва ў дасте ба камари ман банд карда, бад-он дахлез даромадем ва аз хона ба хучра накл кардем. Хучра дар ғоятӣ латофату сафо ва ниҳоятӣ орастагӣ ва баҳо, дару девор ва сақфу ҷидор ҳама ойина гирифта аз катҳю каравотуо ниҳода. Ман, ки акси худ ва пайкари он зебонигорро ва муонақа ва мусофаҳа дар ҳама девору ойинаҳо мушоҳада кардам боз ҳарорати ғаризӣ дар ҳаракат омада,³³² оташи иштиҳо ду боло гирифт, барфавр³³³ он гуландомро ҳамчун хирмани гул ба болон кат кашидам ва навбати дуввум бештар ва беҳтар аз аввал хидмат на-

321 Б—гардана

322 АБ—ғариб

323 Б—монда

324 Б—фишондам

325 АБ—қунад

326 Б—иштиёр қуӣ

327—328 А—орӣ бошад; Б—беғона ва орь бошад

329 АБ—расад

330—331 АБ—шумурда

332 Б—даромада

мудам ва аз лаби лаъли майволудаш шароби зиндагӣ мечашидам. Вай аз фарти шаҳват гардану канори рухсори маро мемазиду мезағид. [Чи хуш гуфтаанд:

Байт:

Зан нагардад гирди марди некбахт,
Гирди он гардад, ки дорад к . . . сахт.

Ва баъд аз фароғи сӯхбат боз қаннзақони мохрӯй таому шароб оварданд ба нуқлу қабоб —медоданд. Соате³³⁴ рақсу суруде³³⁵ гуфтанд.

Дар ин асно дидам, ки волини Миср ва тачаммулу шавкати азим ба миёни саро дохил шуд. Хотун саросема сару либоси худро рост карда, бо³³⁶ ман гуфт: «Ту дилҷамъ бинишин ва ин қаннзақон дар хидмати ту қонмайд ва дастгоҳи волини моро тамошо кун.»

Ва худ аз гурфа ба зер рафт. Ман аз пушти ойна мутаваҷҷеҳи холи амир будам. Дидам, ки дар сахни саро кастале ниҳоданд. Амир омада, бар он бинишаст, либос ба низоми фарангӣ дар бар ва қулоҳи пардор бар сар. Аз хама хонахою гурфаҳо занони моҳталъат баромада, таъзимқунон ба хидматаш саф барбастанд ва вай ба ҳар³³⁷ қадом ба такаббуру тачаббур менигарист ва ҳеҷ суҳан намекард. Ва занон онан-фаонан ба ҳар илтифоташ рукӯъе³³⁸ менамуданд.³³⁹ Ногоҳ шароб хост ва ба фикре фуру рафт. Ҳар қадом аз занон шиша аз бағал бароварда, қалаҳе булӯриро лабрез карда, нигоҳ доштанд, баъд аз фурсатҳо ба он шириншамонид, ки маҳбубан ман шуда буд, ишора кард, ки биёр» Ба таъзими латиф ҷомро бурда, ба⁴ даст адаб⁴⁰ ба даст амир дод, лочуръа даркашид⁴⁰ ва⁴¹ ба дасташ дод. Ходими⁴¹ раҷаъ ул-қаҳқаро бақини ҷомро мазид⁴², ба ҷон худ омада биистод⁴³ ва микдори ним соат амир дар он ҳол таваққуф намуда берун рафт. Ва ман аз наҳвату кибри ӯ ва муомалоти хавотини ҳарамаш⁴⁴ мутаваҷҷиб будам ва [бо худ] мегуфтам:

[Мақру тазиру зинтино идбор,
Ин хама аз ҳисоли зан бошад.]
Мард агарҷи паланг банд қунад,
Оқибат дар ҷувони зан бошад.

Ва билҷумла то муддати чихил рӯз дар он манзари хуршедмазҳар мутаворӣ будам ва аз истифои лаззоту ҳаззотӣ ҷисмонӣ он ҷи мақдури навъи башар аст, ба ақсон гоят комвар будам. Ле-

333 Б—филфавр

334 АБ—Ва

335 АБ—суруд

336 Б—ба

337 Б—ҳеҷ қадом илтифот намекард ва

338—339 АБ—сар мезадаид

340 Б—даркашида

341—342 АБ—бақини ҷомро мазид, раҷъ-ул-қаҳқарӣ

343 АБ—истод

344 Б—ҳарам

кин аз касрати чимоъ ва мубошарат рӯям чуи коху танам чуи мӯ³⁴⁵ гардид ва ба хама азъо ва кувою хавос заъфу суетӣ зоҳир³⁴⁶ гашт. Аз хотун рухсат талабидам, ки маро дар хучра маъҷуне мукаввӣ ва мубаххӣ аст. Агар ризо дихӣ, рафта худро як-ду рӯз тарбият кунам ва боз ба хидмат оям».—Гуфт: «Магар аз сӯхбатам малул шудай ва роҳи гурез меҷӯй?!»—Гуфтам:

[Байт]

«Гар барканам дил аз ту³⁴⁷, бардорам аз ту меҳр,
Он меҳр бар кӣ афканам, он дил кучо барам?!»

—Гуфт: «Шояд заъфи холи ту аз такрори [амал] бошад? Агар туро майл ба таҷдиду табдил аст,³⁴⁸ ман туро ба дигар аз хавотини малик бифиристам, бошад, ки ба сабаби таҷдиди макону табдили таматтӯъ қуввати аслии ту муовадат кунад, боз назди ман ой, Ва ин ҳам аз дақонқи асрори³⁴⁹ ҳикмат аст.»

—Гуфтам: «Ман бандан фармонам».

Онгоҳ маро ба хонаи дигаре аз занони амир бурда, ба дасти ӯ суғурд. Дидам ороиши хонаи ӯ бештар аз манзили ӯ аст ва хусни вай гулсӯзтар аз шамоили ӯ. Филвокеъ, дар ниҳоди худ харорати ғарзии мофавқи аввал ёфта, ба обпоиши ҳарамӣ ҳаримаш шинофтам. Ва миқдори як³⁵⁰ даҳ рӯз дар маъбади меҳробӣ абрӯяш мӯътакиф будам, то «корам бо ҷону корд³⁵⁰ ба устухон расид» ва заъфу суетини қавӣ дар кувою хавосам зоҳир гашт. Рӯзе аз он зан пурсидам, ки «шумо бо ин хама кибру ниҳвати амир ин хама чуръат дар истиқоби лаззоти нафсонӣ [чигуна] доред ва аз ӯ наметарсед ва аз фазихат намеандешед?!»—Гуфт: «Фиску фасод аз хавоси ин замин аст, ҷи ҳаққа субҳаонаҳу дар маҳкамӣ танзил хабар дола «ҳазо дор-ул-фосиккин⁺», аз ин ҷихат аст, ки агар марде басалоҳ дар ин шаҳр дарояд, зӯҳду салоҳаш намонад. Ва аммо занони ин шаҳр ба сабаби озори дили Зулайҳо⁺ ва маломаташ хама аз [унф аз]⁺ иффату салоҳ орианд ба воситаи он ки ӯро ба муҳаббати Юсуф⁺, алайҳассалом, таъну қалҳ намуданд, то муоразаро гуфт: «Ҳозол-лазӣ ламутнӣ фихи⁺». Ва аз он сарзраниш ранҷида, адами иффату салоҳашонро талабид. Эшон баъд аз дидори Юсуф⁺ эълурофе ба хатон худ карданд, ки фаламмо раайнаҳу ва каттаъна айдияҳуина ва қулна мо хозо башарун, ин хозо илло малакун каримун⁺».

Ва билҷумла чуи зани волини Мисро дид, ки сухани ман рост аст ва ранҷурин маро бовар намуд, ҷунки хидмате доиқ аз дастам намеомад, бад-ин баҳона рухсати хурӯҷ йфта, аз он маъмаъ, ки банот-уш-шаётин буданд, раҳти саломат берун кашидам. Алалфавр раҳти икомат аз хучра бардошта, дар баҳр нишастам ва ба рафокати тучҷор аз болои Адес⁺ ба Маскав рафтам. Рӯзе

345 АБ—мӯй

346 АБ—ориз

347 АБ—тую

348 Б—бошад.

349 АБ—осори

350 АБ—кордям

чанд дар днѣри рус икомат варзида³⁵¹, баче³⁵² азъубаҳои рӯзгор дила³⁵³, ҳамроҳи кофила ба Тошканд омадам дар вақте, ки Тошканд тобеи Бухоро буд аз мулҳакоти давлати Амир Насрулло⁺, амири Бухоро. Ва ман ба васотати баъзе роҳоварду армуғон ба ҳокими онҷо тақарруб талабила, аз роҳи хатнависӣ ва ҷаҳондидагӣ дар хидмати у рутбаи олии ёфтам, то он ки маншуру ёрликам дода ба дашти Қипчоқ ва ҷамоан ирқай Қазоқ то хоки рус ва Қизилҷар³⁵⁴ ва⁺ Урунбурх* ба ҳаман илот ҳоким гардонида³⁵⁵, фармуд, ки то хифзу³⁵⁶ забти³⁵⁷ зақоти савоим намоям. Ман бо маъдуде чанд баромада, ба даруни илоти казокия даромадам ва дастгоҳи³⁵⁸ аморату иёлат бигустаронидам «ано раббикум-улаъло⁺» ба ҳама атрофу акнофи кӯху дашт дардодам. [Ва ҳарчанд ҷаҳд намудам, ки инон ба дасти ҳавову ҳавас надихам ва гирди муштаҳои нафс нагардам, муяссар нашуда], ҳама рӯз мусоҳиби духтарони мохрӯй ва писарони фариштаҳои аз тӯраҳои казок буда, ба шурбу [акли] кимизу қазӣ ва истеъмоли кӯзию қазз афтодам.

Одатӣ казокия он аст, ки ҳар моҳе аз даште ба даште нақлу таҳвил кунанд ва ҷосе, ки обу алаф бештар бувад, ҷанде иқомату сукунат варзанд. Ман низ ба рафоқати ҷамъе аз азъозиму ақобири илот дашт ба дашт ва водӣ ба водӣ мерафтам. Ва ҷунон саргарми лаззату ҳукумат будам,³⁵⁹ ки аз тафонути ҷодаву манзил ва бӯъду³⁶⁰ қурби³⁶¹ имронот намеандешидам, то рӯзе ба³⁶² домани кӯхе иттифоқ намуда³⁶³, раҳли иқомат афкандам. Дар авосити моҳи урди [биҳишт], ки замин ба воситаи шукуфаю лола ранги осмон гирифта буд, ҳарҷо-ҳарҷо хонаҳои сиёҳмафраши³⁶⁴ ба қолӣ ваъқарда ва ҳама духтарону занони казок ба болои сазба бисоти рангоранг андохта, рӯзе³⁶⁵ бисъер суруду ракс намуданд.³⁶⁶ Ва ман дар садр нишаста будам, пурсидам, ки «аз ин ҷо то Тошканд ҷӣ микдор роҳ аст?»

— Гуфтанд: «Семоҳа³⁶⁷ роҳ». Хуш аз коҳи димоғи³⁶⁸ ман биларид.³⁶⁹ [ки турфа дар ақоба афтодам, ки муовадат аз он ҷо ба хона муяссар набошад.] Онгоҳ тӯраҳои казок ва ақобири онҳо гуфтанд: «Мири девонбегӣ, ахлоку атвори ту ба мизочи мо дарсохтааст, лонқ³⁷⁰ он ки ту номи амораг аз худ халъ куни ва бо мо муллою имом бошӣ ва зарурияти дин ба мо омӯзи³⁷¹ ва [аз миёни мо] тааллуқ ихтиёр куни³⁷² [аз ҳар қадам, ки туро майл аф-

351 АБ—намуда

352—353 АБ—дар онҷо низ аз нафси аммора мутамани нашуда зудтар.

354 А.—Қизилҷа

355 АБ—варда

356—357 АБ—забту хифз

358 АБ—бисоти

359 АБ—шудам

360—361 АБ—қурбу бӯъди

362—363 АБ—иттифоқан ба домани кӯхе гузур афтод.

364 А.—сиёҳмафраши

365—366 АБ—раксу суруд мегуфтанд

367 АБ—думоҳа

368—369 АБ—димоғ парид

370—371 АБ—Нигаред ба илова.

372 АБ—қун

тад]. Ва илтизоми ин маънӣ дар аморату бузургии ту зиён надорад, балки чоҳу рутбати туро бияфзояд». Ман* андешидам, ки аз мутоваати онҳо сар печидан ва мухолафат намудан сарфа намебандад.

—Гуфтам: «Истидъои шумо дуруст аст, аммо —муллоию³⁷³ имомат³⁷⁴ коре бузург аст ва халифат-ул-ллоҳ ва*— халифат-ур-расул* ва ноиб-ул-ҳаққ. [Ва] метарсам, ки шумо³⁷⁵ дар хидмати ман тақсир кунед ва дар авомиру навоҳии ман наравед ва кофари муртад шавед. Чи баъд аз он ки касе мулло бошад ва имом шавад³⁷⁶ ва он ба таайюди ҳаққ мешавад ва Цабраил⁺ бар $\bar{u}$ ³⁷⁷ нозил мешавад ва ³⁷⁸ аз малак илҳом меёбад.³⁷⁹ Пас,³⁸⁰ ҳамаи амру ҳукми $\bar{u}$ амру ҳукми худовандӣ³⁸¹ бувад³⁸²».

Онҳо* ҳама ба иттифоқ сар бар замин ниҳода³⁸³, савганд ёд³⁸⁴ карданд³⁸⁵, ки «мо аз ҳукми ту гардан напечем ва амри туро амри худованд донем». Пас, бар ин аҳд[у] паймон муаккад намуда, барои ман ду хонаи музайян ва панҷоҳ уштуру дусад гӯспанд ва чандин намаду қолии рангин тафвиз карданд. Ва аз духтарони аозим яке, ки беҳтар аз ҳама буд, ба издивоҷам кашиданд ва чамъе касир дар хидматам мутараддид буданд аз зану мард ва музоҳими аҳволам мешуданд ба сабаби духулу хурӯчи бемавкеш, то рӯзе гуфтам: «Имшаб³⁸⁶ маро илҳом шуд,³⁸⁷ ки дар хидмати худ мардонро роҳ мадеҳ ва аз духтарони дӯшиза ва занони нав ба* шавҳаррасида навкар* ихтиёр кун, ки дар сафару ҳазар мулозими [рикоби] ту бошанд ва эшонро илм биёмӯз³⁸⁸. Ва агар туро майл ба ҳар кадом аз ин занону духтарон афтад, дар мутоваати ту тақсиру эҳмол раво надоранд, ки осӣ шаванд ва мардони эшон бе изн ба ҳазрати ту дохил нашаванд. Ва бар дари худ ҳуҷҷобу нуввоб вазъ кун, ки ҳоҷати ҳар кадомро бо ту арз кунанд. Пас*, ба изн дохили сӯҳбати ту шавад*».

Ҳамаи элот [дар ин муқаддимот] тасдиқ намуда, занону духтарони худро ба ман супурданд ва васият карданд, ки «дар хидмати мулло эҳмолу мусоҳала накунед». Ва ман миқдори чихил нафар аз занону духтаронро, ки дар ҳусну чамол аз ҳама фоик буданд, ба навкарӣ баргузидам ва ба ҳар кадом, ки маро майле мешуд, ба хилватхонаи хосси [худ] металабидам. [Ва онро ба дастури фаранг ораста будам, ки ҳар кадом ба хаваси дидану даромадан ва хобидан бо ҳамдигар низоъ ва ҷидол мекарданд. Ва анови такаллуф дар мубошарату муҷомаат ба кор мебурдам.] Ва* шабҳангом³⁸⁹ то вақти³⁹⁰ хоб ба даврам саф зада, ба ҳамдигар

373—374 АБ—имомату муктадой

375 Б—шумоён

376 АБ—бувад

377—378 АБ—вай нузул кунад, ё

379—380 АБ—ёбад

381—382 АБ—худойтаоло бошад

383 АБ—ниҳоданд

386—387 АБ—Маро илҳом шуд имшаб

384—385 АБ—хӯрданд

388 Б—омӯз

389 АБ—Шаб

390 АБ—ҳангоми

таклиф менамуданд, ки «имшаб туро бояд, ки ба хидмати мулло киём намой». [Вақти истироҳат гоҳо панҷ-шаш нафар ба якбора тақозои даромадани назди ман мекарданд. Якero баргузида, дигроно дилдорӣ меодам, ки «фардо навбати ту бошад».] Ва ба ҳар даште ва мақоме, ки нақлу куч меафтад, он духтарон ба либосҳои фохир³⁹¹ бар асбони роҳвор³⁹² савор шуда, аз пасу пешам мерафтанд ва ҷое, ки иқомат бояд варзид, пештар рафта, ба ҷое назеху босафо ва обшор хонаву бисоти маро барной медаштанд.

Ва микдори панҷ сол дар миёни эшон будам ва бист шутур бору буна ва аҳмолу асколи маро мекашид. То рӯзе аз муҳолатаи он сафехон³⁹³ дилгир шуда ва аз лаҳву³⁹⁴ лааб³⁹⁵ сер-ташта, хубби*-ватану сӯхбати ахиббо домангири вақти ман шуда*, роҳи гурез мечустам, асло мутасаввир намешуд; ҷи аз русуми қазоқия он аст, ки агар мулло дар миёни онҳо иқомат варзад, кайфа яшо зинадоғий кунад. [Ва] агар орзуи ёру диёр кунад, қатлаш кунанд ва ҷубе бар сари гӯраш аломат ниҳода мазор бардоранд ва зиёратгоҳ [ва ибодатгоҳ] кунанд.³⁹⁶ Дар ин боб фикрҳо андешид³⁹⁷ ва*-аз* барон махласи хеш роҷхо мезадам. Рӯзе, ки азозиму ашрофи элот дар маҷлисам буданд [ва бори ом(м)дода.] гуфтам: «Дар миёни шумо баъзе аз мардон ва бисёре аз занону атфол ба сабаби осеби ҷин(и) маризу бемор мешаванд ва бо ман рӯҷу мекунанд.³⁹⁸ [Ва] ман таълиқею таъвизе ба ҳар кадом менависаму медахам, ба аксаре суд мерасонад [ва] бо баъзе таҳаллуф мекунад.³⁹⁹ ки мӯҷиби суғни ақидан ӯ мегардад. Ва ин аз он ҷиҳат аст, [ки] маро китобест⁴⁰⁰ машҳур ба анвои адбия ва тилисмот ва давоҳои муҷарраба. Ва он алҳол⁴⁰¹ назди⁴⁰² ман нест ва ман он ҷи ба шумо⁴⁰³ менависаму медахам, аз он китоб аст. Ғоят он ки дар мавриди амроз ништибоҳ мешавад ва хусуси ҳар таъвизе барои кадом [навъ] маразе дар хотир⁴⁰⁴ муштабех мешавад.⁴⁰⁵ Бинобар ин дар таъсир таҳаллуф⁴⁰⁶ меафтад.⁴⁰⁷ Ва ин китоб дар Тошканд назди касе амонат аст. Агар касе аз шумо ба Тошканд меравад, бояд ки маро ҳамроҳ барад, то он китобро ба даст оварда, бо ман муовадат намоям».

—Гуфтанд: «Меҳроҳӣ, ки бад-ин баҳона аз миёни мо бигуре-зи?—Гуфтам: «Лондлоҳ, ин доня маро дар замир ояд?!»—Гуфтанд: «Агар рост гуӣ, хатте қун, ба ҳар кӣ бошад, мо одам фармуда, он китобро ба ту расонем».—Гуфтам: «Он китобе аст, ки ба дасти ҳар кӣ башд, ба касе надиҳад. Агар ман худ набошам,

391-392 АБ—алвоии роҳвор шутурону асбон

393 АБ—суфаҳо

394-395 АБ—лаабу лаҳв

396 АБ—намоянд

397 Б—андешидам

398 —АБ—меоранд

399 АБ—менамояд

400 АБ—китобе бувад

401-402 АБ—алҳол пешин

403 АБ—шумоён

404 АБ—хотирам

405 АБ—мегардад

406-407 АБ—тафавут мекунад

он китобро бадал кунад ва овардани он фонда надихад.—Гуфтанд: «Албатта ҳила мекуи, ки худро аз миёни мо ба канои мебарӣ?!»—Гуфтам: «Маро ин ҳама асбоби амлоқ, ки ба солҳо ушри ашири он аз касбу тичорат таҳсил нашавад, дар ин ҳолат⁴⁰⁸ маро чигуна дил⁴⁰⁹ ёри кунад, ки аз ин ҳама ҷоҳу мукнат дил⁴¹⁰ бардорам! Ва⁴¹¹ илова бар ин боз духтари фалон тураро ба никоҳ хостори кардам ва ҷихати он гуфтушунид карда, ҷи навъ таҳаллуфи ваъда сурат бандад?!»⁴¹² Ҳам бар ин паҳч далелҳою хуччатҳо оварда, муаккад ба⁴¹³ савгандон намуда,⁴¹⁴ эшонро бар он доштам, ки маро ба Тошканд бифиристонанд ва боз оранд. Ва ман дар он айём он ҷи аз нуқуд тавонистам бардошт, дар касан эҳтиёт мазбут сохта, ҳамроҳи панҷ нафар қазоқ азимати Тошканд намудам. Ва баъд аз қатъи баводию тайи нишебу фароз дар муддати ду моҳ ба Тошканд дохил гаштам. Ва дар рӯзе, ки руфақо барон харидаи бору галла баромада буданд ва маро назди шутурон гузошта ва^{*} шутурбон карда^{*}, аз онҷо сабук бигурехтам, дар харобае даромада, якдаст либоси саёхат, ки маро дар анбон буд, пушида, ба либоси қаландарон баромадам ва дар бозорҳо тавоф⁴¹⁵ мекардам, як-ду нафар аз ҳамроҳонро дидам, ки саросема ба ҳар тараф медавиданд ва маро металабиданд ва аз ҳар касе меурсиданд, ки «бизнинг мулло етди, қочди. Мулло кўрғон борму?» Мардум ба ҳоли онҳо механдиданд ва аз қайфияти изтиробии онҳо истифосор⁴¹⁶ мекарданд.⁴¹⁷ Қазоқон [фурсати тақрир наёфта,] ба афсусу надомат нишони ман ва бепарвоии худро тақрир мекарданд. Мардум мегуфтанд: «Биз кўрдик ким бир мулло шуд кўчада кетди». Қазоқон «бўй-бўй»—гуён ба он самт медавиданд, [то он ки дар ҷустуҷўи ман боз ду уштури худро дуздониданд.]

Билҷумла ман бад-он либос ба доруламора шиофтам, то ба ҳоким мулоқот кунам. Дидам ҳалке тоза бар дари амиранд ва авзою атвор⁴¹⁸ мухталиф. Пурсиданд, ки «ба кучо меравӣ ва бо ки кор дорӣ?»—Гуфтам: «Ба ҳоким».—Гуфтанд: «Ҳоким кист?»—Гуфтам: «Фалон бек».—Гуфтанд: «Қаландаре бағист ва хушкии бағи димоғашро⁴¹⁹ мухталиф кардааст ва ўро биронед [ва бизанед, то ба худ ҷунби] ҷубҳо дар⁴²⁰ паҳлуям ниҳоданд.

—Гуфтам: «Охир, он амир ҷи шуд ва кучо рафт?!»—Гуфтанд⁴²¹: «Эй девона, охир надонӣ, ки ин асри амир Шералихони Хўқанди⁺ аст ва ин ҳоким фалон ном [дорад] аз умарои давлати ў дар фалон таърих омада, ба қаҳру галаба Тошкандро фатҳ намуда. Ва он амир, ки ту гўй⁴²², вай аз умарои амири Бухоро

408—409 АБ—ҷо оиода аст, маро дил чигуна

410 АБ—дист

411—412 АБ—ин нақунд, магар девона ва аз худ бегона

413—414 АБ—намудам ва савганд дода

415 АБ—тавоф

416—417 АБ—меурсид

418 Б—атворашон

419 АБ—димоғи ибро

420 АБ—бар пушту

421 Б—гуфт

422 Б—меқолай

буд. Вай дар он балво шаб⁴²³ аз девори калъа худро ба зер андохта, бо маълуде чанд гурехта, ҷон ба саломат бурд, ё не?! Су-ханони ту рост ба саволи асҳоби рақим мемонад. Холо, то пой дорӣ, бигурез ва ба хуни хештан маситез, ки мабод ба иллати ҷасусӣ ё номи манқитият гӯл бар гарданат ва занҷир дар поят кашанд ва гусфандвор бар дорат бардоранд». Ва ман аз он ҷо са-бук ҳаракат намуда, онҳоро дуогӯй гуфта, ба рафокати баъзе аз сайёҳон пиёдаву савора азимати Бухоро кардам. Ва алявм миқ-дори сесад динори зар дар камар дорам ва ният ҷазм карда, ки дигар сар ба гурбату мусофират наниҳам ва гӯша гираму тудо-руки завоси авқоти гузашта намоям.

Интиҳон самаран ин ҳикоят* машхун ба фавонди сафар ва хислати занон ва одоби⁴²⁴ мулкдорӣ бошад⁴²⁵. Тамм.*

423 Б—худро

424—425 АБ—назми мамказатдорӣ ва ҷаллонбонист

ДАР ХИҚОЯТИ АБУЛҚОСИМ-БӢ ВА САФАРИ РУСИЯ¹

Навбате¹, ки ба масхуби Сайид Абдулфаттоҳ-тӯра² ва рафокати Абулқосим-бӢ ба сафорати Рус иттифоқи вуруд афтод, расм аст, ки³ дар он чо элчиёро барон ихори чоҳу дастгоҳи давлати хеш ба маҷолису маҳофили бузург ва тамошохонахою имороти олия ва хазонну дафони мегардонанд ва бад-он³ тафоҳуру мубоҳот мекунад. Ва дар ҳар шаҳре баъзмхонаҳо омода кардаанд, ки ҳар шабе аз ишо⁴ то соати дувоздаҳ аз⁵ шаб дар он аснофу анвои рақсу самоъ ва нағамот мутараттиб аст, ки занони мохрӯй ва қавволини сунбулмӯй маҷлисорой мекунад ва анвои шӯъбадаю найранҷот зоҳир мекунад. Ва ман ярабу⁶, ҳар кӣ хоҳад, дар он чо ҳозир мешавад ва фарохӯри ҳоли ҳар касе⁷ дар он маҷлисе чо меҳайёст, ки менишинад⁸. [Ва] вақти хуруҷ кирон манзили худ меदिҳад.⁷ Ва ҳамчунин аз ҳар чини ашъе хазинаҳо мураттаб доранд, то ки аз хайвоноти мурдаву зинда, аз даррандаву парранда ва аз анвои тухми ҷонварон, ҳатто аз нутфани инсон ва ашқоли ҷанин, ки⁸ сикту лактшуда ва сурате баста, дар шишаҳо ба даруни рағгани (софе ва⁸— тезоб⁸ гирифтаанд, то фосид нашавад.

Ва билҷумла шабе мутарҷим аз қибали вазир омада, моро ба маҷлисе «сурония» ном таклиф намуд. Бо ҷаҳор нафар дар он базм рафтем. Ва он маҷлисе будааст мӯхтаи бар машоҳири ҳавотини муаззама ва маҳфили муштамил бар маориф [ва]⁷ ҳавотини мухтарам ва аз русои Русия ва маҷмаъе пур аз занони мохруҳсору душизағони тазарврафтор ва ҷавонони сарвақадду [гулғизор ва]⁷ гулғисарони хуршедхад. Дар иморате рафеъ [ва]⁷ манеъи олии зарандуд даромадем, мабӣи бар хонаҳо ва ҳуҷраоти бисёр ва дарҳои ойина[қорӣ]⁷ ва аз ҳама дарҳо пардаҳои ҳарир фуруҳишта, муштамил ба⁸ кату каровати зарнигор ва зӯ-

¹ Б—Дигар, вақте

² Б—Абдулфаттоҳон

³ Б—бар он

⁴ Б—хуфтаи

⁵ АБ—касро

⁶ АБ—бенишинад

⁷ АБ—бидиҳад

⁸ Б—бар

руфу авонии⁹ тилло ва нукра, касталу*— саноидили махмалгириф-
та: ва ба хама хонахо каноидили тиллою нукра* ва булӯри овета
ва ба ҳар деворе аз муқобилу паҳлӯ шамъдонхое чандсара ва
ойинаҳои ситабри бузург баробари қадди одамии ниҳода. Хама
деворҳо ва сакфу фарш мусаввару музайян ва нақшҳои аҷиба ва
суратҳои ғариба. Ва дар ин маҷлис зиёда аз ҳазор шамъи мумию
бухорӣ афрӯхта ва дар маҷомири зарандуда адҳинаи латифа
сӯхта, аз қасрати ҷароғон шаб сурати рӯз дар бар гирифта буд.
Дар он маҷмаъ дидем¹⁰ мохрӯёни садафтинату сарвақадони офтоб-
талъат ҳамчу товуси нигорин ба ҳар тараф меҳиромиданд ва чун
ғазоли маст ба ҳар самт¹¹ мечамиданд. Ва ҳар қадом чандин
либоси ҳарир пӯшида, ки бадаи нозанини эшонро ҳоил намешуд
ва ҳуди баданҳо низ аз ғояти назокату шаффофӣ¹² ба дигаре со-
тир намегашт. Ва баъзе либосҳои сиёҳи нафис ва пардаҳои му-
шаббақ ва тӯрҳои алвонии харир бар қомати худ гирифта буданд*,
ки ақл аз мушоҳадаи қамолу нозукии¹³ онҳо лол мешуд ва хирад
дар васфи ҳусн¹⁴ ва латофати¹⁵ онҳо мутаҳайир. [Беғонла рӯ-
хе буданд аз олами ғайб ба шаҳодат расида, ё хуре аз бихишти
барин ба рӯи замин манзил гузида.] Аз қамолӣ сафою зиё чун*—
хури бихишт* шаш бадан ба ҳафтум ҳоил намегашт. Не- не тирӣ
нигоҳ аз пушти яқум то сини садум рост мегузашт, ки ба ҷое
банд намешуд. Гуё, эзади¹⁷ таоло пайкари онҳоро¹⁸ аз оби соф, ё
обҳои шаффоф сиринта:

[Китъа]

Хама бутони сияхлӯши мохваш, ки худой
Чу оби зиндагӣ андар савод бинҳодаст.
Ба ҳар тараф ин камингоҳи ҳусн мохрухе
Барои бурдани дил теъдаст сайёда аст.

Ва мо ҳамчун даҳон кушодаву чашмҳо боз монда мутаҳайир,
ки «Ин¹⁹ чӣ қосту қучост²⁰?! Ва ҳоли, ки мо меомедем, шаб буд
ва ҳаво тираву нам, чӣ шуд, ки алҳол рӯз аст ва офтоб. Аз фарти
ҷароғон тамайюзи шаб аз рӯз нмаекардем ва гоҳе ангушт ба ди-
да мемоледем, ки «оё ин машғала²¹ дар олами рӯъ²² мумассал*—
гашта*» ва ин уҷубаҳою парихона дар ҳизонаи ҳаёл мусаввар²³
шуда.» Он паривашон мутаҷҷиб, ки «ин ғулӯн дар [ин] маҳфили
рӯҳониён чӣ навъ даромадаанд²⁴ ва девон бо парӣи чӣ шакл

9 Б—адавати

10 Б—даромадем

11 Б—тараф

12 АБ—латофат

13 Б—нозукидон

14 АБ—ҳуби

15 АБ—ҳусн

16 Б—мутаҳайир шудан

17-18 Б—пайкари онҳоро эзади таоло

19-20 АБ—ин ҷо қучост ва ин ҷо чӣ қост

21 Б—машғала

22 Б—рӯъест

23 Б—мутаҷҷиб

24 Б—омадаанд

мумтазиҷ гашта?!» Ба рӯи мо тез мидиданд ва ба аҷобати²⁵ ли-
босу²⁶ ҳайати²⁷ мо механдиданд. Ва мо ҳамчунон мутахайир ва
бешууроно қадаме пеш мениҳодем²⁸ ва ҷои рафтуништи [худ]²⁹
намедонистем. Чунки мутарҷими мо ба яке аз он нозанинон ба
муҳовара ва муқолама машғул гашта, аз мо волае монда буд.

Дар он асно дасте булӯри ба синан мо меомад барои дурбош
ки «ҳала, эй ифритиёни одамисурат ва эй одамиёни ҳайвонсират,
дониста пой ниҳед, ки домани нози мо ба ранги чатри товус бар
замини қашон аст. Ва мо ҳар яке ба шакли товуси³⁰ маст хиромон,
то домани моро ба пой ноҳанҷори худ мағазед ва ба қудуми шу-
ми худ маёлоед!» Тавозуёқунону ларзон қадаме чанд ақибтар
мениҳодем,³¹ ҳам дар ин ҳол мушти нозанине³¹ ба пушти мо ме-
хӯрд, ки «ҳон, эй беҳирадон, таваккуф варзед ва вокиф бошед,
ки бари симғуни мо ба барги гул ноз дорад, то ба хори мақла-
ми³² нуҳусаттавъами худ мадаронед!» Саросема ба ақиб мени-
гаристем, иҷолат-ул-вақт ба тарсу³³ ларз пое пештар мекордем³⁴
ва ба ранги бўзинагон тамаллуке мекардем, ва ба даҳону забон
ба ангушт ишора меодадем ки «мо безабононем ва аз саҳро раси-
да говон ва ба русуму³⁵ услуби шаҳри шумо нодонон³⁶, маъзура-
мон доред!»

[Байт]

Зи дашти турк меоёму аз ваъи адаб дурем.

Ҷунуне гар кунем, эй шаҳриёни хуси, маъзурем.

Аз ин тамҳиди узри мо мерамиданд ва ба риши мо механди-
данд.⁴ То он ки мутарҷими мо даррасиду дастӣ мо бигирифт ва
аз он хайронию саргардони бираҳонид ва ба садри маҷлис бурду
ба болон кастале чанд ба нишастан ишора кард. Хомӯш нишас-
тем ва аз [зарбати] мушти пешу пушт бирастем. Ва дар пешгоҳи
ин хона шаҳнишини буд муртафеъ аз фарши³⁷ хона ба қадри яку-
ним газ. Ва аз он пардае харири мусаввар андохта ва аз ақиб
он қандиле бузурги булӯри овехта ва зиёда аз сад шамъ бар он
афрӯхта. Ва чамъе аз духтарони моҳталъати зӯхратабиат³⁸ дар он
буданд, ки худро барои булачабӣ меоростанд ва менишастанду
бармехостанд. Ва аз паси парда ба сӯи аҳли маҷлис мидиданд
ва интизории чамъияти маҷлисиёро мутарассид буданд, то шӯъ-
бада ороянд.

Ва аз зери ин шаҳнишини суфае нимдавр ба қадри ду вачаб
аз фарши хона бароварда, ба болон он кастале бузург ва бар

25 Б—аҷобӣ

26-27 АБ—ҳайати либоси

28 Б—ниҳода

29 АБ—тазарв

30 Б—меомдем

31 Б—нозанин

32 АБ—қадаме

33-34 Б—тарси бисёр пештар мекордем

35 Б—расму

36 АБ—нодон

37 АБ—саҳни

38 Б—зӯхратабини

забараш самтуре³⁸ азим ва музайи ниҳода, аз ду бараш ду шамъи бузург дар шамъдони тиллоандуд афрӯхта. Ва баъзе аҷзоҳо, ки дар он усули зароботу нақорот аз нағмоти русию фаранги набишта буд, бар он ҷо ниҳода [буданд]. Ва ҳар қадом аз моҳруёни аҳли маҷлис, ки ба соз [ва] нағма вукуфе доштанд, ё ҳикоят ва баъзе меҳонистанд, ба болон он суфа бармеоманданд ва ба сӯи аҳли маҷлис таъзимею тавозӯе латиф бачо оварда, ба болон кастали пурмахмал, ки дар пешин он самтур ниҳода буд, менишастанд ва фасле аз нағма ба ноҳун адо мекарданд ва қанлею газале меҳонданд. Ӯ он ки агар ҳикоят мекарданд, рост истода, ба овон дилфиреб ба забони худ ба назм, ё наср адо менамуданд. Агар нағман аҷиб, ё ҳикоят ғариб ба самъи мустамеон расонанд гонти таъҷуб ва нишоти аҳли маҷлис он аст, ки каф бар каф мезананд, муқарра то се бор, яъне «ни нағма ва ҳикояти ту писанди мо афтод, боз аз сар гир, ё сози дигар бинавоз». Он махлиқон хуршедсимо ба ҳазор ганҷу далоли мутабассиму мубтаҳич шуда, бо изҳори ҳаё рукуъоти мутаволӣ ва таъзимоти мутапотир ва тарафи маҷлисиён аз ямину ясор мекунад, ки дили мустамандон³⁹ ба ҳам меларзад ва ҳамёзан орзу [ва] об ба даҳани позирон⁴⁰ мегардонанд ва боз фасле дигар нишо мекунад. Пас, агар дар хатми баъзан сонӣ, дигар бор садон каф бар каф мутапотир гардад, фасли сеюм ибтидо менамояд ва дар ҷаҳорум бо тавотури сақафот ба нозу карашма таъзимкунон аз суфа фуруд меояд ва ба ҷои худ рафта менишинад. Онгоҳ дигаре аз нозанин ба ҷои ӯ бармеҳезад ва дар он бисот ранги тоза мерезад аз навохтани нағмоту пардохтани ҳикоят.

Аз онҷо, ки либоси занони он дивр то камар танг аст ва аз камар то доман фарох, то ба ҳадде, ки агар аз дари хона дарун шаванд,⁴¹ доман аз даҳлез берун бувад. Ва аз таҳти камарбанди худ аз риштан ҳарир миёнбанде дигар доранд ва аз он шохҷаҳон ҳилолӣ аз пай ва шои борикӣ нафис таъбир карда [бувад], ки ба нишасту хост⁴² нашинанд. Чун он риштаро сахт барқашанд, он шохҷаҳо аз даври миён бархоста гардад ва акмишан ҳарир, ки пӯшидаанд, бардорад ва шакли онҳо дар хорич чун куббачи тилло мурассаъ ва марворид бар сари гунбази тулонии муҳандас зоҳир гардад. Ва аз болон он турҳон сиёҳу [сафед ва] сурху осмонӣ аз сару китф ва миён овезанд ва бар сари худ шаддае гули маснуъ, ки гӯё нав аз гулшан овардаанд ва шабнамаш гулобу атр, ки бар он зоҳир аст, аз канору абрӯ барбанданд. Ва бар гӯш овезан алмосу дурр ва булурӯ тиллоӣ тулонӣ ба қадри донаи хурмо мусайқал биевезанд, ки дар шаб ва⁴³ шӯълан⁴⁴ шамъ чун китъан оташи тулонӣ, ё моҳ тобанди намонд ва сафҳон баногуш, ки аз гонти сафо рағ ва ҳаракати хун аз таҳти ҷилди он дида мешавад, чун шӯён овеза бад-он зам гардад, гӯё, шамъ дар муқобили ойина аст. Бад-он зебу зинат чун бархезанд, ақл аз

³⁸ АБ—маҷлисиён

³⁹ Б—позирон

⁴¹ Б—даршаванд

⁴² Б—бархост

⁴³⁻⁴⁴ АБ—шӯён

кохи димоғ ба парвоз ояд ва чун бинишинанд, чон дар хучран дил хомӯш гардад.

Субҳони қадри болиғқудрате, ки аз қатран обе палид, ки манбаъаш аз чашмаи кӯҳи куфр аст, чуни гулҳои бадеъ бар тахтаи хок менигорад ва аз камоли бениёзӣ чун уд бар оташи чаханнам мегуморад. «Фа зарҳум наҳва заво ва ялаъбу ҳатто юлокӯ-л-явм-ал-лазӣ фикҳи язифуна».*

[Ва]” билҷумла ин маҷлис то вақте ки духтарони мушъабид дар паси парда худро биёроянд ва олоти шӯъбадан худро мураттаб гардонанд. Онгоҳ занг аз ақиб парда овоз медиҳад, ки «гонбон ҳозир шавед ва мутафарриқот чамъ гардед ва мутарассид бошед, ки мо лӯъбату санъат менамоём».

Пас, парда бардошта шавад, барало дида мешавад осмоне васеъ ва моҳи равшан бар уфуқи шарқӣ, ё ғарбӣ ва исторагон⁴⁵ ва соҳате фароҳи сабзу хуррам ва дарахтони бузургу кӯҳсору имороти олия ба назар дармеояд. Ва ин духтарони моҳрӯй худро ба сурати фаришта тартиб дода, баъзе болҳо кушода, сар дар ҳаво муаллақ, гӯй, сонди осмонанд. Ва баъзе сарнишебу болҳо мутафарриқ, гӯй, нозили маркази хоканд ва баъзе ба як пой истода ва як пой дигар рост ба ақиб кашнда, ба шакли занаб болҳо афрохта ва даври домани мутарраъз кушода, дасте ба болон сар ҳам карда ва дасте ба сӯи замин ирсол дошта, гӯй, товуси нигорин мутаваҷҷеҳи самте аст. Ва ҳама ба ҳамдигар ва ба маҷлисиёни нозирӯ хомӯши мулаббас ба кумоши [латифа ва]” нафиса, ки сотири [танҳои]” узви ниҳонин⁴⁶ онҳо намешавад. Ва анифон зевар ва ҳулиӯ ранг бар рӯю гардан ва сонду сини карда ва хошияи тиребони онҳо аз болон тукман садӣ ва сари бозую зери китф ва шона давр гашта бувад, музайян ва мурассаъ ба ҳавошии шабака ва гулҳои маснуъ, ки ақл дар ташҳиси ҳусну ҳамоли онҳо мутахайир [шуда]” бошад, ки он латофати ҳисму таркибро бар ҷи ҳамл кунад,⁴⁶ аз одаим ва парӣ, ё рӯҳу фаришта.

Пас аз соате пардаро фурӯҳишта боз ба навъи дигар худро меороянд⁴⁷ ва шакле дигар дар фазои ин шаҳнишини зоҳир мешавад аз рехтани барфу тагарк ва раъду барк⁴⁸ ва боду борон ва соққау зилзила, ки он иморот ба ҳам меларзад аз тумтуроки он ошӯб ва ҷараёни дарёҳо ва рафтани киштиҳо ва гарк шудани суфун ва ба об фуру рафтани аҳли он ва тиреӯ нолаи эшон, ки об дар чашму раҳм дар дили аҳли маҷлис меояд. Боз парда фуруд андохта шавад. Ва аз ⁴⁸ паси⁴⁹ фурсате худро ба тағйири либос орояш дода, зоҳир шаванд ва раксу самоъ ва лааб намояд ба наҳче, ки қуввати мутахайила мухталаф гардад [аз забти он. Ва] ба як пой чанд⁵⁰ давра⁵⁰ ба сахин ин шаҳнишини ҷарх мераванд ва аз замин ба қадри ду газ ҳарду пойро ба ҳамдигар печ дода, монанди ҷархи раққоси соат, балки аз он [инз]” тазтар бармечандад. Ва ҳамчунон печдарпеч фуру⁵⁰ меоянд ба усули заробот ва

45 Б—ситорагон

46 Б—кунад

47 Б—биёроянд

48-49 Б—пас аз

50 Б—фуруд

накора⁵¹. Хубтарин ракси эшон ба⁵² назари мо ва накраи «бумму бакк, бакку бумм» бошад, ё «бакку бумм, бакку бумм». Ва гоҳе дар ин маҷлис оташбозӣ ва мушаку тарф⁵³ мезананд. Ва гоҳе сурати ҳайвоноти мӯҳиба бармеангезонанд, мисли деғу аждаҳо. Ва бисоти ин базм дар соати дувоздаҳум аз шаб дарнавардида мешавад. Ва дар ин маҷлис ба ҳама ҷо ва ҳама хонаҳо касталҳои катҳо ва шамъҳо ниҳодааст⁵⁴ ва ҳама шаб ҷою қаҳва ва арақу шароб ва қабоб ва айвон хулғиёту нуклиёту омода.

Вазъи ин маҳфил барои он аст, ки ҷун дар он вилоят ситру хичоб нест, мардону занони ақобир ва дӯшизагон ва ҷавонони аълоим ба ҳамдигар волаву диллода шаванд ва маъмур ба хона бурдан, бинобар моней тааззур дорад, ҷунки дар шармати эшон мард зиёда аз як зан ба никоҳ патавонанд овард ва зан то шавҳар намирад, шавҳари дигар патавонад кард. Ва дигар ба ҳеч вачҳ талоқи тафриқ муяссар нашавад⁵⁴. Ва он ҷи эшонро истимтоъ аз [шаҳвати]⁵⁵ муошарат ва мубошарат даст диҳад ба тариқи зино ва харом бошад. Ва насаб дар он ҷо ба зан собит мешавад, на ба мард. Масалан, агар шавҳар даҳ сол ғоиб бошад, ҳар фарзанде, ки зан аз ҳар ҷо пайдо кунад, ба номи шавҳари ғоиб бошад. Масалан, Қолзакуф ном сипоҳ мулдлати даҳ сол дар Туркистон ба тасхири мамолики [Туркистон] маъмур ва⁵⁶ номвар⁵⁷ буд, ҳамроҳин мо ба пойтахти имперотур рафт, зани худро бо ҳамроҳин се-ҷаҳор⁵⁸ баччаи сесола ва панҷсола ва хифтсола ба хузури мо овард ва ба рӯи эшон шодмону мубоҳӣ буд [ва ҳар қаломро ба фарзанди худ нисбат меод].

Билҷумла аз занону мардон⁵⁹ он ки ба ҳамдигар ишқбоз бошанд, дар ин базмхона мувоада ва муоҳада мегиранд ва дар ин ҷо ҳамдигарро мебанд. Ва ба фарз агар авлиёи эшон инз дар ин маҷлис ҳозир бошанд ва холи ҳарду диллодаро муояна бинанд, ба назари игмозу иҷола дармегузаронанд. Пас, ҳар кас аз толибу матлуб ба ҳар қалом аз ин хонаҳо ва нишманҳо даст ба даст, ё дасте ба камару дасте ба гардани ҳамдигар сипар мекунанд ва ҳар кучо хоҳанд бар забари кастал менишастанд ва таому шароб он ҷи хоҳанд, тановул мекунанд. Дар ин иморат хилватхонаҳост музайин ба кату каровати маҳмал ва латтаи ҳарир ва дару девори музайин ва мусаввар ва аз дарҳо пардаҳо андохта. Ҷун самон руду рубоб ва тановули нуклу қабоб ва ҳарорати ман ноб тафҳими ҷигарҳои решу таншири асаботи кофаркеш кунанд, занон ба мардон, нисарон ба духтарон волаву шайдо шула, ҷашмҳо аз фартӣ ништиҳо сурх гашта, ҳар касе бо диллодан худ дар ин хонаҳо дарнавад ва дарро муқаффал гардонад, то⁵⁸ касе-ро дигар⁵⁹ маҷоли татарруку талоҳул набувад, то он ки онҳо баъд аз истифои коми худ⁶⁰ берун оянд.

51 Б—назарот

52 Б—дар

53 Б—иҷодаанд

54 Б—назмешавад

55 Б—ҷор

56-57 Б—зани мард

58-59 Б—ё каси дигарро

Билчумла маҷлисиён дар соати устуво аз нимн шаб аз ин маҷлис берун оянд ва ҳар кадом ба манзили хеш раванд. Вақти хуруҷ аз панҷ тангаи⁶⁰ русӣ, ки бисту панҷ тангаи мо мешавад, то бисту панҷ тангаи русӣ⁶¹ [ба маҳфилоро] бидиханд ғайр аз ихроҷоти маъмурот ва машрубот, то маҳфилоро аз ин мамарр вуҷҳи ихроҷоти хеш ва мо-яхтоҷи он маҷлисро доимо мураттабу мухайё дорад.⁶² Ва маазолика маблақе хатир ба хизонаи подшоҳ онд гадонад.⁶³ Ва мо низ баромада, ба кӯши худ муроҷаат намудем. Интиҳо.

ДАР САҶОРАТИ АБДУЛҚОДИРБЕК ВА БАЕНИ АҶОИБОТИ БАЗМ ВА ЧАШНИ РУСИЯ

Навбате ба масхуби Абдулқодирбеки Додхоҳ дар мавриди тӯи импиротури⁶⁴ Рус хам ва ҳукми давлати Бухорои [шариф] ва пойтахти давлати Русия ба расми [тахният ва] сафорат бо тӯхаф ва ҳадоён лонка иттифоқи вуруд воқеъ шуд. [Баъд аз расидан дар Фетербурх] дар⁶⁵ манзили муносиб моро⁶⁶ нузул дода, бояду шояд эъзоу икром фармуданд. [Ва] мутарҷим, ки*— оинфан мазкур шуд, марде* хушманди хушнавис Қозимбек ном қафқозӣ⁶⁷, [ба хидмати мо маъмур] буд ва бо муҳаррири сутур чихати иттиходи машраб садоқате ва муҳаббат дошт. [Чунки пеш аз ин ҳам як-ду бор дар он дарбор⁶⁸ бо ҳам мулоқот афтада буд]. Рӯзе ба тақриб овард, ки фалон [Туроббек] ном элҷи аз Қошғар [дар ин давлат] омад[а буд.] [Ва] дар таърифи Фетербурх чанд байте ишро кард [номазбут ва номарбут.⁶⁹] Ман онро тарҷума карда ба шох гузаронидам, бисъёр* хушдил гардид. Бо*— ман гуфт*: «Агар ту хам чанд байте фароҳам оӣ, ки номи духтари подшоҳ ва домодаш дар он дарҷ бошад ба тариқи мувашшаҳ ва боз таърихе дар он таъбия кунӣ, ман онро мутарҷам⁷⁰ сохта, ба подшоҳ маъруз дорам, дар рисолати шумо тавқири⁷¹ [ва тавфир] бахшад, чунки тӯи подшоҳ наздик аст [ва] бисъёр хуш оядаш. Ва боз [бад-ин восита] баъзе «ӯзбақиҳон» [сафири] шуморо хусни⁷² он шеър мепушонанд».⁷³

Ин суҳан барон он мегуфт, ки салотиний Бухоро дар боби суфаро одамони камтаомул ва бедониширо ихтиёр мекунад⁷⁴ ба эътиқоди⁷⁵ он ки асрори давлатни мо фош нашавад.⁷⁶ Ва мегу-

60-61 Б—тангаи бузург, то бисту панҷ танга

62 Б—медорад

63 Б—мегардонад

64 А—импиротури

65-66 АБ—моро дар манзили муносиб

67 АБ—марди қафқозӣ

68 А—диёр

69 Б—номарбут ва номазбут

70 Б—тарҷума

71 АБ—тавқир

72-73 АБ—мастур монад

74 АБ—кунад

75 АБ—гумони

76 АБ—нагардад

янд:⁷⁷ «Элчи бояд, ки агар суоле кунанд, кодир бар ҷавоб набошад. Агар*— тавонад ҷавобе гуяд ва кодир бар тақрир ва тахрир набувад.* Мабод ки безабтӣи салтанати⁷⁸ мо назди хасм зоҳир гардад». Ва ҳол он ки [ихтиёри] ин маслак айни безабтӣ ва бе-назми давлат бошад. Ман бинобар кӯфтагӣи тааби роҳ ва тағйири манзил ва мақом ду-се рӯзе дар [ҷавоби] ин масъала эҳмол доштам. Ва ҳар боре, ки мутарҷим бо мо мулоқот мекард, аз ман мепурсид, ки «охир агар шеъре бастай дар назар ор, то би-нам, ки чӣ [мазмун] гуфтай?»

Ман гумон кардам, ки мабодо⁷⁹ маро имтиҳон кунад⁸⁰ ва⁸¹ очиз ёбад. Дар охир номи домод ва номи арӯс пурсидам.—Гуфт: «Альфред ва Морӣ. Ва Морӣ [мураҳхам ва] муҳаффафи Марьям⁸². Исми⁸³ духтари подшоҳи Рус буда ва Альфред номи писари Уктуруи⁸⁴-малика, подшоҳи Фаранг. [Маҷмӯъ нӯҳ ҳарф буд]. Пас,⁸⁴ ҳар нӯҳ ҳарфро⁸⁵ ба аввали нӯҳ байт мувашишаҳ намуда, ба дасташ додам, ва* ин аст:

Моҳи бурчи шараф, эй духти шаҳи оламгир,
 Қард бо муштарии саъд кирон аз тақдир.
 Ин на он аҳди никоҳ аст, ки ақли даррок,
 Хусни анҷоми варо қард тавонад тақрир.
 Рангло ҷумла намуданд зухур аз маъман,
 Бӯйҳо ҷумла гирифтанд буруз аз тастир.
 Як ҷаҳон ҷамъ шуда хуру парӣ дар маҳфил,
 Хама дар хусну сабоҳат дунвоум бадри мунир,
 Ҷашми анҷум зи хамаи тоқияи ҷарҳи масир.⁸⁶
 Лаби соқӣ зи маи лаъла шуда шакаррез,
 Ҷашми шохид зи қарашма ба ҷигарҳо зада тир.
 Фалак анбошта аз баҳри муборакбодӣ,
 Зи савоқиб ба сари халқ гулархон хатир.
 Рафт овози ин баъз ба ақтон ҷаҳон,
 Қард қар гуши фалак гулгулаи ною нафир.
 Дида бар қомати ӯ дид саводи⁸⁷ таърих,
 Худ кучо рафт аз он қадди фатонаттахмир.

Яъне бар қомати маҳбуб саводе аз таърих менамуд ба сабаби вуфури хусн гоҳе ба назар дарнамеомал. Истифсор намуда, ки* он савод кучо шуд? ва кучо рафт, ки намебинам. Ба таъмин кучо аз қадди фатонаттахмир» исқот шуда, мобақия санан исавӣ мебошад. Пас, ин таърих⁸⁸ ва тавшехро⁸⁹ мутарҷим⁹⁰ ба лафзи

77 АБ—гӯянд

78 АБ—давлати

79 АБ—яхтамаи

80 А—мекарда бошад*, Б—бошанд

81 АБ—то

82—83 АБ—исми Марьям

84—85 АБ—ки

86 АБ—пир

87 АБ—савод аз

88—89 А—тавшеҳу таърих

90 Б—тарҷума

русия мутарчим сохта, дар назари подшоҳ гузаронид. Бисёр истехсон намуда ва дар сили он ангуштарин аз алмос ва тилло мукаллад ба симо чаҳор дона ба вази се мисқол ирсол фармуд. Ва дар шаби арӯсин дӯхтар моро дар маҷлиси ақд биталабид ва зъозин вофир намуд. Ва «к ҳафта дар Петербурх ва се рӯз дар Маскав ҷашни ҷароғон фармуд. Ва* ба навъе дар ин тӯй шӯъба-ла ва** аъҷубатарозӣ* ба кор рафт, ки ақд ва муҳосиби фикр аз ҷабт ва хифзи он очиз гашт. Аз он ҷумла шабе, ки моро дар маҷлиси ақд биталабиданд⁹¹ дар урдуи салтанат. Ва он иморатест шарқан ва гарбан дусад[у] чихил газ, шимолан ва ҷанубан дусад[у] биет газ, чаҳорошӯёна, муштамил ба хонаҳои зарандуда⁹², дару девор аз беруи ва дарун музайяну мусаввар ва шаффоф ва хама дарҳо⁹³ ойна [кардаги]'. Шимолни ин иморат бахрест [азим] аз Мӯхити Аъзам мушанб гашта, ба ҷониби Маскав ва Самар ва Макариё меравад ва дутарафа⁹⁴ аз ин дарё ба сангон сафеди мучалло рост* бардоштааст⁹⁵ ва ҳар ҷое⁹⁶ ба зина фаромад⁹⁷ дорад барон об гирифтани ва ба дарё рафтани. Ва шабу рӯз ҷандин ҳазор кишти оташин⁹⁸ ва бодӣ⁹⁹ бар ин баҳр ҷорист, ки аз [Рум ва] Фарангистон меояд ва мегузарад. Ва ба ҳар понздаҳ газ ҷон нилпон ба қадри ду газ санги мучалло, мудаввар ва мусамман ва мусаддас бароварда¹⁰⁰ [ва миёни ҳар ду нилпон] бар он панҷара хулаи мучалло ва мунаббат ва гулдор банд¹⁰¹ кардаанд,¹⁰² ки ба қадри панҷ вачаб иртифоъ дорад, то муҳофазати оқида ва раванди кунад ва бар он пуле¹⁰³ ва* ҷисре бастаанд ба қадри чаҳордаҳ хона. Ҳар хона тақрибан биет газ меояд ва ду хона [аз] он ҳамчу ду табақан дарвоза аст, ки назди ҳар¹⁰⁴ омадани¹⁰⁵ кишти кушода¹⁰⁶ мешавад ва** боз ҷун¹⁰⁷ кишти бигузарад, фароҳам меояд.* Ва ин ҷиср ҳама аз санги руҳом [ва] шаффоф аст, ки аксазир аст. Ва ба навъе часпонкорӣ намудаанд, ки мобайни китъаоти аҳқор як мӯж ҷадвал гоҳе маръӣ мешавад, Арзаш тақрибан биет[у] панҷ газ мунқасим ба чаҳор роҳ:—ду роҳ ароба, ду роҳ пиёда аз оқидаву раванди, ки ҳеҷ қадом ба ҳамдигар¹⁰⁸ музоҳим нашавад ва ҳар қадом ба роҳи худ мегузарад ва аз ду сӯ¹⁰⁹ ин ҷиср ҳам маъбут ва маҳфуз ба панҷараҳои хула, [ки] мусавфо ва мучалло аст. Самти шимолни¹¹⁰ иморати арки подшоҳи¹¹¹ [ҳама] сарқуб ба ин дарёест, [ки баҳр бе-

91 Б—талабиданд

92 Б—зарандуда

93 А—дарҳо; Б—ҷониб

94 А—тарафа

95 АБ—бардоштаанд

96 Б—ҷо

97 АБ—фаромаде

98-99 Б—обно оташӣ

100 АБ—баровардаанд

101-102 АБ—сарбанд карда

103-104 АБ—омадани

105 АБ—фароз

106 АБ—он дигар

107 АБ—тариф

108-109 АБ иморати шимолни арки подшоҳ

восита аз тахти ӯ мегузарад] ва чониби* чанубии арк чилавхонаи аскарна¹¹⁰ аст.¹¹¹ Сохати фароҳ ва васеъ, ки дар* он* микрофони панҷоҳ ҳазор аскар дармеоянд¹¹² ва асп медавонанд.¹¹³ [Заминаш мусаттаҳ ва ҳамвор ҳамчун замини ҳашр]. Ва наздики дарвозаи арк манорае бародштаанд аз як қитъа санги сумоки мулавван ба кадри панҷоҳ арчин¹¹⁴. Зери сангаш қитъаи хулае мусамман [ва] мунаққаш [ва] мусаввар [ва мунаббат]. Бар сари манора сурати малике коим аст, болҳо афрохта, интизории макдами¹¹⁵ рӯхуллоҳ мебарад [ва] он ҳам аз хулаи мучаллоҳ.

Ба самти шарқии арк ошёнани тахт аз хишти пухта [саисхонаи подшоҳист], болеаш саросар боғча аст. Анвои гулу раёҳии дар он шукуфтааст¹¹⁶ муштамил ба* сабзаву оби равон ва [анвои] мурғони¹¹⁷ хушалхон [ва дарахтҳои гулгарда ва мусмир чун финдук ва бодом]. Қаддаш ба қадди¹¹⁸ иморат баробар рафта, бараш бисту* панҷ газ [муштамил ба раста ва кӯхсорҳои маснуи сабзу хуррам]. Тахти¹¹⁹ ин боғча саисхонаи шоҳист ва иморати шарқӣ ҳама дарҳояш ба даруни¹²⁰ ин боғча фароз мешавад. [Болеаш ба ойина пушида ва ҳавон баҳорро доим дар он ҷо маҳфуз доштаанд ба ин боғчаи беҳазон доим сабзу хуррам бошад] ва об аз¹²¹ баҳр доим ба фаввора дар ин боғча дармеравад¹²² ва боз ба баҳр фуруд¹²³ меравад. [Ба муояна ва мушоҳада бихишти мучассам аст. Ва] самти ғарбии арк кӯчаи бузург аст, (ки он тарафаш муҳандисхона аст ва дар он аснофи мардони донишвар ба ҳар илм доим мучтамеъанд ва дар салоҳи мулк ва давлат раёю машварат мезананд ва баъд аз имтиҳон ба амал меоранд). Ва* билҷумла, чун дохили урду шудем, моро¹²⁴ ба¹²⁵ хонаи бузурги мучалло ва муталло қадд¹²⁶ саду панҷоҳ газ, бараш сӣ газ аз зинаҳо ва гурфаҳо бароварданд¹²⁷ ва ба ҷои муносиб ништастан доданд.

Ва ин хона, гӯй, ҷаҳор айвоне¹²⁸ буд муқобили ҳамдигар ва* миёнаи пушида, муштамил бар шаст устувонаи сангии шаффоф ва* мусаффо [ва мучалло]. Зеро сутун мураббаъ ва мусамман, забари сутун мудаввар ва мунаббат. Ва аз васати ин хона аз* сақф* ҳашт қандили [бузурги] булӯри ва муталло овехта, ки ба ҳар қадом то сад шамъ афрӯхта шавад [ва* дару девор музаҳабу мусаввар ва гулдор]. Маҷлиси ақд дар ин хона қабилӣ аср

110-111 Б—аскарнаст

112 Б—дармеояд

113 АБ—метозанд

114 Б—аршини

115 Б—ба қадме

116 АБ—шукуфта

117 АБ—туҷри

118 АБ—қадри

119-120 АБ—ки дархон иморати шарқӣ ҳама дар

121-122 АБ—он давом* ба фаввора аз баҳр меояд ва аз он мегузарад.

* Б—доим

123 АБ—фуру

124 АБ—аз зинаҳо* ва гурфаҳо бароварданд ва;* Б—зина

125 АБ—дар

126 АБ—қаддаш

127 А—дароварданд

128 Б—иморат

ба хузури киссисни ва рӯхбонии ва чамоае аз сараскари ва маорифи шахр аз шуҳуд [ва] сурати Исо¹²⁹ ва Марьям¹³⁰ алайҳумасса-дом¹³¹ тамом шуда буд, [ки мо низ дар ин маҷлис ҳозир будем]. Аммо дар шаб ин хонаро¹²⁹ чароғон карда буданд¹³² ва аснофи гулу раёҳни ва анвои ашҷор ва азҳорро ва чалакҳо ва гулдонаҳо дар ин хона оварда,¹³⁰ ба¹³¹ навъе оронш дода буданд, ки ақл дод гашта буд.¹³²

Ба¹³³ ҳаман устувонаҳо як катор гули печон [шукуфта] то сақф печида бароварда¹³¹ буданд.¹³² Ва як катор шамъ морпеч дода ва аз забари устувонаҳо дар¹³³ рӯтан сақф ба як пачаби арзи шамъҳо ба шамъдончаҳои тиллоандуда, давродавр чида¹³⁴, мобайни ҳар даре оннан бузург баробари қадди одамі ниҳода [ва] аз ду бараш ба шамъдони сесаран деворӣ шамъ¹³⁵ ниҳода¹³⁶ ва аз тахти ойна кастале [ниҳода]. Ба болон он низ¹³⁷ шамъдони маҷлисни [мусаввари] шашсара¹³⁷ [ва ҳаштсар] бо шамъи гирионида¹³⁸ ва¹³⁹ чандон гулу гулбун дар фарши хона оварда ваъз карда буданд, гӯй чамане буд, сабзу хуррам шуда, ва растаҳои бандурмӣ бар он пайдо карда буданд, ки аз ҳар тарафе бо ҳар самти хона тавон рафт. Ва ба як девори ин хона миқдори ҳафт газ бар¹⁴⁰ ва қадд¹⁴¹ хонае бардошта буданд. Се девор шиқнеҷони¹⁴² шукуфта маа сақф ва тахташ тахта, ки аз фарши хона як газ бардошта буд ва як девораш¹⁴³, девори¹⁴⁴ хона, баланднаш чаҳор газ сақф ва чадор пур аз гулҳои шукуфта ва чароғон карда ва дар¹⁴⁵ он чамъе аз муганиён ништа, анвои руд ва рубобро¹⁴⁶ ва нақротро ҳамовоз менавохтанд ва қавлҳо мегуфтанд. Ва як сулси ин хона кушода буд, ки занони акобир маа мардон даст ба камару гардани ҳамдигар рақс мерафтанд ва чарх мезаданд ва пой мекуфтанд. Хама дар ғоятӣ ороштагӣ ва [ниҳоятӣ] зебу зинат ва либосҳои [фоҳири] нафис аз сафеду сурх ва сиёҳ ва¹⁴⁷ осмонгунӣ¹⁴⁷ ва¹⁴⁸ [то панҷ қабат, ки баданҳои эшонро ситр намекард ва аз болон он] тӯрҳои ҳарири [мушаббақан] алвои [қашида аз сар то китф ва мени эшон, ки ҳамчу хол ба рӯй ва мӯй ва либоси эшон дила мешуд.] Хошияи гиребон ва даври домон ва ду бано-гӯш ва фарқи сар мутарраз ба гулҳои хушранги маснӯи муаттар, ки назди хиромидани эшон хирмане аз гул пур аз ситран Зухра ба ҳар тарафе равону [ҷунбон] буд, [ки дар гардану гӯш

129 АБ—Нигаред ба илова

130 А—дароварда

131—132 АБ—баровардани

133 АБ—бар

134 АБ—чидаанд

135—136 АБ—муи афрухта

137 АБ—шашсар

138 АБ—афрухтастода

139 АБ—Нигаред ба илова

140—141 АБ—қад/д/ ва бар

142—143 АБ—маъ сақф ва шиқнеҷони шукуфта гирифта, фарши тахта, ки

аз ин газ аз фарши хона; * Б—шиқнеҷон

144—145 АБ—иртифо дорад ва бар

146 АБ—рубоб

147 АБ—осмонгунӣ

карда буданд.] Яъне, шуон овезаҳои тилло ва алмосу марворид [ки дар ғушу гардан карда буданд], дар шуон қарогон ҳамчу¹⁴⁸ исторагони дурахшон дар назар дармеомад.¹⁴⁹ Ва шамини астру анбар димоғи савдонёбро хуш мегардонид. Ва азбаски доманҳои фарох [ва қашон] доштанд, ҳадаман баъзе қанони аъозим доманҳои эшонро аз дунбол бардошта мебарданд, то ба ҷое банд нашавад ва тахти пой намонад. Дар ин асно ҳуди импиротур низ бо ҳамроҳи [аёл ва] қанони ҳешовандони ҳеш* аз миёни маҷлис¹⁵⁰ мегузаштанд ва боз меомаданд [ва муқаррар давр мезаданд ва томошон фуқарон ҳеш мекарданд ва ба маҷлисиён табодур менамуданд, ки «хуш бошед ва вақт хуш кунед»].

Боре ҳамроҳи духтараш даст ба даст ҳамонл карда меомад [ва] бо мо бархӯрд [ва] ба ман хитоб кард, ки «он тавшеҳе, ки ту дар васфи малика кардаӣ, дидам [ва аз ту] бисёр хурсанд шудам, басо¹⁵¹ маъниҳои¹⁵² баланд дошт. Аммо ҳайф, ки мо лафзи онро намедонем, то сара аз сақат маълум кунем».

—Гуфтам:

«Алфоз қаволиби маъниҳост, то лафз хуб набояд, маънии баланд аз вай сар барназанад».¹⁵³

—Гуфт: «Туро дар ҳазрати мо бисёр мадҳ карданд, ки дошвар аст ва ду-се бор дар ин вилонт¹⁵⁴ омадааст. Ҷаро забони моро наёмӯхта ва намедонӣ?»

—Гуфтам:

«Ҳар вақте ки маро дар давлати ту омадшуд афтод, шабу рӯз моро ба гашту сайр фармуданд ва ба тамошохонаҳо¹⁵⁵ ва қорхонаҳо¹⁵⁶ тавоф доданд. Маро дил надод, ки тамошо ва сайрро гузошта, ба таҳсилу хондани азбуки¹⁵⁷ машғул шавам, яъне «алифбо». Ва боз гумон кардам, ки мабод¹⁵⁸ дубора муовадат дар ин балда даст надихад ва мушоҳадан аҷонботи давлати ту аз ман фарғ шавад».

Саре бичунбонид ва истехсон фармуд.¹⁵⁹ Ва баъд аз он [ки] дар кӯчаҳо ҳамеша бо духтари худ гашт¹⁶⁰ мефармуд¹⁶¹, чунки наздик буд, ки ҳамроҳи домод ба Фаранг бифиристонад¹⁶², дилдорни ӯро. Ва ҳар ҷо, ки моро меид, ба духтари худ ишора мекард, ки ин он мард аст, [ки] туро мадҳ гуфтааст [ва гавҳари¹⁶³ маонини¹⁶⁴ ақди тун туро ба алмоси назми обдор суфта]. Вай ҳам* мутабассим шуда, бо ман тамаллуқе мекард ва саре ме-

148 АБ—ҳамчун

149 Б—меомад

150 АБ—маҷлис

151-152 АБ—азбаски маонин

153 АБ—барназанад

154 АБ—днёр

155-156 АБ—қорхонаҳо ва тамошоҷоҳо

157 Б—русӣ

158 Б—мабодо

159 Б—намуд

160-161 АБ—мегашт

162 Б—фирристад

163-164 А—маонини гавҳари

чунбонид. Одати¹⁶⁵ асоғир бо ақобири [он чо] дар таъзим он аст, ки чун мулоқот афтад, тоқия аз сар бардоранд ва сар бараҳна кунанд. Муомалати ақобир¹⁶⁶ он*—ки* саре бичунбонанд ва он ихори ризо бошад.

Ва билчумла то соати ёздаҳ аз* шаб бад-ин ранг рақсу суруд ва* самоъ намуданд. Он гоҳ мардумро ба хонаи дигар барои танаққул ва ташарруб ва танаъум таклиф¹⁶⁷ намуданд.¹⁶⁸ Хонаи¹⁶⁹ бузургтар аз аввал ва се қатор ба қадди хона касталҳо¹⁷⁰ ниҳода ва сандалиҳо ваъ карда, ба болои касталҳои¹⁷¹ ҳонҳои сафеди¹⁷² суф¹⁷³ кашида, ба ҳар ду газ шамъдони чандсаран¹⁷⁴ муталло гиронида¹⁷⁵, дар мобайн аснофи хулвиёт [ва нуқлиёт] ва марғиёт ва аснофи арақҳо аз*—сурх ва* зарду сапед дар шишаҳои булӯрӣ карда, [бо] пиёлаҳои булӯрӣ ва табақчаҳои чинӣ ва анвои фавокеҳ аз қамен биллод* кашида ва мобайни¹⁷⁶ ҳар шамъдон як гулдони пур аз гули шуқуфтаи [муаттар ниҳода]. Ва дутарафа¹⁷⁷ муқобили ҳамдигар занону мардон бинишастанд ва ба ҳар касе як корди¹⁷⁸ тилло ва чапчи¹⁷⁹ ва қошуқи симӣ¹⁸⁰ ва се дастмоли сафед¹⁸¹ таслим намуданд. [То якеро болои рони худ ваъ кунанд, то чома олуида нашавад ва ба яке дасту сибиллат пок кунанд ва ба яке корду чапгак масҳ намояд]. Он гоҳ ҳадаман маҷлис* ба қобҳои чинӣ ва симӣ мутақоиб анвои таом меоваранд. Ҳар касе он чӣ майл дорад, ба табақчае, ки назди*—ўст, бармедорад ва тановул мекунад. Ва аз* аснофи шароб, ки дар хон ниҳодааст¹⁸² ва ҳар шиша¹⁸³ аз* он то бисту¹⁸⁴ панҷ¹⁸⁵ тангаи русӣ қимат дорад, ташарруб мефармояд ва боз ходиме мустанд аст, ки назди ҳар олуидаги зуруф¹⁸⁶ бармедорад ва [аз] шуста ва покизакарда оварда мениҳад.

Ва худӣ подшоҳ дар радаҳо¹⁸⁷, ки хон ниҳода [буданд] ва мардум нишастаанд, пиёда¹⁸⁸ давр* мегузарад [ва ба тачаммуле ҳарчӣ тамомтар ва пўстии қимате, ки онро рўзи чулус пўшанд, бар китф андохта ва таълиқот ва бандҳои заррин аз китф ва зери бағал гузаронида, кулоҳи пардор бар даст] ва¹⁸⁹ ба ҳар ҷамоате¹⁹⁰ ба даст нишора мекунад ва таклиф менамояд, ки «таом би-

165 Б—Одати

166 Б—ақобирӣ

167—168 АБ—нақл фармуданд

169 Б—хонде

170 Б—устулҳо

171 Б—устулҳо

172—173 АБ—сапед ва суф

174—175 АБ—шашсаран муталло ба шамъи мунӣ афрӯхта

176 АБ—миёни

177 АБ—ду тараф

178 АБ—даста

179—180 АБ—ба қошуқи симӣ ва як чапгаки фўлод

181 АБ—сапед

182 АБ—ниҳодаанд

183 АБ—шишае

184—185 А—панҷ

186 АБ—зуруфро

187 А—раҳу растаҳо; Б—растаҳо

188 А—гоҳи танҳо, гоҳи бо асен худ

189—190 АБ—аз миёни ҳар ҷамоате, ки бармегузарад

хӯред ва хуш бошед». Ва чун аз гашту гард кӯфта шавад, пеши он¹⁹¹ ки аз занону мардон, заифу ранчуру пиру¹⁹² маънос аст¹⁹³, менишинад ва бо ӯ¹⁹⁴ муховара (ва муколама) мекунад¹⁹⁵ [ва] дилбарии ӯро¹⁹⁶ [менамояд], то хушнуд шавад.¹⁹⁷

Ва билҷумла дар соати дувоздах аз шаб мураххас шуда, ба кӯши худ муроҷаат намудем [ва сурати ин маҷлис биайниҳӣ дар силки назм даромадааст, ки дар охири ин ҳикоят мастур шуда].

Дигар дар айёми чаши импиротур зани муғаниия ва мутриба ва кавволаро¹⁹⁸ аз Порич¹⁹⁹ оварданд²⁰⁰ Поттӣ⁺ ном ба кирои як лак тангаи русӣ.²⁰¹ Бисёр мутарраҳу соҳибҷамол ва бисе хушовоз, ки савту садон²⁰² ӯ²⁰³ аз²⁰⁴ ҳанҷараи ҳеҷ башаре мутасаввир намешуд, то ки ҳукамони фаранг [ва аҳли ташреҳ] мурдани²⁰⁵ ӯро мутаррасиданд, ки чун бимирад, ҳанҷараи ӯ бишқофанд ва бубинанд, [то бидонанд] ки ин овози хуш ба чӣ сабаб дар ӯ ходис гашта. Ва дар базмхонае, ки ӯ бошад, ғайр аз [ӯ ва] хониши ӯ халқ ба чизи дигар назар намекарданд ва табақҳои гули маснӯъ, ки то сад тангаи русӣ* кимат дорад, бар ӯ исор мекарданд. Ва ҳар касе то* хазор тангаи русӣ бар ӯ инъом²⁰⁶ менамуданд²⁰⁷. Ва ӯ худро²⁰⁸ ба навъе дар шабҳо²⁰⁹ ороиш меод, ки ақл дар ташҳиси қолиби унсурин ӯ мутараддид мешуд. Гуё, рӯхе²¹⁰ ё фаришта аст* аз ғайб омада²¹¹.

Масалан, дар тамошохона чун парда аз рӯи шӯъбадахона бармедоштанд, осмони қабуд [ва] шаффоф маръӣ мешуд [ва моҳ бар уфуқи шарқӣ ё²¹² ғарбӣ] ва пеши шабғаҳ сабзу хуррам ва гулҳо²¹³ шукуфта ва ба ҳар самт рафта²¹⁴, чун шиқлечон²¹⁵ ва аз миёни барғҳо ва гулҳо [аз васати айвон муаллақ дар ҳаво] шахси соҳибҷамоли мунавварруҳсори сапедҷома соқҳо ва китфу бозу бараҳна, сару гардан мутарраз ба гулҳо ва лаолини обдор [зоҳир мешуд]. Ва аз ду бари руҳсораш ду моҳи равшан метобид, ки худӣ ин моҳ дар ақиби парда [ниҳода] буд²¹⁶ ва дида намешуд, магар нурашро, ки бар рӯи он гуландом мунъакис буд, муаллақ*—

191 АБ—ошон

192—193 АБ—маънос ва пир гаштаанд

194 АБ—ошно

195 АБ—меандозад

196 АБ—ишон

197 АБ—шаванд

198 АБ—каввола

199 АБ—Порис

200 АБ—оварда буданд

201 АБ—бузург

202 А—сафон овоз; Б—овози

203—204 А—ва

205 АБ—вафотн

206—207 АБ—дар маҷлис ба инъом меоданд*; * Б—мелод

208—209 АБ—дар шабҳои маҷлис худро ба навъе

210 АБ—руҳест

211 АБ—расида

212 Б—ва

213 Б—гулҳое

214 АБ—овезон шуда

215 Б—ашақа

216 Б—буданд

бар ҳаво истода* ва ба шуон он мохҳо саропон ӯ метобид²¹⁷. Бадни раиғ ва* зебу зинат сафир мекашид ва алхоне ба кор мебурд, ки гирев аз тамошонён ва аҳли маҷлис бармеомад ва ҷонҳо нисори [ӯ] мекарданд ва мутавотир каф бар каф мезадаид ва хомӯш шудан намемонданд. Дар полан зераш булбул ва сазъа хомӯш мешуд. Дар савти бамаш овози най сурати карно мегирифт ва дар фасле, ки пардари меандохтанд,²¹⁸ то ӯ худро ба навъи дигар биероид ва соате нафас рост гирад,²¹⁹ мутаволи сафкот²²⁰ мезадаид, то берун меомад²²¹ ва ба тарафи маҷлисиён таъзимҳои латиф [ва нафис] мефармуд²²² ва табассум мекард²²³, [боз дар паси парда ме-рафт ва фиғон аз аҳли маҷлис бармеҳост ва мутавотир сафка²²⁴ мезадаид, барои он ки берун оӣ ва рӯи худ мапӯш ва маҷлис оро.²²⁵] Ва*— боз нақши дигар ишшо мекард.*

Ва билҷумла баъд аз [як] ҳафта як лак* ҳафтод ҳазор танган русӣ²²⁶ ба дасташ дода, ба Амриқо талабиданд. [Ба истидъои ӯ] дар тавсифи ӯ [ин чанд байт] гуфта²²⁷ шуда,²²⁸ [чунки тавшеҳи малика аз газет хонда ва доништа буд ва маро пурсида ва шинохта]:

[Назм]

Потни поричӣ²²⁹ он сарвақиди зӯрчабини,
 Дар табассум сӯи доман зи даҳан гул мерехт.
 Зулфи пурҷини ҳам андар хамаи ӯ дар буни гӯш,
 Обрӯи тарӣ аз ҷабҳан сунбул мерехт,
 Дидаиаш он хама кайфияти хайрат меод,
 К-ӯ зи сӯҳбон ингаҳ дар кафи ҷон гул мерехт.
 Лаху овози вай он сои, ки ба гӯши ушшоқ,
 Гаҳ хуни сазъаву, гаҳ ҷаҳ-ҷаҳи булбул мерехт.
 Аз Фетербурх алинат чу ба Амриқо кара,
 Нолаҳо аз сару в-аз²³⁰ по²³¹ хама гул-гул мерехт.

Ва за ҷумлаи аҷоибот, ки дар он тӯӣ²³² буд, яке ҷорағоне тартиб дода буданд дар болои яхбанди дарьё, ки тақрибан шаши ҳазор қадам масоҳаташ²³³ буд²³⁴, иморатҳо ва айвонҳо аз ях бароварда ва за он тоқҷаҳо, равоқҳо²³⁵ мунаббат карда [ва] ба ҳар

217 АБ—медурахшид

218 АБ—фуру меандохт

219 АБ—қунад

220 Б—қарсақҳо

221 Б—меояд

222 АБ—мекард

223 АБ—меамуд

224 Б—қарсақ

225 Б—биероид

226 АБ—бузург

227, 228 АБ—ишшо шуда буд

229 Б—порисӣ

230, 231 АБ—аз по

232 АБ—ба мушоҳида оварданд

233, 234 АБ—масоҳат дошт

235 АБ—равоқҷаҳо

току равоқ шамъҳо²³⁶ ба шамъдонҳои яхӣ шӯъла дода²³⁷ ва масоҳати ба кадри бист²³⁸ таноб гулзор тартиб дода [ва] хама барғҳо ва гулҳо аз ях [таъбия карда] ва дар барғҳо шамъҳо дар булӯри сабз гиронида ва дар гулҳо шамъ дар булӯри зард²³⁹ ва сурх²⁴⁰ ва осмонӣ гирифта, ба тахти ҳар барғ ва гул ниҳода буданд ба навъе, ки худ^{*} шамъҳо дар назари рӯи намоён нест. [Ва] акси он дар он яхҳо афтада, ҷаҳоне гул-гул шукуфта [ва] ҷаман-ҷаман сабзу хуррам рафта, локин^{*} хама аз ях бувад. Ва миқдори се соат чандон мушак ва тарфи ранга²⁴¹ дар ҳаво сар дода буданд, ки рӯи осмон пӯшида буд²⁴² ва ҳаво хама аз мохҳои сурху зард ва сафеду²⁴³ заррингорӣ дар гирифта²⁴⁴ ва²⁴⁵ зарраҳо бар рӯи замин маръӣ мешуд. Ва халқи касир аз зану мард дар ин иморат ва ҷаманҳои [аз ях] сайр мекарданд.²⁴⁶ Ва ҷамъе ба²⁴⁷ рӯи ях худро меронданд ва лаъбҳо²⁴⁸ менамуданд ва мо ҷамъе аз²⁴⁹ ҷои²⁵⁰ муртафен [саркуби даръе] ништаста, тамошо мекардем. Ва ин ихтироъ хос аз донишварони рус буда, ки дар вақти ҷулуси импиротур эҷод карда будаанд²⁵¹ ва бад-он мубохот мекарданд.²⁵²

Дигар,²⁵³ найранҷӣ аз фаранг омад, дар тамошоҳона будем, се кастал ниҳоданд,²⁵⁴ ба ҳар кадом шишаи шароби ранга инми буд. Ба даст²⁵⁵ ва ҷӯб²⁵⁶ нишора мекард, бо он ки миёни ҳар кадом масофате буд, обҳои ҳар кадом ба дигарӣ худ ба худ накл мекард.

Дигар, шишаи холии булӯрӣ ба дасти яке аз тамошонён дода, фармуд, то сари шишаро мазбут дорад ва худ аз²⁵⁷ масофате ба дасти худ чанд танга ба мардум менамуд. Он гоҳ²⁵⁸ якеро гирифта, ба сӯи шиша имо мекард аз дасти ӯ ғоиб шуда, ба даруни шиша, [ки ба дасти он кас мазбут буд] мерехт, бо он ки даҳони шиша маҳфуз буд ва овози²⁵⁹ он ба гӯши хама мерасид²⁶⁰ [ва афтаданашро дар қаъри шиша медиданд.] Хамчунини ҷаман тангахоро [ба даруни он шиша андохта, онгоҳ] аз даруни²⁶¹ шиша баровард,²⁶² ки халқ мутаҷайир шуданд.

Дигар, тоқияи якеро аз сари ӯ^{*} бардошта, ба маҷлисиён нишон дод, ки «бубинед, ки ҳеч чиз андар²⁶³ ӯ²⁶⁴ нест» ва даст ва

236-237 АБ—ва девор бо шамъдонҳо аз ях тарошида шамъҳо афруӯхтаанд

238 АБ—дах

239-240 АБ—сурху зард

241 АБ—рангии

242 АБ—шуд

243 АБ—сафеду

244-245 АБ—мамлав шуда ногаҳ

246 АБ—менаамуданд

247 АБ—бар

248 АБ—лаъбу санъатҳо

249-250 АБ—бар иморати

251 АБ—буданд

252 —АБ—менаамуданд

253 Б—ки дигар

254 Б—ниҳода

255-256 АБ—дасти худ ҷӯбе дошт ва ба ҳар кадом

257-258 АБ—чанд танга дар даст дошт, ки ба мардум нишон меод ва теъдод мекард ва худ аз масофати бинда истода ва тангаҳо бар рӯи каф ниҳода

259-260 А—овоз меод, ки хама мешуниданд

261-262 АБ—аз дасти он мард шишаро гирифта, тангахоро беруи рехт

263-264 АБ—дар он

остин ва бағали худро низ фаро намуд, ки «хеч надорам». Онгоҳ даст [то сонд бараҳна карда], ба даруни он токия андохта, миқдори як оғуш пари мурғ, ки қаддаш се вачаб бошад, кирмизиранг²⁶⁵ беруи овард ва он парест, ки умаро [ва] сипоҳ дар²⁶⁶ сар насб кунад.

Дигар, баъд аз нишон додани дасту бағал аз он токия як шаҳкосан булурй пур аз об беруи кашид, ки ақлҳо мутахайир гардид. [Ва он об ба ҳар тараф метаровад, аз миёни об бухорот мебаромад.]

Дигар, се зула қоғаз ба ҳам печидаро²⁶⁷ дар шамъ гиронида²⁶⁸ аз²⁶⁹ он се мурғи паррон ба²⁷⁰ ранги мусича²⁷¹ беруи овард, ки дар қанори маҷлис медавиданд²⁷².

Дигар, рӯмољеро²⁷³ аз яке бардошта, дар шамъ сӯхта, назди муталабат як²⁷⁴ рӯмољи²⁷⁵ дигарро афрӯхта, аз миёни оташ²⁷⁶ рӯмољи²⁷⁷ шахси аввалро бияйниҳӣ бароварда, ба дасташ дод.

[Дигар, табақи пур аз хоки сиёҳ ба мардум менамуд ва мегуфт: «Хамин замон сабз хоҳад шуд ва гулу дола беруи²⁷⁸ хоҳад²⁷⁹ омад». Алҳақ, меҳидем, ки ҳок ба худин²⁷⁷ худ²⁷⁸ медамид ва аз он сабзлахову гулҳо зоҳир шуд²⁷⁹ тару тоза].

Дигар, сағи муаллам оварда буданд. Харфҳо²⁸⁰ бисъёр навишта дар лагане рехта. Муаллим мегуфт: «Номи Зайду Амр²⁸¹ пайдо кун». Мерафт ва аз он лаган як-яки харфҳо бияйниҳӣ меовард²⁸² ва мешод ба тартиб, ки номи Зайду Амр²⁸³ хонда мешуд.

Дигар, бар²⁸⁴ забари²⁸⁵ тахтае аламҳои бисъёр аз подшоҳони Фаранг ва Рум ва Италия ва Немиса барафшошта буд²⁸⁶ ба²⁸⁷ кадри ду вачаб²⁸⁸ ва латтаҳои он²⁸⁹ аламҳо²⁹⁰ кушода ва нишонҳо бад-он навишта буд. Муаллим мегуфт: «Бирав ва²⁸⁹ алами султони Румро аз миёни аълом ёфта²⁹⁰, беруи ор». Сағи²⁹¹ муаллам мерафт ва ба даруни [он] аламҳо дармеомад²⁹² ва бар ҳар қадом ташхис ва тааммуқ намуда²⁹³, алами султони Румро кашид, аз тахта беруи меовард. Ва халқ офарин мегуфтанд. Ва чамчунин ҳар ала-

265 АБ—кирмизӣ

266 АБ—бар

267 АБ—понда ва

268—269 АБ—дошта, афрӯхта, аз миёни

270 АБ—медавданд ва шакли мусича доштанд ё фохта.

271 АБ—рӯймољи сапеду гулдор

272 АБ—рӯймољи

273—274 АБ—хокистар рӯймољи

275—276 Б—хоҳад беруи

277—278 Б—худ ба худ

279 Б—мешуд

280 АБ—Ва харфе

281 АБ—Бақр

282—283 АБ—бармеовард ва ба тартиб мешод, ки ин номҳо

284—285 Б—ба зер

286 АБ—буданд

287—288 АБ—қаддаш як газ

289—290 А— аз он миёни он аламҳо алами султони Румро, Б— аз он миёни

алами султони Румро

291 АБ—Он сағи

292 А—дармерафт; Б—мерафт

293 АБ—менамуд, то

ме, ки муаллим хоҳад, онро ёфта*²⁹⁴, ба даҳон гирифта*²⁹⁵, дар²⁹⁴ маҷлис мебаромад.²⁹⁵

Дигар²⁹⁶⁻²⁹⁷, аспбоз ва асптозе аз Фаранг омада буд дар тамошонона, дар масоҳати бистгазин²⁹⁸ мудаввар асп метохт ва ӯ дар хини тохтани асп ҳам дар асп менишаст. Аз дум то гӯши асп ду пой ба як тараф ирсол дошта, бе он ки даст ба ҷо банд кунад, [ё шиони асп бигирад, ба хама ҷои асп нишаста], як²⁹⁹ давр ду давр³⁰⁰ мегашт ва ҳамчунин [дар този асп ба болон асп] ба як пой рост меистод ва ба пой дигар ва даст бозӣ мекард, ки ақл-ҳо³⁰¹ хира мегашт. [Ва] гоҳо дасти духтаре ба даст ва ҳар ду пой духтар [ё як пой вай] дар камари ӯ³⁰² устувор карда³⁰³ ва худ рост [истода ҳам] дар този³⁰⁴ асп ба болон асп мерафт*³⁰⁵ ва гардишҳо ба коғазин [ҳарир] гирифта, дар раҳгузараш медоштанд [дар хини този асп].

Аз ҳар қадом ҳамчу тир мечаст³⁰⁵, ба³⁰⁶ болон³⁰⁷ асп рост меистод ва³⁰⁸ пеш аз он ки рост шавад, дигарӣ медоштанд ва аз он низ коғазхоро даронида мечаст ва ба болон асп менишаст, дигарӣ медоштанд ва аз он низ мегузашт³⁰⁹ сумма ва сумма ҳамчунон*³¹⁰ асп дар тоз буд*. Ва дар пушти асп³¹⁰ ғайр аз³¹¹ пуштангузаре чизи дигар набуд.

Дигар, дорбозе омада*³¹² буд дар*- гунбази фарохи сигазин³¹² мудаввар^{313*} се ҳалқа ресмон ба қадри ду газ аз сақф³¹⁴ овехта, баландин*³¹⁵ сақф ба қадри бист газ.* Худро аз³¹⁵ яке аз он ҳалқаҳо овехта, анвои бозихо³¹⁶ мекард³¹⁷ ва ба ангушти нари* пой онро гирифта, худро сарнагун меовехт³¹⁸ ва боз сарболо мешуд³¹⁹ ва ба даст худро меовехт ва [бозӣ мекард. Дар он асно] ресмонро ҳаракат³²⁰ дода, худро сарнагун меандохт³²¹, чун қасе, ки худро сарнагун дар об андозад, чанд печубо ёфта, ҳалқан дуюмро мегирифт³²² ва дар он низ лаабҳо³²³ намуда³²⁴, худро бе муҳобо меандохт. Гумон мешуд, ки ҳамин соат³²⁵ бар фарш³²⁶

294-295 АБ—беуни меовард*; *Б—меомал

296-297 АБ—Ин абзац пас аз панҷ абзаци дигар омадааст.

298 АБ—сигазин

299-300 А—як-ду ду*³⁰⁰ давр

301 АБ—ақл

302-303 АБ—мард устувор буд

304 АБ—тохти

305 АБ—мегузашт

306-307 АБ—ва аз

308-309 АБ—ва мутақиб аз дигаре мегузашт ва*-боз рост меистод*³⁰⁹

310-311 АБ—асия ғаро

312-313 А—ҷаҳоршён, ки муҳоташ чихилгаӣ буд

314 АБ—сақфи баланд

315 АБ—ба

316 АБ—лаабҳо

317 АБ—менабуд

318 АБ—овезон мекард

319 АБ—мегирифт

320 АБ—печ

321-322 АБ—мегирифт, ки дар васати сақф буд

323-324 АБ—бозихо карда

325-326 АБ—лаҳза дар замин

фарш хоҳад шуд ва* баъд аз чанд печуб³²⁷ [хӯрдан] боэ ҳалқан сеюмиро мегирифт ва дар он низ шӯбадаҳо намуда, дар айвони [дигар] мегузашт, [ки ғирев аз мардум мебаромад]. Ва боэ аз он айвон ба ҳамин дастур дар ин айвон меомад ва ба³²⁸ болон сими нафис мерафт ва³²⁹ ба дасти ӯ се гӯй аз биринч³³⁰ буд, ки* оро мутаволӣ [дар ҳаво] меандоخت ва [ҳам] аз ҳаво мегирифт. [Ва лангари истоданаши ҳамон гӯйҳо буд].

Дигар³³¹, сағҳо³³² буд, бозигар аз гурҷи ва тозӣ, ки ба нардбони³³³ мӯтаоқиб аз пешу пушти нардбон бармеомаданд³³⁴ ва фуру³³⁵ мешуданд ба акси ҳамдигар, гӯё эшонро дар нардбон бофтаанд.

Дигар, тахтан дароз ба кадри панҷ газ сарбаланд ниҳода, аз ғавқи чалаке ҷӯbero сар мелоданд.³³⁶ Аз ин сагон яке ба болон он ба³³⁷ ҷаҳор пой менстод ва³³⁸ ҷобук дастуро мезад [маъқус] ва то чалак бар замин ояд,³³⁹ ҳеч аз ғавқи чалак муноҳанӣ ва муноҳариф намешуд.

Дигар, се сагро³⁴⁰ ба сурати асп либосе³⁴¹ оронш дода, гӯй³⁴² аспчаест* бо зину лағому даврӣ, се³⁴³ саги дигар ба либоси мардуми хабаш, снэхчехра ба болон он аспҳо савора бармеомаданд³⁴⁴ ва ба ду даст ҳар кадом ду ҷӯб ба усули нақороти русу³⁴⁵ фаранг ҷӯбак мезаданд, ки одамии³⁴⁶ онҷунон натавонад.³⁴⁷ Ва назди фароғи ҳар лаъбе ба маҷлисӣён таъзимҳо³⁴⁸ намуда, [сар мезаданд ва] ба болон кастали [худ] баромада менишастанд, ё гардани худро ба тавқе, ки бо ресмон ба девор банд карда буд, дароварда, мунотазири фармони муаллим буданд.³⁴⁹

Дигар, аспи сафеди³⁵⁰ бузургро муаллам карда буданд, ки ба ду пой чанд давра мекард [ва] ба усули нақора пой мекуфт. Гоҳ як даст бардошта, ба³⁵¹ се пой ҳаракатҳо ва лаъбҳо мекард, гоҳи як пой аз ақиб бардошта, чанд давра боӣ менамуд.³⁵²

Дигар,³⁵³ айвон масҳарабозӣ ва санъатҳое,³⁵⁴ ки намуданд³⁵⁵, ақл аз забт ва ҳифзи он очиз гашт.

327 АБ—муаллак

328—329 АБ—Нигаред ба илова

330 Б—туранҷ

331 АБ—Ин абзац пеш аз даҳ ҷумлан болоӣ омадааст

332—333 АБ—Нигаред ба илова.

334 АБ—мебаромаданд

335 АБ—фуруд

336 АБ—доданд

337—338 АБ—баршуда ба ҷаҳор пой

339 Б—меомад

340—341 АБ—саги дигарро ба либоси асп

342—343 АБ—оварданд, он ба либоси мардуми хабаш ва занг ва шакли эшон ба болон онҳо савор шуда, ба даври маҷлис тавоф намуда, асп мероданд

344 А—рунак; Б—рум

345—346 А—нисон онҷунон натавоност* навохт; Б—натавон

347 АБ—таъзим

348 АБ—мебуданд

349 АБ—сафед ва

350—351 АБ—чанд давр боӣ мекард

352 АБ—Ин абзац аз ҷаҳор абзац болотар омадааст

353—354 АБ—санъатҳо дар он тӯй намуданд, ки

Ва³⁵⁵ дар вақте ки аз Фетербурх ба Маскав меомадем ба тақозон мутарчим дар арзи роҳ, ки наваду ду фарсанг буд, ба чохордах соат қатъ кардем³⁵⁶ сурати базми тӯи импиротур дар риштаи назм даромад ва онро ба лафзи руси³⁵⁷ тарҷума намуда, ба ҳамаи Фарангистон дар рӯзномаҳо бурдаид. Матлааш ин буд.³⁵⁸

М а с н а в ³⁵⁹

Ҷаҳондор додори кавну макон,
Ҳама воқифи ошкор[у] ниҳон.
Ҷаҳонро ба мизони адал офарида.
Ба адал он ҷӣ буд будайи шуд падид.

Шахи адал дар мулк новбхудост,
Шахонро ба ҷуз адал миллат кучост,
Эи шохон хамин адал нурсамду бас,
На аз дину тоат,³⁶⁰ на аз дастрас.
Ба адал аст афзунии мулку чоҳ,
Итооти халқу вуфури сипоҳ,
Ҷаҳонро ба ҷуз адал натвои гирифт,
Амири бо зули бошад шигифт.
Дар ин асру оғоз шахи мулки рус,
Ки то қард бар тахти шохӣ чулус,
Ҷуз³⁶¹ аз адалу раъфат широраш набуд,
Ҳама руби масхун мусаххар намуд.
Александр он шохи хуршедафарр,
Хидеви ҷаҳон хусравн баҳр [у] барр.
Ҷӣ хушқу ҷӣ тар зердасти туғида,
Сари сарварон ҷумла исти туғида,
На теги ту мулки Сикандар гирифт,
Бал аз Бохтар то ба Ховар гирифт.
Салад, гэр ба афлук сой кулоҳ,
Ба ҳукми ту андар равад меҳру моҳ.
Аносир, ки олам бад-ӯ қовм аст,
Қавомаш на аз зоти худ доғи аст.
Ҳама зердасти худоанду бас,
Ҷуз ӯ нест доранди лез кас.
Ҷунин чор давлат ба ту қонмад,

Ба энли дағомат хам[а] доғида.
Дар ин чор арқон тӯи панҷумӣ,
Ба тадбири таъсир ҷун анҷумӣ,
На анҷум, ки хуршеди бо фарру тоб,

355-356 АБ—дигар, вақте ки тӯи духтарро подшоҳ ба Маскав накл фармуд, моро низ тақлиф намуд, ҳам дар аробан оташи нишаста, наваду ду фарсангро ба чохордах соат бурдидем, дар арзи роҳ ба тақозон мутарчим

357 АБ—рус

358 АБ—аст

359 Б—назм

360 АБ—давлат

361 АБ—Ба ҷуз

Ба пешу зу и-орад дигар нуру тоб,
 Ҷаҳон онн туст, онҷо ҳодй бикуи,
 Набрад касе бо ту тоби сухуи,
 Фегербури то пойтахти ту шуд,
 Биҳишти ирам аз забони ҷишуд,
 Замиш нест ӯ-вожгуна самост,
 Ки дар ҳар кадам ахтари пурзиёст.
 Дар ин шаҳр кас³⁶² хур³⁶³ набинад ба рӯз,
 Зи бисёрни хусни оламфурӯз,
 Зи ҷуши ҷароғон ба шабхон тор,
 Замиш чун само,³⁶⁴ осмон чун губор.³⁶⁵
 Хусусан дар ин аҳд, к-аз аири шол,
 Муқорни ба ҳам гашта Бирҷису Мох
 Маҳи бурҷи иззат малика(и) замон,
 Буд ӯ дурри яқтову шуд тавъамон,
 Ба ақдаш фалак ақди Парвин бирезт,
 Ба сураш ғам аз пешин мардум гурезт.
 На³⁶⁶ Қайшон дар он³⁶⁷ базм буд нособон,
 Буданд ахтарон ҷумла чашмакзанон.
 Ба Бирҷис аммома аз сар ниҳод,
 Ки Баҳром ҳам лаб ба ханда кушод.
 На Хуршед машъал ба даст омадаст,
 Ки Нохд бе хешу маст омадаст.
 Зи дасти Аторуд қалам уфтод,
 Маҳи пуштхам даст бар дар ниҳод.
 Ҷаҳони кӯхан ёфт ранги навай,
 Ки ҷуз нағман уду най нашнавай.
 Дарун дар имороти шашношён,
 Муғаррак бар айвони зарустушон.
 Қанодини зар фаршлон харир,
 Таҳи по хазу шол ҷон ҳасир,
 На шале, ки дар бар гадоён кунанд,
 Аз он ҷома[ю] ҷатр шоҳон кунанд.
 Чунин ҷо, ки дорад зи фирдавс ёд,
 Набошад нағар боғи зот-ул-имод
 Наёбӣ бад-ин хубию бартарӣ,
 Дар ӯ саф-саф андар ҳазорон³⁶⁸ парӣ,
 Ҳама гулзорони бо ранг[у]Г бӯй,
 Ҳама моҳидору хуршедрӯй,
 Ҳама тӯрхон мушаббак ба бар,
 Ҳама гул ба домону кокул ба сар.
 Зи гул ҳар яке хурманн сабзшох,
 Гиребон кундаанду доман фароҳ,
 Маёис на, чун фикри Дошиш⁺ ваҳиф.

362-363 А—хур кас

364 Б—само

365 Б—фабор

366 Б—Зи

367 АБ—ин

368 А—ҳазоро

Вале поктабъанд[у] посух латиф.
 Нишканд, чоңхо бихезад зи ҷой,³⁶⁹
 Чу хезамд, дилхо барафтад зи пой.³⁷⁰
 Дар ин базм қавволу раққосу соз,
 Хама дилфиребу хама сарви ноз
 Чу ойнаи софу оби савад,
 Тане бо тане манъ/и-орад зи дил.
 Ту гуй, ки базми пур аз хур буд,
 Ки сахну саро чумла пурпур буд,
 Аз³⁷¹ ни раиғ³⁷² созу самоъу суруд,
 Фетербурхро сур як ҳафта буд.
 Пас онгоҳ шоҳи ранятнавоз,
 Ба Маскав кашид олати базму соз.
 Ҷи шаҳре, ки боруш шаш фарсах аст,
 Ба боғи ирам ҳамсару³⁷³ ҳамнах аст.
 Се рӯз[у] шабон шаҳр оростанд,
 Зи хошоки ғам хона перостанд.
 Чарогони алвон ба гардуи расид,
 Рухи ахтару маҳ се шаб кас индид.
 Зану мард фавҷи сипоҳу амир,
 Пай дидани шах ба ҳам дастгир
 Саф андар саф аз ҳар тараф сад ҳазор
 Ба иқболу дидори шах интизор.
 Хама сарбараҳна тавозӯқунон,
 Ғиреви дуо рафта то осмон.
 Бад-ни чоҳ[у]" изз то ба урду расид,
 Ба давлатсаро раҳти иззат кашид.

Дар он дам, ки* суре³⁷⁴ чунин жарф буд,
 Шито, фасли сарду замин барф буд.
 Ба сахро зи сардӣ нафас аз гулӯ
 Чу берун шудӣ худ нагаштӣ фуру.
 Вале хонаҳо буд хуррамбахор,
 Зи лола раёҳи, зи гул кӯҳсор.
 Ба ҳар су³⁷⁵ зи³⁷⁶ фавворан обшор,
 Зи тӯтнӯ булбул сад андар ҳазор.
 Ба ҳам оташ[у] об чамъ омада,
 Ба дидан хама нури шамъ омада
 Дар ин хонаҳо суфраҳо ду қатор,
 Бари ҳам кашнда сад андар ҳазор.
 Ба болон ҳар як зи чому қадах,
 Музили ғам асбобҳои фараҳ.
 Алвонин зар косахон булӯр,
 Табақҳои чинӣ зи сим обхӯр.

369 Б—чо

370 Б—по

371—372 Б—Зи найранг

373 Б—ҳамбар

374 Б—шуря

375—376 Б—сӯй

Хама менаҳо тоза оварда буд,
 Хама нукхло мушкларварда буд.
 Нишаста ба давр аз ду сӯ гулрузон,
 Хама нористон[у] ширинзабон.
 Зану мард бо ҳам назарбозу маст,
 Хама ринд[у] озодиву майпараст.
 Шахе бо чунин мулку чохи азим,
 Хамерафт чун мизбони карим.
 Пиеда миеи³⁷⁷ хама³⁷⁸ «хону хон»,
 Ки «фурсат равандааст хуш бигзарон.»
 Ишора ҳамекард: «Дия х(и)аш кунӣ,
 Мабодо ки хотир мушавваш кунӣ».
 Чу ин базм берун буд аз таври акл,
 Ки тақрир³⁷⁹ душвору³⁸⁰ мушкил ба накл.
 Вале фикри Дошши, ки мӯ³⁸¹ мешкофт,³⁸²
 Ба таҳрири иҷмолаш роҳ ёфт.
 Гараз то ки ёбад ризон шахӣ,
 Суҳанро диҳад бо дуо кӯтахӣ,
 Худоё, ту ин хусрани бурдбор,³⁸³
 Басе бар сари рус пивада дор!

Тамм тамм*.

Аз⁺ ин хикояту ривояти собик, ки онифан³⁸⁴ мазкур шуд аз
 маишати куффори насронӣ ва муомалати онҳо дар умури маош
 баъзе тибон салимаро гумон афтад, ки онҳо дар дунё бағоят
 маҳзузу масрур бошанд ва ҳеҷ ғаму ҳамм гирди хотири онҳо³⁸⁵
 нагардад ва доим ба рафоҳу танаум ва*— талаззуз* зист доранд,
 то ки баъзе орзу оранд, ки баъд аз он ки шахс ба дӯздаҳ равад,
 боре дар дунё чунин зиндагӣ³⁸⁶ матбуъ дошта бошад.

Ва ичунин нест, балки ғамею хузие, ки куффорост, ашри
 ашри он аҳли имонро нест. Ва роқими хуруф дар сафари аввал
 дар боди-ур-раъй лағзини ёфтам ва³⁸⁷ чун³⁸⁸ назари ман бештар
 ба ибрат боз буд, хузну яъс, ки дар ақобиру асоғири он диёр му-
 лоҳаза намудам, таабу машаққати иҷломиён ҳама ночиз менамуд.

Пас, ба мазмуни «ад-дунё сичи-ул-мӯъмини ва чаннат-ул-
 кофири»⁺ ба ғавр нигаристам. Мукаррар кардам, ки дар дунёи
 [зиндагӣ ва ҳаёти мустаор] ҳеҷ роҳату осонӣ нест аҳли имонро,
 агар бошад, кофиронро аст, ки биззоғ³⁸⁹ мункири ҳашру нашранд
 на ба савобу иқоб имон надоранд. Ва ҳол он ки эшонро ҳам ро-
 ҳат нест, ба воситан тахайюл ва тасавури баланду пасти маро-
 тибн худ дар амри маош давом маҳзуну маънос бошанд.

377 Б—хамерафт

378 Б—бо

379-380 АБ—душвор тақриру

381-382 АБ—мӯҳо шикӯфт

383 АБ—номдор

384 АБ—иттифоқан

385 АБ—ишон

386 АБ—зиндагонии

387-388 АБ—чунки

389 АБ—билмарра

Ва он ки аҳли китоб бувад чун яҳуду насоро, масалан³⁹⁰ ба кеши худ менигаранд*, ки ба сулуки Мӯсо³⁹¹ ва Исо³⁹² алаихумас-салом ҳеч ошноӣ надорад³⁹³ аз чихати тааддӣ дар худуд доимо дар харос ва ларзу хавф бошанд. Ва {дар} ин тарси динӣ бошад ва аммо дуньявӣ ҳар қадам ба мофавки худ мутассиб бошанд ва ба мотаҳт мубоҳӣ.

Ва кас дар дунё набошад,³⁹⁴ ки ба ҳамаи муродоту мушта-ҳиёт комёб бувад. Ва албатта аз яке дун ва аз дигаре фавқ бошад. [Пас], доим ба ҳасаду ҳасрат³⁹⁵ маъюсу маҳзун гардад. Масалан, дар маҷлис³⁹⁶ базми³⁹⁷ импиротур дар қашне, ки та-савури гирдоварии он аз муҳолот менамуд ва тавон гуфт, ки ҳеч як аз салотини гузаштаю ояндаро ин чинс³⁹⁸ дастгоҳ камтар даст дода бошад ва дар ҳеч ҷузву рӯкни он³⁹⁹ маҷлис қусурею футуре мутаҳайил⁴⁰⁰ намешуд,⁴⁰¹ биҳиште муҷассама музайян мамлув* ба хур ва машхун ба қусур ба назар дармеомад. Маи [дар ин маҷлис] ҳамамо меидам, ки малулу маъюс буданд ба воситаи он ки дар*- шарияти эшон мардонро ҷуз аз як заи никоҳ раво нест. Ва занон натавонанд, ки аз мард ифтирок ҷӯянд ва то намиранд он яке никоҳ натавонанд қард. Ва аз ғайри изии шаръ занон ба ҳаркӣ хоҳанд, бираванд. Ва мардон ба ҳаркӣ хо-ҳанд оянд, чунки ситр нест. Ва ин рафтомад ба тариқи китмон ва хуфъя воқеъ шавад. Аммо дар кӯчаву бозор, агар зане бо мар-ди бегона биравад ва муқоламаю муҳовара кунад, айбе ва маҳ-зуре надорад. Чуи* дар ин маҳфил асбоби нишот ба камол буд [ва] зану мард маст буданд, ҳар марде мехост, ки ба ҳама занон ояд ва ҳар зане вола буд, ки ба ҳар марде равад. Аз ин чихат, ки маҷлиси султону алошия буд, роҳи комҷӯй ба ҳар кас маслуд буд.⁴⁰² [Ва] илло он ки ҳар қадам охи сард мекашиданд. Зани Зайд меид, ки зани Амр ба қимати як ҳазор динор ҳулно ҳулаи пушида ва ҳамроҳи марде вачеҳ аз аъозим даст ба камару⁴⁰³ гардан⁴⁰⁴ рақс меравад⁴⁰⁵ ва либоси ӯ дунӣ ӯ ва одили ӯ забун-тар⁴⁰⁶, маҳзуну малул чархе меовард [ва рақсе ба қарҳ мекард. Ва] Башир меид, ки зани ӯ⁴⁰⁷, ки мутарраҳ буд⁴⁰⁸, бо ҳамроҳии Холид гардан⁴⁰⁹ ба гардан рақс мекунад⁴¹⁰ ва зани Холиди⁴¹¹ бад-шакл адили ӯ⁴¹² шуда, ба қарҳ⁴¹³ пое мекуфт. Заноне, ки пиртар

390 АБ—мункиранд

391-392 АБ—Исо ва Мӯсо

393 АБ—надорад

394 АБ—набувад

395 АБ—таассуб

396-397 АБ—базми маҷлис

398 Б—ичуини

399 АБ—ин

400-401 АБ—бозид намегардид

402 АБ—менамуд

403-404 АБ—гардану камар

405 АБ—мекунад

406 АБ—бадманзар

407-408 АБ—бо ҷамоли ӯ

409 АБ—даст

410 АБ—меравад

411-412 АБ—бадшакли Холид бо вай адил

413 АБ—икроҳ

буданд, касе⁴¹⁴ ба онҳо илтифот намекард. Ва мардоне, ки кӯхантар⁴¹⁵ буданд, замон эшонро радд⁴¹⁶ мелоданд.⁴¹⁷ Пирон аз чавонон, чавонон аз хубтарон, хубтарон аз адами дастгоҳи қудрат ба ҳасаду ғайрати ҳамдигар гирифтори хузу алам буданд, то ки подшоҳ ба тафаррус ҳоли онҳоро доништа, илтифоте⁴¹⁸ мекарду дилдорӣ менамуд. Ва худи подшоҳ низ ба воситаи он ки аз фуқарон вилоти [худ] истимтоъ натавонад [хост], магар ба хуфья оби ҳавас ҳар замон аз даҳонаш мерехт. Ва* зани подшоҳ⁴¹⁹ аз чихати кӯхансолӣ пирӣ низ* аз таровати чавонони маҷлис бешуур қадаме дар миён мениҳод.

Ва билчумла ҳеҷ якеро⁴²⁰ надидам, ки ғаме домангири дилаш набувад ва дуди охи сиёҳ⁴²¹ аз димоғаш барнаояд. Ва ҳамчунин⁴²² дар раставу бозор ва тамошохонаҳо ҳеҷ таве осудаву беғам ба назар дарнаёмад. Масалан, дар растае бузурги Фетербурх, ки як фарсанг тӯл дорад ва⁴²³ чихилу панҷ газ ара⁴²⁴ [меояд], панҷ-шаш ошён* иморати зарандуд бароварда*, [аз ду тарафи кӯча сар ба Сухо кашида], аз тахти девор дутарафа чор газ бар суфа бардоштаанд аз сангон сумоки гулдор, иртифоаш як вачаб. Аз он⁴²⁵ ниёдагон аз⁴²⁶ ду тараф меонид ва мераванд.⁴²⁷ Ва аз тахти [ҳар ду] суфа даҳ газ бар⁴²⁸ роҳи ароба⁴²⁹, [ки] ба хиштҳои шашзиль [то як газ ба заминҳо фуру бурда] фарш кардаанд, то аробаҳо овози баланд надихад. Ва даҳ⁴³⁰ газ бар роҳи миёна ба⁴³¹ санги майда [ва қайроқ] фарш кардаанд мурури асбу аскарро. [Аз васати ин роҳ тарзе пушида, ба ҳар пондаҳ газ ҷо панҷаран хӯлаи шабака ваъз кардаанд, то оби борон, ки аз бомҳо ба кӯча афтад, дар он резад]. Ва⁴³² ба ҳар бист⁴³³ газ сутуне⁴³⁴ аз хӯла [ё чӯбини] мунаббат, бар сараш фонуси булӯрӣ ниҳода, аз [он ҷо] бухору дуди ҳикмат ҳар шабе то рӯз чаров⁴³⁵ дар мегирад.⁴³⁶ Ва ҳама ошёнани⁴³⁷ тахти ин раста лақоқин ва саройхост, ки анвои амтӣ ва ақмишан фаранг* дар онҳо⁴³⁸ байъу шир мешавад. Ва* чандон ашён нафиса, [ки] аз ҳар навъ дар ҳар⁴³⁹ дӯкконе омада кардаанд, ки⁴⁴⁰ агар ба даҳ ҳазор динор ма-

414 АБ—мардон

415 АБ—кӯхансолтар

416-417 АБ—бармедоранд

418 АБ—илтифот

419 АБ—подшоҳ низ

420 АБ—қасе

421 АБ—қабӯд

422 АБ—ҳамчунон

423-424 АБ—арзаш чихилу панҷ газ

425 АБ—барон

426-427 АБ—ки ниёдан гарбӣ аз он сӯ ояд ва ниёдан шарқӣ аз ин сӯ

раванд
428-429 АБ—барон аробаҳо
430-431 АБ—барон он ки овози гардиши ароба ба берун наояд ва агар ояд, муҳилли ақоти мардум нашавад

432-433 АБ—миёнаи роҳ пондаҳ.

434 АБ—як роҳ, устуворе

435-436 АБ—афрухта бошад

437 АБ—ошёнани

438 А—он ҷо

439-440 АБ—он дӯккониҳо ҳамчун омадааст

тоеро бихарӣ, боз он матоъ ҳамчунон мавфур бувад, ки гӯӣ аз он ҳеҷ набардоштаанд.

Масалан, агар аз* анфияи симӣ [ё пиёлаи симӣ] ҳазор навъ чудо⁴⁴¹ карда бихарӣ,⁴⁴² ёздаҳ⁴⁴³ ҳазори дигари беҳтар омода бувад. Ва* билҷумла аз соати се аз киём то кабили гуруб ва аз аввали ишоъ то соати дувоздах аз* шаб дар ин раста мардум таъф мекунанд пиёдаву савора ва асбу ароба; чун рӯзи ид, ки мардум ба мусалло раванд, шабу рӯз дар ин кӯча издиҳоми [омм] бошад. Ва ин раста рост аз [тарафи] машриқ ба⁴⁴⁴ мағриб рафтааст. Пиёдаю⁴⁴⁵ савораи мағрибӣ аз ясори кӯча бигузарад, пиёдаю савораи машриқӣ аз ямини раста меравад ва касе бо касе барнамехӯрад, ки айб донанд ва овоз мутлақо барнадоранд. Ва ҳар касе бо радифи худ ба охистагӣ муҳовара кунад. Ва агар касе бигузарад, ки дигареро ба ӯ коре бувад, ба ҳар сари кӯчаи шимол ва ҷануб қаровулест, ӯро мегӯяд, ки «фалонро гӯӣ, ки биистад». Вай рафта эълон мекунад.

Агар борон ояд, дар васати ин раста тарзе аст, ки панҷараҳон хӯла ба ҳар ҷое вазъ кардаанд, обҳо бад-он метаровад.⁴⁴⁶ [Замини он ҳамчун табақи чинӣ мучаллоост]. Агар барф ояд⁴⁴⁷ алалфавр масҷунин омада, пок бармедорад⁴⁴⁸ ва⁴⁴⁹ рег рехта, рутубати онро бармечинанд.⁴⁵⁰ [Ва агар сутуре тақозои саргин андохтан кунад, қаровул ё соҳибаш ба табақи ҷубӣ гирифта, ба дур меандозанд ва замиро олуда шудан наемонанд].

Онигах⁴⁵¹ ба лифҳон бузург лиф мезананд, то [кӯча] мусаффо шавад, то⁴⁵² домани гулпераҳанон олуда нашавад.⁴⁵³ [Ва] ман дар ин раста ба эътибор мебаромадам, ҳама мардуми⁴⁵⁴ он ҷоро⁴⁵⁵ мағмуму маҳзун медидам, аз он ки зани Зайдро медидам, [ки] бар аробае савор⁴⁵⁶ [ва] микдори даҳ ҳазор динор ҳуллию ҳулал пӯшида ва шаш⁴⁵⁷ асб дар ароба баста ҳама бари ҳамдигар. Ва қимати ароба низ қариб ба даҳ ҳазор тангаи русӣ. Зани Амрро медидам, бар аробае нишаста ва ду асб баста ва пероя ба қадри ҳазор танга ба гардану сина карда, бо радифи матбуъ нишаста, асб меронд ва ҳарифи зани Зайд номақбул. Масалан, шавҳараш, ё марде ба зури зар ӯро ба худ овардааст, зани Амрро аз ароба ва асбу либоси ӯ рашку ҳасад меомад.⁴⁵⁸ Ва зани Зайдро аз радифи ӯ оби орзӯ аз даҳан метаровид ва зоҳир мешуд, ки харду ба ҳолате, ки доштанд, [хеҷ кадом] розӣ ва шоқир набу-

441-442 АБ—интиҳоб кунӣ

443 А—дах

444 Б—то

445-446 АБ—Ин ҷумлаҳо баъдтар омадааст.

447 Б—борад

448 АБ—бармедоранд

449-450 АБ—баъди ин ҷумла: «Ва рутубати борону барфро ба рег бармечинанд»

451 АБ—Пас

452 АБ—ва

453 АБ—нагардад

454-455 АБ—мардумро дар он ҷо

456 АБ—нишаста

457-458 АБ—Нигаред ба илова.

данд. Аз ин чихат ҳар рӯз дар аробаю⁴⁶⁸ асб⁴⁶⁹ ва либос ороишу⁴⁷¹ такаллуфе ба кор мебарданд, ки мофавқаш мутасаввир нашавад. Боз рӯзи дигаре ба навъе чилва мекард⁴⁶², ки ороиши он⁴⁶³ дигар дар ин рӯз⁴⁶⁴ ночиз мешуд.⁴⁶⁵ Аз камоли таассубу такаллуф доим* бо ҳама ранг ва зебу зинат⁴⁶⁶ ранги зану марди эшон зарду қабуд метофт, чунки бисъёр⁴⁶⁷ ғам меҳӯрданд, аз ҳасаду ғайрати ҳамдигар⁴⁶⁸. [Ва] ҳамчунин дар базмхонаҳо мудом дар рафтору кирдор⁴⁶⁹ ва гуфтори⁴⁷⁰ ҳамдигар нозир буданд ва дар садади қадҳу айби ҳамдигар. Ва ин нохуш⁴⁷¹ ба ҳаман сагиру қабир ва фақиру амири эшон омм⁴⁷² буд.

Аз ин тадқиқ зоҳир мешавад, ки мутлақо бани Одам дар дунё осудагӣ ва роҳат надорад. Агар бошад аҳли имонро ҳам дар охират мақбуф аст. Ва бояд⁴⁷³ ки⁴⁷⁴ чунин бошад,⁴⁷⁵ чи одамиро ба дунё оварданд маҳз* барои ибодату⁴⁷⁶ иморат.⁴⁷⁷ Ва ин ду бемашаққату тааб суратпазир набувад ва бандогон дар ихтиёри ин ду кор мухторанд. Агар ибодот ихтиёр кунанд, тарк бояд ва агар иморат—ҷамъ. Аммо⁴⁷⁸ тарк айни машаққат бошад ва аммо ҷамъ мақбуфи ҳазор муқаддима:—аз қасбу заръ ва тичорат ва дуруғу нифоқ ва таассубу тафоҳур ва тафаввуқ. Чунон ки дар таҳқиқи матои дуньявӣ⁴⁷⁹ гуфта шудааст ва роҳате филҷумла⁴⁸⁰ дар тарк мутасаввир мешавад⁴⁸¹ ба воситаи камии машғала ва алоқ, аммо дар ҷамъе мутлақо роҳат нест. Ва он чи⁴⁸² ҷамъро⁴⁸³ роҳат шумуранд,⁴⁸⁴ қасонеанд, [ки] бар мизочи гову ҳар [ва] дар мартабаи анъому сутур бошанд. Роҳате бе маъоҳим ва неъмате бе кудурат дар дунё қасе⁴⁸⁵ надидааст⁴⁸⁶. Ва агар⁴⁸⁷ дидааст⁴⁸⁸ он кист ва дар қучост,^{2!} Роҳати аҳли дувал ҳамчу роҳати⁴⁸⁹ он гов аст, ки шом дар охур кунҷора ва майда⁴⁹⁰ бинад ва аз [ҳолати] сахари худ* ва ҷуби говрон ҳеҷ ёд надорад. Ва он аз қабиле тӯҳри мутаҳаллили занон аст,⁴⁹¹ ки болою поёни он⁴⁹² начасот бувад. Там (м).⁴⁹³

468-469 АБ—асбу ароба

461 АБ—орониҷо

462 АБ—мекарданд

463-464 АБ—рӯзи гузашта

465 АБ—менамуд

466 АБ—зинат доим

467-468 АБ—аз ҳасаду ғайрати ҳамдигар бисъёр ғаму андӯх мебарданд

469-470 АБ—гуфтор ва кирдори

471-472 АБ—ба ҳаман сагиру қабирӣ он чо

473-474 АБ—албатта

475 АБ—аст

476-477 АБ—иморату ибодат

478 АБ—Агар

479 АБ—дунё

480-481 АБ—дар тарк, филҷумла мутахайли мегардад

482 АБ—осоне, ки

483 АБ—ҷамъ

484 АБ—донанд

485-486 АБ—набувад

487-488 АБ—ҳеҷ қас надидааст

489 АБ—осони

490 АБ—беда

491 АБ—бошад

492 АБ—олудан

493 АБ—Таммату

ДАР¹ ХИКОЯТИ ГИРДОБИ ИСКАНДАР ВА ҒАНОИ МАРДИ АЧАМЯ²

Яке аз ошнони рокими сутур, ки аз ҳаҷчи ислом расида буд, хикоят кард, ки дар Хиндустон марде дидам мутамаввил, ки дастгоҳи иқтидораш³ аз киёси маҳосиби фикру хаёл берун [буд] ва зиёда аз дусад нафар гулом ва канизи соҳибҷамол дар хидматаш соъй ва мутараддид буданд. Ва такаллуфе дар маҷлис ва нишасту хост⁴ ва⁵ маокил ва машориб то он ҷо ба кор мебурд, ки ҳавонини Хиндро он дастгоҳ муяссар намешуд. Ва худӣ ӯ аз мардуми аҷам ва Эрон буд. Ва⁶ баъд аз он ки миёни⁷ ман ва ӯ⁸ тарҳи мусолақат ва муволаот [дар миён] афтод, аз кайфияти ҷамъияти мукнаташ пурсидам, ки «ин маблағ мой ва иқтидор ба чӣ навъ андӯхтӣ, ки аз ирс касб ни микдор давлат таҳсил нашавад, [магар ки роҳ ва ганҷи Корун⁺ бурдаӣ, ё кадам дар ҳизонан Ҷамшед⁺ супурда]. Ва боз туро мебинам, ки дар касбу тичорат зиёд рӯчуъ надорӣ». Ба тағофул ва тачоҳул аз ман гузаронид. Дар истиқшофи холи ӯ бештар харис шуда, дар маворид муқаррар ибром бурдам.⁶

—Гуфт:

«Маро саргузаштест дароз, [ва воқеаест⁷] бас ҷонгудоз, ки шояд касеро тоқати шунидан набошад ё баъд аз истимоъ бовар надорад».

Ман илҳои балиғ кардам, ки «лобудд⁸ шаммае аз чигунагии холи худ изҳор кун, то сабаби тачоруб ва дастури⁹ амали рӯзгори ман шавад⁹ [ва дар маворид ба кор ояд]».—Фармуд:

«Ман дар бадии ҳол аз Хуросон барон тичорат ва таҳсили мол ва таламмузи забони фаранг ва немиса ба Порис рафтам ва дар он ҷо як-ду сол иқомат варзида, [баъд аз фироғ аз тақонӣ рас-та ва бозор соате ба дабиристон рафта] ба истилоҳи забони фаранг ва тариқи савдо ва муомалот вуқуфи кулӣ ҳосил кардам, чӣ тичорат дар Фарангистон ва муҳолатат ба он қавм бе забон-

¹⁻² Б—Хикояти марди аҷамӣ

³ АБ—ҷоҳу ҷалолиш

⁴ —Б—бархост

⁵ АБ—ӯро

⁶ АБ—овардам

⁷ —А—воқеа

⁸⁻⁹ АБ—дастурамалли ман гурдад

донй мўчиби зиёну зарар [ва офат] аст. Ва аз он чо ҳам ба тариқи савдо ва суд ба шаҳри Ландан афтадам¹⁰ ва ба ақобиру афозили он чо ихтилот намуда дар миёни зъёни [туҷҷор] эътибори тамом ёфтам ва кори ман дар тиҷорат ва муомалат устувор омада, ба маблағи як курур танган бузург, ки ҳар яке¹¹ панҷ танган урфӣ аст, ақмиша ва амтиа харида байъу широ менамудам ва бисе айшу шират ва комравой ва истифои ҳаззот ва лаззот ба муктазои хавас ва орзӯ мекардам. Ва ин Ландан шаҳрест¹² бузург¹³ ва аз аозими билоди машхураи Фарангистон¹⁴ аст ва пойтахти Фаранса—[Инглис]. Фарангиён^{15—27} гўянд: Дар арсаи олам се шаҳр аст;—аввалаш Ландан, дуввум Порис, сеюм Фетербурх. Дигари билод ҳукми қаръя ва*— кишлоқ* дорад ва вуллоти онҳо ҳукми арбоб²⁸ ва раис.²⁹

Мардумаш аз тамоми мардуми Янги-Дунё ва Фетербурх зиёда аст. Ва гўянд саканаи ин шаҳр ба ҳасаби чамъият³⁰ ва ашхос³¹ аз тамоми мардуми Рум ба ду мартаба бештар аст ва аз Порис ду суле чамъияташ зиёдати³² дорад³³ ва аз тамоми³⁴ мардуми Хито ба як рубъ беш³⁴ дорад³⁵ ва ба се баробар зиёд³⁶ аз тамоми мамлақати Юнон аст. Ва³⁷ Ланданро ба шаҳр хондан сазовор нест, балки уро мамлақат ва нёлат гўянд, равоист. Ва дар муддати ҳашт дақиқа ба муктазон тақсими ҳанда-сӣ ва таҳмини фалсафи яке ба аҷали мавъуд нобуд мешавад ва дар панҷ дақиқа яке мутаваллид мешавад. Ва дар муддати бист сол, бо он ки дар* ҳар сол зиёда аз сесад ҳазор нафар аз ин шаҳр ба хориҷ муҳоҷарат менамоянд, ҳантсад ҳазор нафар бар азад ва қасрати саканаи Ландан афзуда ва бар ҳасаби киёс ҳар рӯзе саду чихил ҳазор нафар дар Ландан мулаъ ва муҳаррис [мешаванд] бар ошомидани мускиротӣ ҳодда аз арақ ва рувам ва гайраанд. Ва сад ҳазор зани бешавҳар,³⁸ ки умр ба ҳарзақорӣ ва қажбагӣ ба сар мебаранд, дорад*. Ва даҳ ҳазор майхонаи муайян дорад ва ҳар рӯз як курур нуфус ба³⁹ майхонаҳо рафта,⁴⁰ ба сарфи мускирот иштиғол менамоянд. Ва⁴¹ сӣ ҳазор дузди чайббури қислардоз дорад⁴² ва тақрибан дар нӯхсад нафар яке девона ва аз хирад бегона аст. Тамомати саканаи Ланданро ба мўчиби тақсим ҳазору дувисту шаш нафарро як хаббоз нон ме-

10 АБ—рафтам

11 АБ—як

12—13 АБ—шаҳри азим аст

14 Б—Фаранг

15—17 Б—аст, ки

28—29 АБ—раис ба арбоб

30—31 АБ—ашхос ва чамъият

32—33 Б—зиёд аст

34—35 АБ—беш бошад

36 Б—зиёд

37 АБ—Лаахозо

38 АБ—бешавҳар дорад

39 АБ—дар ин

40 АБ—даромада

41 АБ—Пас аз чумлан баъдина омадааст.

42 АБ—Пас аз чумлан баъдина омадааст.

диҳад ва ҳазору пансаду панҷоҳу се⁴³ нафарро як қассоб гӯшт медиҳад⁴⁴ ва ҳазору ҳаштсад нафарро як баққол ионхӯриши тамо саранҷом менамояд шаш ҳазору ҳаштоду ҳашт нафарро як мӯхтасиб аст. Хулоса, Ландан дор-ул-мулки ангилис аз маръус ва раис, тавонгар ва фақир, чавон ва пир камобеш панҷ курур нуфус дар теъдод ва шумори муҳосибин ва муҳандисин даромада аст.

[Ва бояд дониш, ки адади халонки тамомати рӯи замин «иносан ва зуқуран сиғоран ва киборан» нуҳсаду наваду панҷ миллион ба тахминин муҳосибин даромада, аз ин ҷумла адади халонки Аврупо, ки соири билоди Фарангистон аст ва Румият-ул-Кубро ва Итолиё аз ин ҳисса аст, яксаду ҳаштод миллион халонки Амрико, ки Янги-Дунёест ва ин ҳам дохили Фаранг шуда, қабл аз ин ба сесад сол, шаст миллион тахмин шуда будааст. Алявм дар ин таърих, ки соли саводи ин нуҳса аст, якуним чандон музониф шуда ва адади халонки билоди⁴⁵ Африко, ки Судону Хабаш ва Қартаҷ ва Нуба ва Тароблис ва Мисру соири⁴⁶ билоди мағриб аз он ҳисса аст, яксаду панҷоҳ миллион ба ҳисоб расида ва адади халонки тамомати ҷазоирин Мухит ба панҷ миллион расида. Ва адади халонки Осиё, ки Эрону Тӯрон, Чину Мочин, Хиндустону Арабистон ва Шом ва баъзе билоди Рус ва Туркистон аз ин ҳисса аст, шашсад миллион ба тахмин пайваста. Ва ҳамаи ин халонк аҳли куфру ширканд. Ва он ҷой аз аҳли имон ва зумран мусулмононанд, андаке чун сапедӣ дар чашми зангӣ дар ҳиссаи ақолимин Осиё ба ҳам мерасад ва он ба панҷ курур нарасад. Ва агар худованди зулфазли меҳрубон дар явми подош ба ҳар яке аз ин осийн, ки дохили ҳайри уммат шудаанд, ҳам ба раҳмати беминшати ӯ даҳ нафар аз қадараву фаҷараро ба фидой бахшад, ки ба ивази худ ба дӯзах хавола кунанд, боз дар ҷамъияти ин гурӯҳ футуре ва нуқсонин зоҳир нагардад. Ва албатта инчунин хоҳад буд ва умеди мусаввиди номаи сиёҳ ҳамин аст].

Ва билҷумла, [ноқил гӯяд]:

«Рӯзе ба иттифок ҷамъе аз туҷҷори номдор ва аҳли саноеъ баъзе ба азимати сайри даръе ва баъзе⁴⁷ ба қасди тижорат [ба заминин] Калката ва навоҳини Хинд бо мол ва матон вофир ҳам аз Ландан, [ки санъаташ шунидӣ], дар баҳр даромада,⁴⁴ ба асбоб ва адавати фаровон ва об ва озӯкаи чандсола дар киштихо нишастем—аз бодӣ ва оташӣ, то [ҳар] ҷое⁴⁵, ки ба киштин оташӣ эҳтиёҷ бошанд,⁴⁶ дар ӯ бошем ва дар ҷое дар бодӣ. Ва худ Ландан дар шимоли нуқтаи мағриб аст ва Калката дар шарқин нуқтаи ҷануб ба эътибори масоҳат камобеш навад дараҷа роҳ бувад,⁴⁷ ки он ба сайри васат ва нузул дар савахил ба арзи ҳаҷдаҳ моҳ ба итмом мерасад. [Ва] мо дар баҳр даромада гоҳо даҳ рӯз [ва] гоҳо понздаҳ рӯз [ва] гоҳ як моҳ дар баҳр мерондем ва ба

43 АБ—бархе

44 АБ—даромадем

45 АБ—ҷо

46 АБ—афтад

47 АБ—аст

шахро, ки дар савоҳили Мухит аз тавобеоти Фараиғ ва Хинд бошад,⁴⁸ фуруд омада тамошо карда ва* байъу шире намуда⁴⁹ [ва] ду-се рӯзе икомат ихтиёр⁵⁰ карда⁵¹ боз дар баҳр менишастем. То рӯзе дар даруни Мухит будем ва боди мурод вазида. Ва муаллими кишти, ки марде буд нобино ва худ фараиғи ва дар амри баҳр бисёр донишманд, гуфт:

«Имрӯз дар кишти боди бояд нишаст,*» ки хубуби риёҳ ба тарафи мақсуд меравад ва кишти оташиро фароғат бояд дод, то аз фарсудагӣ ва камии асбоби он нуқсоне дар сафари мо онд нагардад. Ва соат ба соат аз ҷиҳати мақсуд ва равиши киштӣ аз шогирдони худ, ки дар аршаи киштӣ менишастанд, мепурсид ва ҳар сари*⁵² ҷанд фурсате ресмоне, ки бар сари он микдоре арзиз таъбия карда⁵³ буданд, дар қаъри баҳр андохта дойволуда⁵⁴ карда, бармеовард ва мемазид ва ҷиҳати баҳро аз он таъхис мекард, ки ба кучо меравад ва ба кучо омада, то ду шабу ду* рӯз бад-ни наҳҷ мерафтм рӯй дар нуқтаи ҷануб,—то рӯзи сеюм ҳаракат ва тараддуи киштӣ бештар аз пештар шуда, маллохро ҳалачон ба хотир афтод, ки хубуби риёҳи баҳри доимо аз як ҷиҳат ибобшад ва ба як ҷоддан мустақим наравад,—ҳамонро мучаззибе ин киштиро ба худ мекашад. Пас, сабук ба кишти оташӣ нақл кардем. Ҳарҷанд ноҳудо сари киштиро мутаваҷҷеҳи самти машриқ ё шимол мекард, боз рафтори кишти ба тарафи ҷануби⁵⁵ муҳанӣ мешуд. [Бо он ки равиши кишти оташиро боди Од* на-тавонад, ки баргардонад ва дар куллаҳои мавҷ, ки ҳар қадом ҷун кӯҳе бошад, бе таваққуф боло равад ва дар ҳафт дақиқа якуним фарсах роҳ камобеш тай кунад].

Муаллим дар ин ҳол лой аз қаъри [баҳри] Мухит кашид ва мемазид ва гоҳ⁵⁶ ресмонаш ба қаъри⁵⁷ Мухит⁵⁸ намерасид, бо он ки қариб [ба] понсад газ тӯл дошт. [Онигоҳ] мӯй қандан гирифт ва бар сар задаи оғоз ниҳод ва гуфт:

«Моро гафлате саҳт муҳит шуда, ки бисёре⁵⁹ аз ҷодда муҳ-ҳариф гаштаем⁶⁰ ва ба ҷое омадаем, ки мутлақ дар ин ҷо кишти нарасида ва нагузашта. Ва он боди муҳолиф, ки моро бар ӯ эъти-мод афтода [буд], ҳамонро аз ҳамсоия боди Од* [ва Самуд*] буда, ки моро дар маҳлика*⁶¹ ва* гарқоби фано мебарад».

Ин мегуфт ва оҳ мекашид ва гиребон мебарид. Аз ин асар ва оғоз ӯ фиғон дар аҳли киштӣ афтод ва ҳама бар ҷои тар хушк гаш-тем ва дар доманаш овехтем, ки: «Худоро, равшантар аз ин баён кун, ки кишти мо [то ба] кучо меравад ва [маоли] холи мо ба кучо меаҷомад ва талбири мо чист?»

48 АБ—буд

49 АБ—менишастем

50-51 АБ—варзида

52 АБ—намуда

53 А—дойволуда

54 АБ—гоҳо

55 АБ—гоҳо

56-57 АБ—таҳти баҳр

58 АБ—бисёр масофат

59 АБ—шудаем

—Гуфт:

«Дар мактуботи мо⁶⁰ навиштаанд, ки дар Мухит, наздик ба⁶¹ Кутби ҷанубӣ, ба арзи панҷоҳ дараҷа аз хатти устуво гирдобест, ки аз якмоҳа⁶² роҳ киштиҳоро ба худ мекашад. Ва дар курби⁶³ ӯ кӯҳест, [ки] аз Мухит ҷаста ва ҳамчу манора рост дар ҳаво рафта ва ба Манораи Искандар ва Гирдоби Искандар мавсум шуда. Чунки ғайри Сикандар⁶⁴ касе бад-он ҷо нарасида, ва агар расида, солим барнамеада. [Ва худи Искандар низ ба тадбири ҳукамо ва асбобу адавати фаровон аз он ҷо махлас ёфта]. Ва аз дарёнавардон ҳаркӣ дар он ғарқоби фано рафта, дигар роҳи муовадат набфта, дам аз роҳи об андар хок рафта,⁶⁵ дигар нишон надодааст».

Аз ин сухани ҷонсӯзи ӯ ҳавл ва ҳарос ва ҷазаъ ва фазаъ дар мо⁶⁴ афтод⁶⁵ ва навҳаю нолаи мо баланд гашт. Наздик буд ки қолиб тикӣ кунем, ё саросема дар⁶⁶ баҳр афтем.

Муаллим низ мегирифт ва мегуфт: «Бо⁶⁷ казо ба навҳаю фиғон зӯр натавон овард ва⁶⁸ чоран⁶⁷ он ҷуз таваккал ва тафвизу сабр набошад:⁶⁸

Бо казо қоразор⁶⁹ натавон кард,

З-ин⁶⁸ сабаб қор зор натавон кард.*⁶⁸

То ту ҷадал оварӣ,⁷⁰ қор батар мешавад. Ва алҳол миқдори иксола бештар озуқа ва вачҳи мош омода доред ва онро ба тадбири имсоқ ва ҳикмат ба масриф расонед. Агар офаридагори ҳаким хоста бувад, шуморо маслаки начот бинамояд ва умеди махлас бошад. Вагарна мустақдди роҳи фано бошед, ки бо тақдир тадбир беринояд ва он чи шуданист, бишавад [ва ҳеч киро аз марг ба як бор гурез набувал].

Аз истиснои ин мақула филҷумла таскин ёфта, авқоти ақлу шурбро меъёр ниҳодем ва миқдори атыммаро мизон. Ва шабу рӯз ба даргоҳи қорсози банданавоз менолидем⁷¹ ва мезоридем, ки моро фараҷе бахшад.

Ва маллоҳ низ марде доно ва ҳаким буд ва моро ба сабру таҳаммул даъват мефармуд. Ва ба хикмати дилназир ва кайфияти ҷараёни қазову қадар ва қасоне, ки ба баллиёт [ва маҳолик]⁷² дармонда боз [ногоҳ] начот ёфтаанд, тасалло меод ва мегуфт:

«Бисъёр қасон аз ҷанголи сибоз ва ғарку ҳарк ва варта⁷³ хон хатарнок ва осеби қуттоъи⁷³ [тарик] баъд аз қатъ⁷³ умед

⁶⁰ Б—ик моҳ

⁶¹ АБ—ҷавори

⁶² АБ—Искандар

⁶³ АБ—расида

⁶⁴ Б—мош

⁶⁵ А—дарафтод

⁶⁶ АБ—андар

⁶⁷⁻⁶⁸ Б—Ин қисмати ҷумла ба истиснои ишораҷонишики «он» пас аз ду ҷумла омадааст.

⁶⁹ Б—қоразор

⁷⁰ АБ—неқуӣ

⁷¹ Б—полидем

⁷² Б—маҳлақо

⁷³ Б—қуттоъ-ут-тарик

ба фараҷу⁷⁴ фараҳ⁷⁵ расидаанд. Ва мумкин аст, ки лутфи эзиди таоло моро низ* аз ин вартаи чошинокор ва гирдоби хунхор⁷⁶ солим ва гоним беруи орад⁷⁷ ва махлас диҳад.

Билҷумла соат фӣ соат суръат ва** сайри киштии мо тезтар шуда⁷⁸ монанди тире, ки аз шаст раҳой⁷⁹ ёбад, мерафт ва мо ҳар қадом ҳамчу кирме дар аъмида ва устувои кишти аз ҳавли чои часпида, то дар муддати даҳ шаб [ва] даҳ* рӯз дар он гирдоби пуризириб дарафтодем ва дил бар ҳалок ниҳода дидем, ки* дар масоҳати як фарсанги баҳр ба қадри ҳавзи бузург гирдобе фуру меравад ва ҳар чӣ бошад, дар коми худ фуру мекашад.

Ва чун киштии мо азим бузург буд ва боз чанд киштии дигар ба расми палтор андар ӯ баста доштем, фуру бурдан мумкин⁷⁹ набуд. Ҳамроҳи киштиҳо ба даври он ҳавзи хунхор ҳамчу паргор давр мезадем. Ва гоҳо фурсатҳо ба воситаи қазби коми аждаҳосони гирдоб ба даҳони гирдоб мемондем ва нафас ба нафас чои меканем, ки** ҳамин соат тӯъман коми* наҳангони баҳр хоҳем шуд ва аз раҳгузари об ба мағоки хок хоҳем рафт. Боз ба воситаи талогуми [амвоҷ] ва ҷӯшиши гирдоб бо боде сахт аз даҳони ӯ раҳой ёфта, монанди машъалаи⁸⁰ ҷаввола ҳам дар атрофи ин ҳавзи баломашхун ҷархҳо мезадем. Не, не ин гирдоб аждаҳое буд оламдаркаш, гирифтӣ гузори ӯ ҳамчу балъидани ӯ буд, ки барои ҳазми дуввум аҷзони аъямаро ба кому забон би-гардонад, то хурд бишиканад. Ҳамчунин⁸¹ бад-ин восита баъзе кишти ва заврақҷаҳои моро қандаю шикаста, ба коми хеш даркашид. То он ки ҳамин киштии маркуби мо монда буду бас. Ва аҷзони ӯ низ ба садамати мавҷ⁸² ва ҷӯши баҳр наздик ба қусур⁸³ ва футур⁸⁴ расида буд.

Ва баъд аз [ду]—се рӯз, ки ҳоли мо ин буд, ва ҳеҷ касе бад-он ҳол набод, боди шадид аз маҳабби лутфи эзадӣ бархост. Агарчӣ он бод сабаби наҷот бошад, локин дар он ҳангом онро боди аҷал нидошта, дубора даст аз чои шустем ва [ҳама] аз суубати талогуми обу бухор олам ва [ҳама] сиёҳ шуда, наздик буд, [ки] киштии мо худ ба худ ғарқ шавад. Ва мо ҳар қадом худойро ба номи бузург мехондем. Ва чун киштии мо ба сабаби қатъи киштиҳои палтор сабуки ёфта, буд, монанди туф аз даҳон раҳой ёфта, дар як ламҳае ҳамчу бод ба тахти кӯҳ омада қарор гирифт. Худойро шукр гуфтем, ки* як бор аз мурдан [ҷастем] ва [аз] ғарқа⁸⁵ шудан раҳой⁸⁶ ёфтем ва дар ҳештан ҳаёти тоза ёфта⁸⁷ об ва таом ба тақаллуф тартиб дода, сер бихӯрдём, чунки

74-75 А—фараҷ ва фараҳ

76 АБ—одамихор

77 —АБ—оварад

78 АБ—мешуд

79 Б—раҳо

80 АБ—шӯълаи

81 АБ—ва

82 Б—амвоҷ

83-84 А—футур ва қусур

85-86 АБ—ғарқ махлас

87 АБ—мушоҳида қарда

рӯзоҳ гузашта буд, ки гурусна будем. Ва дидем кишти беадад дар тахти ин кӯҳ чамъ шуда [ва] баъзе шикаста [ва] баъзе⁸⁸ пӯсида ва баъзе⁸⁹ пора шуда. Ва аз руфакои мо, ки ҳаждаҳ нафар буданд, то он рӯз миқдори дувоздаҳ кас фавтида буданд⁹⁰ ва⁹¹ шаш тан боқӣ монда.* Ғайри маллоҳ ва шогирдонаш ва аз онҳо низ ду-се нафар ба ғарқ⁹² рафта буданд.⁹³ Ва касоне, ки ба хирси мол аз кишти мо чудо буданд [ва дар палтор нишаста, низ] ҳамроҳи мол ба дорулвубол шитофта⁹⁴ буданд.⁹⁵ [Ба] сабаби он ки алоқаҳо ва занҷирҳои кишти эшон ба сабаби⁹⁶ талотуми баҳри нуда⁹⁷ ва⁹⁸ фарсуда шуда буд ва дар⁹⁹ илтиҳоби гирдоб тоб наёвард.

Билҷумла, баъд аз фароғат ва осудагӣ барои тафарручи киштиҳо, ки дар атрофи он кӯҳ чамъ шуда буданд, баромадем ва ба ҳар кадом, ки даромадан¹⁰⁰ мумкин¹⁰¹ буд, даромадем.* Дидем, ки¹⁰² дар баъзе киштиҳо ракабан он фавтида ва тӯдан устухон ва хок шуда ва¹⁰³ аз маоли холи онҳо ба холи худ нигариста, бисёр бигиристем. Ва сандуқҳо пур аз ақмишан нафиса [ҳама] нуда ва фарсуда гашта. Ва баъзе пур аз чавохир ва баъзе пур аз дирам ва динор. Ва дар анбонҳои ғартут таом ва қути эшон ба зиён рафта. Ва билҷумла айвон ашъе ва амтиа дар ин киштиҳо мавҷуд буд, забар бар забари ҳамдигар вазъ¹⁰⁴ карда.¹⁰⁵ Ва он ки дар васат ва фавқ буд, солимтар монда. Ва¹⁰⁶ дар он миён киштие буд тозатар, ки ҳалал ба арконаш камтар нуфуз карда буд, даромадем. Дар яке аз ҳучроташ се нафар хобида буданд, дидем, дун он мурда ва¹⁰⁷ яке аз он зинда,¹⁰⁸ ки рамаке суст бармедорад. Бо муаллими фарангӣ ҳабар овардем,¹⁰⁹ шодмон шуд, ба сари ҳар се омад,¹¹⁰ [ба]¹¹¹ набз ҳар кадомро¹¹² таҳқиқ мекард ва гуфт:

«Воқеъӣ, ду нафар мурдааст». Барои сеюми камтар таом фармуд мувофиқи мизочи ӯ, то катра-катра ба гулӯяш рехтем. Ба хуш омада, баъд аз се соат сурати ифоқа гирифт. Он гоҳ аз кайфияти ҳолаш¹¹³ пурсид.—Гуфт:

«Мо чанд нафар аз Хиндустон ба азми тичорат бар баҳр нишаста будем. Рӯзе боди муҳолиф киштии моро дар ин самт кашид ва мо ҳафтдаҳ¹¹⁴ нафар будем. Ва обу озукаи вофир бардошта. Руфако¹¹⁵ баъзе¹¹⁶ аз ваҳм ва баъзе ба аҷали табиӣ дар ин кишти фавтида.¹¹⁷ То охир се нафар мондем. Ва аз тааффу-

⁸⁸ АБ—бархе

⁸⁹ А—буд

⁹⁰⁻⁹¹ АБ—ҳалокат расида буд

⁹²⁻⁹³ АБ—шитофтаанд

⁹⁴ АБ—шиддати

⁹⁵ АБ—даромадем

⁹⁶⁻⁹⁷ Б—воқеъ шуда

⁹⁸⁻⁹⁹ Б—яке зинда

¹⁰⁰ Б—додем

¹⁰¹ Б—омада

¹⁰² Б—кадом

¹⁰³ АБ—холи ӯ

¹⁰⁴ АБ—бисту як

¹⁰⁵⁻¹⁰⁶ АБ—баъзе руфако

¹⁰⁷ Б—фавтида

ин баҳр хама мариз гашта, аз хурду хурок мондем, то дун эшон мурдаанд ва ман монда.»

Ва он таърих, ки баён кард, тақрибан ҳафт сол гузашта буд. Ва аз кайфияти маоши ӯ пурсидем.—Гуфт:

«Худи мо низ¹⁰⁸ агарчи ваччи маншат¹⁰⁹ омода доштем [ва] баъд аз он ки дар ин ҷойгаҳи¹⁰⁹ фано ва гирдоби гавриоеб¹¹⁰ маҳбус ва масҷун шудем, ҳам аз ин сафони захира ва озукаи мардумро ҳам кардем¹¹¹ барои худ. Ва^{*} алҳол ҳам чандсола таом аз ин киштиҳо маҳсул хоҳад шуд аз сохтаҳои мардум.»

Ваччи оиро пурсидем.—Гуфт:

—«Дар ин баҳр ба воситаи талотум ва тӯфон бисъёр киштиҳо аз ҷодда ва самти мақсад инҳироф ёфта, мардумро солҳо дар баҳр саргардон мекунад ё дар қазирае меандозад, ки дар он ҷо маоши одамии мавҷуд нашавад. Фалочарам, касе, ки донию сафари баҳри^{*} Муҳит дорад, таҳийи асбоби маоши чандсоларо¹¹² лозим шумурад.»

Онгоҳ маллоҳ пурсид, ки^{**}

«Ту, ки^{*} дар ин гирдоби фано чанд гоҳ будай, боре дар маҳлас аз ин ҷо ҷи фикр андешидай ва барои начот ҳеч ҳилае мулоҳаза кардай?»—Гуфт:

«Ин гирдоб даҳони⁺ Азроил⁺ ҳукм дорад. Касе, ки бар даҳани Азроил⁺ дарояд, кучо тасаввури начот кунад. Ё худ^{*} даҳони гӯр аст, ки аз роҳи об боз шуда, кас аз он ҷо ҷи сон ба ҳона муовадат кунад?»

Ин бигуфту зор бигирист ва мо хама¹¹³ низ¹¹⁴ гириён шудем. Оре, паёми марг бадтар аз марг бувад.

Маллоҳ гуфт:

«Рост мегӯяд, ки аз ин ҷо то соҳили баҳр^{*} бисъёр масофат мазнуи⁺ мешавад.* Онгоҳ нишонаҳои кутби ҷанубиро¹¹⁵ таъин кард, дар шаб мулоҳаза карда, тақрир додем, ҳам^{*} гуфт:

«Тақрибан иртифон кутби ҷануби шаст дараҷа зиёд¹¹⁶ мебошад. Вале, тадбир ва маслаҳати инсонӣ дар ҷое тавонад буд, ки дар он ҷо қадами одамии бирасад ва омадшудӣ инсон бошад. Ва^{**} дар ин ҷо ғайр аз мурдан ва начот ёфтаи дигар роҳи маҳлас масдуд бувад.»

Боз маллоҳи нобино пурсид, ки:

«Боре дар авкоти шабуруз, ки дар ин вартаи¹¹⁷ ҷоншикор¹¹⁸ ба сар бурдаи ва ҷашми умед ба ҳар тараф кушуда, ҳеч аломате ва осоре аз зӣ-руҳ^{**} ва зӣ-ҷасад дар ҳаво ё баҳр дидай? Ё аз ҳавос ва осори баҳр ҳеч^{**} амре^{**} мушоҳада кардай, ки туро аҷаб ояд?»

108 АБ—маош

109 АБ—вартаи

110 АБ—гавраи ноёб

111 Б—мекардем

112 Б—чандисоларо

113, 114 АБ—инз хама

115 АБ—ҷануби

116 Б—зиёдатӣ

117 Б—арсан

118 АБ—ҷонсӯз

—Гуфт:

«Бале, шабхо аломату осор аз* чонварони бахрӣ бисъёр муояна мешавад. Аз зикру тасбеҳ ва овозу ханини эшон ё мастӣ ва шӯҳӣ ва лаъби онҳо, ба навъе, ки рӯи баҳр чароғон мешавад аз бисъёри шӯи чашмҳо ва дидаҳои эшон ва воситаи тоби маҳтоб в ситорагон. Ва дар ҳаво ҷуз рафтори қавокиб ва қахидани сазвокиб ҷизе ба назар нарасида?»

—Гуфт:

«Ин аъҷуба¹¹⁹ дар ҳама ҷои Мухит мушоҳада¹²⁰ аст.¹²¹ Дигар бигӯй!»

—Гуфт:

«Соле як бор чонваре азимҷусса дар ин гирдоб дармеояд ва гоҳо¹²² ду-се рӯз таваққуф намуда, берун меравад. Вақте ки вай меояд, оби Мухит монанди кӯҳҳо ба ҳаво мутасоид мешавад. Ва*— хамчунин вақте ки бармеояд, замини баҳр маръӣ мешавад.* Ва аксари ин киштиҳо аз садамати оби баҳр, ки назди вуруди ӯ меафтад ба хамдигар бархӯрда, мешиканад.¹²³ Ва изами ҷуссааш чандон ки масоҳати ин гирдоб, ки тахминан як фарсанг меояд, гӯё аз ҷасади ӯ мамлӯъ мешавад ба вачҳе, ки гирдоб низ аз [ин] ҳаракат ва фуру рафтаи отил мемонад. Ва ҷун ин чонвар аз ин гирдоб берун равад, баъд аз соатҳо¹²⁴ гирдоб ба ҳолати аслии худ муовадат кунад ва ҷушӯ хуруши баҳр фуру нишинад».

Онгоҳ муаллими фарангӣ бо мо гуфт: «Ҳар кадом биравед ва аз ин киштиҳо ҳар ҷӣ аз оҳану занҷиру меҳ бошад, гирд оред».

Ва дар миёни мо ва шогирдонаш мунаҷҷиму ҳаддод¹²⁵ ва табибу ҷарроҳ¹²⁶ буд. Ва дар арзи се рӯз хирвор аз оҳан¹²⁷ ва занҷиру¹²⁸ меҳ ҷамъ овардем. Онгоҳ аз он мард пурсид, ки* «Он чонвар ба* кадом вақт дар ин гирдоб меояд?»¹²⁹

—Гуфт:

«Вақте ки Офтоб ба мунтаҳон бурҷи ҷанубӣ, ки Самтурраъси ин мавзеъ аст, [ояд.]» Ва алҳол ташхис кунад, ки Офтоб дар кучост?»

Маллоҳ аз мунаҷҷим пурсид.—Гуфт:

«Назар ба ҳисоб алявм дар авосита [бурҷи] Мизон аст.

Онгоҳ фармуд ҳаддодро, ки занҷирҳо созад аз сесад газ то понсад газ ва меҳхон сарҳалқадор тайёр кунад ба кадри як заръ, ки бисъёр тез бошад ва ба ҳар ҷо фуру равад.

Пас, то муддате, ки Офтоб ба Самтурраъсе омад, он ҷи мо аз ҷинси оҳан меёфтем, ба ҳаддод мерасонидем, вай занҷирҳо омо-

119 АБ—аъҷубаҳо

120-121 А—мушоҳида мешавад

122 АБ—гоҳ

123 Б—меканад

124 Б—соате

125-126 АБ—табибу ҷарроҳ ва ҳаддод

127-128 АБ—занҷир ва оҳану

129 АБ—дармеояд

да мекард. Аммо хикмати онро дарнамеёфтем ва бо ҳам мегуфтем:

«Ин муаллими нобино дар сатхи об дӯккони оташкорӣ ниҳода, магар икомати доимиро ихтиёр намуда мехоҳад, ки¹³⁰ ба занҷирҳо¹³⁰ киштихоро¹³¹ ба кӯҳ баста ҷои икомат дуруст¹³² кунад.»

Ва ҳам дар ин муддат он чи аз амтн ва ғаллаву¹³³ дона,¹³⁴ ки¹³⁵ фасод ва мизочи ӯ камтар роҳ ёфта буд, ба кишти худ мекашонидем ва низ кишти худро [ба фармудани муаллим] бағоят истехком додем,¹³⁵ то вақти омадани он ҷонвар наздик шуд. Маллоҳ дар ин ҳол таъин намуд, ки:

«Хон, вокиф бошед ва чун он ҷонвар дар ин гирдоб қарор гирад ва баҳр аз шӯриш фуру нишинад, шумо ҳар кадом аз ин занҷирхоро ба мехо таъин дода, ба завракҳо нишаста, бурда, ба ҳар узви ӯ¹³⁶, ки¹³⁷ ворасид ба митрақа мезанед, то мустаҳкам шавад. Шояд ки баромадани кишти аз ин ғарқоби фано ва гирдоби бало бад-ин баҳона муяссар шавад. Ва чун аз хавошии ин гирдоб берун равам, он гоҳ занҷирхоро бигсалоюм ва киштиро ба ихтиёри худ биронем.»

Ва мо дар ин вақт тадбири муаллимиро фаҳмидем, ки ҷӣ мекунад ва ҷӣ мехоҳад. Ва дарозии занҷирҳо барои он ки то агар ин ҷонвар ба қаъри баҳр майл кунад, кишти мо ғарик¹³⁸ нагардад.

Ва билҷумла чун Офтоб ва Самтурраъс, ки аввали нуқтан Ҷадӣ буд, расид, дар ин ҳангом шӯриш ва талотуми баҳр зиёд мешуд. Ва мо кишти худро ба химоати киштиҳои шикаста ниҳоят истехком додем, ки ба шӯриши баҳр аз ҷо наравад. То он ки аломати расидани ин¹³⁹ ҷонвар мушоҳада мешуд ва мавҷҳо ҳамчу кӯҳҳо ба ҳаво мерафт. Ва овози фашофаш баҳр ва талотуми об гӯшро қар мекард ва зулмат ва бухори об хаворо фуру гирифт ва ҷаҳон музлам шуд. Ва кишти мо ҳамчу кафе бар рӯи об меларзид ва шебу¹³⁹ боло мешуд ва мо ҳар кадом худойро ба номи бузург ёд карда, мутамассик ба урва ва устувоии кишти будем, то баъд аз як шабу як¹⁴⁰ рӯз оби баҳр қарор гирифт ва ташхис мекардем,¹⁴⁰ ки¹⁴¹ кӯҳе мудаввар дар ин гирдоб ҳалқа карда ва он ҷонваре¹⁴¹ нафасе бармеовард ва бармекашид¹⁴² ва ба ҳар нафаскашӣ¹⁴³ [у] оби баҳр ба қадри найзае фуру мерафт ва боз пур мешуд. Дониستم, ки гирдоби бечора асири гирдоби даҳони ин ҷонвар аст.

130 А—занҷир

131 Б—киштиро

132 Б—бардурустӣ

133, 134 Б—ғалладонае

135 АБ—расонидем

136, 137 АБ—ки аз он ҷонвар

138 АБ—ғарк

139 Б—нишебу

140 Б—каҷдем

141 АБ—ҷонвар

142 АБ—дармекашид

143 АБ—нафас кашидани

Хам дар ин ҳол ба фармуди муаллим меххо¹⁴⁴ аз ҳар тараф бароварда, ба заврақҳо ништа, ба ҳар узви ӯ, ки муллоқӣ* мешудем, саҳт ва мустаҳкам зада, занҷирхоро бад-он таълиқ мекордем. Ва он ҷонварро аз зароботи митрака ва хазидани мех дар баданаш ҳеҷ хабаре набуд ва баъд аз се рӯз ин ҷонвар боз оҳанги ҷунбидан ва рафтан сар кард. Мо низ киштини худро аз он киштиниҳо, ки бад-он истехком дода, банд карда будем, ҷудо карда, он ҷи аҳмол ва асколи зарурӣ, ки аз он ҷо бардошта будем, ҳам дар киштини дигар бардошта бо киштини маркуби худ муталлиқ¹⁴⁵ гардонидем. Ва атрофи киштини худро аз даромадани об ва бод ва*-бухор* маҳфуз гардонидем, худро ба карамӣ* карими корсонии ҳақиқӣ сувардем. Ва ин ҷонвар киштини моро ҳамеронд ва*-ҳамебурд*, ба ҳар қашии тахминан серӯза роҳ мебард. Ба гоҳе, ки ба тахти баҳр равад, киштини мо осуда¹⁴⁶ ва эми мерафт¹⁴⁷. Ва гоҳ,¹⁴⁸ ки ба¹⁴⁹ рӯи баҳр¹⁵⁰ оид¹⁵¹ тӯфон ва талотуми Нӯҳро¹⁵²⁺ мушоҳада мекордем (ва ба наҷҳа афтада), даст аз ҷон мешустем. Чунки сууди мавҷ ва талотуми дарьё¹⁵³ аз садамати ҳаракати он ҷонвар атрофи моро мегирифт, ҳамчу қасе, ки вақти омадани сел дар сахро бошад.

Ва баъд аз се рӯз шогирдони маллоҳ аз*-арша* хабар доданд, ки савоҳил наздик аст ва кӯҳе азим дар назар маръа мешавад ва мурғон дар ҳаво мераванд. Муаллим гуфт: «Воқиф бошед, [ки] агар рафтори кишти ба кӯҳ наздик мешавад, бигузored, то наздиктар шавад ва агар кӯҳ дуртар мешавад, меххо ва занҷирхоро¹⁵⁴ аз тани он ҷонвар бардоред, то бо ихтиёри худ биравем.»

Ва дар ин ҳол ҳаракат ва тараддуди он ҷонвар дар¹⁵⁵ рӯи баҳр буд, ҳамонро умқи баҳр¹⁵⁶ захми ҷуссан ӯро ихота наменкард. Ва киштини мо дар ихтиёри ихтилол ва талотум гирифтор буда, гоҳе баробари манорае боло мерафт ва гоҳе бар замини баҳр совида, ҷараён менамуд. Ва дар вақти аминият, ки дар гирдоб доштем, муаллим панҷ-шаш адал заврақча барои яккасаворӣ дурустӣ карда, ба даруни кишти дароварда буд, то магар индалҳочат ба кор ояд. Ва чун сурати кӯҳ ба* тамои дар¹⁵⁷ назар даромад, он ҷонвар майл ба тарафи дигар кард. Ва* мо ба сабаби вуфурӣ мавҷ ва ҷушиши баҳр натавонистем, ки* аз кишти берун оем ва занҷирхо¹⁵⁸ аз [бадани] ӯ [боз] катъ кунем. Киштини мо ба

144 Б—меххоро

145 АБ—тааллиқ

146-147 АБ—эми ва осуда буд

148 АБ—гоҳе

149 А—бар

150 АБ—об

151 А—равад; Б—мерафт

152 Б—амвоҷро

153 АБ—об

154 А—занҷирхо

155 АБ—аз

156 А—дарьё

157 АБ—ба

158 АБ—занҷирхоро

шаст¹⁵⁰ омада, бар кӯх¹⁶⁰ вохӯрд, ки пора-пора шуд ва баъзе тахтаҳо ҳамроҳи занҷирҳо бо он ҷонвар аз назар ғоиб шуданд. Ва ман дар он ҳол аз ҳавли ҷон ба яке аз он завракчаҳо¹⁶¹ часпида будам ва ба ҳазор талваса ва тааб худро ба рӯи баҳр гирифтам ва ба чандин танин худро ба домани кӯх кашидам ва соате беҳуш мондам. Ва аз руфако низ ду тани дигар бо заврак ва тахтаи шикаста бо ман мулҳаққ гаштанд.¹⁶² Ва дигаронро надонистем, ки ҷӣ шуданд ва кучо рафтанд.

Он гоҳ завракҳои худро эҳтиёт намуда ба тафarrуҷи кӯх баромадем ва^{***} бисъёр мағора ва водии онро тавф¹⁶³ намудем, аз ҷинси ҳаёт ва наботот ғиёҳе мавҷуд набуд, илло ҷавоҳири обдор аз лаъл ва бечода^{***} ва зумурраду забарҷад ва лочуварду^{***} алмос. Заминиаш аз касрати ҷавоҳири рангин ҳамчу дашти сабзу хуррам ва гулҳои рангоранг ба назар дармеомад. Масоҳаташ тақрибан¹⁶⁴ фарсанге дар фарсанг буд. Мағораҳо ва камарҳо ҳама мамлӯ аз ҷавохир, гӯи¹⁶⁵ токеро ба нақшу нигор кошӣ намудаанд¹⁶⁷ ва ҷое, ки селоб гузашта, ҷуйҳо пур аз лаолин¹⁶⁸ шохвор шуда.^{***} Ва дар ин маъдан ҷавохир ба кадри кӯзае ва^{***} як газ ва^{***} ду газ ба тӯлу умқ аз хар ҷине мавҷуд буд.

Ва^{***} ман ба иллати он ки дар амри ҷавохир вукуфе доштам, то миқдори ҳашт нут аз забарҷоти онҳо бардоштам, [ки донде аз он ба панҷоҳ ҳазор динор меарзад]^{***} ва руфако ба воситаи адами вукуф ва гаронборӣ, ҳар кадом ба кадри он ҷи хушашон омад [ба бозича] бардоштам.

Пас, аз он ҷо¹⁶⁹ ба ҷиҳати бебаргӣ ба истеҷола даме рост карда ва [аз он ҷи]^{***} ҷизе¹⁷⁰ хӯроқӣ, ки дар анбон¹⁷¹ доштем, бардошта¹⁷², алалфавр дар баҳр нишастем, ҳамроҳи руфако пушт ба ҷануб рӯй ба шимол заврак мерондем. Баъд аз ду рӯз ба соҳили дигар расидем, сабзу хуррам, ки аснофи ғиёҳҳои хушбӯй дошт ва беҳҳои ширин ва баъзе мағзоҳо низ мавҷуд буд, ба захира бардошта, боз дар баҳр даромадем.

Ва билҷумла баъд аз понздаҳ рӯз ва дидани аҷоиботи бисъёр ба соҳили Мухит расидем, Рӯзе чанд иқомат намуда, баъд аз рафти кӯфту тааби баҳр, ман баҳше аз он ҷавохирро дар он ҷо ба байъ оварда, ба таҳияи асбоби тиҷорат ба замини Қалкатта омадам ва дар ин ҷо суқно ихтиёр намудам. Ва руфако низ ҳар кадом ба маскани худ мурочиат карданд. Ва баҳши дигар аз он ҷавохирро ба навад ҳазор рупияи гулдор ибтиёӣ намуда, ин ҳам асбобу амлоқ гирд овардам ва боз он ҷавохир ҳамчунон бокист. Ва ин ҳам сарвату иқтидори ман аз азхори он ҷавоҳири

150-160 АБ—шасту зарб бар кӯх омада

161-162 АБ—завракча

163 Б—шуданд

164 Б—тай

165 Б—таҳминан

166 Б—гӯё

167 Б—карданд

168 Б—оби зӯлоли

169 Б—мавзӯ

170-171 Б—дар анбон хӯроқӣ

172 Б—ба кадри тановула намуда

самин аст. Ва дар тамоми замини Хинд туччор аз қибали ман
меравад ва меоянд.

Чун ин хикоят шундад, донишам, ки чун фазли эзиди тао-
ло шахсро дарёбад, ўро ба бахонае соҳиби сарват ва иқтидор
мекунад ва он мавқуфи касбу тичорат набудааст. Ва агар дар ача-
ли мавъуд мўхлате бувад, шахс аз коми аждаҳо ва дахони гир-
доби чоифарсо раҳой меёбад?

Пас, аз барои хусули мол чоиканӣ ва дар бенавой бетокати
суд надихад. Ва дар таманнон умри дароз фарсудан ва номур-
да аз мурдан тарсидаи фонда набахшад:

Чаҳди ризк ар куӣ в-ар накуӣ,
Бирасонад худон аздавачади
В-ар шавӣ дар дахони шеру паланг,
Нахўрандат магар ба рӯзи ачал.

ДАР ТАҲКИКИ ИШКУ МУҲАББАТИ¹ ҲАКИКИ ВА МАҶОЗИ ВА ОДОБИ ИШҚБОЗИ²

Яке аз дӯстон, ки дар маслаки видоду иттиҳод бо муҳаррири сутур дами мувофақат³ ва мурофақат⁴ мезад ва худ ошиқпешаю муҳаббатандеша буд, рӯзе дар боби ишқбозӣ ва [шеван] қонгудозӣ шубаҳот ва эътирозот меовард, ки: «Охир ин шева аз кадом қуввати табиат хезад ва кадом навъи он маҳмуд аст ва кадом ҷинси он мазмум? Ва иллат чист, ки баъзе ашхоҳ ҳеч аз ин сифат орий на-танонанд шуд? Ва сабаб чӣ баъзе мутлақо бӯе аз ин мақом наба-ранд⁵ ва ҳеч [аз] ишқу муҳаббат [ҳабар] надоранд? Ва онон, ки дар ин варта қадам ниҳоданд, зиёнқору малум бошанд. Ва онон, ки дар қаноранд, мақдӯҳ ва мазмум, то ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ ишқу муҳаббат надоранд,⁶ [агар ҳама ишқи маҷозӣ бошад], аз донран ода-мият хорич ва⁷ соқит⁸ аст ва дар мартабаи аъоми қ-ал-анъом до-хил⁹ ва нозил.⁸

Ва ин чӣ шугле аст, ки ҳар-кӣ бад-ӯ зад, дину дунё ба бод дол?

Ва ин чӣ қор аст, ки ҳар кӣ аз ӯ отил шуд, дар мартабаи бахо-им афтод? Бо он ки ҳар кӣ дар ин водӣ даромад, камтар солим ба-ромад, [боз] аксари тибӯъ бад-он⁹ монд аст. [Ва ҳар кӣ дар он сар-моя андохт, охири қораш ба хусрону зиён анҷомид.] Ва¹⁰ бисъ-ёре замоир бар он машғуф.

Зобитае бояд, ки кас дар ин¹¹ маҳлақа худро наҷфканад, ё қондае, ки баъд аз гирифторӣ худро маҳлас диҳад.

—Гуфтам: «Ҳақиқати ишқу муҳаббат майли таъб аст ба мо-—юлонми⁷ худ. Ва ин аз қуввати шаҳавийя [ва ҷозибан табиат] хезад. Ва ҳеч кас аз бани навъи инсон аз ин сифат холи набо-шанд.¹²

1-2 АБ—муҳаббат ва одоби ишқбозӣ ва баъни ҳақиқати муҳаббати ҳа-қиқӣ ва маҷозӣ

3-4 АБ—мусодақат ва эътиҳод

5 АБ—ба машоми ҷони эшон нарасад

6 АБ—надорад

7-8 АБ—нозил ва дохил

9 АБ—бод-ӯ

10 АБ—боз

11 Б—он

12 АБ—набошад

Гоят он ки хар касеро майле аст ва хар Мачнуиро Лайли. [Ва] хар касе ба он чи пешниҳоди замир доранд,¹³ чуи бирасанд¹⁴ бад-он, иқтисор фармоянд.¹⁵ Ва номи инш бар мутлақи майл-хою¹⁶ хавасхо¹⁷ чори нашавад, балки он ки майл ба суvari чамилла дорад, онро «ошик» ва майлашро «инш» хонанд.¹⁸ Ва¹⁹ чуи қуввати шаҳавий ба камол бошад, мард ба ҳеҷ чиз аз муштаҳиёти нафс қаноат накунад ва ҳама мулоими таъби худро чуё бошад. Ва агар қуввати шаҳави у заиф бувад, ба баъзе мо-юлонми* таъб монд бувад ва аз баъзе мутанаффир. Ва агар биакунд фосид бувад, таъби у ба ҳеҷ чиз майл накунад ва аз халқ нуфур кунад ва ба мачонину мачзумин пайвандад, балки он ҳам аз майли таъб хезад. Ва азълою алтафи ин қувват ва муштаҳиёти олами аҷсом илтифот накунад, балки тавачҷуҳ орад, то ба укулду нуфуси мучаррад мулҳақ шавад ва ручуъ ба мабдаъ кунад. Ва аднию аксафи ин қувват монли ҳузузи ҷисмонӣ бувад ва авсат аз ибҳохоту фармони ақл ва шаръ тачовуз накунад. Ва сабаби ихтилофи машрабхою мазҳабхон мо-юлонми таъбиёи муштаҳиёти нафс низ бар анивоъ бошад—аз²⁰ таҳсили чоҳу мансаб ва гирдопарии молу манол²¹ ва чамъияти зивъ ва иқор ва вуфури ҳадаму хашам ва ҳукумату аморат²² ва тасаллуту тафаввуқ бар абион чинс²³ ва касби улуму фунун ва шунидани самоъ ва нағамот ва дидани гулруҳон [аз зану мард] ва тарфи боғу бӯстон ва таназум ба ангон матъумот ва машрубот ва манкӯҳот ва ғайризолиқа, ки аз эхсо* ва* теъдод берун²⁴ бошад.²⁵ Ва ҳама дар таҳти қаҳру ғалаба ва истило мунзабит шавад, яъне нафси инсонӣ меҳоҳад, ки бар ҳамаи муродот ва муштаҳиёти худ қохир ва ғолибу муставалӣ бошад, то ки меҳоҳад бар сирри олами ғайбу шаҳодат вокиф гардад ва бар сирри олами арвоҳу аҷтом²⁶ ғолиб ва қохир бувад.²⁷

Ва тараддуди ақли ҳаққ ба тарки «мо-сиво*» маҳз барои ҳусули ин муддао бувад, ки аз камоли ҳиммати баланд чашм* аз таназумоту талаззузоти ҷисмонӣ дарпӯшанд²⁸ ва онро ҳақиру почиз шумуранд ва толиби асли усул бошанд. Ва ин аз камоли сифати шаҳавий ва латофати он бошад.

Ва онон,²⁹ ки бидуни он тараддуд [ва рағбат] оранд, қувва-

¹³ АБ—дорад

¹⁴ АБ—бирасад

¹⁵ АБ—намонд

¹⁶⁻¹⁷ АБ—хавасхою майлхо

¹⁸ АБ—сӯинд

¹⁹⁻²⁰ АБ—Нигаред ба илова

²¹ АБ—манозил

²²⁻²³ АБ—аморати тичорату зироат

²⁴⁻²⁵ АБ—хориҷ оид

²⁶⁻²⁷ АБ—аҷтому арвоҳ қаҳрамон ва фармонраво бошад

²⁸ АБ—чашм пӯшанд

²⁹ АБ—онҳо

ти шаҳави²⁰ дар эшон аз раддот ҳолӣ набувад. Пас,²¹ он ки нафси ӯ ба истилоҳ олами аҷсом қаноат кунад, қуввати шаҳавияи ӯ раддию разил бошад. Ва дар ин мартаба он ки ҳиммати ӯ бар тасири нуфус масруб бошад, қуввати шаҳавияи ӯ аз ҷӯю алтаф бувад аз он ки тавачҷуҳи ӯ бар хӯрду хоб ва чамъияти адавати он масруф гардад.²² Майли таъ ба таҳсири нафси²³ дигар маҳз барон мувонасату²⁴ улфат аст ва дафъи ваҳшат, ё барон рафъи аҳтиёҷ ва дафъи балиёт ва ҷазби манофеъ аз барон²⁵ дафъи ваҳшати нафс. [Ва дар мартабае, ки ҷӯён нуфус барон ҷазби манофеъ бошад, ин бе дастгоҳу давлат ва баъзи молу нон муяссар нашавад. Ва ин маҳсуси салотин бошад, ки кори онҳо бо вучуди чамъе қасир гузориш наёбад ва душманон қаҳр кунанд ва қалъаҳо бикӯшианд ва мисли эшон ағниё низ мӯхтоҷи қасон бошанд, ки кори тиҷорату зироат бе ҳузури чамъ ба²⁶ анҷом нарасад.²⁷

Ва он ки барон мувонасат ва дафъи ваҳшат] ҷӯён қасоне бошад,²⁸ ки дар мазҳабу машраб филҷумла иттиҳоде доранд ва дар илму фан наздик ба ҳам, аммо²⁹ барон ҷазби манофеъ дуни худро биталабад, то ҳукм ронад, чунон ки кори зироату иморат, масалан, бе вучуди чамъе қасир сурат нагирад.* Ва ин мартаба бе дастгоҳи давлат ва нону зар муяссар нагардад.

Ва дар мартабае, ки нафс толиби истинос бошад, агар мучаррад улфату мувонасат хоҳад, ба маҳзи қурбн мизочу ахлоқ кифоят кунад. Ва агар толиби ҳаззоти баданӣ³⁰ ва талосукоти қисмонӣ бувад, соҳибӣ чамолу ҷавониро биталабад аз зану мард ва ишқу ошиқӣ дар ин мартаба зоҳир шавад. [Ва] ишқи маҳмуд он ки ба вачҳи шаръу ақл иктифо кунад ва мазмум он ки риояти шаръу ақл нанамояд.

Вачҳи латофати ин қуввати³¹ шаҳавӣ,³² аз он ки матлуби ӯ хӯрду хоб бувад,³³ он аст, ки нуфус аз олами мучаррад аст, нафси оли ҳамеша ҷӯён [ин маънӣ ва] он³⁴ мартаба бошад [ва] бинобар шабоҳати худ толиби нуфуси дигар шавад ба муфоди «ал-ҷинсу ила-л-ҷинси ям-илу.»* Аз ҷӯю алтафи ин нуфус майл ба укулу нуфуси мучаррада кунад ва рӯҷӯ ба мабдан хеш орад. Ва он ки филҷумла латифу софитар бувад* [ва] майл ба арвоҳи муқайяда орад, ки дар қасаси аҷсон пойбанд шудаанд ва мехоҳад, ки бо эшон иттисол³⁵ ҷӯяд.³⁶ Ва ин иттисол ба мучарради мулоқот дар қаволбади³⁷ гайриҷамила тамом шавад ба аднини муносабат ва ба идҳолу тамос қанад дар қаволиби ҳасана.

²⁰ АБ—шаҳват

²¹⁻²² АБ—Нигаред ба илова

²³ АБ—нуфуси

²⁴⁻²⁵ АБ—рафъи аҳтиёҷ ва дафъи балиёт ва ҷазби манофеъ аст, ё барон мувонасату улфат ва

²⁶⁻²⁷ А—мутамосшир нашавад

²⁸ АБ—бошанд

²⁹ АБ—баъданист

³⁰ АБ—майли

³¹⁻³² АБ—аз майл ба хӯрду хоб

³³ АБ—ин

³⁴⁻³⁵ АБ—муттасил шавад

³⁶ Б—қолбуз

Пас, агар ни ошиқ аз аҳли ҳаққ бувад, гарази ӯ таскин нафс бувад аз ҳаҷри мабдаъ, ки назди ғайбат аз ҳузур ҳозир бошад ва аз марофи ни сурати ҷамила дар он ҷамол нозир бувад. Ва агар на аз аҳли ҳаққ бошад, мучарради тамосу иттисолро меҳоҳад. Ва ғолибан аҳли ҳаққро талабу тараддуд дар истехзори суvari ҷамила наҷфтад, балки ғолибан ҳшон мазохирни ҷамиларо ба худ мекашад, ки хубруён ҷӯён эшон бошанд.

Ва аммо талабу тараддуд мартабаи мо-дуни аҳли ҳаққ бошад ва баъд аз он ки миёни ду тани ошиқно маъшуқ ба вуқӯъ расад, яъне нафс толиби сурати ҷамила гардад, агар қуввати шаҳавӣ дар ҳарду тани ба эътидол бувад, мувозалату мусоҳабати ҳарду⁴⁷ бар вачҳи шароу маслак иҳамида тамом шавад.

Ва агар андак инҳироф дорад, ба бӯсу канор онд шавад.⁴⁷ Ва агар бештар мунаҳриф аст, ба тамосу идҳол [ва илтисок] кашад.

Вачҳи ғалаёни нафс дар сӯҳбати паривашон ва носабурни он чихати он аст, ки ду нафс иттисоли ҳамдигарро ҷӯё бошанд ва илтисок⁴⁸ ба⁴⁹ ҳамдигарро металабанд ҳамчу микнотис ва коҳрабо. Ва ни иттисол бо вучуди қолаби унсурӣ муҳол бошад ва то ҳарду қолаб нашикананд, ба ҳамдигар илтисок⁵⁰ наёбанд⁵¹. Ва иттисоле, ки бо қолаб даст диҳад, ниҳоят, то духуд⁵² ба ҳамдигар воқеъ шавад.⁵³

Бинобар ни нафси аммора ба ғайри духул ба ҷизи дигар таскин наёбад ва тараддуду ҳила меангезад, то духул вуқӯъ гирад. Ва ҷун дунё ҷои лаззату роҳат нест ва он мавқуф ба охираст аст, бинобар ни шарнат як навъ аз духулу иусулро ба ниқоҳ барон бақон навъ мувоҳ гардонид [ва муҳаббати бисъерро дар муқобалаи лаззати ҷимоъ ниҳод, ки аҳли тааххул номурда аз он раҳой наёбад.]

Пас, касе, ки ба ғайри ҷизи шаръ истифои лаззат кунад, бояд ки аз лаззату роҳати онтарофи⁵⁴ дастӣ умед барчинад,⁵⁵ ҷи халқ⁵⁶ дар дунё муздурӯ маъмуранд.⁵⁷ Ва муздурро ва маъмууро роҳатталабӣ мановези маслаҳати вақти ӯ бошад, магар ки ба тавбатӣ инобат тадорукӯ кунад:

[Рубоӣ]

Лаб аз лаби лаъли дилбарон х/и/аш кардаи,
В-оланги сари зулфи мушавваш кардаи.
Нирӯз хуш аст, лек фардо х(и)аш нест,
Худро ҷу ҳасон тўъман оташ кардаи .

Ва ҷун ғалабаю истило аз давоию хоҳиши ҳар нафс аст [ва он] дар сурати ошиқно маъшуқӣ ҳосилшаванда аст, бе он ки

47 АБ—қунад

48-49 АБ—илтисофи

50-51 АБ—муттасил шаванда

52-53 АБ—духули ҳамдигар бошад

54-55 АБ—онҷаҳонӣ умед кўтоҳ гардонад

56-57 АБ—ҳалқи дунё муздуронад ва маъмур

тайн мукаддамот равад аз тўпу тўбхона [кашидан] ва таҳийяи ас-
боби лашкаркашӣ ва сози силоҳу ҳарб,⁵⁸ чунон ки толибону⁵⁹
ошиқони⁶⁰ амру ҳукмиро бад-инҳо эҳтиёҷ меафтад ва сарф карда-
ни зару моли вофир. Ва бе ин асбоб мумкин нест, ки нуфус му-
саххари эшон гардад.

Ва боз ин галабаю истило мар салотвино софию бе мунозъ
набошад, чӣ баъзе нуфус атвори эшонро навишандад агарчӣ му-
теъ бувад дар зоҳир ва аммо дар ботин муҳолиф бувад. Ба хи-
лофи тариқи нишу муҳаббат, ки ҳарду нафс, ба сабаби истило
ба ҳамдигар розӣ ва хушнуд бошанд. Ва ҳар қадом бад-ни қадар
тасаллут мувоҳи ва муфохир. Ошиқ ба воситаи он ки маъшуқе
дилнавоз дар қанор дорад ва дилшод бошад, ки нафсе латифу
назиф ва нафис мусаххару мунқодӣ ўст. Ва маъшуқ ба сабаби
он ки шахсе азизу⁶¹ ғалиб⁶² зердасту фармонбардори ў ва ба
ҳама авомиру навоҳӣ мутеъ ва чоқари дилхуш⁶³ дорад, чӣ ҳар
нафсеро муяссар нест,⁶⁴ ки тасхири нуфус кунад ва бар ҳама
қохир бошад.

Бинобар ин нафси ошику маъшуқ бад-ни қадар истилою га-
лаба, филҷумла, биёромад ва аз ҳаятону тўғъён сокин шавад. Ва
миёни ошику маъшуқ галаба оиро бувад, ки эҳтиёҷи ў ба тара-
фи дигар қамтар бошад ва мағлуб он ки эҳтиёҷи бештар дорад.

[Он дўсти ман] гуфт: «Чун инбиноси ишқ аз қуввати шаҳа-
вийя бошад, вақте ки ошику маъшуқ ба ҳамдигар восил шавад,
лошакк қор ба фасод кашад ва ба фиску фучур анҷомад ва ҳар-
ду аз ҳалокшудагон бошанд. Ва ин пеша саҳт пешаи мазмум бу-
вад, на қори уқало, [нас, қадом навъи ў маҳмуд бошад?!] Ва ҳол
он ки гуфт: «Он ки⁶⁵ на ишқу муҳаббат дорад, хорич аз доираи
одамият аст.⁶⁶ Чорае бияндеш, ки ҳеч кас дар ин водӣ қадам на-
ниҳад ва аз муҷоламати хубон муҷтанибу муҳтариз бошад.

—Гуфтам: «Манъи нафс аз тариқи ишқварзӣ басте⁶⁷ душвор
бувад, магар ба маволен [ҷибиллӣ. Ва] онон, ки аз ин мараз са-
ломатӣ доранд ва аз муҳаббатварзӣ фароғат, яке аз заъфи қув-
вати шаҳавӣ аст, ки* шавқи эшон ба мо-дуни ин сифат қасру⁶⁸
ҳаср⁶⁹ ёфтааст ва мо-юлоими* худро ба гайри ин [шева] ёфта.
Дигар, шарму ҳаёи муфрит, ки монетъи изхори матлабу мақсад
шуда,⁷⁰ чи рафтаи дар ин роҳ⁷¹ қуз ба баёҳаёи ва беситри сипарӣ
нашавад. Дигар, ҳиссату имсоқ ва ҳирси [ҷамъи] мол, ки равиши
роҳи муҳаббат ба бухлу имсоқ ҳеч ошноӣ надорад ва гузориши
саранҷоми он бе ихроҷоту исроф мумкин набошад. Дигар, ба-
ҷодату сифоҳати ҷибиллӣ, ки мард ҳамчу хайвоноти уҷм бизи-

58 АБ—аскар

59-60 АБ—ошику толиби

61-62 АБ—ҷорасозу

63 АБ—ба хидмат қонм

64 АБ—набувад

65-66 АБ—Нигаред ба илова

67 Б—бисёр

68-69 АБ—ҳасру қаср

70 АБ—бошад

71 АБ—маслак

яд⁷² [ва ба тариқи маҷонибу маҷозиб зиндагонӣ намояд.] Таъин муаддамат ва ҳалли ишқолоти ин мақсадро ақлу хирад бояд.

Пас, агар нек дарнигарӣ, асли ишқу муҳаббат аз ихтилот бо халқ нисъён⁷³ кунад ва баъд аз ихтилот лобудд садди роҳи ҳавос номумкин бошад. Ва чун роҳи ҳавос кушода бувад, чашм-хою дилҳо мо-юлоими худро чӯё бошад:

Хоҳӣ, ки ба кас дил надихӣ, дилд бубанд.

Оре, аз ин пеша иҷтиноб муяссар мешавад, агар инзиво ва узлатро ихтиёр кунад. Дар ин сурат садди роҳи ҳавос мумкин мегардад, лекин ба муфоди «ло-рахбонията фи-л-исломн⁺» ин-китоъ ва гушагирӣ аз абнои ҷинс дуруст наёяд, магар ба шурут, то роҳи муованату ҳикмати тамаддуну манзилиро муроот карда бувад ва ба насси «таъовану ала-л-бирри ва-т-тақво⁺» амал намурад.

Ва бояд, ки ионати халқ ба тариқи некӯӣ ва парҳезгорӣ бошад. Ва муованат бе ихтилот суратпазир набувад ва ихтилот бе муҳаббат мутасаввар нагардад. Пас, муҳаббате, ки муфзӣ⁷⁴ ба фасод шавад, хилофи маслаҳати тамаддун бошад. Ва майле, ки дар амри ғайримашруъ⁷⁵ сарф гардад, албатта, нафсро ҳалок гардонад.⁷⁶

Рӯбоҳбачча бо модар гуфт: «Маро ҳилае биёмӯз, ки чун ба кашокаши сағ дармонам, раҳой ёбам».—Гуфт: «Онро хила фаровон аст. Бехтари хилаҳо он аст, ки бехтари* он он аст, ки* дар ҳонаи худ нишинӣ, на ӯ туро бинад ва на ту ӯро бинӣ».

[Аммо ишқ чун ба маони тааллуқ гирад, маҳмуд бувад чун дарёёфти ҳақонки умур ва майл ба улуму маориф ва шавқи рӯчӯё ба мабдаъ. Чун ишқ ба сурат тааллуқ гирад ва аз маъзамату кудурат ҳоли набошад, лоақал аз маломату шамотат ногузир бувад.]

Пас, аз ин муқаддима муқаррар шуд, ки то расми таъовун малхуз аст,⁷⁷ ихтилот⁷⁸ бошад⁷⁹ ва бо⁸⁰ ихтилот аз ишқу ошиқӣ ногузир.⁸¹ Ва баъд аз таҳқиқи ишқу муҳаббат аз фасоду фикр чора⁸² набошад, «илло-мо-исмуллох⁺». Оре, агар конди азали мӯн бошад, тавонад, ки худро нигоҳ дорад, ё он ки тарафайн аз аҳли риёзат бошанд ва хурду хоб кам доранд,⁸³ мумкин аст, ки сабр оранд, балки он ки хурду хоб кам кунад, аз ӯ мутлақо майли ишқбозӣ наёяд. Балки агар нек тааммуқ кунӣ, асли ҳама маилҳо аз давоии хурду хоб нашён кунад, чи хурд бе дастгоҳи во-

72 АБ—зист кунад

73 АБ—нашён

74 Б—мушқазӣ

75 АБ—ғайримашруъ

76 Б—кунад

77 АБ—бувад

78-79 АБ—аз ихтилоту сувар чора набошад

80 АБ—ба

81 Б—гурез* набувад; * А—гузир

82 А—камтар

83 Б—кунад

фй муассар нашавад ва хоб бе фарогати куллі тахсил⁸⁴ нагардад.⁸⁵ Ин ду мартаба асбобу адавоти беададро⁸⁶ мехоҳад. Аз ин ҷиҳат ҷаҳондори ҳакими⁸⁷ таоло ва тақаддус шаҳвати ақлу шурб бар одамі ниҳод, то бонси тараддуди ӯ шавад дар ободии ҷаҳон. ки⁸⁷ тараддуду тақоли⁸⁸ ҳамекунад, то вачҳи маош тахсил кунад ва неку бихӯраду хуш бишӯшад ва бихусбад. Ва ҷун бихӯрад, пас аз ҳазми ҷаҳорум шаҳвати никоҳ бичунбад, пас дар тараддуди ҳалон авъияи манӣ тараддуд ҳамеорад,—ба вачҳи шаръ зан бояд ва ҷихози хона ва ходиму хидматгор ва боғу бӯстон ва иморату тичорат ва зироат. Ва ба вачҳи ғайришаръ-ҷамъоварии содазанаҳон ва мутрибу муганий ва нуқлу кабоб ва маю рубобит ло-ило ғайр-ин-ниҳоят⁸⁹, то он ки нафси худро дар таҳийии асбоби ин ду роҳ ҳалок гардонад. Ва агар ӯро осонше даст диҳад ҳам, дар ҷаҳаннам бошад, зероки даррафтаи дар ин ду роҳ рӯи [ӯ] ба ғайр аст ва аз маъсалаҳати офариниши канораҷу аст:

[Муассараъ]

Тарсам, нарасӣ ба Қазба, зӣ азробӣ,
К-ин раҳ, ки ту меравӣ ба Туркистон аст.

Зероки ҳикмат маҳз дар хилқати ӯ иллати «лияъбудӯна» бувад, вай бар «лияъкулӯна» ва ли-яширубӯна⁹⁰ оварад. Ва аз ин миён он киро⁹¹ хоҳанд,⁹² [ба тавба ва инобат] баргузинанд ва он киро⁹⁰ нахоҳанд, барои кишоварзӣю ободии ҷаҳон бигузоранд:

То ёр киро хоҳаду майлаш ба кӣ бошад.

Пас, муҳаққақ шуд, ки дар роҳи ишқбозӣ ва муҳаббатпешагӣ аз фасоду⁹¹ фисқ⁹² иҷтиноб мутаассир афтад. Ва баъд аз он ки дар ин варта афтад, илочи ин ғайр аз тавбаю инобат ва истиғфор набувад. Ва нагузорад, ки рӯҷу⁹³ ва надомат [ва истиғфор] ба соати дуввум таъхир ёбад ба муфоди «ат-тонбу мин-аз-заъби ка-ман ло занба лаҳу⁹⁴». Шояд ки тадорук афтад ва ба ваъдан «ва ман яъмалу сӯан ва юзалиму нафсаҳу сумма ястағфир-ул-лоҳа яҷид-ул-лоҳа ғафуран раҳиман⁹⁵», бувад ки ба фалоҳу начот бирасад:

[Байт]

Маъсият сахл аст, Нозим, допушаймонӣ балост,
Тавба гар бошад, намонад гардани тақсир қач,
Ту сие кун, ки дар домани навафӣ,
Чу афтодӣ тавидан маъсалаҳат нест.

Ва аммо муҳолафату мувофақат, ки миёни тарафайни муҳиббу маҳбуб меафтад, мувофақат аз мушоқала ва мумоссалан

⁸⁴⁻⁸⁵ АБ—ба ҳусул набад

⁸⁶ АБ—беинҳоятро

⁸⁷ АБ—ва

⁸⁸ Б—оморо, ки

⁸⁹ АБ—бихоҳанд

⁹⁰ Б—оморо, ки

⁹¹⁻⁹² АБ—фисқу фасод

қуввати табииати ҳарду бувад. Ва⁹³ мухолафат аз адами он ношӣ шавад, яъне мухолафат аз он бувад, ки қуввати шаҳавийя⁹⁴ дар яке ба эътидол бувад ва дар дигаре ба ифрот ё тафрит, то⁹⁵ охири қор ба мухолафат ва низоъ кашад. Ва иттифоқ дар сура-ти мувофақати мизоҷ бувад дар қуввати шаҳавийя, ки ҳарду ба эътидол қариб бошад, ё ҳарду ба ифроту тафрит.* Ва гоҳо ба аво-ризи хориҷӣ [низи] муҳаббат ба зиён равад, чун заволи ҳусн ба сабаби гузаштани синни ҷавонӣ, ё амрози баданӣ, бад-ни иллат давони талаб аз ҳарду тараф кам шавад.

Пас, агар силсилаи итоату иккиёд аз ҳарду тараф дароз бо-шад ва молу ҷон дар миён [мабзул] дорад, ҳеҷ вақт ин нисбат бурида нагардад ва то марг боқӣ бувад [ва ба заволи ғараз зо-ил нашавад.]

Ва⁹⁶ агар⁹⁶ дар тарикӣ муомалан дӯстӣ⁹⁷ музоҷаққо раво до-ранд, ба қадри каме дӯстии эшон нуқсон пазирад.

[Он дӯсти ман] гуфт: «Ин муқаддимот, ки дар ҳақиқати иш-қу муҳаббат тақрир додӣ, мусаллам аст. Аммо баргӯ, ки марди ишқпеша маъшук аз кучо талабад ва бо кӣ ишқ варзад? Ва ўро дар ин роҳ, ки меравад аз силоҳу асбоб чӣ бояд, то саломат бе-рун ояд? Ва маъшукро кадом хислат аз лавозим, ки дилдори ошӣқ тавонад қард ва мувоҷоҳу мудоро тавонад намуд?»

—Гуфтам: [«Дар роҳи ишқварзӣ саломатӣ набувад, илло маломат. Ғоят он ки агар ақл ба қор барад, бисёр зиёнзада на-шавад ва] ҳукамо дар асбоби роҳи таваддуд ва муҳаббат шарт-хо ниҳодаанд [ва муруоти он ҳама аз лавозим не будааст]. Аммо шартӣ аъзаму ақдами он* он аст, ки марди ишқпешаро зар бояд ва ҳиммати оӣл, ки зару ҳок назди ў як сон бошад, то агар маъшук сар хоҳад, филҳол, ба даст барканад ва дар назди маъшук ни-ҳад, то дили маҳбубро ба зару ниъом ва эҳсон сайд тавонад қард:

[Фара]

Харкӣ зар дид, сар фуруд орад,
Дар тарозуи оҳаниндаш аст.

Дигар [шарт аст, ки ошӣқ] марде донишманд бувад ва аз ҳама улуму фунун боҳабар, ҳосса, илми⁹⁸ тағаний ва алҳон ва⁹⁹ қисасу таворих ва мусаввирӣ ва наққошӣ ва заргарии хайётӣ ва хаттотӣ,¹⁰⁰ ки агар [дар сурат, ки] маъшук майл ба¹⁰¹ хувар¹⁰² дорад, меомӯзад ва* ба хидматаш қиём менамояд,* ё назди қўф-тағини дилдор ба баълҳон ширин ва ҳикоятҳон рангин ва нуқтаҳон

93-94 АБ—Нигаред ба илова

95-96 АБ—аммо

97 АБ—дӯстӣ агар

98 АБ—улуми

99-100 АБ—ва заргарии хайётӣ ва наққошию мусаввирӣ

101-102 Б—бештар

намакин занги малол аз табиаги махбуб тавонад зудуд. [ё ба таганин ва алхон масрур тавонад кард].

Дигар, [шарт аст, ки] бояд ки [ошиқ] аз маорифу¹⁰⁵ машоҳири¹⁰⁶ мардум бувад ва соҳиби эътибор ва обрӯ, то дар масоибу навоиб ва дӯр [ва зар] ё ба тавассути маъшуқро аз балиёт тавонад раҳоид, [аммо агар аз арзиш бошад,¹⁰⁷ махбуб бадному тӯхматзада шавад ва назди анобир хору бемикдор бошад].

Дигар, [шарт аст, ки ошиқ] бояд ки марде начех бувад ва зоҳири сураташ аз уюб мубарро бошад, то табии маъшуқ аз ӯ таъаффури накунад ва халқ уро ба сабаби дӯстии ӯ сарзанани намонд.¹⁰⁸

Дигар, [ошиқ бояд ки] марде асилу начиб бувад,¹⁰⁹ то роияти мурувкату угувкато ба роён тавонад расонид ва ҳукуки дӯстии мухаббатро муросот тавонад кард.

Ва мулоҳазан ин шарт қониби маъшуқро аҳамму алзам аст, ки доияста ошиқ ихтиёр кунад. Ва он чи маъшуқонро аз¹¹⁰ лавозим аст,¹¹¹ аило ва ансаб [ва андан] он бувад, [ки] махбуб* эфиф бувад ва бо аъён камтар ихтилол кунад. Ва агар кунад ҳам, аз ошиқи худ ҳатталиқон мастур дорад, ки*¹¹² шиқу ошиқӣ ба ғайрат ва ҳамайёт камтар бошад.

Ва дар назари дӯст чунон намонд, ки ман ғайр аз ту дӯст надорам. Филвоқеъ, [ки] миншан ихтилол [ва]¹¹³ дафъи ваҳшати тандой аст, аз барон он як шахс кофӣ бошад.¹¹⁴ Ва дар маъхаби шиқ то се кас агар ба ихтилол ихтиёр кунад, муоф аст. Ва чун аз се мутаҷониб шавад, ошиқро чун бозхост ва хатисоб бошад ба шарт, ки дар ин се тан низ ошиқ ризо диҳад ва дар мо—фанки се албатта лавозим, ки маъшуқ дитмон кунад ва ахтиёт фармонд. Таъриқ он ки ба узре инъи ҳафтара таъсир кунад ва гуял: «Дар ин ҳафта як шаб беш¹¹⁵ ман¹¹⁶ пешин ту натавонам буд». Ва бад-ин ҳила дилҷӯни дигарон кунад.

Дигар, шарт аст, ки маъшуқ одикхиммат бувад ва начибу «сил, ки агар лаъимзода бувад,¹¹⁷ ланиқхиммат бошад ва ба ҳар кас рафтуй кунад ва фармонҳои бемавқеъ диҳад ва ба ҳоли ошиқ катардозад. Ва агар химмати баланд дорад, ба дахлу ҳарҷи ӯ¹¹⁸ назар ҳамекунад¹¹⁹ ва мувофиқи он фармон ҳамедиҳад, то сармоқи дахли ӯ ба инъи наринад ва қарадору мӯҳтоҷ нашавад¹²⁰, ки он сабаби бадномии маъшуқ¹²¹ гардад¹²² ки «фалон дар мухаббати фалон харобагузини¹²³ гулҳанишини шуд.»

105-104 Б.—мушоҳири маорифи

106 А.—бувад

107 Б.—нақувонд

108 Б.—бошад

109-109 АБ.—шарт бувад

110 АБ.—бувад

111-112 Б.—шах беш

113-114 АБ.—ошиқ номар бувад

115 Б.—нагардад

116 АБ.—махбуб

117 Б.—шавад

118 АБ.—гармобагузини

Дигар, шарт аст, ки маҳбуб¹¹⁹ ба балогат расида бувад ва тамизи неку бад карда, чи:

[Байт]

Маъшуқи хурдсол надонад тариқи инш,
То гулча нашкуфтад, ба касе бӯ намедиҳад.

Пас, агар касе маъшуқи хурдсол дорад, то ҳадди булуғ аз ӯ таваккӯъи дӯстӣ накунад ва нуксонӣ чароими ӯро муоф дорад ва насиҳату таълим ҳамедиҳад ва одоб, ки муруоти он ба турф¹²⁰ ошиқу маъшук¹²¹ лозим аст:

Яке он ки ҳатталимкон дар кӯчаю бозор ва ҳар тараф чашм фароз надорад, то дил ба ҳар тарафе майлон наёрад.¹²² Ва агар¹²³ ни натавонад¹²⁴, бояд ки ба яке аз маъшук¹²⁵ қаноат кунад.¹²⁶ [яъне як ошиқу як маъшук] ки теъдоди он дар дину дунё ҳалале кулӣ орад ва сармоян ҳеҷ касбу даҳл бад-он кифоят накунад.

Ва чун дил ба касе майлон кунад, аввало ахлоқи ӯ бисанҷад ва бубинад, ки муҳаббат бо¹²⁷ ӯ ба саранҷом мерасад, ё на ва аз ӯҳдан қафофу бозхости маъшук мебарояд, ё на, пас ба ӯ дилбағстагӣ кунад. Ва чун муддати дилдорӣю дилбағстагӣ ба охир расад, онгоҳ талаби дигарӣ кунад. Ва ҳамчунин маъшук низ чун ба тугъени ҳусн дояи дилбарӣ дорад, ба як ошиқ иктифо кунад. Ва агар харидорон бисъёранд, то се тан ихтиёр кунад ва ба зиёда толиб нашавад ва тан дарнадиҳад, ки маломати шохидӣ ва мавзурӣ ҳар чӣ камтар бехтар, ки вакъе ояд, ки мӯҷибч хичолат гардад, масалан, агар* ба чоҳу мукнате бузург расад, таҳқираш кунад ва дар назарҳо башукӯҳ наномад ва он мартабаро лонқ ба холи ӯ надонад ва амру ҳукмаш дар замиrho ноғиз наёяд.

Ва агар ошиқ кам дорад, бувад, ки дар ин вақт онҳо набошанд ва агар бошанд ҳам, аксаре надонанд. Ва бояд ки аввал ҳама харидоронро¹²⁷ ягон-ягон бисанҷад ва ба нифоқ муомала кунад ва ахлоқи ҳар кадомро бидонад ва таъхис кунад, ки аз он мард ин миқдор манфаат дар аҷалу очил мутасаввир аст аз мол ва илму ҳунар—кадом¹²⁸ ки¹²⁹ мувофиқи таъби ӯ ояд, онро ба дӯстӣ гузинад. Ва бидонад, ки ҳар яке аз толибон назди ӯ худро дар мол Қорун⁺ адд кунад ва дар илм Буалӣ⁺ ва Фа-

119 АБ—маъшук

120 Б—тариқи

121 Б—маъшукро

122 Б—наёварад

123—124 АБ—ҳар кадом

125 АБ—дӯст

126 АБ—кунад

127 АБ—харидорон

128—129 АБ—ки кадом

лотуне.⁺ Холи ҳар кадоуро аз дигаре тафтиш кунад. Ва ҳол он ки ҳар як аз ушшоқ он дигарро қадху ҷарҳ гӯянд, онро эътибор накунад, балки ба инфоқ радд кунад. Ва гӯяд: «У дар ҳаққи ту чунишу чунон ақида дорад ва ҳасаноти ту¹²⁰ барменшурат¹²¹ ва ту ўро таъриф мегӯӣ», то он касро хичлат¹²² ояд. Ва холи рақиб бинайниҳӣ адо кунад. Ва бад-и тадбир сирри ҳамгироиро дарӣ-бад.

Ва басо бувад, ки аз ушшоқ яке дигареро бисёр маҳз гӯяд ва таъриф диҳад, бинобар соҳтагӣ ва маслаҳатеро ғаразе ўро ҳам ба муғолата андозад. Ва гӯяд: «Субхонсоллоҳ, ту ўро миҳхат мегӯӣ,¹²³ ў ту ро нафрат медиҳад». Он гоҳ мо—физамири ў низ маълум гардад.

Пас, аз ин маҷмӯъ ба ду-се тан тарҳи мусодакат андозад ва ба тарки мо-бақия бигӯяд. Чи агар ғарази ў илму хувар ва мол [ва зар] бошад, аз як тан то се тан мумкин аст, ки ба хусуд расад. Ва агар дар тақдирӣ ў ҳеч аз инҳо нест, ўро аз ошнони¹²⁴ ҳазор кас ҳам ҳеч нарасад ва беҳуда худро малум ва маълум нагардонад.

Дигар, ошикро аз лавозим аст, ки чун маъшук аз имтиҳоноти ў солим берун ояд, асбоби маошу иттиҳони ўро мувофиқи холи ў мураттаб дорад ва ҷашму дасти ўро аз кисан агъёр бафта дорад ва ба қазои мо-яҳтоқи ў киём намонд аз маскану хавилӣ ва зан ва таҳлини асбоби илмӣ, ки мубошири он барон омӯхтаи мешавад.

Пас, агар аз ғайри имтиҳон ўро аз худ мустағни гардонад, сахтӣ кашад ва дурушти бинад, чи сини маъшукӣ ва дилрабои аввали шубоб аст ва овони таҳсили ақлу қамол. Ва дар он вақт ақл дар мизочи ҷавонон хому норасида ва ноқис бошад ва ба таҷрибат надида. Лошақ чуи ба худ истиғно бинад, нафси ў тугъ-ён кунад ва [саркашӣ намонд ва] аз холи ошиқ ёд наёрад. Ва гӯяд: «Ин инчунин қард ва дод, дигарӣ бехтар аз ин кунад ва диҳад». Ва ақли ў ин таҷвиз накунад, ки бошад, ки дигарон ҳеч накунад ва надиҳанд. Ва тавонад, ки^{*} бо ў мисли ин ошиқ даст надиҳад ва^{*} бувад, ки ишқи дигарон мисли ў набувад, ё бошад ва ўро ба онҳо мулоқот наифтад.

Пас, муфоди «кало инна-л-инсона даятго ин раоҳу истарно»⁺ ба зухур анҷомад. Ва лобудд миёни ошиқу маъшук хилофу низоъ афтад. Пас, тарикки асламу эмин он ки маъшукро ба вазифа ва ротибаи муайян бо худ муҳтоҷ дорад, ки назди талаб мерасонад. Ва чун маҳбуб мумтахан шавад,¹²⁵ сабил он ки тақрир рафт, то роҳи футуввати мурувватро риоят қарда бувад, «хал ҷазо-ул-эхсони илло-ал-эхсон»⁺.

Дигар, аз хубрӯён, ки хусиро василан роҳи фасод қардаанд ва аз ошиқию маъшукӣ ҳамин истимтон «мо-тахтал-изори»⁺ ақи-

120—121 Б—ту бар ту мешумурат

122 Б—хичлат

123 АБ—мефармой

124 АБ—дӯстни

125 Б—мешавад

да карда ва ин шеваро касби худ намудаанд, албатта мӯхтариз ва мучтаниб бошад, ки зуд кори ӯ ба бесаранҷомӣ кашад* ва ба бадномӣ онд кунад. Чи шавоҳиде, ки дар бозорҳо нишинанд, ё дар гармобаҳо ба кори даллоқӣ киём доранд, ҳифзу маҷолашон набошад. Агар ба муқтазон хоҳири онҳо равад, суд ва сармон дар сари кори онҳо талаф шавад. Ва агар ба ваъдаю фиреб муомала кунад, ба ҳар кӣ воҳӯранд, сирри ӯро дар миён ниханд, анқариб дар мобайни халқ тӯхматзада ва матъун гардад, ки дар тамоми умр тадорук натавонад кард.

Пас, агар ба хоҳиши нафси аммора равад, вай ба ҷое тақаррур надорад ва дар ҳеч ҷоя қаноат накунад [ва бонги нафири «ҳал-мин мазид»¹³⁶, ҳар замон ба гӯши хирси ӯ мезанад.] Ва ҳамеша аз ин ба он ва аз он ба вай майл орад. Агар мувофиқи хоҳиши ҳар қадам сулук кунад. Ҳеч мол [ва] касб ва ирсу давлати Қорун⁺ бад-он мусоадат накунад¹³⁶ ва доим дар ранҷу ғам гирифта ояд.

Ва ҳол он ки матлаб аз киём ба давони нафс беғамии хотирмашғулист¹³⁷ ба тариқи мурод. Ва ин¹³⁸ бад-ин шева ба даст¹³⁹ наёяд¹⁴⁰. Чи агар имшаб маъшук ба панҷ дирам аз бозор овардааст, фардо бишунавад, ки он маъшукро¹⁴¹ дигарӣ ба ду дирам ба зер оварда,¹⁴² талхком шавад, хосса бидонад, ки он шахс дунӣ ӯ бошад.

Пас, агар ба ваъдаю фиреб нардӣ нишқ бозад, чун бо ду-се маъшук ғадру макр оварад, бувад, ки ҳама гулрӯёни шаҳр бишунаванд, дигар ба фиреби ӯ мафтун нагарданд.

Ва пас аз он ба ҳар кӣ толиб шавад, радд¹⁴³ кунанд ва ӯро дар маҳалли одамият насанҷанд.

Пас, сабили нишқу муҳаббат он аст,¹⁴⁴ ҳар қадам аз муҳиббу маҳбуб сӯхбати ҳамдигарро толиб бошанд ва ғарази дуньявӣ дар миён¹⁴⁵ набувад ва агар бошад, худ биттабъ ҳосил ояд, чи баъд аз он ки муҳаббат устувор гардад, ошиқи бечора «сар»¹⁴⁶ дар каф, зар дар табақ¹⁴⁷ пеш ояд. Ва бояд, ки дӯсти манзур бувад ва рафоқат. Ва ифсод, ки¹⁴⁸ воқеъ шавад, биттабъ бувад.¹⁴⁹ Ва ҳарду биттабъ мутанаффир бошанд, то* тавбат* ва инобати тадоруки он тавонад кард ва он аз камоли шавқи муфрит нашьён карда бувад, ки беихтиёр аз ҳар¹⁵⁰ тарафи¹⁵¹ ӯ сар барзанад. Ва чун хушёр шаванд, боз нодиму пушаймон бошанд.

136 АБ—нанамояд

137 АБ—хотирмашғули бошад

138 АБ—он

139-140 АБ—таҳсил нашавад

141 АБ—маҳбубро

142 АБ—овардааст

143 АБ—радад

144 АБ—бувад

145 Б—мағлуб; А—манзур

146-147 АБ—зар дар табақу сар дар каф

148 АБ—агар

149 АБ—бошад

150-151 АБ—ҳарду тараф

Ва он ки майл ба бозорӣ дорад, максуди аввалин ӯ ифсод аст ва дӯстӣ манзур не. Ва ин муфай ба ҳалоки дину дунё мешавад ва аз маҷорию мадҳали¹⁵² ӯ¹⁵³ эҳтироз бояд намуд. Ва ошиқ—ро бояд, ки дар ҳузурӣ маъшук ҳусну ҷамоли дигаре аз дилрабоёбро таърифӣ тавсиф нафармояд ва хулқу дилҷуни эшонро тақрир накунад, калло барои таълим, на он қадар, ки маъшукро рашк ояд, балки ғарази ӯ он бувад, ки махбуб он шеvaro бипазирояд, чи ҳамчунон ки муҳиббро рашқу ғайрат аст, махбубро эъдетар бошад, зероки инёзу фурутани ва ҳушомаду нармзабонӣ ба ҳама ашхоси инсонӣ мулоимӣ таъб аст. Ва истиғноъ ва беклифотию дурушти ва дуруштгӯӣ ба ҳар касе мунофири майл. Хубон аз ҷихати дағдағи ҳуси ва нахвати ҷавонӣ ба ин шева бештар майл доранд, то ки тазарруъ ва тазаллули [ошиқ эшонро ба кайди тасхиру итоат мекашад. Агар донанд, ки ошиқ майл ба дигаре оварда, гумон ояндашон, ки он тазарруъ ва тазаллули ӯ] кам шавад ва истиғноъ орад ва тоату фармонгузорӣ¹⁵⁴, ки пеш дошт, баъд аз ин накунад, ё хилолат ояндашон, ки «кадом шева аз мо напосанди [таъби] ӯ аст,¹⁵⁵ [ки дигарию бар мо гузида], ё нуқсоне дар ин ҷамол ҳаст ва ӯро не, ки ӯро бар мо тарҷех ме-ниҳад?!» Пас, дар қондан видоди ҳарду ҳалал афтад ва сӯхбат бемалол ба интиҳо нарасад ва бошад ки ба ҷудой анҷомад. Е маъшук инъ ошиқи дигарро бар ӯ тарҷех ниҳад. Пас, агар маъшук ба сини охири дилбарӣ расида бувад, валекин бо ошиқи хеш¹⁵⁶ дилбаста бувад, ба наҳче, ки дар ҳаросу ваҳм афтад, ки «дарег, сини ҷавонӣ ба охир расида ва ин мард аз ман хоҳад бурид ва дигарию бар ман хоҳад гузид ва ин тазаллулу тазарруъ, ки бо ман дошт, ба дигарӣ хоҳад кард.»

Дар ин сурат агар ошиқ маъшукеро биситояд, ки аз акрабон ӯ бошад, ё аз мустанадони ӯ, ки бе тавассути ӯ он маъшук бадни маъшук¹⁵⁷ тан дарнамедихад, бояд ки маъшуки қадим дар ин сурат рашқу ғайрат наёрад [ва тарҳи ҷудой наиндозад.] Чи ғарази ошиқ аз тайи ин муқаддима ин бувад, ки ту хотир пароканда макун ва андеша мадор, «ки фалонӣ ба ҷон ту қонм аст ва ошноии ӯ бе воситан ту мутааззир. Ва ҷун ӯ дар ин миён бошад, маро аз бандагии ту гузиру чора набувад». Агар дар ин муқаддима дили маъшук ором нагирад, ду-се имтиҳон кунад, балки¹⁵⁸ агар [ошиқ] ин суҳан ба дуруги макр гӯяд,¹⁵⁹ алалфавр дар феълу қавл ва¹⁶⁰ амали¹⁶⁰ ӯ худ ба худ тафовут зоҳир шавад. Он-гоҳ ошиқ дар маъхаби муҳаббат маъхузу мардуд бувад ва маъшук мухтор бувад¹⁶⁰ дар қатъу манъ. Ва ҳамчунин агар маъшук аввал аз дилбарӣ бар қарона ояд ва толиби салоҳу садод шавад

152 АБ—мадохлян
 153 АБ—он
 154 Б—фармобардорӣ
 155 АБ—омада
 156 Б—худ
 157 АБ—ошиқ
 158 АБ—пас
 159 АБ—негӯя
 160 АБ—бошад

худ низ аз азали бошад. Ва филҳақиқат ин истиғно аз ин ошӣк
 истиғно набошад, балки мулоҳазае «мабодо» дорад, ки «шояд
 таъи маҳбуб аз ман нафрат гирад, бинобар ҳолисан дохили ва
 хориҷи ва чун ман биравам, ихтамил, ки ба қарҳ иқбол кунад.»
 Ва агар талаб аз ҷониби маҳбуб бошад, сӯҳбат бегаму хадша¹⁸⁰
 афтад, ва илло ишқбозӣ бо истиғною такаббур мучомеъ нест.
 Ва билҷумла риояти забти нисбати муҳаббат бо маҳбуб алзам
 аст аз муҳибб, ки дилдор¹⁸¹ бояд ки забти дили дилдода кунад,
 то ба ғайр напароканад. Аммо муҳиббро агар дил бошад, дилдор
 бисёр афтад ва ўро мурооти дили хеш камтар лозим бошад,¹⁸²
 балки худ асло натавонад:

[Байт]

Одаиӣ бо ҷумла азъо подшоҳ,
 Ин раият нест дар фармони ӯ.

Ва барон мулоҳазан акди улфату мусодакати турфи ошику
 маъшукро лозим бувад, ки муҳаббат бо арбоби фазлу насаби,
 [оли] ва асилу начиб пеш оранд. Ва дар насабу ҳасаб хонадони
 ҳамдигарро муроот доранд, вазеъ бо вазеъ, шариф бо шариф.

Ва он ки дар муҳаббатварзӣ шарифро ихтиёр кунад, рӯй ба
 саодат дорад ва он ки вазеъ¹⁸³ ҷӯяд, дар шақоват афтад.¹⁸⁴

Ва бисе аз бузургзода ба ихтилоти ҳаромӣён дар вартаҳои
 ҳалок ва зулли бандагӣ афтаданд, ё садророн маснади хокистари
 гулхани ҳаммом шуданд. Ва бисе аз ашроф ба имтизоҷи ҳаром-
 зодагон дар шиканҷан асасу ҳабе ва қайд даромаданд ва дину
 дунё ба бод доданд. Ва дар ин боб эҳтиётӣ балиғ бояд қард ва
 мумозачату мушоқалан мизочи худро бояд талабид. Ва албатта
 марди ишқпеша аз сӯҳбати маъшуқи данизода ва айтом эҳтиро-
 зу иҷтинобро лозим шумурад, ки иҷтунин маъшук ҷониби ошику-
 ро камтар риоят кунад ва бе сабабе ба андак иллате ҳукуки со-
 бикро фаромӯш наояд.

Дар ин боб¹⁸⁵ яке аз ошноён¹⁸⁶ ман ҳикоят қард,⁺ ки яке аз
 маорифи¹⁸⁷ Шероз [шаҳсе] бо ман сари улфат ва мувофақат
 дошт. Ва дар маҷлисе ёронро ба тариқи насихат мегуфт, ки
 «Ҳар ки бо сифла ишқ варзад, ҳосили вучуди ӯ ба як ҷав наяр-
 зад, чи данизодагонро бо ғанизодагон улфат муҳол аст ва сӯҳ-
 бат вубол. Ман инкор қардам ва гуфтам: «Агар кашфи асрор
 кунӣ ва маҳалли изрор бозгӯӣ, ба савоб наздик бошад»¹⁸⁸—Гуфт:
 «Вақте сар ба қаманди продате ниҳода будам ва инони дил ба
 дасти сифлазодае сода дода, ки рӯи мунаввар дошт ва мӯи му-
 анбар, ғӯрае обдор ва турран тобдор, дар дандонаш дурри уммо-

180 Б—худъа

181 АБ—дилдорро

182 АБ—онд

183—184 АБ—майл ба вазеъ кунад, рӯй ба шақоват

185 АБ—маъшӣ

186 АБ—дӯстони

187 АБ—маорифзодагон

188 АБ—бувад

ни, лаъли хондонаш лаъли бадахшонӣ, чандон ки аз хирмани
 васлаш хуша хостам ва аз бўсан лабаш тӯша гӯна гирифтӣ. Ва
 борҳо, ки дар маҳофили¹⁸⁹ бузург ва сӯхбати¹⁹⁰ ақобар¹⁹¹ ба худ
 даъват мефармудам,¹⁹² нафрат намудӣ [ва агар мурофакат намуд-
 ӣ, дар сӯхбат муҳолафат овардӣ ва назди сансу сорбон баромадӣ.
 Шабе маҷлисро орошта будам ва ўро ба салзорой хоста. Ибо на-
 муд.] то шабе чандон сим афшондам, ки ром шуд ва асири дом.
 Бисоти нишот густурдам ва муқаддамоти айширо аз харгуна фа-
 роҳам овардам. Бодан хуллари, гуфтӣ, лаъли Бадахшон аст ва
 соғари будурӣ, гӯӣ, меҳри дурахшон, сурӯю сунбуд табақ бар та-
 бақ рехта, раёхину гул варақ ба варақ [ба ҳам] омехта, гул ба
 хирману сунбуд ба доман, раёхин даста-даста шақонк баста-баста,
 миҷмари афрӯхта, анбари сӯхта, таронаи уд, замзан рӯд, нағ-
 ман чанг, нолаи занг, бодан мусаффо, бодоми мунаққо, ромиш-
 гари кобулӣ, бозигари кашмирӣ, шамъу равшан, чамъу гулшан,
 кабоби тайху ва дуроч буд, ки бар бобзан чун дили ошиқ бирь-
 ён шуда ва чун чашми маълум гирьён:

[Назм]

Қадали будур, шамъи кофур,
 Хар гӯша муфоди оми нур,
 Маҷлис аз фуруғи шамъ гулшан,
 Чун рӯз шаби сиёҳ равшан.

Билҷумла асбоби фараҳ соз [буд] ва абвоби тараб боз. [Ва]
 бо ин ҳол маро назар вақфи шохид манзур буд ва вайронан дил
 ба ҳаёлаш маъмур, лекин чандон ки бодан талх ба ширинӣ пеш
 бурдам, тунд шудӣ. Ва борҳо, ки нуқли шаққарӣ ва лавзи мисрӣ
 наздаш овардам, турш нишастӣ ва талх гуфтӣ ва шӯриш кардӣ.
 Ва чандон ки мутриб дар масонни уд ва масолики рӯд алхони
 довудӣ ба кор бурдӣ, рӯй дар ҳам кашидӣ. Ва дамдаман кӯс ва
 замзамаи маҷусро таҳсин гуфтӣ ва бар наби зогу нанки калог
 ва²⁰ шаҳки улог²¹ офарин гирифтӣ ва басо, ки мурғи машӣ ва
 кабки бирьёнаш пеш ниҳодам, аз гино ва рӯда сухан рондӣ ва
 орзӯ бурдӣ. Бо ин ҳама чун муҳаббаташ голиб буд, мутобааташро
 вочиб менамуд, то вақте ки бода дар уруки ёрон асар кард ва
 димоғи ҳарифонро хабар овард.

«Даври шароб даргузашт, навбати хоб даррасид».

Аҳли маҷлис нима хуфта ва нима бедор, чамъе маст, бархе
 хушёр. Бархостам ва гадозодаро хучрае хос тартиб додам ва аз
 дебон Тустар бистар кардам ва аз атласи хитой даввоҷ овардам.
 Ногоҳ дидам, ки писар таҳийи рафтаи соз кардааст ва бо ёрон
 арбада оғоз ниҳода. Остинаш бигирифтам, ки бинишинад, ба му-
 нозаа бархост. Ва чандон ки гуфтам: «Шаб бегоҳ аст ва асас
 дар роҳ,»—чехраро харошидан гирифт ва ашк аз лида пошидан,

¹⁸⁹ АБ—маҳофили

^{190—191} АБ—маҷлиси аъзои

¹⁹² Б—менамадам

лахте фаръёд кард ва савганд дод, ки «нанишинам, то ҳазор фитна барнаҳезад».

Ва чун чунонаш дидам, остинаш раҳо кардам ва гуфтам: «Ба тарки як фитна гуфтаи ва бе ҳазор фитна хуфтаи, бехтар аст.» Онгоҳ дунболаш гирифтаи, ки то дунболаи ин корро дарнаёбам, инони тараддуд барнатобам. Ҷ ҳамчунон мерафт, то ба чаҳорсуи шаҳр даррасид¹⁹³, ки посбоне хуфта ва поси омадани ӯ медошт. Чун овози пояш шунид, сар бардошт ва гуфт:

«Эй ҳаромзода, ба кадом ҳаробот рафта будӣ ва дар зери кадом банги хуфтаи!» Ва ин бигуфту сар дарпечиду бихуфт. Ва писар чун шамъе ашкбор бар сараш истода (буд), чун лахте бигузашт, посбон барчасти лагаде чандаш бар нахлу зад. Онгоҳ сар ба осмон бардошту дастҳои мурдор барафрошт, ки «худовандо, маро аз чанги ин данизода озод кун ва аз чаҳли ин ноахл халосӣ фармой!»

Пас, бе ҳеч тамҳиде ва тақрибе ба болон хоку санг бо харзеҳи хартумранг [чунон] дар вай сипухт, ки дилам ба¹⁹⁴ аини ӯ¹⁹⁵ бисӯхт. Дар ин асно, ки посбонро оташи шаҳват муштакид буд ва ба шудуомад¹⁹⁶ муштакид, пеш рафтаи ва гуши писар гирифтаи ва гуфтам: «Рост гуфтаанд, ки сифлагонро раҳмату отифат нашоид ва данизода бо озода барнаёяд:

[Китъа]

Нафе бо ақл ошно нашавад,
Зогро нафрат аст аз тӯтӣ,
Сифларо гар ҳазор ганҷ дихӣ,
Нашаванд рон чуз, ки бо лутӣ.

Пас, дар тарки ишғобозӣ мулоҳазае куфот ва иттиҳоди табақа шартӣ аъзам бувад, то созгорно муҳолафат даст диҳад. Ва бидъаке кор ба надомату гаромат кашад. Ва агар касе хоҳад, ки худро аз ин маҳлака дар канор дорад, дар ақлу шурб ва ихтилот ба қадри зарур иктифо кунад ва то абвоби хӯрду хоб фароз бувад ва дарвозаи ихтилот бо, иқтинобу эҳтироз аз ин пеша мутаассиру мутааззир бувад. Ва онон ки бо вучуди ихтилот аз ин сифат бар қаронаанд ва иқдом бар ин маъширо¹⁹⁷ гуноҳ медонанд, масдари ҳазор қабираву сағираи дигиранд, намедонанд. Масалан, барон чамъу зуҳр¹⁹⁸ ва касб ҳазор дурӯгу нифок меку-
к
нанд. Ва ҳаққ-ул-абдро ба зиён мебаранд, аз қабили ақли моли итим ва нони вақф ба гайри ҳаққ ва хиёнат дар қайлу паймона ва ғайр дар ҳаққи ақли истехсоқ ва тараддуд ба дари арбоби дунё ва гайризолика, ки гуноҳи ишғварӣ назди мубошарат ба ин аъ-мол ҳукми сағира ҳам намегирад.

¹⁹³ Б—расид.

¹⁹⁴⁻¹⁹⁵ Б—бар вай

¹⁹⁶ Б—омалушуд

¹⁹⁷ АБ—водиро

¹⁹⁸ АБ—зазира

Оре, агар¹⁹⁹ назар²⁰⁰ ба асли кор бошад,²⁰¹ ба гайри хок шудан, харчӣ ҳаст, беадабиет.

Ва баъд аз он ки банда рӯй бо халқ дорад, даъвни покӣ [ва таквон] мучаррад, пиндору гурур бошад:

[Байт]

Покдоман чун зинад, бечорае
Уфтода то гиребон дар ваҳал.

Бароат аз исаму исъён [канораҷӯӣ аз зиёну хусрон]²⁰² агар муяссар шавад, ахли фақру тачридросту бас, гайри²⁰³ эшон агар даъво кунад²⁰⁴ онро зӯҳди хушк гӯянд, чун кофир муфлис бувад, на дунё, на дин. Тамм, тамм. [Ва маънии «халис-ад-дунё, сичну-ул-муъминин ва ҷаннат-ул-кофири»], эътиқоди авом он аст, ки кофирон дар дунё бисёр осуда ва беғаманд ва саҳт мутараффиҳ ва мутанаъим. Инчунин нест.

Дар ин боб он чӣ аз рафоҳияти куффор ба назар даромада буд ва кудурати эшон мушоҳада шуда, ба тариқи хикоят тақрир меравад.]

199—200 А.—назар агар

201 АБ—дорӣ

202 А.—к-ӯ фитода

203—204 АБ—Ва агар гайри эшон муқддани он маънаӣ шавад

**ДАР [ТАҲКИҚИ] ОДОБИ НИКОҲ ВА¹ [ВАҶҲИ]²
ХУСУМАТИ МОДАРШУ [ВА ШАРОИТИ ТАЗАВВУЧ]³**

Яке аз аҳиббо, ки солики роҳи таҷрид буд ва толиби бодаи² тафрид ва аз қайди издивоҷ ва³ тааллуқ³ канога мечуст, рӯзе ба воситаи муҳарриқи қазо дар боби ихтилот ва имтизоч ва ихтиёри зан аз муҳаррири сутур истихораю истишора мехост. Ва аз [қайди] фавонд ва оғзи никоҳ набзи машрӯҳ металабид, ки агар³ дар ин маънӣ сафҳае тасвир созӣ, дастуруламали абнон рӯзгор бошад; чи дар мутуни кутуби шариаат, ахбору аҳодиси мухталиф дар мадху замми касоне, ки дар ин амр иқдом намуданд ва ононе, ки инкор фармуданд,³ ворид аст. Ва агар ин момира биҳи фӣ-нафсиҳи⁴ мустаҳсан аст, сабаб ҷӣ будааст, ки ҳеч як аз уқало ба хусни занон эътироф накардаанд ва дафтарҳои авроқҳо дар мазаммати онҳо сиёҳ гардониданд? Ва он чи ба нудрат дар хубии онҳо ҳикоят овардаанд, мӯътадун биҳо⁴ набуда ва низ бар нодир иҷрон ҳукм натавон кард.

Басо шеронро дидем, ки аз нохунашон хун мечакид, аз ин маърака ба шакли рӯбохи мучарраб зоҳир гаштанд. Ва бисъёр забоноварон, ки дар ин варта фуру шуданд, гунгу лол берун омаданд. Охир он ҷӣ сароби беобу гирдобӣ гавраш ноёб аст, ки кас аз ҳақиқати он хабар намедиҳад. Ва аз ҳар кас, ки мубошир ин маънӣ⁴ шуда, агар суол кунӣ,⁵ мегӯяд, [ки:

[Мусарраъ]

Ҳалвон] бодияи то нахӯрӣ, надони,
Занки ин май нашиносӣ, ба худо, то начашӣ.

Ва аз ҳамгинуи ақрон, ки ба шавқу талаб ихтиёри тааллуқ намуданд, то соли осори баҳчату анвори³ масаррат аз атворашон лоеҳ гашта, ба ҳар кӣ мерасиданд, тарғиб мефармуданд ва таассуф⁶ [бар] айёми «мофота⁴» мехӯрданд. Ва баъд аз соли дида мешуд, ки чун гурбаи зол ва кӯчаҳо хазина мерафтанд ва қувату қудрати мулоқоту тақаллум надоштанд.

1 Б—беакли занон ва

2 АБ—бодияи

3 Б—фармудаанд

4 АБ—амр

5 АБ—мекунам

6 Б—мутаассуф

Ту, ки машрабе васеъ дори ва дар идорки хакоики умур по-
яи рафеъ, худоро, ба муқаддамоти аклию нақлий шубахоту муғ-
лакоти⁷ ни масъала аз дилам бардор⁸ ва ба нохуни уклакушой
парда аз рӯи ни тилисм баркушой,⁹ то даст бар дилу пой дар гил
намонам ва ҳамчу он тасвири марди қадхудо санг бар сар набо-
шам.

—Гуфтам: «Он чӣ сурат будааст ва бар чӣ кайфият?»

—Гуфт:¹⁰ «Яке аз сайёҳон хабарам дод, ки дар Хито ба му-
саввирхона будам, дидам дар китъае ҳарири бузург рассомони
нодиракор се сурат кашандаанд, ки гуё зиндаанд: Яке марде сар
ба зону мутафаккир¹¹ ништа, дигар марде бар даст гуё бар¹²
сар мезанад, дигаре марде аст мубтаҳич, даст бар ҳаво ва пой
мекубад, гуё рақс мекунад. Ва ба¹³ тахти ҳар кадом хутут набиш-
та¹⁴. Аз яке пурсидам, ки «ни чӣ сурат аст ва аз кист ва [кай-
фияту]» ихтилофи вазъу ҳайат ба сабаби чӣ?»—Гуфт: «Хукамон
Хито¹⁵ худосаи ахлоқи марди қадхудо бад-ни суратҳо боа¹⁶
намудаанд. Чуи дидаанд, ки тафсили саfoxат ва зинтхӯни за-
нон на бад-он мартаба аст, ки ба авроқи лайлу нахор гунҷад ва
ба дафтарҳо мураттаб карда ояд, асароти онро дар вачохати су-
рати мардон ихтисор дода,¹⁷ то ҳар касе аз он ибрат гирад ва
дониста дар ин варта қадам ниҳад, ки мунҷар ба қаъри ҷаҳим
аст ва азобаш саҳт алим ва ҷасим ва бидонад, ки «ни дона дале-
ли анбор аст ва ин катра аз баҳри заххор.»

Тасвири аввал, сурати мардест мучаррад,¹⁸ ки¹⁹ тасаввури
тааллуқ дорад ва хануз мубошир ношуда, губори ғам бар сару
руиш ништааст. Дувумӣ, шахсест ба қайди зан пойбанда²⁰ шу-
да ва ҷон ба ханҷар²¹ расида ва пушаймон гашта, роҳи махлас
намедонад ва санги надомат бар сар дорад. Сеюмӣ, аз ҳабси та-
қвийуди зан растааст ба талоқ ё ба марг, шодӣ мекунаду пой ме-
кубад, ки [алҳаққ] аз бало растаам.

—Гуфтам: «Алҳақ, таҳқиқ ин аст ва муомала ҳамин. Ва ил-
тизоми амри издивоҷ бе иртиқоби таъбу кулфат ва ғаму надомат
сурат набандад [ва]» сонри халқро, магар салотни, ки занон эшонро
хукми ҷаворӣ доранд, балки эшон²² низ аз тақаммули ранҷи
беақли занон ҷора надоранд.²³ чунон ки Абдулло бини Ҷаъфар
Тайёр⁺ гуфт: «Навбате ба манзили Муовия,⁺ разиллоху ан-

7 Б—мутааллиқот

8 АБ—бизидой

9 Б—бардор

10 Б—гуфт, хикоят

11 АБ—ба

12 Б—бар

13 Б—навиштаанд; А—навишта

14 Б—Хито

15 АБ—долаанд

16¹⁷ АБ—ки мучаррад

18 АБ—пойбанд

19 Б—ханҷара

20 АБ—эшонро

21 АБ—набошад

ху, рафтам. Чун $\bar{u}$ дар ҳарам буд, лаҳзае таваккуф кардам, то берун омад гиребони даридаву мӯи жулида. Чун маро дид, хичил шуд ва осори тағайюр дар башаран $\bar{u}^{22}$ зохир гашт, мубосата намудам ва гуфтам: «Медонам, ки сабаби ин холи халифа аз²³ чист, магар ахли ҳарам туро бо канизе²⁴ дидаанд ва бо ин сафоҳат мубодират намуда? Маро низ чуниин ҳоле пеш омадааст». — Бихандиду гуфт: «Хикоят кун».

— Гуфтам: «Шабе бо канизаке ваъда карда будам, ки «шаб назди ту хоҳам омад.» Чун нимшаб шуд, ба хотирам омад, ки завҷаам ба хоб рафта. Бархоста, мутавачҷеҳи хонаи канизак шудам, иттифоқо заин ман бедор буда. Бархост ва аз ақиби ман равон шуда. Чун аз омадани $\bar{u}$ иттилоъ ёфтам, роҳ бигардонидам ва ба ҷониби тавила шитофтам. Ва чун ба ғоят тарсида будам ва саросемаю музтариб гашта, бар шутуре гаргин, ки раван бар $\bar{u}$ молида буданд, савор шудам ва онро барангехтам. Ҳамон лаҳза зан даррасид ва маро аз шутур фуру кашид ва гиребонам дариду гуфт: «Эй фосик, мехостӣ, ки бо канизак рави ва бар $\bar{u}$ савор шавӣ, бар²⁵ ғалат бар шутур менишнӣ! Ва илло ин ҳаракати ту бо афъоли уқало ҷи нисбат дорад?!» Ва наълайн аз по берун оварду чандон бар сару рӯям лат кард, ки маҷрӯҳ шудам. Бо худ мегуфтам²⁶: «Хукамо гуфтаанд: «Мардуми карим-муниафе забунӣ занон бошанд ва эшон занфуннафе ва нокисулакл²⁷», сазовор он ки сафоҳати эшонро ба хилму афв муқобала намоям ва $\bar{u}$ ро ҳеҷ намегуфтам.» Муовия, разияллоху анху, бисъёр бихандид ва ба ҳарам рафт ва занро узрҳои кард ва хикояти маро тақрир намуд.

Чун ба хона расидам, ду канизак дидам²⁸. Ҳар як бадрае зар дар табақе ниҳода,²⁷ даромаданд ва гуфтанд: «Бонун малик туро салом мерасонад ва меъяд, ба сабаби сухани ту халифа аз ҷариман мо даргузашт ва ин музди кадами туст.»

Ва чун занон аз мабдан хилқат занфимизочу нокисулмоддаанд ва мардон кавиулмизочу комиулмаводд, фалочарам, занон дар сӯхбати мардон мубтаҳиҷу масрур бошанд ва мунтафеъ ва мардон [дар маҷлиси эшон] малулу занф ва мутазаррир гарданд, чунки таъба²⁸ зуқурат гармтар аст ва он саъду улӣ ва моҳияти унут-сат сарди ёбис ва ин наҳеу суфлӣ.

Ҳақими мутлақи таоло ва тақаддус ин ду таъбро ба ҳамдигар муқобил офарид: таolini саъд аз рӯи кадри баланд мувоҳӣ ва мувоҳир ва аз вачҳи²⁹ тақобули наҳе мудом дар ранҷ бошад; ва суфли наҳе аз чихати²⁸ насти манзалат ҳамеша дар кулафат буда, ба сабаби мувоҷаҳати саъд давом дар роҳат бошад. Ҷи сифати улӯв аз зоти саъд омада, роҳате ба нисбати $\bar{u}$ мутасаввир нест ғайр аз ранги муқобалан наҳе. Ва аммо суфли ба зот наҳе

²² АБ—муборакши

²³ Б—канизаке

²⁴ Б—ба

²⁵ АБ—гуфтам

²⁶ АБ—нокисулакланд

²⁷ Б—ниҳодаанд

²⁸ Б—рӯи

аст ва роҳат ҳама бад-ӯ онд аст аз чихати мувоҷаҳати саъд. Гӯё саъди улвӣ мегӯяд: «Ман ба ту маҳмулам», Наҳси суфлӣ мегӯяд: «Ман бо ту ҳомилам». Ва ин ду ҳамеша забуни ҳамдигарро²⁹ меҳоянд, чунки ба ҳамдигар зиддонанд. Ҳоҳиши яке бар ҳаққ бувад*— ва³⁰ дигаре бар* ботил; даъвои суфлӣ барои истило аз нуксони фитрат аст ва мучарради гумону орзу бувад, зероки суфлӣ ба ҷои улвӣ қарор натавонад гирифт. Пас, самарани ин даъво ҷуз хусумат ва ғавғо беш набувад³⁰. Ва дар ҷое, ки ду таъб ба ҳамдигар «мин кулли вучуҳин⁺» зиддон бошанд, рафоқату улфат сурат набандад ва осоншу роҳат мутаҳайил нагардад. Ва имтизочи суварӣ ва издивоҷи зоҳирӣ аз тахлити таркиб аст, ки ба воситаи мумозачати аносир дар ин ду ҷавҳар ҳодиса гашта ва он сабаби мукорана ва интиҳоди зоҳирӣ шуда, то нагӯй, ки: «аз-зиддони ло-яҷтамнони⁺»:

[Рубой]

Ин ҳақ, ки дарҳам асту³¹ аҷзон ҳама,
 Харҷанд оғуши ҳам бувад ҷои ҳама.
 Биттаъб ба ҳам ҷу тавъами бодоманд,
 Қ-аз якдигар аст дур дилҳон ҳама.

Пас, мувоҷаҳат ва мувоҷаҳат, ки миёни зановашҳарӣ³² боздид мегардад, оризӣ аст, на зотӣ. «Ва лайс-ал-ҳабару к-ал-муояна.⁺» Набний, ки ба як сухан зан ба қанори марди дигар равад ва мард зани дигар ба ҳона оварад. Ва миёни ду мард муҳаббат биззот мумкин аст ва миёни марду зан муҳоли сирф.

Агар гӯй, «ин тақрир муҳолифи воқеъ аст, ки дар ҳориҷ бисёр замон ба шавҳарон муҳиббу мушфиканд»,—гӯем: «Он муҳаббат ва итлоат инз оризӣ аст ва агар онро ба маҳаки имтиҳон занӣ, сақату музаҳраф барояд. Масалан, ба тариқи имтиҳон бо зане бегона мазоҳе кунӣ, ё ба амраде ихтилот, ки зан воқиф шавад,³³ онгоҳ туро ҷои сар³⁴ ҳазидан дар манзил намонад. Ё ба имтиҳон як ҳафта дар либосу маскаи ва нафақа ба тариқи фуқаро саҳт гирӣ, фаръеду фиғон ба бому дар боло равад ва кор ба маҳкамаи қозӣ кашад. Ва ба фарз агар дар ин имтиҳонот солим барояд, дониш тазвичи дуввум кунӣ, ҳаҷонро бар ту тира гардонад. Агар гӯй: «Бе собиқан ҷарима ва тақаддуми разила бечора занонро аз неъматӣ ақл маҳрум сохтан³⁴ ва ба нуксони дин³⁵ мавсум намудан³⁶» ба муфодӣ ҳунна ноқисот-ул-ақли ва-д-дини⁺, ҷабри маҳз ва зулми баҳт бувад. «Ва ма-л-лоҳу юриду зулман ли-л-ибоди⁺». Чи бо вучуди нуксони ақлу дин роҳи начот баста бо-

²⁹ Б—ҳамдигар

³⁰ АБ—набошад

³¹ АБ—аст

³² Б—зану шавҳар; А—зан, шавҳар

³³ Б—аст

³⁴ Б—намудан

³⁵ АБ—ақл

³⁶ Б—сохтан

шад ва низ дар ҳадис ворид аст, ки аксари аҳли дӯзах занон бошанд.

—Гӯем: «Зулм—тасарруф дар мулки ғайр аст», ӯ, субхонаху³⁷ молиқудмулк аст ва дар афъоли кодири мухтор, шовбаи зайъату зулм ва таваҳҳуми хатову абас нест ва ҳар чӣ дар арсаи кониот мушоҳида меравад аз хайру шарр ва нафъу зарар ҳама аз осори адолату қонуни ҳикмат аст. Ва феъли ҳаким бе ҳикмату маслаҳат набошад.

Ва агар занон ҳама аз аҳли дӯзах бошанд, чӣ истиҳола орад, чӣ шояд ки аз³⁸ барон дӯзах махлуқ³⁸ гашта бошанд; ё ҳама мардон низ, чунон ки дар ҳадис ворид аст, ки рӯзи қиёмат мар Одам алайҳиссаломро хитоб ояд, ки «дӯзахиرو аз бихишти ҷудо кун аз авлоди хеш».—Гӯяд: «Илоҳо, чӣ гуна [ҷудо] кунам?» Фармон расадаш,³⁹ ки «аз ҳар ҳазор нафар⁴⁰ як нафар [аз] барон бихишт ихтиёр кун, мо-бақӣ аҳли⁴⁰ нор⁴¹ бошанд».

Пас, занон, ки мазруфи вучуд ва офаринишанд, ҳамчу ҷилди донаю пусти байза аз мартабаи зътидоду⁴² зътибор соқит бошанд, аз ҷилд ҳамон дона матлаб аст ва аз байза ҳамон ҷӯжа. Ҷилди⁴³ дона ва пусти байза ҷамоде беш набувад, вале он ки равнақафзони матбаху гулханро ба қор ояд⁴⁴. Ҳамчунин ҳикмат дар вучуди занон ва матлаб аз буди эшон такаввуни вучуди шарифи инсон аст. Он чӣ нар ояд, мақсуд биззот аст ва он чӣ мода ояд, боз мазруфи вучуди дигаре мешавад, то он вақт, ки маротиби ихор ва ихтироъ тамом шавад.

Пас, занон, ки ҷилду қири вучуданд, шонстаанд, ки шӯълаафзон нори ҳаҳим бошанд. Андохтани ҷилду пустро дар оташ касе зулму ҷавр нагӯнд, балки дар мавкё⁴⁵ ва мавзё⁴⁵ хеш бошад. Вале, агар [занон]⁴⁶ ба начоту фалоҳ бирасанд ҳам, ба дуон писарон⁴⁷ ё ризон шавхарон бошад.⁴⁸ Агар гӯӣ, «саодати занон ва таковою тоати эшон дар китобҳо навиштаанд ва мо мебинему мешунавем, ки дар миёни занон мутеъ ва муттақӣ бисёр аст ва он чӣ гуфти, хилофи муътақиди ҷумхур [аст]».

—Гӯем: «Он чӣ дар дафотир навиштаанд, он нодир аст ва дар ҳар қарнею⁴⁹ давре⁴⁹ аз ин ҷинси занон яке ё ду-се зухур кунанд, ин ҳам аз шарафу қурбати мардон ҳаққ бошад, ки дар он давру қари зухур кунанд. Ва иксии ҳикмати эшон ба мисл ҷамъё⁴⁷ гафир аз мардумони⁴⁸ он аср бирасад ва⁴⁹ зари ҳолис гардонад.⁵⁰ Дар он асно ба баъзе аз занони солиха низ сироят кунад.

Пас, агар таковою тоат он аст, ки салафи солахин кардаанд ва

³⁷ АБ—таоло

³⁸ Б—маҳлуқта

³⁹ Б—ояд

⁴⁰⁻⁴¹ АБ—аҳлашнор

⁴²⁻⁴³ Б—мавзё; А—мавкё ва мавкён

⁴⁴ А—писарон бошад; Б—писарон бошанд

⁴⁵⁻⁴⁶ А—даврею қарне

⁴⁷ Б—ҷамъё

⁴⁸⁻⁴⁹ АБ—мардумон баршуд

⁵⁰ АБ—гардад

васият фармуда, мардон мард аз итён ба⁵¹ он⁵²очизанд ба шарт
узлату хилват ва таҳорат [ва риёзат] бечора занон бо ҳама
олонши суварӣ ва маънавий ва⁵³ нуқсонӣ фитрию чибилла⁵⁴ кучо
тавоноанд?! Ва шакк нест, ки тақвою тоат бад-ин нуқсонӣ каффо-
ран фаҳшу⁵⁵ лағви онҳо нақунал, то ба рафъи сағираву кабира
чи расад?! Агар гӯӣ, «занон муттасаф ба камолӣ ақлу дин бо-
шанд ва боз маъруфи вучуд гарданд, ҳеч маъзур набояд?»

—Гӯем: «Роҳи таволуди таносул баста шавад, чи муқтадон
ақл тафаввуқ ва тараффуъ бошад ва муқтадон диёнат-таҳорат
ва назофат. Ақлашон пушиданд, то маҳкуму забунӣ мардон бо-
шанд ва диёнаташон ноқис карданд, то бар олудагию начосот
сабр оранд, ки ҳифзи алоқа ва чини ва забти тифлу разъ бо
вучуди ин ду шароғи равшан сурат набандад ва таъби олию му-
закко аз он нафрат гирад. Аз ин ҷиҳат ҳақими⁵⁶ мутлақи таоло
ва тақаддус⁵⁷ аз даҳ ҷузви шахвати баҳимӣ нӯҳ ҷузвро ба қисми
занон дод ва бад-он дилшоду мубоҳӣ гардонид, то ба мардон таъ
дардиҳанд ва ҳамл бардоранд. Ва беақлтарини занон зане аст,
ки бо мард тафаввуқу тағаллуб ҷӯяд ва худро воситан фи-л-вуч-
уд донад.

Дигар, агар занон муттасаф ба ақлу диёнат бошанд, бо
мардон мувофақати суварӣ ва маънавий даст диҳад ва муолафа-
ту муоҳасати том сурат бандад, ҳама аз фикри мабдаъ ва маод
боз монанд ва доим дар айшу ишрат ва хурду хоб ва ҷимӯъ би-
гузаронанд ва истифо ва истимтоъ аз ҳамдигар иллати вучуд гар-
дад. Фалочарам, ба ҳар оқиле як лоякилери мукорана доданд,
то савти азобу мови эҳтисоб бошад. Ва ҳар кадом зудтар огоҳӣ
ёфта, рӯҷуъ ба мабдан хеш куанд ва бар айшу танаъуми фонию
дил набанданд ва роҳату лаззатро ба охират мавкуф доранд, ки
дуњёе ҷои оромииш осониш нест ва бинон он бар кавиу фасод аст,
ки⁵⁸ фасод доимо голиб бар кави бошад, яъне «ду нафас гам⁵⁹
дарояд ва як нафас шодӣ ояд». Аз ин ҷиҳат аст, ки давлат бо
нақбати шадид тавъам аст ва масаррат бо кулфати сахт ва роҳат
бо меҳнати зафт, ободии андак бо харобии бисъёр. Надонӣ, ки
деҳқон шаш моҳ камобеш меҳнат кунад, як ман нон ба танӯр
пухта бошад. Ва аҳли танаъум сафархо⁶⁰ дар⁶¹ шӯру талх ку-
нанд,⁶² то шакаре дар табақ резанд.

Ва чун ҷимӯъ алаззи инами⁶¹ дуњьявист, кулфаташ низ ашад-
ди ниқами дуњявий бошад.⁶²

Ва ҳақмат дар таволию таоқуби меҳнатҳо ва роҳатҳо ҳамон
забти масолеҳи тамаддуну таовун аст, ки ободии ҷаҳон мавкуф
бар он аст. Набинӣ, ки идроки марорати мазаллату меҳнат бо-

51-52 А—бад-он

53 АБ—ҳашив

54-55 АБ—у-таоло

56 АБ—ва

57-58 Б—дар сафар

59 Б—бисъезанд

60 АБ—рехта бошанд

61 АБ—неъматӣ

62 АБ—Ин ҷумла пас аз се ҷумла омадааст.

иси тараддуди дарӣёфти роҳату неъмат мегардад. Ва хавфи заволи неъмату роҳат сабаби истикомати роҳи рост мегардад⁶³ ва меҳнату гурбат ва фардият маншан тараддуди мунокаҳат ва завҷият мешавад⁶⁴ ва лаззати мунокаҳат мустандди ҳазор маҳқақату офат.

Оре, нуши⁶⁵ бе неш ва неъмат бе меҳнат, худ касе ёд надорад:⁶⁶

[Байт]

Ба шаб санги болой, эй хонасу,
Чаро санги зерин набошӣ ба рӯй?

Агар гӯӣ, зуммоми тарбияти худосан аркону маволид чаро ба дастӣ ноаҳлон доданд ва саранҷоми маҳомми парваршиӣ зуддан коннот ба ҷӣ сабаб ба қабаан беақлон супориданд, ки ҷавҳари сафоҳату балодат⁶⁷ аз фитоми ин ноқисон ва каломи эшон дар ин тухми шариф сироят кунад, то ки баъд аз рушд ба солҳо ба риёзату мучоҳадат аз худ боз кунад ва баъзе худ асло натавонанд ва баъзе қатъан мутаваҷҷеҳи қалъу камъи он нашаванд ва дар мартабаи «улонка к-ал-анъоми бал-хум азаллу» бимонанд.

Е чаро тааххуд ва тимори авлод баъд аз вазъи занон ба ўҳдан мардон наинҳоданд, то камол дар тинати эшон ҳам аз⁶⁸ сӣғари ҳол реша гирифтӣ ва нақс дар табияти онҳо роҳ наёфтӣ. Ва низ мумкин аст, ки роҳи вучуд ба тариқи дигар бошад, на ба воситаи занон «из-арод-ал-лоҳу шайъан фа якулу лаҳу кунфа якун».

—Гӯем: Инсон маҳзари қаҳру қазаби илоҳист ва манбаи дутфу раҳмати номутаноҳӣ. Ва бе вучуди инсон мумкин набувад, ки сифати қаҳхорию раҳмонӣ ошкор шавад. Ва дарахти вучуди одамай маҳз барои он аст, то сидран аъло иллийн⁺ бошад, ё химан нори сичҷи ба мантуқи мансуси «ла-амлванна ҷаҳаннама мин-ал-чи-ниати ва-и-носи аҷмаъина» ва қариман «ва вуқудухо-ан-носу ва-л-хичорату ундаг ли-л-кофирина».

Пас, агар сифоти малакӣ бар вучуди ў голиб афтад, зеринишнӣ алами «лаволака ламо халақту-л-афлок» бошад. Ва агар ба самти баҳимӣ мутассаф гардад, зовиянишнӣ мавтани «фа-явманзин ло-юаззibu азобаҳу аҳадун» бошад. Аз ҷавоҳири мучаррада онон, ки ба маҳзи хитоби «кун-фа-якун» мавҷуд шуданд,⁶⁹ чунон ки малонкан киром ва нуфуси аҷром ба як қарор воқеъ монданд мартабаи қурбу бўъд ва нақсу⁷⁰ камол дар он машҳад бозид нагардид, ҷи он олами анвор аст ва дар он ҷо олию софил ва қарибу банд намебошад ва ин мадорич аз хавосси олами таркиб аст.

⁶³ АБ—мешавад

⁶⁴ АБ—мегардад

⁶⁵⁻⁶⁶ Б—Нуш бе неш сурат набандад; А—Нуш бе неш ва неъмат бе меҳнат худ сурат набандад

⁶⁷ Б—балоҳат

⁶⁸ Б—дар

⁶⁹ Б—шуд

⁷⁰ Б—нуқсонӣ

Фалочарам, баъд аз бастии олами аҷсом муште аз гил биёварданд ва қабзае аз ҷавохири мучаррада дар он тамзиҷ карданд ва Одамро офариданд, то ба воситаи ӯ маротиби*— қурбу бӯъд ва аълою асфалро муайян гардонанд. Ва олами аълою ақраб худ муайян ва муқаррар аст ва мақсуди биззот тақаррури олами асфалу абъад бувад маротиби изхорро. Ва⁷¹ имтиёзи дараҷоти ҳама маротиби баланду пастро дар ўҳдаи Одам ниҳоданд, то муддате муайян дар илми ҳаққ, на дар илми ҳалқ; ва ғафлатею тирағӣ бар⁷¹ ӯ⁷² мусаллат карданд ба асбоб ва асоси, то аз ин домғоҳи ваҳшат канора нагирад ва олами кавиро обод дорад, то мартабаи зухур ба саранҷом ояд. Ва аз хориҷу дохил бар ӯ муваққалҳо ғумошанд, то тухми ғафлат дар ниҳоди эшон қорад ва ба амали кишоварзӣ дарорад.

[Ва]⁷³ васонту асбоби даруни-қувон⁷³ нафсонӣ ва шаҳвонианд,⁷⁴ васонту асбоби беруни—аввал модар бошад, он гоҳ сурху зард ва⁷⁵ орастагии ҷаҳон аз талаззузоту танаъумоти ҷисмонӣ. Набии, ки модарон, ки мураббӣ таркиби ҳайвонианд, то ба ҳақде тарғиб ба хӯрдану р . . . дан ва пӯшидани фарзандон мекунанд, [ки] ақсари авлод ҳамин аз эндағӣ р . . . ану хӯрдан эътиқод намуда [ва] ҳеч ба мақсуди офариниш нарасида, ҳамчунин ба хӯрду хоб аз ҷаҳон мегузаранд ва ҳиман ҷаҳаннам мегарданд; магар ки андаке ба саодати азали ба ҳақиқати қор пай бурда, тубон ҷаҳони тубо мешаванд.

Пас, агар тарбияти ин ниҳол дар ўҳдаи мардон бошад,⁷⁵ эшон ҳама талқини худонарастӣ ва худодонӣ дар обнишхӯри ин ниҳол кунанд ва ғайр аз салоҳу садод аз мизочи ҳалқ чизе зоҳир нашавад ва сифати интиқомия ва қаҳрия⁷⁶ ҳамчунин дар пардан ҳафӯ маҷмур монад. Балки олами кави⁷⁷ низ намонад ва ҷаҳон хароб шавад ва мартабаи қурбу бӯъд ва олию софил номушаххас монад.

Пас, зарур афтод, ки завои ноқисулақли волидайн* бошанд. [Ва ноқис волидайн, то фарзандонро беақлу бедивенат гардонанд, магар аз ин мён оиро, ки офаридгор бигузинад, ба ҳидояту тавфиқ муваффақ созад.] Ва⁷⁷ иттиҳоду муқоранати эшон бо мардон оризӣ ва ориятӣ бувад⁷⁸ ва мабнӣ бар фавонду ағроз, то мардон дил ба дӯстии онҳо наниҳанд ва аз мабдаю маводи ҳеш⁷⁹ гофил набошанд. Фалиҳазо, мард дар имтизочу издивоҷ, ки ба аворизу давоӣ меафтад, дар моҳи аввал аз ақд ҳеч ба сирри қор пай набурда⁸⁰ бошад.⁸¹ Мебинад, ҳама хона ораста ва саҳну саро аз гарду ғубор пероста, обу таом тайёр ва сарви ноз дар қаноат. Модарзан ҳамчу ходиме хидматгор, таассуф бар вуҷри гузашта мехӯ-

71-72 Б—дар вай

73-74 АБ—қувон нафсонӣ ва шаҳвонӣ

75 Б—бошанд

76 Б—қаҳдорӣ

77 АБ—Пас

78 АБ—пас

79 АБ—бошанд

80 АБ—хуҷ

81 АБ—набард

рад, ки «эй дарег, зиндагонӣ дар таҷрида⁸² ба бод додаам⁸³ ва аз ҳар нафасе ком нағрифта!» Ва бар ҳар ки мерасад, таҳрису тарғиб мекунад, ки «ҳало, рӯзгори худ зоеъ мекунад ва тазвичу муноқаҳат ихтиёр кунед, ки зиндагонӣ ин аст ва самаран умр ҳамин.» Бо лабе хандон ва хотире шукуфон тақрири фароғат аз осонши худ мекунад.

Дар ин моҳ қадбону низ ба хулалу хули ораста ва ба ҳидмат барҳоста ва ба ҳаёву озарм сулук мекунад, ҷи вай ҳам дар амри [имтизоҷу] издивоҷ мутаҳайир бошад ва гӯяд: «Муомалани занон бо мардон ин аст», то моҳи дуввум. Дар ин моҳ акрону⁸⁴ амсоли⁸⁵ зан омада бошанд ва мепурсанд, ки «шавҳар бо ту ҷи муомала кард ва ҷи овард ва ҷи гуфт?»

—Гӯяд: «Муомала ину гуфтор ин,—Мардон ба занон ҷи меоранд?»

—Гӯяд: «Ҳалвиёту нуклиёт ва ақмишан ҳарир ва перони латиф.»

Гӯяд: «Охир шавҳари ман низ хоҳад овард, агар ин тааммул бувад.»

—Гӯяд: «Магар ту худ нагуфти?»

—Гӯяд: «Маро шарм меояд ва ҷи навъ ин матолиб ба забон орам?»

—Гӯяд: «Агар ту бад-ин навъ ораста гарди, мард дилҷамъ гардад.» Ва гӯяд: «Алҳол либосҳои нави арӯси муҳайё дорад ва ба ҳоли ту напардозад ва ин ҷомаҳои ту бубинад, ёди лиҳофу бистари ту накунад⁸⁶ ва дар таҷдиду⁸⁷ табилии⁸⁸ он накунад.»

Ва ғолибан ин талқинот аз модарзан ояд. Ва дар ин моҳ бечора мард мебинад, ки ҳама асбобу адавати хона ба аён рафта ва перо ва хули аз сару рӯи [он] зан бардошта ва либосҳо мутавассит гашта ва ходим,⁸⁹ ки модарзан буд,⁹⁰ низ ба тағофул пеш меояд ва гумон мебарад, ки он ашъе ба тоза кардан бардоштаанд, ё ба шустан бурда ва обу таом ҳам ноҳангом мерасад. Ва дар моҳи сеюм бегонағиҳо ба яғонағӣ расида бувад ва ҳаёю ҳичоб аз пеш бардошта.

Мард мепурсад, ки «охир ин ашъе хона кучо шуд ва он палоси рангин кучо рафт ва он хулию зевар, ки дар гӯшу гардан дошти, ҷи шуд ва он кумоши латиф, ки дар бар дошти, ҷи карди? Ва ҷи шуд, ки ин хона имрӯз ба ранги хонаи мусибатзада снъх ва пур аз дуд аст ва рангурун ту ҷаро зарду қабӯд ва сабаб ҷи, ки имрӯз бун таоме ба машоми иштиҳо намеояд?»

Зан оҳе [сард] баркашад⁹¹ ва⁹² гӯяд: «Палоси рангин аз бародарам буд ва хулию зевар аз хоҳарам ва он кумош аз модарам, ки ҳар қадом бозҳости орият карданд ва гуфтанд: «Ту шав-

⁸² Б—таҷарруд

⁸³ АБ—додам

⁸⁴⁻⁸⁵ АБ—амсоли акрон

⁸⁶ Б—напардозад

⁸⁷⁻⁸⁸ Б—табиату таҷдид

⁸⁹ Б—ходима

⁹⁰ АБ—бошад

⁹¹⁻⁹² Б—қашнда.

хар дорӣ, набояд, ки хона ба кироя орой». Собуну оҳак⁹³ набувад, ки ман худро шустушӯ дихам ва на орду раванг ва хима, ки ба хӯрди ту чизе омода гардонам», лоҷарам мо низ ҳама гурусна ништаем, то ту он ва чи фармой?!»

Аз истимон ин сухан нафас дар гулӯи мард банд шавад, алаафавр ба тараддуи ваҳчи маош афтад ва ду-семоҳа ваччи хӯрду хурок муҳайё гардонад. Пас, ба тараддуи чиҳози хонаю зан афтад.

Ва дар ин моҳ ба ҳар кӣ аз ахиббо ва акрон бармехӯрад, нафас сусту забон гирифта бошад. Ва гӯяд: «Дар коре мустаъҷилам ва фурсати мучоварату муколама надорам».

Ва дар моҳи қаҳорум он чӣ аз чиҳози хонаю зан фароҳам оварда бошад, албатта, он фавки баъз аст ва дуни баъз. Зан ба аҳли мартабани дун эътирозо оварад ва гӯяд: «Ин палос, ки ба хона овардай, палоси аҳли русток аст ва ин либос, ки барои ман овардай, дируз духтари фалона ходим бар лаби бом омад ва зани фалон обкаш аст. Бехтар аз ин либос дар бар дошт. Ва ин овезани гӯш, ки ту гирифтани, ба даҳ дирам намеарзад. Ва фалон ки дуни туст, ба сад дирам барои зан овеза гирифта».

Аз шунидани ин музаҳрафот ақлу хиради мард ва мунтаҳон коҳи димоғ мутаворӣ гардад ва қуввати муфаккира⁹⁴ дар хучран мутахайлила хун гардад, зероки эътирозоти занон ва далали ақлино нақли муртафеъ намегардад. Ва ҳарчанд ваччу далали гӯи, шубҳа⁹⁵ ва эътирози⁹⁶ эшон зиёда шудан гирад, магар он ки соқит бошӣ ва мучомалаю мудоро кунӣ.

Ва дар моҳи панҷум ба узри гармоба руҳсати хуруҷ талабад, агар монечӣ шаръӣ гӯи, узри шаръӣ оварад ва агар дар манъ ҷозим бошӣ, айшат тираю муқаддар бувад.⁹⁷ Фалочарам, ба таъвилу ба шарт рафокати маҳорим иҷозат фармой.»⁹⁸

Зан дар рафтаи ҳамчу рӯбоҳ рафта бошад ва дар омадан аждаҳо⁹⁹ гашта, чин бар абру ва гирех дар¹⁰⁰ ҷабин. Агар суол кунӣ, ҷавобе нашунави, илло ба дурушті, ки «ин чӣ қисмати¹⁰¹ баду¹⁰² толен забун буд, ки ба дасти ту гирифторм шудам! Зани фалон, духтари фалонаро дар ҳаммом дидам, ки даҳ зан ҳамроҳи ӯ буданд ва аз ақибаш се қоб таоми қандӣ ва ҷошнихон шарбат ходимонаш оварданд ва атбоаш пон ӯро дар замин расидан намемонданд ва чандин хукка собуну шишаҳон атр ҳамроҳи [ӯ] доштанд. Ва фалона зан ин либос нӯшида ва фалона ин ҳули баста. Ман монанди зани гадоён дар кунҷе ҳазиди, ки кас аз занони ҳаммомӣ ба ман илтифот накарданд¹⁰³ ва тар рафта, хушк беруи омадам. Марди бечора, ки ҳолӣ ду-се дирам ба

⁹³ АБ—пура

⁹⁴ АБ—мутафаккира

⁹⁵⁻⁹⁶ АБ—эътирозу софозати

⁹⁷ АБ—шавад

⁹⁸ Б—даҳи

⁹⁹ Б—аждарҳо

¹⁰⁰ АБ—бар

¹⁰¹⁻¹⁰² АБ—қисмату

¹⁰³ Б—накард

вачхи гармоба дода буд ва дилаш бар он месӯхт, ни ҳама сарзанишу тавбих бишунавад. доғи он дирамхо аз*— дилаш*— биравад ва* бузуртгар чароҳате ба чояш бинишинад.

Ва билҷумла агар дар як рӯз ба мухтазон табъи зан ҳазор динор сарф кунӣ ва шабҳангомро¹⁰⁴ дар амри сахле муҳолифи¹⁰⁵ раъи ӯ бошӣ¹⁰⁶, он ҳама кардаи ту нокарда шавад ва*— гӯяд: «Ман аз ту чӣ дидам, ғайр аз кулфату қоҳиш?! Ва мардон аз ин пеш дар ҳаққи занон кардаанд* ва ин ба таҷриба расидааст.»

Пас, агар зан карни-ун-нафе в-ал-асил бувад то як сол сирри муҳолафат аз парда барнаёяд¹⁰⁷ ва агар лаима бувад, то шаш моҳ мурофакат ба муҳолафат анҷомад. Лекин турфа сиррест, ки гуфтаи натавон. [Мард аз баёни ин муҳолафат пешин ҳамгинон маҳҷуб гардад, чӣ дар аввал надониста тарғибу тавсифи тааххулу тазаввуч карда буд. Ва баъд аз он ки ҳақиқати ҳол дарёфт, ақл мухтала шуда бошад ва надонад, ки ин маънӣ ба чӣ иборат адо кунад, то бовар доранд, балки худ асло бовар накунад. Балки бо вай худ ин миқдор ғурсати тақрир ҳам набошад аз вуфури ашғол.¹⁰⁸ Ва дар ин ҳол агар аз вай суоле кунад, ниҳоят он чӣ бар забони вай ояд, ин аст, ки гӯяд:

«[Халвон]» бодӣёнӣ то нахӯрӣ, надонӣ.»

Ва агар зан баъд аз соле фарзанд оварад, хосса нарина. рӯз ба рӯз ашғоли мард мутазонд¹⁰⁹ мегардад ва риштан илбор ба саропояш мепечад,¹¹⁰ чун мағаси нимҷон, ки ба тори анкабӯт гирифтормонад. ғайр аз он ки нолае кунаду дасту пое бичунбонад, мақдураш набошад. Маазолика, заҳми анкабӯт мутаволӣ ва мутақоиб бар аъзоаш мерасад, магар ки собиқан азали лутфе орад, тӯфоне ё сонкае бичунбад, ки [ин] торхо бигусалад, ё офате ба анкабӯт расад то*— мағасакро умеди раҳой ва начот бошад ва илло ҳамчунон дар он бални чон дода бошад.

Пас, зан* аз барон чихози нарина босе иҷрои ҳукмхон¹¹¹ мумтанеъ ва дағдағохон муҳол кунад ва назирхон нолонк ва эътирозоти номувофиқ пеш орад, ки агар мард бад-он мутасаддӣ шавад, маҷмӯи суду эиёни касбу дахлаш мусоадат накунад. Ва агар ин фарзанд модина бувад, зан филҷумла хиҷил бошад ва фармон камтар диҳад, лекин аз тору пуд ва дахли хона ихҳори беш* орад. Ва мард ҳар чӣ аз пушиданӣ ва зинат ба хона орад, ба андаке «намуду рабуд» гардад. Агар¹¹² таҷассуси бални кунад, гӯяд: «Охир дар чихози духтар инчунон чихо бакор нест. Падарон дар ҳаққи духтарон чунини чунин ихрочот¹¹³ аз асбобу адават кардаанд. Ман, ки ҳаққи худ барон ӯ мениҳам, ту манъ мекунӣ?!»

104 Б—шаб хангоми хобро

105-106 Б—муҳолиф кунӣ

107 Б—барнаёрад

108 Б—иштиғол

109 Б—тазонд

110 Б—печид

111 АБ—аҳкоми

112 АБ—Ва агар

113 Б—харочот

Ва билчумла худ доим либоси гаргин пӯшида ва фаршу бисоти хона дарида, он чӣ тозатар ёбад, дар анбон пинҳон мекунад.

Ва мард ҳама вақт дар тараддуи тозагин асбоб ва адавати хона бошад, ки мабод меҳмоне шариф даррасад, ё мавриде афтад, ки ин ашё нолоиқ бошад. Зан дар фикри харобии он бошад, ки ба марди кадхудо меҳмон чӣ қор ва рафтуоӣ чӣ муносиб? Тимори фарзандон аз муҳиммот аст ва тарбияти онҳо аз курубот.¹¹⁴

Пас, агар ин фарзандон ба ҳалли рушду булуғ наздик оянд, муҳолоти зан афзунтар ва тааби мард бештар аз пештар гардад, ба воситаи тазаввучу танокӯҳи онҳо, дар нарина барои занаш, дар модина ҷиҳати шавҳараш. Дар силсилаи мумкиноти катъу камъ тахайюл тавон кард, аммо дар ин силсила ҷаидин шоху шуаб аст, ки ҳар яке мувозию муоризи силсилаи мумкинот аст.

Ва ин офогу охот дар мобайни¹¹⁵ занашавҳарӣ аст, ки ба ҳамдигар мувофиқ бошанд. Ва агар носозгор бошанд, ҳама гавго бар сари бом бошад ва асрор дар миёнаи роҳи омм. Аз ин ҷиҳат аламкашидае гуфта:

[Байт]

Эй бародар, зино қуну зан не,
Ин суҳан кӯна аст, аз ман не.

Дар сурати мувофакат нуқсони дину дунёи мард мутасаввир аст, балки муқаррар, чӣ марде, ки бад-ин наҳҷ дар қулфат бошад, аз вай тоатею ибодате ба сидқу хузур наёяд. Ва он чи ояд, бе васваса ва ачала набошад, [ин зарари динӣ бувад] ва¹¹⁶ дунёи мард¹¹⁷ бе ихтиёр аз дастӣ ӯ ба тариқи изтирор дар рафтани аст ва дар номувофиқ «хасир-уд-дунёе в-ал-охират» бошад «эолика хува-л-хусрон-ул-мубини».

Ва чуи ашғолу алоиқ мардро фурӯ¹¹⁸ гирад ва қасбу моли ҳалолаш, албатта, вофӣ набошад, лобудд дар талаби шубҳа ва ҳаром афтад. Пас, ҳар чӣ аз ҳар ҷо ёбад, ба нафақоти иёл сарф кунад ва ин сабаби ҳалоки дини вай ва иёли вай бошад. Ҷи дар хабар ворид⁹ аст, ки мардро назди тарозу бидоранд. Вайро аъмои неку бувад, ҳар яке чуи кӯхе. Пас, бипурсандаш,¹¹⁹ ки «иёл аз кучо нафақа доди?» Ва вайро бад-ин ҷарима бигиранд, то ҳама ҳасаноти ўро гурамо бибаранд ва вай орӣ бимонад. Мунодӣ нидо кунад, ки «ин он мард аст, ки иёли вай ҳасаноти вай бихӯрд ва ў гирифторм омад.» Ва аввал қасе, ки дар қиёмат бо банда овезад, иёли вай бошад ва инсоф талабаду гӯяд: «Худовандо, доди мо аз вай биситон, ки моро таъми ҳаром дод ва мо надонистем ва он чӣ донистанӣ буд, ёди мо надод, то ҷохил бимондем».

Дигар, сабр бар муҳолоти эшон ва мучодалаи эшон ва ба тадбири қори онҳо қиём намудан натавон магар ба хулқи некӯ. Ва

114 Б—лавозимот

115 АБ—миёни

116 АБ—аммо

117 АБ—вай худ

118 Б—фаро

119 АБ—пурсандаш

ин ҳар касе натавонад ва бошад, ки эшонро¹²⁰ биранҷонад, ё зоеъ-фуру гузорад ва бигурезад. Ва ҳар кӣ аз иёл бигурезад, чун банде гурухта бошад, тоаташ напазиранд.

Ва дигар он чи гараз аз таволуду таносул ва эҷод маърифату зикр бувад ва он мутанаффир шавад ва чун дили мард ба кори иёл мустағрақ гардад, аз сохтани зоди¹²¹ охираат бозмонад. Ва ҳарчӣ дилро аз зикри ҳаққ машғул гардонад, сабаби ҳалоқи абадӣ бошад: Ли—қавлиҳи таъоло: «Е айюҳа-л-лазина оману ло тулҳикум амволакум ва ло авлодакум ан-зикри-л-лоҳи⁺».

Пас, ҳаркиро моли ҳалол аз мерос, ё касбе ҳалол набувад, ё хулқи некӯ надорад, ё медонад, ки агар никоҳ накунад, дар фиқҳ намеафтад, ё донад, ки агар никоҳ кунад, аз ибодат мемонад, ўро адами издивоҷ фозилтар бувад.

Ҳазрати Абдулло Аҳрор фармуда: «Эй фарзанд, никоҳ мақун, ки толиби дунё шавӣ ва дар талаби дунё дин ба бод диҳӣ ва дугона намози сахариро аз ҳазор зану фарзанд афзал шуморӣ:

[Байт]

Эй гирифтору пойбанди иёл,
Дигар осудагӣ¹²² набанд ҳаёл.
Шаб, ки акди намоз мебандам,
Чӣ хӯрад бондоҳ фарзандам?!

Орон мардон ва агрози эшон дар амри издивоҷ мутафовит ва мухталиф бошад; баъзе барон айшу дилхушӣ ва шаҳватронӣ зан хоҳанд, бархе барон молбахшӣ чихати фарзанд, чамъе чихати сиёсати дин, ҷанке барон такаффулу тимори ҳона. Ва чун ин матолиб ҳама аз хавосси таркибу қуввати қозибан шаҳвонист ва ҳадди он⁺ ва меъёри он дар замонри ин ҷамоат мутаайин¹²³ ва муқаррар набуда, балки «мучаррад-риши гов ва ваҳм аст,¹²⁴ ки тахайюл кардаанд, баъд аз он ки ба тазвиҷ мубодарат кунанд, ҳеч аз он андешаҳо ба ҳусул наёмада¹²⁵ бувад,¹²⁶ балки ҳамаи қазоё маъкус ва натиҷаҳо манкус афтад. Масалан, марде моли вофир дорад ва асбоби тачаммул¹²⁷ ба камол, таъби ӯ айшу шират меҳоҳад, бад-ин тахайюл ихтиёри тазаввуч мекунад. Баъд аз он ки зан ба ҳона оварад, мебинад, ки кӯҳи ғам ба ҳона кашида ва фараҳу нишоти собиқ аз ҳона ба бом давида. Сабаб он ки одати¹²⁸ абнон рӯзгор он аст, ки зан аз ҷойгоҳи баланд ва абнон агниё талабанд ва ба аслу насаб ва шарафи нафе ва ҳиссати он кор надоранд. Пас, ин зан низ мунъима ва мутамаввила бошад. Ва басо бувад, ки амсолу акрони ӯ ба асҳоби ҷоҳ ва иқтидор издивоҷ ёфта бошанд ва ин зани ҳолат-ут-таҷрид мофазки

120 Б—онхоро

121 АБ—кор

122 АБ—озодагӣ

123 АБ—муайин

124 АБ—бошад

125+126 АБ—нарасид

127 АБ—таҷмул

128 Б—одоти

онхоро барон заноншавхарӣ тахайюл ва тасаввур карда; яъне фалона анбозу амсоли ман, ки дуни ман аст, зани вазир шуд, шояд ки ман чуфти амир бошам

Пас, ин мард ба воситаи он ки фавқи баъз аст ва дуни баъз, ҳеч феълу қавл бар тибқи марзон зан натавонад кард, зероки дар ҳар мартаба тасаввур ва тахайюли зан дар мофавқи ин мард бувад. Фалочарам, айши мард мухталал бошад ва кор ба гуфтугӯи кашида, ки «ту чӣ будӣ ва ман кӣ будам?!»

Пас, нишрату дилхушӣ, ки мардро собиқ буд, ба зиён рафта бувад. Ва аммо он ки ба тамаъи мол иртиқоби тазаввуч намуда-бад-ин тахайюл, ки «агар мувофиқи мизочи зан муомала кунам, ҳамаи амволу амлоки худро бо ман тафвиз кунад.» Ва ин аблаҳ надонад, ки яке аз он чӣ мувофиқи мизочи зан аст, он аст, ки мард дар моли ӯ тамаъ накунад ва ӯро ба чамеъи мо-юмлаки худ мутасарриф ва мутамаллик гардонад, балки барон хидмати ӯ чаворни каниз оварад ва барон нишастӣ ӯ хонхон ораста омода кунад. Ва ҳар рӯзе либосхон тоза ва ҳадид муҳайё кунад. Ва ҳол он ки гараз аз тазаввучи зан низ ҳамин аст, ки мард ба тааххуд ва тимори ман мутасаддӣ гардад ва моле, ки дорам, ба зиён на-равад, ё ба моли ман тичорат кунад, ки дар рибх¹²⁹ афзояд ва сармоя нақоҳад,¹³⁰ аз зарниан дарзудӯз ва хидмати халқ халоси-ам бошад.

Пас, агар мард аз ӯ таваққӯи мону хидмат кунад, ё дар хо-сили касбу кори ӯ чашм дорад, душмани ӯ бошад, ё он ки як фале аз моли зан бе мазаллат ситадан муҳоли сирф аст.¹³¹ Ба фарзи муурофақат ва мувофақат агар дирамею диноре биситонад, ба андак муддате кори ӯ ба бесомонӣ ва хорӣ кашад ва ба гинд-яву тамаъ анҷомад.

Ва онон, ки аз моли зан таматгӯ бардоштаанд ва барме-доранд, нодиранд ва мавқуф ба чанд муқаддима, ки камтараш тағаллубу тасаллутӣ зан аст бар мард. Ва ҳол он ки ӯ, субхо-ваду, ахбор ба акс фармуда, ки «ар-ричолу қаввомӯна ала-и-ни-сон?» на ки «ан-нисоу қаввомӯна ала-р-ричол?» Чӣ биттабъ зан тамаввули мардро намехоҳад, ки мабод¹³² ба болон ӯ зани дигар оварад,¹³³ ё чаворӣ бихараду куммо кунад.

Ва аммо он ки барон фарзанд дояни танокӯҳ дорад, меби-над, ки акиффо ва акрони ӯ фарзандони соlex доранд, аз ҷиҳати ҳубби нафе, ки аксар ҷухалоро сабаби гафлат ва тараффуъ мешавад ва қабоеху шурури худро намебинанд ва ҳама кирдору гуфтори худро мустаҳсан мешуморанд. Ин мард низ тасаввур ме-кунад, ки ман ба ин ақлу фатонат ва зехну заковат агар зан ку-нам, фарзанди ман ранси шаҳр ва Буалин⁺ аср хоҳад буд, чунон ки аз фалон аблаҳ чунон писаре зирак омада. Ва чун никоҳ кунад, фарзанд шуму дузд афтада бувад ба сабаби тахлити шубаҳот ва мухаррамот дар нафақот; ё мубошарат ва мусохабати ноҳан-

¹²⁹—¹³⁰ АБ—ранҷ,* ва сармоя афзояд; *А—рибх

¹³¹ АБ—бошад

¹³² Б—мабодо

¹³³ Б—хоҳад

гом, ки мард вақте маҳмуд барон сӯҳбат мецоҳад, дар он ҳол зан ба муқаддимае собиктар аз мард ошуфта бувад ва таи дарнадиҳад ё узре шаръӣ оварад; ва ба вақте маиҳус, ки аз рӯи шарият ва одобу ҳикмат маҳзур дорад ва марди мутанаффир дар он амр тарғиб медорад. Фалочарам, хоҷабаччағони мақбул, ки адам аз вучудашон¹³⁴ беҳтар бувад, дар канор оянд. Ва ғолибам шақолати авлод аз адами таҳорати абавайн бувад:

[Китъа]

Солиҳо бар ту бигзарад, ки гаҳе
Накуи ёди турбати наларат.
Ту ба ҷон падар ҷи кардӣ хайр,
Ки ҳамон ҷашм дорӣ аз писарат!

Ва аммо он ки дояи ибодату таҳорат дар никоҳ дорад, марде бошад огушта ба лаҳву¹³⁵ лаъб¹³⁶ ва фиску фучур, гумон мекунад, ки ин фасод дар табиати ман аз ҷиҳати безанӣ бошад. Агар маро зане мувофиқи маром бошад, ҷуз аз¹³⁷ ибодату салоҳ аз ман коре наёнд. Ва ҳол он ҷи ман дар он огуштаам, маъзуру маҷбур. Ва баъд аз он ки зан кунад, фиски сағир¹³⁷ ба кабира мунҷарр шавад ва гуноҳе, ки бад-он камтар кудрат меёфт, бештар қодир шавад, ҷи марде, ки волеҳу мулаъ ба фиску фасод бошад ва аз он носабур тавбан аразӣ,¹³⁸ ки аз ҷиҳати тазвиҷ оянд, он ба андак ғоила бишиканад.

Пас, табъи мард гоҳу ногоҳ мутақозии сӯҳбат бошад ва иштиҳо ҷозиб. Зан, ки таахҳуду тимори хона дорад аз пухту сохт, аксаре меафтад, ки фурсат надорад, ё ба ашғоли авлод гирифтोर аст, ки дар вақти тақозои мард худро сохта наметавонад.

Фалочарам, кина дар дили мард афтад, ки бо ман итоат намедорад ва ризои ман¹³⁹ маръӣ¹⁴⁰ намедорад. Ва басо дар ин маҳалл ғавғою шӯр буъёд афтад ва инзоъ ва ҷидол хезад. [Ва] ҷуи табъи ричулият биззои олии аст, забунню маҳкумӣ намехоҳад ва ба тамаллуку лобаҳ гардан намениҳад. Ва агар ниҳад, умури манзилий мухталл мешавад ва мағлубу маҳкури зан мегардад. Пас, аз нахзати мардӣ ҳифзи тавба ва ибодат наметавонад кард, лобудд дар талаби фиски ҳаром афтад ва шабҳою рӯзҳо дар манзил набошад. Ва баъд аз ин зан дар тазкиа ва таҳқиқи аҳволи мард афтад. Агар донд, ки имшаб мард мубошири¹⁴¹ қаҳбаест, ё мусохиби амраде, аз он фасоди эзим таваллуд¹⁴² кунад ва ғавғою шааф¹⁴³ аз дару бом боло равад. Ва бувад, ки зан низ ба рағми мард «илло мо-асамоллоҳу» ба фиску фасод афтад ва муфоди «аз-зонӣ ло янкаҳу илло зониятан ва-з-зонияту доянкаҳуҳо илло зонин», ба вукӯъ анҷомад.

134 Б—вучуди эшон

135—136 ЛБ—лаҳву лаъб

137 ЛБ—сағира

138 ЛБ—ғаразӣ

139—140 ЛБ—маро мууроот

141 ЛБ—мусохиби

142 Б—таваллуд

143 Б—шааб

Ва аммо он ки ба таваккули осонишу оромиши авлод ва забту сиёнати амволи ихтиёри тазаввуҷ кунад, баъд аз таноқуҳ мебинад, ки амволи хона бештар аз аввал талаф мешавад ва авлод мучаркану¹⁴⁴ гаргинтар аз аввал мегардад,¹⁴⁵ ба иллати он ки дили мард доим нигарони фарзандон¹⁴⁶ бошад ва муҳаббат бо занн дуввум ба ду нима бошад, аз ин ҷиҳат зан ба ғайрат ва мучонабат авлоди ӯро шум гирад ва камоҳӣ ба холи онҳо напардозад. Ва ҷун аҳмоли зан дар ин маъний бар мард зоҳир шавад, бувад, ки гӯяд: «Ман туро ба воситан инон хостаам, ки тимори авлоди ман кунӣ». Зан агар фарзанд надорад, ба ҳасад амволи ӯро ба зиён медиҳад ва агар дорад, ба таассуб азҳор мекунад. Ва билҷумла амри маош ва манзили мард доим¹⁴⁷ мухтала бувад ва чамъияти авқот мутафаррик.

Пас, ҳар кадом аз ин ҷамоа, ки бархӯри ва аҳволпурсӣ кунӣ, кафи афсӯс ба ҳам занад¹⁴⁸ ва гӯяд: «Эй воӣ, бех нашуд, [ки] батар шуд!»

Он дӯст гуфт: «Ин ҳама таҳқиқот, ки ҳама мукаддимоташ мудаллал аст ва мусаллам овардӣ ва қазоё, ки дар «Офоку анфус» мутобик аст, тақрир додӣ, «назаран илло ҳозо» боби таволуду таноусул баста мешавад ва риштан идиовуҷи имтизоҷ аз ҳам бигусалад. Қист, ки баъд аз истимои ин ҷумла ихтиёри зан кунад ва баъд аз муталаан ин намиқа ҳаёли каҳхудой дар хотир гузоранд, магар он ки ҷун баҳима ҳама химматаш хӯрдану шахват рондан бувад ва аз одамийят ному нишон надоништа ва иллати ҳаёт ҳамин ҳубби шаҳавот ақида карда. Боре дар далонли қотеъа аз аҳодиси соҳиби шарнат салаллоҳу алайҳи ва саллам ҷӣ вучуҳ андишидаи ва мадлули оиро ба ҷӣ қарор додаӣ, мисли «ат-тазаввуҷу баракату»; ва «ан-ниҳоҳу суннати»; ва аҳаббу илайни мин дуньёкум салосу: ат-тубу в-ан-нисоу ва қуррату айни фӣ-с-салоти»; ва «лнйтаҳизу аҳадикум лисонаи зокиран ва қалбаи шокиран ва завҷатаи муъминнатаи маръиятаи ва кас-сирӯ авлодакум би-н-ниҳоҳи».

—Гуфтам: «Ин эътирози ту нарасад, ҷи онифан имо рафт, ки ҳар ки мутаҳаллиқ ба ахлоқи набавӣ¹⁴⁹ набувад ва молу касбе ҳалол надорад, ё сабуру мутаҳаммил набувад, зан накунад, ки дину дуньё ба зиён дода бошад.

Ва ҷун нузули «Қуръон» ва вандоту таҳвифоти он бар тибқи ақоиду таомули аъроб воқеъ шуда, ҷаро ҷонз набувад, ки аҳодиси тоҳира бар вафқи ахлоқи^{*} занони аъроб бошад, зероки иффату ҳаё ва поки дар ниқу муҳаббат ва таҳорати ахлоқ аз сифати занони араб аст ва бо он ки дар он замон онӣ ситр ноил нашуда буд, исмати «Лайли ва Мачнун», «Ҷайдо ва Бишр» ҳикоят машҳур аст ва дар кутуби [тавориҳ] мастур. Ба ҳилоф за-

¹⁴⁴ Б—ҷиркинӣ

¹⁴⁵ АБ—ба назар дарнеояд

¹⁴⁶ Б—фарзанд

¹⁴⁷ Б—доимо

¹⁴⁸ АБ—совад

¹⁴⁹ АБ—марзи

нони ачам, хосса билоди турк ки зану мардон обрӯи исмату иф-
фатро ба хоки хабосат ва начосат рехтаанд ва хокистари нохи-
фози ва бетаҳоратӣ бар фарқи хаё ва зақоъ афшонда, балки
ишоати фисқ дар соҳати ақолим аз тараддуди мардуми турк аст,
ба воситаи он ки билоди машхураи Туркистон дар тарбияти Мир-
рих аст ва маволиди онҳо ба фиску фасод биттабъ монд бошанд.
Ва аз ин мардум ҳар ҷо, ки раванд, ин дӯккон бинишонанд. Ва
дар ин умр, ки мо дар¹⁵⁰ онем¹⁵¹, аз аҳди шабоб то ин боб шуну-
дем ва дидем, ки дар ҳар диёр, ки аз ин мардум омад-шуд¹⁵² на-
муданд,¹⁵³ фиску фасод яке бар даҳ боло гирифт ва қабл аз их-
тилотӣ онҳо бад-он¹⁵⁴ масоба набуд. Пас, ин фасод дар табиа-
ти занони ин диёр низ ба сабаби истеъдоди зотӣ ва моддӣ толиб-
тар бошад ва дар издивоҷи занони аъроб баракат аст ва дар ик-
тизочӣ инон нақбат.*

Ва қавли он сарвари саллаҳ алайҳи ва саллам, ки «хайр-ун-
нисон ракибна-л-нибила» муайини ин тақрир аст. Ва он нашу-
нидаӣ, ки яке аз ушраи мубашшира* Абдурахмон [ибни] Авф*,
разияллаҳу анҳу, дар бадни ҳол бисъёр бе барғу наво¹⁵⁵ буд ва
қодир бар иқтисоби қути явмия не. Пешӣ он сарвар, салаллаҳ
алайҳа ва саллам, истишора бурд, ки дунёе маро фурӯ гузошта
аст, бо он ки зан дошт. Он ҳазрат¹⁵⁶ фармуд, ки «зан кун» — Наё-
рист гуфт, ки «ман ба яке дармондаам, чун кунам?» Аз сафон
ақидат дониш, ки он хитоби «ин ҳува илло ваҳюн юҳо»* аст,
зами дигар овард. Таъвиши ваҷҳи маош аз аввал ҳам зиёдтар
шуда¹⁵⁷ дигар бор* истиғоса намуд. Он сарвар фармуд, ки «зан
кун, «лианина фиҳи баракат-ул-ҳаққи», занони ӯ ба иттифок бе
муҳолафату ниғоқ яке пашм мечид, дигар мересид ва дигаре бе-
рун меомад ва дар маротеъ ва мазочеъ уштурон¹⁵⁸ мидид ва
пашмҳо гирд меовард ва ба хона мекашид. Ва бад-ин наҳҷ мон
андохта,¹⁵⁹ рамаҳо аз гӯсфанду шут, ба ҳам оварданд, то қор
бад-он ҷо расид, ки баъд аз он сарвар [олам]* салаллаҳ алай-
ҳа ва саллам, умм-ул-муъмина Оиша* сиддиқа, разияллаҳу ан-
ҳо рӯзе аз пағоҳ то шом овози тараддуди марқабу сутур ва ҷа-
лочили шутур мешунид, пурсид, ки «охир он чӣ гавгост, магар
асҳоб тараддуди гаввае доранд?»

Хабар додандаш, ки «ғумоштағони Абдурахмони Авф* аз
Шом расида¹⁶⁰ ва матоъ ва кумоши [фаровон] оварда¹⁶¹»

—Гирён шуду гуфт: «Сидқи расулulloҳ алайҳа ва саллам
ҳадисе аз он сарвар, салаллаҳ алайҳа ва саллам ёд дорам. [ки]
аз пайгамбарон охир қасе, ки ба бихишт равад, Сулаймон*, ал-

150-151 Б—дорем

152-153 Б—омаданд

154 Б—бад-ин

155 Б—бенаво

156 Б—ҳазрат, салаллаҳ алайҳа ва саллам

157 АБ—шуд

158 АБ—шутурон

159 АБ—андухта

160 АБ—расидаанд

161 АБ—кашида

айхассалом, бошад ва аз саҳобин ман, разияллаҳу¹⁶² анхум, охи-
рин¹⁶³ марде, ки ба ҷино дохил шавад, Абдурахмони Авф бувад
ва барои ҳисоби китоб бидорандаш».

Ба ҳилофи замон, ғи замонини ва диёрино, ки агар коре
қабл аз тазаввуч доштад, баъд аз тазвич¹⁶⁴ ба тарки он бигӯ-
янд. Ва агар аҳд-иан коре дар зимма гиранд, ки ба дираме расад,
се дирам аз мард ба исроф итлот кинанд. Масалан, хоҳӣ, ки то-
кияе аз дастӣ зан бинӯшӣ,¹⁶⁵ [ки] ба як дирам бирешим ва ба як
дирам пону раванг ва чароғ ва ба як дирам таом ҳозир оварӣ, то
токияе аз дастӣ зан бинӯшӣ. Ва агар худ он токия аз бозор ҷӯй,
ба дираме таҳсил шавад:

[Мисраъ]

«Бизбин, тафовути раҳ аз кучоғ то ба кучоғ».

Ва агар имтисолан ли-л-ҳадиси ба болон ӯ зани дигар хо-
ҳӣ, онгоҳ туро ҷои сар ҳазидан дар манзил набошад, балки ба
тасаввури он ки мабод зани дигар оӣ, пеш аз вуқӯъ ба солҳо
низоъ ва ганго буъёд ниҳад аз бими он ки мабодо дигаре сохи-
би ғирош гардад ва ба широн ҷаворӣ розӣ¹⁶⁶ набошад.¹⁶⁷ Ва агар
аз ӯдан ман барнаёяд, ситами беҳад ба ҷаворӣ ҷорӣ дорад, то ма-
бод,¹⁶⁸ ки таманнон ғироши хоҷа дар хотир гузаронад.

Ва агар ба маслаҳати оми будӣ ва садди авбоби таволуду
таносуд гаштӣ, сохиби шарият салаллоҳу алайҳи ва саллам,
манъи надивоҷу имтизоҷ⁶ фармудӣ, ҷи аҳволи уммат, то нафха-
ти сури растаҳез дар ойнан ҷаҳоннамон нубувват би-аҷмаъиҳо
ва тафосилиҳо.⁷ Фалочарам, бар итлоқ гузошт ва такайюд ба
вақти дуи вақте накард, то уммати ӯ такассур пазиранд.¹⁶⁹ Ва
низи зоҳири аҳодис ба тариқи тахайюр ва истехбоб аст, ифодан
вучуб надорад. Ва агар аз таҳдиди «фа-ман рағиба ан-суннати»⁺
тарсо, надонӣ, ки ин суни¹⁷⁰ мусталзими чандин суниати дигар
аст. Масалан, сабр бар баъҳуни замон ва эктимолоти хашму му-
ҳолоти эшон ва мазоҳ [ва кушодарӯй] ба онҳо ва ғайрату эҳтиёт
[дар муҳофазати онҳо] ва тавсияи нафакоту таълими илми зару-
рӣ ва тасвиби байи-уз-завҷатайн ва ғайризолиқа. Ва ҳеч як аз
ин суниат ҷунон ки, ҳаққи он аст, ба ҷой наёри¹⁷¹ ва¹⁷² натавонӣ
овард. Ҷунон ки дар фаронз, масалан, дар «насси кулӯ в-ашра-
бу ва таматтаъу⁺» ба ҷону дил иқбол кунӣ ва дар хитоби «саллӯ
ва заққу в-аъбуду⁺» гаронҷону касалмайд пеш оӣ.

Пас, суниати ниҳоқ аз он суниатҳост, ки иртиқоби он муф-
ай¹⁷³ ба чандин муҳаррамот бошад¹⁷⁴ ва ту надониста бошӣ, ҷу-
нон ки гуфтем.

162-163 АБ—ин

164 Б—тазаввуч

165 АБ—нӯшӣ

166-167 АБ—низо надихад

168 Б—мабодо

169 Б—напазиранд

170 Б—мухтаӣ

171 АБ—гардад

Он дӯсти [ман] гуфт: Тамҳиди муаддимоти матинат рафъи шубаҳот қард ва тақрири калимоти ширинат кашфи муғлақот на-муд:

[Баёт

Имрӯз кас иншон надидад дар бисоти хок
Монанди фикри софи ту ҳаллоли мушқилот.]

Ва муҳаққак¹⁷² шуд¹⁷³, ки иртиқоби заншӯй бе илтизоми ғаму кулфат муяссар намешавад¹⁷⁴ ва иқдом дар тариқи қадхудой бе таслими кохишу кудурат мутасаввир на¹⁷⁵. Боре мизонею меъёре таъин¹⁷⁶ кун, ки мард чун бад-он бояд, толиби тазаввуч шавад ва ҷое муқаррар гардон, ки зан аз он ҷо талабад ва фавонди ни-коҳу одоби баъд аз оиро тасвир кун, то тасвиею таъдил ҳосил ояд. Ва шояд, ки бад-ин зобита тақдир ҳамму¹⁷⁷ ғам ва фараҳе филҷумла аз никоҳ сурат бандад.¹⁷⁸

—Гуфтам: «Шурути ихтиёри тааллуқ назар ба назми замону макон ва он чи ба мо гузашта ва он чи аз ҳамгинон ба мо раси-да ва он чи аз наздику дур шунидаему дидаем, шартӣ аъзам он аст, ки марди қадхудо модар надорад ва агар дорад, бояд ки ман-зили зан аз модар дур дорад, дар сурате, ки модар дар иёли ӯ бошад. Ва асбоби маоши модар, ғи нафсиҳи, ба тариқи истиқ-лол мураттаб дорад, ки агар ба узри адами истиқоат дар як ма-кон дорад, сахтӣ бинад ва ташвиш кашад ба воситаи носозгории зан ва модаршӯ, то мулоқоти ин ду дар моҳе, ё ҳафтае ба тари-қи меҳмонӣ афтад ҳадди мулоқот, то он ҷо, ки ба ахлоқ ва ан-зон ҳамдигар воқиф нашаванд, алаҳфавр бисоти маҷлис дарна-вардонад. Ва ин боби аъзам аст дар ифсоди заншӯй ва вайро-нии саранҷомӣ маҳомми манзили мард.

Ва лубудд миннаттафсил. Ва он чи ба таҷриба ва ҳаде ба мо ҳосил шудааст¹⁷⁹ «нафъан ли-л-омма» тақрир¹⁸⁰ мединҳем,¹⁸¹ зе-роки мазаллаи иқдоми бисъёре аз аҳли тааллуқ дар ин ҷост, ки ҳеч касе ба ҳақиқати хусумати зану модаршӯй қамохӣ пай на-бурда ва он чи аз нуқоти ишорот, ки дар вачҳи он меғӯянд ва меоранд нақлан, ташаффи хосир намекунад ва мӯътадди бихо-набада.¹⁸²

Бидон, ки мабнӣ ин адовату хусумат бар ду даъвай аст, ки яке бар ҳаққ бувад ва яке бар ботил. Ва чун асли даъвай мар-харду тарафро аз инбиноси хоҳиши нафс аст ва худудаш номута-айин бошад ва микдориаш номуқаррар ва хусули натиҷа номъ-лум ба ҷихати он ки ин харду аз ақлу дин дар пояи нуқсон аф-тодаанд ва забти ҳадд қардан наметавонанд ва на фавонду офо-ти хусумат шумурдан «ло-ала-т-таъин» ба ҳамдигар уфтанд ва

172-173 АБ—ба таҳқиқ расид

174 АБ—намешавад

175 АБ—нагардад

176 Б—муайин

177-178 АБ—ғам ва ҳам(м) фараҳӣ, филҷумла, даст диҳад аз никоҳ

179 Б—шуда

180-181 АБ—тафсил мединҳам ва тақрир мекунам

182 АБ—набадааст

чидол буъёд ниҳанд, то гоёте, ки ба далоли ақлӣ ва шақлӣ рафъи шубҳа ва дафъи низои онҳо карда нашавад, балки худ ҳам вачҳи хусуматро¹⁸³ надонанд. Ба ҳамдигар муқобил шудан ҳамон ва рағи ғайрату¹⁸⁴ ҳасад¹⁸⁵ ҷунбидан ҳамон. Ҷунои ки, гурба сағро бинад, алалфавр, дум бинароқанад.¹⁸⁶ Агар хусумати гурбаю сағро ташхис тавонӣ кард, ҳам*— туро* вачҳи низои зану модаршӯ¹⁸⁷ маълум шавад, яъне сағ гумон дорад, ки гурба ус-тухон аз ман бибарад ва гурба дар ин ҳасад,¹⁸⁸ ки сағ ону майда аз ҷанги ман бирабояд.

Фалочарам, назди мулоқот изҳори адоват ва мубоянат кунанд, дар ин ҷо низ аз фаҳвон маром ва тақозои мақом*¹⁸⁹ назди басорат зоҳир мешавад, ки ин ҳарду даъвӣ доранд ва забунӣ ҳамдигарро¹⁹⁰ мецоҳанд. Модар мударни ин аст, ки фарзанд китъаи гӯште занф ва очиз буд, ки ба саъю тавачҷӯх ва тарбияти ман рушду камол ёфта ва¹⁹¹ бисе айёми мутаваҷҷир ва аъвоми мутаваҷҷир шабоҳо ба руз ва рӯзҳо ба шаб овардаам ва дар тарбияташ хунҳо ошомида ва барон талабу хавфи талафи ӯ басо ба кӯча [ва] бозор¹⁹² давида. Ҷазои ин эҳсон ҷуз ин нест, ки саранҷоми фатку ратки маҳомини¹⁹³ фарзанд ба дастӣ ихтиёри ман бошад ва ӯ бе савобанду маслаҳати ман набояд, ки дами об биешмад.

Ва зан мударни ин, ки домани ин мард ба ҷанг овардаам ва худро ба забунӣю ходимӣ ба хидмати вай дода ва аз ҳама хешу ақрабо ҷудо гашта ва ба тарки ҳама гуфта ва савдою муомалаи умри ихтиёр намуда,¹⁹⁴ сазои ин тафизу таслим ғайр аз ин нест, ки калиди ҳаллу ақли абвоби дахлу ҳарҷи мард дар қабзаи иқтидори ман бувад.

Ва ҷун ин ду даъвӣ ба ҳамдигар муориз аст ва асли хусумат аз ин ҷост, [ки ҳеҷ кадом ҳадди он таъин намудан натавонанд.]

Ва ҷун асл бишинохтӣ, бидон, ки фуруёт он ҳама ғавво бошад. Модар мебинад, ки дар садри хона зане бегона нишаста ва дар аҷзою арқони манзили фарзанд қахрамон ходис гардида. Ва ҳол он ки ӯ худ мударни ин маъни бувад, ки дар манзил фарзанд қахрамон бошад ва фармонқузор, ҷун нақс дар табиятаи фитри аст, бе гоъла ва талаббури¹⁹⁵ пешу пас дар авомиру навоҳӣ ва қабзу баст ва доду ситад тадохул намояд ва тариси насихату давлатхоҳӣ маслук дорад.

Зан мебинад, ки золе гаргини гирех дар¹⁹⁶ ҷабин дар қанори бисоти шавҳар нишаста, муҳилли оронш ва монени фармониш ӯ ме-

183. АБ—хусумати худро

184—85. АБ—ҳасадю ғайрат

186. Б—пароканад

187. АБ—модаршӯ туро

188. Б—ҳад/д/

189. АБ—ҳамдигар

190. Б—ки

191. Б—бозорҳо

192. АБ—муҳаммоти

193. Б—карда

194. Б—табдирӣ

195. АБ—бар

шавад ва дар амри маошу интишои хона мусоҳамату мушоракат мечӯяд. Ва ҳол он ки ӯ худ муддани истиқлол бувад, ки хидмати хонаи ӯро қаворӣ ва ҳадам қунад, на золи мучаррик¹⁹⁶, ки¹⁹⁷ муддани иморату нелат бошад.* Пас, аз ин вачҳ гарди малолу вубол бар носияш бинишинад. Чун мард ба хона дарояд, осори [ғаму] кудурат бар чабҳан қадбону мушоҳада қунад, ба воситаи ҳубби занашуӣ тафтиши сурати ҳол қунад. Баъд аз чандин қаҳру ноз, ба лобаю ноз таҳқиқ қунад, ки ин гарду бало ангехтан муҳаббати бадтар аз аддовати модар аст. Аз ҷиҳати хурмати модарӣ илтиҷо ба модар барад, ки «ту дар амри саранҷоми хона кулфат мабар ва ба як ҷо бинишину осуда бош ва ба тоату ибодат шугл гир ва шукр бачо ор, ки як фарзанд ду қардӣ. Ақиқун вазифан ту як ҷо ништаиан аст ва ибодату дуо қардан. Ва маҳомми манзил ба қадбону гузор ва худро ранҷа мадор?»

Ин талқини мард аз пешгоҳи сидқу салод ва таъзиму тавоҷӯи модар аст. Чи вай ҳам дар ин ҳол ба даъвин тарафайи воқиф нест. Чи аксари издивоҷи мард ба саъю тавачҷӯхи¹⁹⁷ модар ба вуқӯъ меанҷомад ва майдони амали модар то он ҷо вуъят дорад, ки ба мазмуни «ал-абду ва мо фи-ядиҳи қона ли-мавлӯҳи»¹⁹⁸.

Чун фарзанд аз ӯст зани ӯ низ аз ӯ ва ходими ӯ бад-он ҳаққе, ки онифан имо рафт. Агар хоҳад, ин ходим пешӣ фарзанд мефиристад ва ағарна, не. Ва агар хоҳад, ин нон ба ӯ мелиҳад, ва илло не. Ва гумони фарзанд низ ин аст, ки ин муҳаббат, ки модар ба ман дорад ва маро ба таъвиҷ оварда, албатта, ин меҳнат дар ҳаққи зани ман [ини] дорад барои хотири ман. Агар ҳикоят аз вачҳи носозин зан ва модаршӯ шунида буд, оиро вачҳи дигар мениҳад ва бар тибқи муҳаббати модар таъвилот меорад: «Ин инчунин нахоҳад буд.» Аз ин ҷиҳат аз роҳи линату¹⁹⁹ шафқат салоҳи ҳоли модарро талқин мекунад. Модар, чун ин сухан мувофиқи ақидаи ӯ нест, гумон мебарад, ки зан [писари] ӯро аз роҳ бурда, шағаф бармедорад, ки «ман туро ба ин умед бузург қардаам, ки ба гуфти зан дарой ва маро аз сари қосаю навола манъ фармой ва маро зердасти зан қуни¹⁹⁸ ва ба даста нон диҳӣ ва дар ҳар қӯю манзил модарон бар сари хони фарзандон соҳибхитиёранд ва занону ходимони эшон чоқарону мутеон!» Марди бечора мутахайир гардад, ки «оё ин ҷӣ зоду ин ғавго аз қучо афтод?» Ва гӯяд: «Шояд ки²⁰⁰ роҳ ин бошад ва қондаю зобита ҳамин». Пешӣ зан равад ва ба насоеҳу латоифи дилфиреб ӯро аз роҳи шафқату муҳаббат талқин мекунад, ки «ту аз ин вачҳ андӯҳгин¹⁹⁹ мабош ва ба худо шукрона ор, ки модарам ба саранҷоми маҳомми хона аз пухту сохт мутақафил бошад ва ту осуда нишин²⁰⁰ ва ба зебу зинати худ пардозӣ ва обу таом назди ту тайёр ояд ва ту аз ҳама ташвиши нишасту хост²⁰¹ фориг бошӣ». Зан, ки

196 АБ—муҳтоли мучаррик муваррам

197 Б—тараддуа

198 Б—бикунӣ

199 Б—ғамгин

200 АБ—бинишинӣ

201 Б—бархост

холи ин гавго шунида буд ва кинан зол ба дил гирифта. агар лаима бувад, шӯру низоъ буиъед ниҳад ва гӯяд: «Ман бо модарат наннишиам ва ўро аз ман чудо кун ва хавилию нафақан алоҳида барои ӯ тартиб²⁰² дор. Ва чун аз модари худ метарсидӣ, чаро зан кардӣ?! Дар хонандони мардон хизмати занонро чаворӣ ва ҳадама кунанд, на золони залама!» Ва агар карима бувад, бо он ки муҳолифи²⁰³ мутамашшон²⁰⁴ ўст, аз чихати ҳубби шавҳар маррае дил аз тасарруфи том бардорад. Ва низ медонад, ки агар ин сурат мутаҳаққасқ гардад, оромншу осонши ӯ дар он бошад, ба фарогги бош дар сахни хона биёсояд ва зинмони мӯҳиммот ба дасти модаршӯ гузорад ва ба кинан пӯшида ва қазийни «бинам чӣ кор мекунад», ба ҳеҷ кори хона даст назанад.

Модар, ки аз фарти надонии худ бало бар сари худ хоста бувад, имрӯз ё ду рузи дигар, ниҳоят то се рӯз таҳийни назу сози беруно даруни хонаи фарзанд мекунад. Дар рӯзи аввал, ё дувум ва албатта дар сеюм назди ҳар таом, ки пешн зану писар мениҳад, меноладу мегӯяд: «Ман инр шудаам ва аз кор монда ва дар амри саранҷоми кори хоҷа касе ба холи ман намешардозад ва нигоҳ намекунад ва ҳама ба ҳузур хоб мекунанд. Ва ман аз нагоҳ то бегоҳ медаваму метапам». [Ва] холи, [ки] ин суҳан мегӯид, мушорунилайҳ зани писар аст, зероки дар хона ғайри ӯ каси дигар нест, ки ба ҳузур бихобад. Ва таоми латифтару ороштатар пешн фарзанд мениҳад ва муболага мекунад, ки «шумо инро таву фармоед, чунки ба растаю бозор тараддуд доред ва дигархо ҳар замон чиз меҳӯранд ба кунчи хона. ё даҳлез!» Дар ин тақрир мушорунилайҳ зани писар бошад. Ва ин зол надонад, ки мард дар бозор таом ёфтааст, ё аз зиёфат расида ва ин таом маҳз барои онхо фармуда. Зан дар ин ҳол аждаҳое ҳазорзабон гафта бувад ва аз он таом ангушт наёлояду лаб тар накунад, фалобудд бар сари ин хон гавгою фиғон бархоста бувад. Пас, мард ба ғазаб равад ва ихтиёри тамшияти умурн манзил ба қабзан зан диҳад.²⁰⁵ Ва модарро ба қаҳр бинишонад.

Ва чун муҳаббати зан бо мард аразӣ аст, бад-он муқаддимо²⁰⁶ ки собикан тамҳид кардем, ва муҳаббати модар [ба] писбати фарзанд зотӣ—коре, ки модар ба танхой мутақафил шуда бувад ва ба худ зӯр оварда, зан онро ба гардан нагирад ва низ натавонад. Лоилоҷ дар гузориши муҳиммоти манзил илтиҳо ба ходиму ҳамсоя барад ва аз зарару суди шавҳар парво надорад, балки толиби зарари шавҳар бошад. Чунон ки гуфтем, боз модар мебинад, ки дар моли фарзанд итлофу исроф меравад ва бар сари ҳар обу таом занон чамъ мешаванд ва қисми ӯ ба коса ме-лиҳанд, ҳамчунон гавгою шӯр афканад²⁰⁷ ва айши зану фарзанд талх гардонад ва обу таом мағасолуд, ки давом дили фарзанду

²⁰² АБ—мураттаб

²⁰³⁻²⁰⁴ АБ—муҳолафати* муддани; *А—муҳолифи

²⁰⁵ Б—ниҳад

²⁰⁶ Б—муқаддимо

²⁰⁷ АБ—мекунад

зан дар гашён бувад ва чо²⁰⁸ дар фикри²⁰⁹ чахидан аз ошён, то вакте, ки офаридгор кор осон гардонад ва якеро ё хардуро бардорад, ё²¹⁰ харсера.

Оре,²¹¹ саранҷоми маҳомми манзил ба ақлу кифоят тамошвад. Пас, дар чое, ки кор ба дасти беақлон афтад, самара пушаймонно надомат ва хусумату гаромат бувад. Ва маазолики зан дар ин даъай муқикк бошад ва модар мубтил-ки агар модар дар нелл фарзанд аст. Агар фарзанд мӯсир бошад ҳаққи модар чуз кутти явмия ва палосу либос ва маскаи нест ва бар мозода аз ин агар мударни истехкок бошад,²¹² мубтил аст.²¹³ Ба ҳилофи зан, ки агар фарзанд дорад, ба ҳаман амволу²¹⁴ амлоки²¹⁵ мард, билқувват молик аст²¹⁶ ва сазовор аст ба нафақоти шониста. Ва мардро намерасад, ки зиёда аз зан бар нафси худ нифоқ кунад. Ва агар кунад, годину хони бошад, чунон ки дар одоби маншат баъд аз ин тақрир диҳам.²¹⁷ Балки дар «холот-ул-уср⁺» низ ҳаққи зан аз ҳаққи модар қавитар бувад ва дар тақдим аҳаққ. Масалан, агар қодир бар иқтисоби се нон бувад, ду азони зан бувад ва яке аз модар. Аз ин ҷиҳат дар уқуқи фарзанд бо волида дар ин боб «инд-аш-шаръи в-ал-акли⁺» ҷизе собит намешавад ва далали қатъӣ на. зероки ақоқу шақоқ, ки миёни зану фарзанд аз ин мамарр меҳсад, ҳама мабнои фосид бар фосид аст ва боиси он ҳама зиёдаталабӣ ва ҳавон нафс аст. Балки агар базаҳ ва исме агар мутаваққеъ бошад ҳам, онд ба модар мешавад, на ба фарзанд. Масалан, мард баъд аз издивоҷ ба ҳазор тахлукаю тааб таҳийи нафақа ё либос мекунад ва ба хона меорад, ки зану фарзандро шод гардонад, «имтисолан ли-л-фарзи ва-с-суннати⁺».

Пас, агар барон таъзими модар, бо он ки дар он ҳаққ надорад, «ало мо-қаррарно⁺», он ашъё пешӣ модар барад, бошад ки модар онро ба зану фарзанди ӯ⁺ нарасонад ва агар расонад ҳам, ба қадри ҳаққи онҳо набошад. Ва агар бошад ҳам, хотири онҳо озурда бувад, зеро ки онҳо ба тақдим аҳаққанд, барон он ки соҳиби ҳаққанд. Пас, агар зану фарзандро тақдим кунад, модар ба ғайри ҳаққ озурда бошад. Мард агар ба ризои модар равад, бонд ки доим дар озори зан кӯшад. Ҳатто, ки модарон ба талоқи занон бисъёр розианд ва аз ғовти ҳасаду рашиқ, агар мӯсир бошанд, ҳама амволи худро сарф кунанд, то фарзанд ин зан ва талоқ диҳад ва зани дигар хоҳад. Ва ҳамчунин ба вай кунанд ва ҳамчунин баъд аз вай, то панҷу ҳафт тағйиру табдил дар амри никоҳи фарзандон кардайд, ки шунудем. Ва ҳеч аз ин хусумат, ки гуфтем, кам нашуд, балки дар ҳар мартаба зиёдатар гашт. Ва ҳудой доност, ки вуболи ин ҳама бедодӣ ва шикастани низоми хонаи фарзанди худ ва озори дили⁺ фарзанди дигаре ба гар-

208—209 АБ—ҳамон метарсад

210 АБ—балки

211 АБ—Бале

212 АБ—қунад

213 АБ—бошад

214—215 Б—ақволу амвол

216 АБ—бувад

217 АБ—доҳам қара

дави кадом як бошад, фарзанд, ё модар?! Ва албатта дар ўҳдан ҷавоби модар бошад. Ва ҳадди ҳуқуқи абавайн ва меъёри уқуқи волидайи пеш аз ин ба баст навиштем!²¹⁸ Агар касе толиби ҳақ-ғузори бувад, аз он ҷо истинбот кунад ва риояти аҳволи ҳар кадомро маръӣ дорад.

Пас, бояд²¹⁹ ки марди қадхудо модар надорад ва агар дорад дар нёл надорад, илло дар нёли падар, ки он ба амну рафох наздиктар бувад²²⁰ ва фитнаю фасод камтар.

Дигар, шарт аст, ки марти мутааҳхил даҳли муайян дорад дар сола ва муқаррар аз понсад то ҳазор дирам, ҳоҳӣ ба тарикси касб [ва] ҳоҳӣ аз роҳи идрор,²²¹ ки агар даҳл номушаххас бувад, бисёр таабу сахти бинад ва ҷашм ба моли зану дасти вай дорад, ё дар зуллу тамаъ афтад, ё «абд-уз-завҷа»²²² гардад ва қайби мавзӯ швад.

Дигар, шарт бувад, ки мард соҳиби амлоку асбоб бувад, ло-акалл, бояд ки манзилаш муқаррар бувад аз ғайри хонаи зан, ки агар мард манзиде муайян надорад, лобудд дар хонаи зан гузаронад. Ва ин мӯҷиби истило ва забонварии зан мегардад, ки «ту кистӣ?! Ғадон бе сару по ва бе манзили ҷо, ки ба воситаи ман соҳиби хона ва фиरोш гаштӣ! Ва ба кадом пояи эътибор тафаввуқ ва иктидор меҷӯй ва даъвии мардӣ мекунаӣ?!»

Ва агар ин суҳан ба забон нагуянд ҳам аз носияш ба муояна хонда швад.²²³ Ва агар дар хонаи зан набувад, умре кӯй ба кӯ бар гардан кадуо сабу²²⁴ тавф мекунад. Ва ҳамчу гурбае бачча дар даҳон ба кучаҳо давои мешавад. Аз ин мамарр ҳама бисоту ҳасир дарнда ва косаю табақ тарқида ва назди мардум [ба ҳар маҳаллате хору] безътибор бошад.

Дигар, марди қадхудоро шарт бувад, ки вачех бошад ва сурати зоҳираш аз уюб холи бувад. Ва агар маъюб бувад, авлою афқак он аст, ки зане маъюб биталабад рафокату улфатро, чи агар мард қарех-ул-манзар бошад ва зан ҷамила бувад,²²⁵ сабаби таҳқири мард мешавад ва боиси нуқсонии улфату муонасат. Ва басо бувад, ки муфзӣ ба фасод гардад. Чи ҳусни хуб гуруре дорад ва бувад, ки зан ба пинҳон толиби сурати ҷамила гардад ва даллолаю муҳтола дар мобайн тадохул ёбад.²²⁶

Ва қуфот дар ҳасабу насабро мууроот бояд кард. Ва аммо шурут,²²⁷ ки дар боби замон маръӣ бояд дошт:

Аввал он ки зан аз ҷое талабад, ки асле шариф дорад, на насобе ҳасис, ки шарафи нафсу асл сабаби ҳаё ва виқору таҳаммул, ранҷи хонадори ва итоти шавҳар ва сабр бар тундхӯни ў ва ба хона нишастан ва фармонбарӣ²²⁷ кардан²²⁸ мешавад.

218 АБ—навиштаем

219 АБ—шарт бувад

220 АБ—бошад

221 Б—дигар

222 Б—мешавад

223 АБ—сабуе

224 АБ—бошад

225 Б—намояд

226 Б—шарт

227-228 Б—фармонбардорӣ ӯ намудан

Ва хиссати насаб бонси бому дар давидан ва ба кӯчаҳо рафтаи ва адами итоат ва ношукрию²²⁹ ноҳифозӣ ва қаноат наанамудан ба нафақоти²³⁰ шавҳар ва зиёдаталабӣ ва худсарии нофармонӣ қардан ва овоз бардоштан бар шавҳар мегардад.²³¹

Шарти дуввум он ки зан* ҳеч авлиё надорад на падару²³² на модару на бародар, магар хоҳар, ки хоҳари²³³ мушфиқ ва ходима бувад. Ва тарки авлиё ба ҷихати он²³⁴ ки рӯзгори мард бе²³⁵ талху шӯр мумкин набувад, ки²³⁶ сипарӣ шавад; ҷи ба сабаби вуфури ашғол ё инкилоби аҳвол, лобудд дар амри нифоку имсоқ, ё дар боби ифтирошу изтиҷоъ бинобар маслаҳате ё монете мусоҳала ва эҳмол раво дорад. Пас, аз ин сабаб зиёни завҷаи қор ба гуфтугӯ ва низоъ кашад, то ба ҳадде, ки мард дар садади ифтироқ ё зарбу манъ аз фирош ояд. Зан аз ин маънӣ ба авлиёи хеш огоҳӣ диҳад, эшон ба воситаи ҳамияти асабат ва муҳаббатӣ силаи раҳим аз ғоятӣ ҳамоқату чаҳолат каф бар даҳон оваранд ва дасту остин барчинанд ва бар сари мард гирд оянд гуянд: «Ту худ кистӣ, ки бад-ин мусоҳарат розию шокир набони ва фарзанди мо, ё хоҳари мо чунини чунон гӯӣ ва чомаҳо²³⁷ чудо кунӣ, ё ба зарб иқдом намоӣ, ё аз нафақа бозгирӣ?! Бад-ин ҳол-ки дорӣ, чаро зан қардӣ ва обрӯи мардон ба ҳок рехтӣ?!

Ва чун аксар мардум аз ин таҳқиқот ва тадқиқот, ки ишора қардем, гофиланд, ба таассуб бо мард уфтанд ва рӯзгори вай тира гардонанд. бо он ки медонанд, ё намедонанд, ки хусумати занон бо мардон аз шабу рӯз таҷовуз намекунад ва ба як хор-хори пасу пушт ва молидани буни рон ҳазор падару модар ва фарзандро дар тоқи нисъи мениҳанд. Ва ин фасод вақте таваллуд²³⁸ кунад, ки авлиёи зан мутамаввил бошад. Ва агар мутавасситул ҳол бошанд, бо аъмоли худ гирифтор оянд. Ва агар дунмард²³⁹ бувад, бехтар ки ба хидмати киём кунанд ва мууроот фармоянд. Ва албатта, бояд²⁴⁰ ки зан²⁴¹ модар надорад ва агар дорад, боре²⁴² дар иёли шавҳари худ²⁴³ бошад, на дар иёли домод-ки бисъёр вайронии манзили мард аз талқини модарзан хезад, ки агар модарзан шавҳар надорад, ба ҳар сифат, ки бошад ва ба ҳар кучо, ки доранд, назди мулоқоти духтар харобии аҳволӣ мардро тамҳид мениҳад,²⁴⁴ ки «хон ҳозир бош, ки либоси шавҳарат мутаваддида нашавад! Ва ин колоҳ ки дорӣ, ба вай манамо, ки бифурушад ва ба болон ту зан оварад! Ва мағзур, ки аз хона берун хуспад, то шохид орад.²⁴⁴ Ва манъаш кун, ки ба

229 АБ—носозию

230 Б—нуқсоноти

231 АБ—мешавад

232—233 Б—падар, на модар, на бародар, на хоҳар, ки

234 Б—ин

235—236 Б—мумкин набувад се талху шӯр

237 Б—ҷомли хоб

238 Б—тавалид

239 АБ—дун

240—241 АБ—зан бояд, ки

242 А—бояд, ки

243 Б—медҷад

244 Б—оварад

халқ рафтуой накунад, ки аз он бало хезад ва меҳмон ораду исрофу итлоф кунад ва ту лабхушк бинишинӣ, ё талокат диҳад, ки урьён беруи он. Ва аз барон он рӯз азхорро лозим гир, ки бар муҳаббати мардон эътимод нест ва улфати эшон на мабӣӣ бар сиду садо.

Ва ин талкиноти ӯ аз он муҳаббати зотӣ ва даъвии ноҳақк, ки исбот кардем. ношӣ шуда бошад, яъне чунон чи модар дар ҳаққи фарзанди нарина он даъво дорад, дар модина низ ҳамчунин ки чун духтар аз ӯст шавҳар [ва] духтар низ аз ӯ. ё гуломи ӯ. Надонад, ки агар духтар мутамаввил бувад ба моли²⁴⁵ бамерос²⁴⁶, на ба моли шавҳар, бар²⁴⁷ ӯ ҳақк-ут-тарбият²⁴⁸ ба қадри садди чӯ» дорад ва ӯро дар мол, ки аз чиҳати шавҳари духтар^{*} бувад, ҳеч ҳақке нест, магар ҳукуки мурувватӣ ва одатӣ. Ва саfoхати модарзан то он қост²⁴⁹, ки ҳаққи духтар аз ирс «ала фаро-из-ул-лоҳ⁺» ба^{*} духтар^{*} нарасонад, мабод ки ба шавҳараш диҳад.

Дигар, шарт бувад, ки зан муфлиси ҳақиқӣ бошад ва ҳеч мулку асбоб надорад ва ранҷкашу саҳтидида бувад. Риояти ин шарт аз лавозим аст, ки зан бад-ин восита мутеъ ва мунқод бувад ва ба ҳар чӣ аз мард расад дар инфоқу²⁵⁰ имсоқ²⁵¹, шокир ва розӣ бошад ва дил бар шавҳар баста бувад ва мушфику²⁵² меҳрубон²⁵³ бошад, чи аз ҳабсу қайди масоиб раста бувад ва ба неъмату лаззат расида, ба хилофи он ки неъмату ҳаловат ёфта бувад. Агар баъд аз тазаввуҷ тараққӣ бинад, шокир бошад ва агар таназуул насипосу забонавар гардад.

Дигар, шарт аст, ки зан пештар аз булуғ биталабад, ё дар ҳади булуғ расида бувад, ки он ба салоҳу садо акраб бувад. Хосса бо касе, ки ғараз аз тазаввуҷ таҳорату ифбат ва сиенати дин дорад; чи духтар²⁵⁴ чашмбаста²⁵⁵ бувад ва ба неку бад норазида ва он сабаби ҳаё ва дилгармии тарафайн ва бонси мазиди муҳаббат ва ифбат мегардад ва адами фаҳшу забонаварии зан; чи агар зан болиға бошад ва аз муддати он соле, ё⁴ солҳо⁶ гузашта бувад, бом [ва дар] давида ва зану мард дида ва парда дарида бошаду басо хикояти зановуӣ шунида ва биъёр ҳован ва ҳованҳо суда ва басе шабҳо дар қанори занон, ё афтод наздик ба ҳулм осуда. Набинӣ ва^{*} надонӣ,^{*} ки қувон шаҳавӣ дар мардон яке аз даҳ чув²⁵⁶ аст, чун ду амрад²⁵⁷ бо марде ва амраде дар як ҷое бихуспанд,²⁵⁸ илло мо-исамуллаҳ фитнаю фасод то ба кучо анҷомад?! Пас, дар ҷое, ки зане ва духтаре, ё ду духтар ҳамлихоф бошанд, бо он ки қуввати шаҳват ба қамол доранд, кор ба кучо кашад?!

[Рубои]

Дидам ду ҷалаб, ки бод мепаймуданд.

Аз зарбати к. . . шаб хяма шаб пағнуданд.

245—246 АБ—моли мерос

247—248 АБ—ҳақк-ут-тарбият бар ӯ

249 Б—ҷо

250—251 Б—имсоқу инфоқ

252—253 Б—меҳрубону мушфиқ

254—255 Б—чашми духтар баста

256 Б—чувъ

257—258 АБ—мард яке амрад дар иҷо хуспанд

В-ни подиратар, ки ҳар ду зован буданд.
Бе даста чигуна зафарон мекуданд?

Балки дар аксар маорик ва маҷолис модарон худ бонс ва муҳаррики ин фасод мешаванд, ки «хон»²⁰⁶ фалона, бархез ва дар миёни мо манишин, ки бешарм шави ва дар канои фалона анбозу амсоли худ биёсой.» Ва ин ду ин маъниро аз худой бихоҳанд ва шаб ҳама шаб лиҳоф бичунбонанд ва ҳар ду пой сӯи осмон ва сармасти исёну хусрон, модарон дар маҷлис хандону шукуфон.

Пас аз музавачати ин чунин қадбону ҳеч салоҳу сазод сурат набандад, ғайр аз шухчашмию беҳаёи ва адми каноат бо мард ва ба куча давидан.

Дигар, шарт аст, ки зан уммӣ ва бесавод бувад ва таламмузи ҳатту иншо нокарда ва китоби «Тайли ва Мачуи» нохонда, ки агар зан аз ахли қалам бувад, ҳикмати ишқу муҳаббат меҳонад ва ишғори он забт мекунад. Ва ин мӯҷиби тасаллут ва мувоҳот ва ифтиҳор бар мард мешавад, ҳосса, ки мард уммӣ бувад. Ва бошад ки соҳиби рақима ва рисола шавад ва ба толибонин хеш равона кунад ва биситонад. Ва албатта ҳикмати номарбут ва аҳодиси номазбут, ки дар [хуққи] ҳуқуқи модарон бастанд ва ифтиро карда, ҳифа мекунад, агар соҳиби фарзанд шавад, аз барои дзъини ноҳаққи худ, ки собиқан имо рафт, санад мебардонад. Ва надонад, ки ҳуқуқи абавайн маҳдуд аст ва ба чандин муқаддима машрут ва он ҳикоятхою ривоятхо ҳама аз ҳавон нафс хостааст. Ва аксари онро падарону модарон мисли ӯ сохта ва пардохтаанд ва диданд, ки фарзандон²⁰⁷ ба воситан бадни онҳо²⁰⁸ ба ҳоли онҳо наменардозанд, аҳодиси мавзӯа ифтиро кардаанд ва ҳикмати қозибӣ ишшо карда. Ва бино бар зоҳири нусуси қотеъа ниҳода, фарзандонро кофир гардонанд ва худро муртадд гардонид ва* ҳар нафасе гӯнд:

[Байт]

Чаннат, ки ризон модарон аст,
Зери кари ин модарон аст.

Надонанд, ки чаннат агар бувад, дар ризон модаре мисли Марьям* [разияллоҳу анҳо] бувад. Ва ризон агар ҳосил шавад, дар қалами биби, ҳамчу Робиа* [рахматуллоҳи алайҳо]²⁰⁹, на он ки писар ба раққосӣ сунораду духтар ба қадбати ва боз мутаваққеи эҳсон бувад, ки «ва би-л-волндайини эҳсонан*».

Дигар, шарт аст, ки ҷамоли зоҳири ӯ аз уюб ҳоли бувад ва ихтиёри ҷамоли ҷамол накунад, ки ихтиёре абас бошад.²¹⁰ Ва бар тавассути ҳуси иқтисор фармоид, чи ҷамоли ҷамол мустваҷибӣ ҳазор офат аст, аднон такаббуру тафаввуқ бошад ва бар мард фахр орад ва аъзами тавачҷуҳи мардум бувад ба дидану бурдани ӯ, магар ки немати қавӣ муҳофизат кунад. Балки худ толиб бувад, ки мардон ҷамолӣ ӯро бубинанд. Ва иртиқоби абас он ки ниҳоятӣ ҷамоли зан то як сол бошад ва баъд аз он ки фар-

²⁰⁶⁻²⁰⁸ В—ба воситан бадни онҳо фарзандон

²⁰⁹ В—рахматуллоҳи тооло

²¹⁰ АВ—карди бувад

занд орад, он чамол ба зиён равад, ба воситаи он ки дар қурби ниҳол навбонаи бех част, обкаш бошад ва аслро хазон гардонад. Ва дар ин ҳол эҳтиёҷ ба ғозаю машшота афтад. [Ва] агар сурате аз панбаю гил бисозно мулаббасу музайян гардонӣ ва ба рангубу биёрой дилрабо²⁶³ шавад.

Пас, агар зан бе чамол бувад, худро худ биёрояд ва зебо шавад:

[Фара]'

Машав мағрури хусни меҳруён,
Ба зулфи дилкашу рӯи нигорин.
Қаз инон гирадат дил соли дигар,
Чунон, к-имсол аз хубони порин.

Он дӯсти [ман] гуфт: «Турфа тақрире²⁶⁴ додӣ.²⁶⁵ ки модаршӯю модарзан ҳарду ба як либос баромаданд ва ин хилофи муътақиди мардум аст, ки мегӯянд: «Модарзан ба домод меҳрубон аст ва баъзе ба иттифоқи модаршӯ низ муттафиканд». — Гуфтам: «Бинон ин хама* муқаддимот бар аксару аглаб аст ва дар олами кавну фасод аз шарру²⁶⁶ хайр²⁶⁷ гузир набувад,²⁶⁸ илло он ки шарр ғолибтар бошад. Вагарна дар миёни мардон мардон бошанд, ки дар ҳиссату хасорат аз занон бадтар бошанд ва занон хастанд, ки ба иффату таҳорат аз мардон бехтар.

Пас, агар модарзану модаршӯ аз онҳоанд, ки шавҳар доранду соҳиби амлоку²⁶⁹ асбоб²⁷⁰ ва авлод, аз онҳо ҳеҷ макрӯҳе ба нисбати домод онд намешавад, магар рафоҳияту атуфат. [Ва] агар ба ҷуз ин бошанд, нестанд, магар балон дамону аждаҳон кушодадаҳон. Ва масдари хама офоғу охоти арбоби тазвич ин ду бошанд, зероки савъати ахлоқи онҳо милоҷи мувофақати занушӯиро ботил мегардонад ва ингою васвасан эшон ба талоку фироқ ва хонавайронӣ мерасонад. Ва ба шуми онҳо занони бечора бадном гаштаанд ва дар забони ҳосе ом афтада. Савоб он аст, ки бутуни кутуб аз бадии инон пур бошад. Лекин ба иллати адами вуқуф ба муқаддимае, ки собиқан ишора кардем, мардон гумон кардаанд, [ки] ин бадихо²⁷¹ хама²⁷² аз зан аст, на модаршӯю модарзан, ҷузъиёти хасорат ва ҳамоқати ин ду на бад-он поя аст. ки ба дафтарҳо чамъ карда ояд, ё дар маърази тақриру таҳрир дарояд «ман лам язук лам-ядрӣ.»⁺» Аз ин ҷиҳат аст, ки ҷуҳало бад-ин тамҳидот ҳосса қасоне, ки зан надорад, ё доранд ва модар надоранд, ё модарзан надоранд, ё инҳо дар иёл надоранд, эътирозоти ракику номуваҷҷаҳ бо ғайр расонад. Ва гӯянд: «Фалон забуни зан аст ва маҳкуми модарзан ва ба модари худ осно

263 Б—дилбаре

264-265 Б—тақрир овардӣ

266-267 АБ—хайру шарр/р/

268 Б—набошад

269-270 Б—асбобу амлок

271-272 АБ—хама бадихо

оққ аст: охир, зан чи қадр дошта, ки ўро назананд ва ё накушанд ва ё ба тарку талоқаш нагўянд?!»

Ишон надонанд, ки зан низ мисли эшон нафсе дорад ва худро адил мард мепидорад. Ва он заъфу забунӣ бад-ӯ²⁷³ ба сабаби авориз афтода.

Ва ҳадди зарбу шатм ва қатлу талоқро шореъ мизоне ниҳода; —ё модарзанро натавон зад ва ба игвон ноҳаққ модаршӯй занро натавон ранҷонид. Ва дар ин боб ақоқею шикоке мутасаввир нест. Ва басо аз ин арбоби эътироз чун дар ин махлақа²⁷⁴ дарафтанд, хусронқортар [аз хама] ва забунтар беруи оянд.

Яке уқало «холат-ут-тасвид⁺» масале некӯ ёдам дод ва гуфт: «Холи асҳоби тазвиҷ нек шабоҳат дорад ба ахволи мавто ва ахли кубур. Ва холи домод нек монанда аст ба майит ва чаноза. [Ва]⁺ гояти тафовуту тафозул ин ки дар он чо ба чазаъ ва фазаъ мурдаро мебаранд ва дар пардаи қабр менишинонанд ва дар ин чо ба дафу ной дар лаҳади зан меандозанд, овозан ҳой—хун мутрибон салон «ал-қабру равзатуи мин риёз-ил-ҷаннати аз хуфратун мин хуфрати-и-найрони».» ба гўши хуш мерасонад. Тараддуд ва саъи авлиёи зан ва талқини эшон ба ҳайру шарр, сурати суволи Мунқар⁺ ва Нақир⁺ дорад. Омалушудӣ²⁷⁵ дўстон ва таҳнияти эшон баъд аз он ду-се рўзе раини авлоди майит дорад, ки бар сари қабр барои фотиҳа тараддуд оранд. Ва баъд аз он хама ба таркаш бигўянд. Онгоҳ домод донанд ва чони ӯ ва майит донанд. Ва аъмолу имони ӯ кас пай набарад, ки чӣ ҳол доранд, илло ахли мушоҳада, ки кашфи кубур карда бошанд. Филҷумла аз атвору авзоашон²⁷⁶ огоҳӣ ёбанд.

Алҳаққ, масале некӯ зад ва чавохири обдори маонӣ муддат-улумр қадхудонро аз ҳайру шарр, ба тамоми суфт ва гуфт:

Ва чун офоти никоҳ ва шаронти он бидонистӣ, агар ба тақозон тақдир мутааххил шавӣ, одоби онро бачо²⁷⁷ оварӣ, то ба фавонди он бархўрдорӣ ёбӣ.

Бидон, ки гараз аз тазаввуч таволуду таиосул аст ва бояд ки гарази асли ин бувад. Ва ин нийят кунанд, ки банде зиёда ба вучуд ояд, то мартабан ихроу офариниширо имдодею муованате пайдо ояд ва ба ибодати холику муованати халқ пардозад. [Ва]⁺ бад-ин нийят ба он чи дар муддати никоҳ аз таабу²⁷⁸ ранҷ²⁷⁹, ки бинад, муздею ачре дар девони амалаш мусбат гардад. Ва таиоқўху тазаввуч сабаби бақои бани навъ аст. Ва бақои навъ бе ҳаёт сурат набандад ва ҳаёт бе вучуди²⁸⁰ лўқмаю тўма [ба даст наёяд], то ибодату иморат ба зухур ояд. Ва ибодату иморат ҳам боз бастваст ба бақои бани навъи [инсон]. Ва ибодати муноқаҳат барои ин маънӣ аст, на барои шахватронӣ.

273 АБ—бо ӯ

274 АБ—мўҳлик

275 Б—омадуррафт

276 А—авзон эшон

277 АБ—ба ҳой

278—279 Б—ранҷу тааб

280 АБ—воситан

Балки хилқати шахват низ барои ин аст, ки то муваккалу мутақозӣ бошад ва халқро бар музоваҷат таҳрису тарғиб намоид, то солиқони роҳи дин дар вучуд оянду ибодати ҷаҳондори таоло ва такаддус намоянд. Вагарна ба таъмири ҷаҳон машғул шаванд, ки дигаре ояду ибодат кунад. Ва ҳарчанд одамі беш мешавад, бандогони ҳазрати рабубияти бештар мегардад. Ва ин аст маънии касру авлоди кам, ки «никоҳ кунед ва бисъёр шавед, ки ман дар қиёмат ба шумо мубохот кунам бо уммаи собиқа, то бо кӯдаки ҷанин низ ифтиҳор кунам».

Пас, савоби касе, ки саъй кунад, то банда барафзояд, ки дар роҳи бандагӣ дарояд, бузург бошад. Барои ин аст, ки ҳаққи падар бузург аст ва ҳаққи устод бузургтар, ҷи падар сабаби вучуд аст ва устод сабаби ҳидояти роҳи дин. [Ва]” лиҳозо гурӯҳе аз уламо гуфтаанд: «Никоҳ фозилтар аст аз он ки ба навофили ибодат нардозанд. Пас, никоҳ кардан аз ҷумлаи роҳи дин бошад. Фазли танокӯҳ ба воситаи фавонди ўст;—яке фавонди никоҳ фарзанд аст, вучуди ў мунтаҷи ҷаҳор самара бошад:

Яке он ки саъй карда бувад дар [роҳи]” он ҷи маҳбуби ҳаққ аст аз вучуду бақои насл. Масалан, ҳочаи замини соlexи заръ²⁸¹ бо банди хеш диҳад, олоту адавати зироат аз тухму ҷуфти гов ба²⁸² вай таслим кунад ва муваккал гузорад, ки вайро ба киш-туқор орад. Пас, агар ин гулом тухм зоёе кунад ва муваккалро ба ҳила аз худ боз кунад, лобудд муставкаби мақту сахати мавло гардад. Ва ҷаҳондори таоло ва такаддус, ки олати мубошарат ва раҳим биёфарид ва тухми фарзанд дар пушти мардон ва сини занон биниҳод ва шахватро бар эшон муваккал гардонид, ҳар оқиле медонад, ки мақсуд аз ин ҷист.

Дигар, он ки ба сабаби никоҳ саъй кардааст дар мутобаати он сарвар, салаллаҳ алайҳа ва саллам, то уммати вай бисъёр шавад. Аз ин ҷиҳат гуфтаанд, ки «зани зишти зоянда беҳтар аст аз хубрӯи ақим.»

Дигар, он ки ба воситаи никоҳ дуои фарзанд ба ҳосил ояд. Ва аз ҷумлаи боқиеи соlexот яке фарзанд аст, ки савоби он аз падар мунқатеъ нашавад, яъне худ бимирад, ба иллати салоҳи фарзанд тоату ибодаташ намирад. Дигар, ба воситаи фарзанд, дар зумран содиқину собирин дохил гардад. Агар фарзанд пешин падар бимирад, ки дар ранҷи мусибати он сабр орад—ва фарзанд шафои ў бошад.

Дигар, аз фавонди тазаввуч таҳассуни дин аст, ҷи ҳар ки никоҳ кард, як нимаи дини хеш дар ҳисоб кард.²⁸³ Ва он ки никоҳ накард, голиб он бувад, ки ҷашм аз назару дил аз насбаса нигоҳ натавонад дошт.

Дигар, он ки муонасат ёбад ба дидори занон ва роҳате ба дил ҳосил шавад ва қувон нафсонӣ ва табииро мададе аз хорич расида бувад ба сабаби муҷолават ва мизоч бо эшон; ҷи мувозабат бар тоату ибодат малолат оварад ва дилқўфтаю занф ша-

281 АБ—ҳосили заръ

282 Б—бо

283 Б—намуд

вад аз чихати маводди унсурӣ. Ва ин роҳат он қувватро таҷдид кунад ва роҳату осонӣ аз дил ба якбора бознағирӣ, ки дил аз он нобино шавад. Оре, дил пореае лаҳми санавбарист, ки агар сахеху солим бувад ва аз ҳар ҷаҳор таъ хиссан худ²⁸⁴ бардорад, мустандди илму кашф мешавад.²⁸⁵ Пас, агар ӯ ранҷуро бемор бувад ва ҷазбу моддан худ аз аслу мабдаъ натавонад [кард]?, кучо мустандди дарки маъкулот тавонад шуд?! Аз ин ҷихат он сарвар, салаллоҳ алайҳа ва саллам, ихтиёри ин ҳар²⁸⁶ се қард аз дунё:—тайиб—барон таквияи димоғу дил, зан—барон осонии тан, то қурратулайини салот ба ҳосил ояд. Ва зани порсоро қарини энкру шукр гардонид.

Дигар, фондан²⁸⁶ тваҳҳул он аст, ки зан тимору таахҳуди ҳонаро мутасадди бошад, ки агар мард бад-он машғул гардад, аз илму амал ва ибодат бозмонад ва бад-ин иллат зани нек ёвар бувад дар роҳи дин. Ва гуфтаанд: «Зани нек аз дунё нест, балки аз охират аст», яъне туро фориғ дорад, то ба қори охиратӣ машғул шавӣ. Ва баъд аз имон ҳеч неъмат бузургтар аз зами шовста нест:

[Зани ҳуби фаривоҷари порсо,
Қунад марди дарвешро подшо.]

Дигар, тазаввуч мукаффири сайиноти азима аст, чунки сабр бар ахлоқи занон ва кифояти муҳимоти эшон ва забти онҳо дар роҳи рост ҷуз ба мучоҳадате бузург тамом натавон кард. Ва ин аз афзали ибодот аст ва аз ҷумлаи гуноҳон гуноҳест, ки ҷуз ранҷи иёл таҳаммул қардани [он]?, каффоран он нақунад.

Ва аммо одоби маош ба эшон: яке ҳӯи нек бо занон пеш гирифтаи бувад. Ва маъини ин на он бувад, ки эшонро наҷонад, балки бар муҳолоту носипосии эшон сабр қунад ва ранҷи эшон бикашад, ҷи занон аз заъфу аврат махлуқ гаштаанд, доруи заъфи эшон ҳомӯш будан аст ва мудовои аврати эшон ҳона бар онҳо зиндон қардан.

Ва охири сухане, ки он сарвар, салаллоҳ алайҳи ва саллам, назди вафот²⁸⁷ меғуфт ба зер забон,²⁸⁸ ин буд, ки «намозро ба пой доред ва бо бандогони худ мудоро намоед ва занон, ки асиронанд дар даст шумо, бо эшон зиндагонии некӯ қунед.» Ва он ҳазрат салаллоҳ алайҳи ва саллам ҳашму саффо аз занон эҳтимол қардӣ ва гуфти: «Хайрукум-хайрукум ли-ахлиҳи ва ано хайрукум ли-ахли.»²⁸⁹

Дигар, мазоҳу бозӣ қунад бо эшон ва гирифтаю муқаддлар набошад ва бо дараҷан ақли эшон ояд. Ва ҳеч кас бо аҳли худ ҷандон тибат нақардӣ, ки он сарвар, салаллоҳ алайҳи ва саллам.

Ва мард бояд ки бо аҳли хеш чун кӯдаке бувад дар лаъб ва ба қаҳудой чун мардон бошад. В бояд ки ҳандон ба ҳона дарояд ва ҳомӯш берун ояд. Ва ҳарҷи ёбад, бихӯрад ва ҳар-

²⁸⁴ АБ—худро

²⁸⁵ Б—шавад

²⁸⁶ Б—фавонди

²⁸⁷⁻²⁸⁸ АБ—восил шудан ба ҷавори раҳмати ҳаққ ва қурби қодирӣ мутлақ, ҷалла шонаху, ба зер забон гуфт

чӣ наёбад, напурсад. Ва мазоҳу бозӣ на бад-он поя, ки хайбат билкуллия барафтад ва дар ҳавову ҳаваси ботил ёр набошад. Балки чун амре ба хилофи одат ва шариаат бинад, сиёсат кунад, ки агар вогузорад, мусаххари эшон шавад.

Ва бояд ки ҳамеша мард муставлӣ бувад. «Қола, алайҳис-салом: таъасс абда-э-завҷати.»²⁸⁸

Бояд, ки зан бандан мард бувад, на мард бандан зан. Ва билҷумла дар замон заъфест, ки илочи он эҳтимол аст ва қачне, ки илочи он сиёсат бувад.

Ва бояд ки мард чун табибе устод бувад, ки ҳар илоче дар-вақт нигоҳ медорад. Ва сабру эҳтимол бояд ки голиб бувад бар қаҳру истило. Ва гуфтаанд: «Зан чун устухони паҳлӯӣ аст кӯҷу қач. Агар хоҳӣ, ки рост кунӣ, бишиканад.»

Дигар, дар амри ғайрат эътидол маръӣ дорад ва дар тачасуси ботини ҳолҳо бисёр муболаға накунад ва бе сабабе гумони бад накунад. Ва асли ғайрат он аст, ки роҳи чашми эшон баста гардонад. Ва гуфтаанд, ки «занонро чоман некӯ накунад, ки орзуи беруи шуданашон ояд. Ё ба бом баршудан». Аз Фотима⁺, разиллоҳи анҳо пурсиданд, ки «занонро чӣ бехтар?»

—Гуфт: Он ки ҳеч мард эшонро набинад ва эшон ҳеч мардро набинанд». Ва бештар занонро офат аз мачолиси занон ва пазора [бар]⁺ мардон меҳезад. Ва билҷумла аз ҳар чӣ таваккуъӣ ифсод бувад, манъ фармояд ва ҳама офатҳо марду занро аз чашм ояд [ва]⁺ аз ба²⁸⁹ кӯчаю бозор рафтаи ва ба бому дар давидан.²⁹⁰

Мард бояд, ки ин маониро осон нагирад, балки ҳатталиқон занро дар ҳона танҳо нагузорад ва яке аз маҳорими худро, ё маҳорими занро дидбон дорад, ки зан аз ӯ ҳазар дорад.

Ва бештар носозгорин²⁹¹ занони маккор²⁹² бо модаршӯ аз ин ҷиҳат бошад ва⁺ бо модаршӯ наншинад⁺, то хонаро хилват дорад ва фасод кунад.

Дигар, бо зан нафақот некӯ кунад ва танг фаро нагирад ва исроф низ накунад. Ва бидонад, ки нафақа бо иёл садақа аст. Ва диноре, ки дар гаё нафақа кунад ва диноре, ки бад-он бандаро озод намоянд ва диноре, ки ба мискине диҳанд ва диноре, ки ба иёл нафақа кунад, савоби ин аз ҳама фозилтар бошад.

Ва мард бояд ки ҳеч таоми хуш танҳо нахӯрад ва агар хӯрад, пинҳон дорад. Ва таоми, ки нахоҳад пухту сохт неши эшон тавсиф нафармояд. Ва дар ҳафта як бор аз ширинию ҳалво даст набардорад. Ва чун меҳмон надорад, таом бо аҳли худ бихӯрад.

Ва асл он аст, ки он чӣ нафақа мекунад²⁹³ аз ҳалол ба даст оварад, ки ҳеч хиёнату чафо аз он беш набувад, ки эшонро ба ҳаром бишараярад.

²⁸⁸⁻²⁹⁰ АБ—рафтаи ба кӯчаю бозор ва давидан ба бому дар.

²⁹¹ Б—иросажорин

²⁹² Б—маккора

²⁹³ Б—кунад

Дигар, или зарурин эшон аз тахорату хайз ва назом таълим мекунад. Ва агар наёмӯзад, зан бе дастуре беруи равад ва биёмӯзад; лоақалл ин микдор биёмӯзад, ки чун пеш аз гуруб хайз мункатеъ шавад, намозин пешини ва асрро казо бояд кард. Ва чун пеш аз субҳ [хайз] мункатеъ шавад,²⁹⁴ намозин шом ва хуфтавро казо кунад.

Дигар, мурутти тасвии агар ду зан дорад, аз мавҷиб аст дар шаб будан назди ҳар кадом ва ато фармудан ба ҳар кадом, на дар муҳаббат ва мубошарат, ки он дар ихтиёри мард набувад.

Дигар, дар вақти нушузу аламин итоат заиро ба лутфу рифқ ба тоат хонд, вагарна дар чомаҳоб²⁹⁵ пушт ба вай кунад. Ва агар не, се шаб аз вай ҷудо бошад,²⁹⁶ ва агар не, онгоҳ бизанад на чандон ки узваш бишиканад. Ва агар дар кори дин таксар кунад, то як моҳ хашм гирад.

Дигар, хангоми мусохабату муонақат ва мубошарат набояд, ки мард чун сутуре бувад, балки пеш аз он ба мулоабату муломаса ва кубла дили вай²⁹⁷ хуш гардонад²⁹⁸ ва қабл аз шуруъ суран ихлос бихонад назди ибтидо «бисмиллохи-л алий-ил-азим, аллоҳу акбару» се бор бихонад ва баъд аз духул дар дили худ бигӯяд: «Оллаҳума хаббано-аш-шайтона ми-мо разактаню.» Хини инзол дар хотир гузорад: «Ал-хамдулиллохи-л-лази чаъла мин-ал-мон башаран фа чаълаҳу насабан ва сикран» ва чун инзол шуд, сабр кунад, то зан низ инзол оварад.

Дигар, то тавонад талоқ накунад, ки худованди²⁹⁹ иззу³⁰⁰ исма³⁰¹ аз ҷумлан мубоҳот талоқро душман дорад. Ва билҷумла ранҷонидани ҳеч касе мубоҳ набувад, илло ба зарурате:

[Ваё!]

Майёр мӯру майёр кас,
Раҳи растагорӣ хашми аст бас.

Ва чун хочат афтад ба талоқи фироқ бояд ки аз яке беш надихад ва се талоқ ба якбора макрӯҳ аст. Ва дар ҳолати хайз талоқ додан ҳаром бувад ва дар ҳолати покӣ, ки сӯхбат карда бувад ҳам, ҳаром бошад, магар вақте, ки кор ба гуфтугӯ ва ҷидол расида бувад ва вақоҳати зан аз ҳалл гузашта, мард бояд ки дар ин ҳол ҳам аз ҷой нарафта бувад. Ва ба хашму истихфоф талоқ надихад, балки ба талаттуф узре оварад. [Ва] агар зан қабул накунад, ибром барад, он гоҳ ба талоқаш бигӯяд. Ва агар худ толиби фурқат бошад, аввалан ба ҳадъе дили зан хуш кунад ва узре гӯяд, ки «ман ногузир аз ту ҷудой металабам, бинобар маслаҳате», то зан соқин шавад, он гоҳ ифтирок ҷӯяд.

²⁹⁴ Б—шуд

²⁹⁵ Б—чомаи хоб

²⁹⁶ Б—монад

²⁹⁷ Б—заиро

²⁹⁸ Б—кунад

²⁹⁹ АБ—худон

Ва мард бояд ки сири зан бо ҳеҷ кас нагӯяд. Ва зохир накунад, ки ба чӣ айбу иллат талоқ медиҳад?!

Якero пурсиданд, ки «занро чаро талоқ медиҳӣ?»—Гуфт: «Сирри зани хеш ошкоро натавон кард.» Ва чун талоқ дод, гуфтандаш, ки «чаро талоқ кардӣ?»—Гуфт: «Маро бо занони мардум чӣ кор, то ҳадиси вай кунам?!»

Ин муқаддимот, ки тақдир рафт аз одоби маишати ҳаққи зан аст бар мард.

Аmmo ҳаққи мард бар зан азим аст, ки вай дар ҳақиқат бандан ёст. Ва дар хабар аст, ки агар сучуд ғайри ҳаққро, субҳонаху³⁰⁰, раво буди, занонро раво будӣ, ки мардонро саҷда кунанд. Хулосан ҳаққи мард бар зан он аст, ки дар хона нишинаду бе дастуре беруи наёяд ва бар бому дар³⁰¹ наравад ва бо ҳамсоягон ҳадису муҳолатати бисёр накунад, магар ба кадри эҳтиёт; ва бе зарурат назди эшон нашавад ва аз шавҳари хеш чуз накуӣ нагӯяд ва уюби шавҳари худро³⁰² бипӯшад. Ва густоҳӣ, ки мнени эшон бувад дар муошарат ва мубошарат, хикоят накунад ва дар ҳама корҳо бар муроду шодии шавҳар ҳарис бошад,³⁰¹ на бар муроди худ. Ва дар моли вай хиёнат раво надорад ва шафқат ниғаҳ дорад ва чун дӯсти шавҳар дар бикӯбад, чунон ҷавоб надиҳад, ки вайро бишиносад ва аз ҷумла ошноени шавҳар рӯи хеш нӯшида дорад. Ва аз шавҳар бад-он чӣ дораду орад, қаноат кунад ва зиёда натаалбад. Ва ҳаққи шавҳар аз [ҷамен] хешовандон муқаддам дорад. Ва худро ҳамеша покиза нигоҳ дорад, чунон ки³⁰² сӯҳбату муошаратро шояд ва назди тақозон мард таъхир раво надорад. Ва ҳар хидмат, ки ба дасти хеш кунад ва тавонад кард, худ бикунад ва ба ғайр ҳавола накунад. Ва бо шавҳар ба молу ҷамол фаҳр накунад, аз некне, ки дидааст, носипосӣ накунад ва нагӯяд, ки «ман аз ту чӣ дидам?!» Ва ҳар соате бе сабабе талаби хариду фурӯхт ва талоқи фироқ нахоҳад, ки он сарвар, салаллоҳи алайҳи ва саллам, фармуд: «Дар дӯзах ингаристам, бештар занонро дидам.»—Гуфтам: «Чаро чуниин аст?» — Гуфтанд: «Лаънати бисёр кунанд ва носипосии шавҳар бисёр оранд ва талоқ талабанд, ба сабаби ин дар дӯзах муаззаб гаштаанд.»

«Ҳозо охиру мо аврадноху ва вакафноху би-иродиҳи алҳамду ил-л-лоҳи-л-лазӣ ҳадоно лиҳозо ва мо кунно л-пахтадӣ лавло ан ҳадаиноллоху+».

300 Б—хеш

301 Б—бувад

302 АБ—чунончи

**ДАР ТАҲКИҚИ ЧАРАЕНИ ҚАЗОВУ ҚАДАР ВА ВУҚЪИ
ОН ЧИ ВОҚЕЪ ШУДАНИСТ ВА САБАБИ ТАЪХИРИ
ИҶОБАТИ ДУОҲО ВА БЕНАФЪИИ
КАСБҲО ВА ТАРАДДУДҲО**

[Пӯшида намонад, ки муҳаррири сутурро дар авосити синни шубоб ба воситаи эҳрози заводи, ки маншан тафоҳур ва мубоҳоти абнои чинс аст, дониш тағаллуб ва тафаввук дар димоғ мутамаккин шуда ҳеч касеро ба ҳеч поя ва мансабе лоиқ надониста, ғайри худро намедидам. Ва ҳол он ки ба сабаби касоди бозори дониш ҳеч кас маро ба ҳеч поя намедид ва ба ҳеч мартаба сазовор намедонист. Монанди одами ваҳшӣ дар қазираи бузинагон ғариб афтада будам ва ҳавасу орзу, ки дар охири ҳар ҳунар ниҳода, аз он мутаваккени дастгоҳи бузурге будам. худ ба худ фуру нишаст. Ва дар саъйҳои мардум, ки барои эҳрози ҷоҳ ва мукнат менамуданд, тааммуқ ва тафаҳхус мекардам, он чӣ меҷустанд, намеёфтанд ва он ки наметалабид мерасид. Пас ман низ аз саъю тараддуд даст бардошта, ба он чӣ ҳаволаи ман шуда буд аз пешгоҳи қазову қадар ба он қонсе омадам. Ва аз барои он ки дигарбора нафси аммора маро ба саъю кӯшиши бефоида дарнаёрад, муқаддима дар чараени казо ва рафтани ҳукми илоҳӣ дар бораи бандагон ба хотири тамҳид ниҳодам ва дар сатр кашндам, ҳува ҳозо].

Дар ҳадис ворид аст, ки «чаффа-ал-қаламу би мо ҳува қонун»,¹ яъне он чӣ дар сафҳан офоқ аз хайру шарр ва нафъу зарар нақши тақаввун назирӯфта, қалами тақдир бар ҳамон рафта. Ва дар зимни ҳар қалом маслаҳатҳо ва ҳикматҳо мундариҷ бошад, ки акли мо аз дарёфти он қамоҳӣ очиз бошад. Ва агар илме ба мо диҳанд, ҳам дар ҳақиқат ҷузви баъзе ҷузъиёт бошад, на дар қудлиёт. Ва ҳар чӣ дар арсан қонвот ранги зуҳур ва сурати буруз гирад, ҳама бар вафқи ҳикмати маслаҳати қудлист, ки сари мӯе таҳаллуфро бар он маҷоли татарруқ набувад ва тақаддому тааххур аз вақти вуқӯи худ намеёбад. Ва саъю тараддуди халқ барои касби манофеъ ва дафъи мазорр гоҳо бар он мувофиқ меафтад, то гӯянд: «Фалон бемор ба сабаби шурби фалон даво ба сикхат расид. Ӯ фалон муфлис ба воситаи музовала¹ [ва мордари] фалон дуо ғайи ғашт, Ӯ фалон пешавар ба иллати мубошарати фалон касб ба дувлат расид. «[Масалан, гӯянд: «Фалонро ба нисобу тасхири даавот мутеъ ва мунқод гардонид, чун подшоҳу вазир

¹ АБ—муҷозала

ба давлат расид.] Ва гоҳо таваҷҷӯху кӯшиши мардум бар он мухолиф ояд, то гуянд: «Фалон мариз ба иллати шурби² нӯшдору ҳалок шуд. Ва фалон фақир ба сабаби мубодарати даавот девона гардид. Ва фалон ғаний ба воситан зарару зиёни фалон [касб ё фалон] чинси матоъ мутазаррир шуда, гадо шуд.»³

Пас, агар сазю тараддуи [халк] мувофиқи тақдир ояд, бе-мор аз даво сиххат ёбад ва муфтақир⁴ аз дуо давлат [ва ғаний аз касб неъмат]. Ва илло таръёк заҳр гардад ва раҳмат қаҳр:

[Рубоӣ]

Тақдир чу собит аст, таълим чӣ суд?
Чуз бандагиву ризову таслим чӣ суд?
Пайнаста зи бими оқибат месӯй,
Ни кор чу буданист, аз бим чӣ суд?

Ва бандагонро пешу фармони қазову қадар чуз ризо ва таслиму* таваққал ва тафиз чора набувад. Ва наади зуҳури ҳодиса ва вуқӯи балво ҳеч қазаъу фазаъ суд надиҳад ва он чи шуданист ва буданӣ, ба сазю тадбир пешу пас наравад. Ва он чи набуданист ва ношуданӣ, ба макру ҳиял буд нашавад:

[Рубоӣ]

Хар дид, ки зи ҳукми рафта фарсуда шавад,
Афсӯс, ки фарсудан беҳуда шавад,
Зероки хар он чи буданӣ хоҳад буд,
Гар ҷаҳд кунӣ в-ар накунӣ, буда шавад.

Масалан, агар тақдир ин иқтисо кунад, ки* Зайд дар ҷаҳон муфлис зияд, аз касбу ҳирфа дар наёбад ва агар ёбад, наояд. Ва агар қазо ин такозо кунад, ки Амр ғаний бошад, ба итлофу исроф фақир нашавад ва агар шавад, боз зар ёбад.⁵ Ва агар муқаддар бувад, ки аввал фақир ва охир ғаний ё билъакс, ба тараддуду сазъ аввалро ба охир натавон бурд ва охирро ба аввал. Хандан рӯзи якшанбе бо ғиръи рӯзи душанбе чунон муваққат ва мусаббат бувад, ки ҳеч қадом ба ҷои он дигар нанишинад:

[Назм]

Солҳо андешаҳо пухтем, к-аз даври сиеҳр,
Қорҳо, ё ниҷунин, ё оиҷунон, хоҳад шудан,
Ё дар ин иллим ганҷу молу зар зоҳем ёфт,
Ё дар он иклям ҳукми мо равон хоҳад шудан,
Он чи мо гуфтем, зоҳир шуд ҳилофаш дар назар,
Харчи хоҳад ҳокими мутлак, ҳамон хоҳад шудан.

Пас, тараддуду таваҷҷӯх дар касби манофеъ ва дафъи ма-зорр ҳеч фоида надиҳад, илло таабу ранҷи нақд, ки агар он мат-

² АБ—хӯрагин

³ АБ—ғашт

⁴ АБ—фақир

⁵ АБ—даръбад

лаб ношуданист, дар фақди он ранче нақд аст.⁶ барон даръёфти он тараддуд⁷ кардан⁸, ранче дигар [бошад]. Ва агар шуданист, кулфате абас ихтиёр кардааст,⁹ зероки он шудани аз ғайри талаб шуданист ва хоҳӣ нахоҳӣ мешавад:

Хушкӣ наъравад зи хоку вахшат аз бод,
Об асту тарӣ, оташу баркӣ беод.
Номуси зухур сахт домангир аст,
Бар гардани харкӣ харчӣ афтод, афтод.

Агар гӯӣ: «Найли маром ва таҳсили ком мавқуфи талабу тараддуд аст ва ризқ аз осмон наборад, то дехкон нақорад ва набардорад ва луқма ба даҳон наёяд, то даст панҷа накушонд ва ҳаракат наёрад:

Ризқ харчанд бегумон бирасад,
Шарти ақл аст ҷустан аз дарқо.
Гарчӣ кас бе аҷал намеширад,
Ту марав дар даҳони аждаҳро.»

—Гӯем: «Хусули ҷаҳор руки [маош], ки қавому бақои бадан вобаста бар он аст, мавқуф аст ба касбу тараддуд. Ва то таҳсили он саъю¹⁰ тавачҷуҳ¹¹ [намудан] аз аъзами ҳукми масо-леҳи тамаддун ва таовун аст мановен абнои ҷисро; ки агар касе бад-он ҳам коҳилӣ ва эҳмол раво дорад, дар маъхаби мурувват ва футувват маъхуз бувад ва дар забони омма маҷрӯху маҷдӯх. Чи ҳар шахс аз ашхоси бани навъи инсонро чора набувад аз маскане, ки бад-он хирзи молу ҷои кунад ва либосе, ки худро аз осеби хару бард эмин дорад ва ноне,¹² ки қивоми бадан бад-он рост истад ва зане, ки бад-он¹³ осонишу оромии кунад¹⁴ ва фарзанд орад бақои навъро. Ва ҳамчунон ки бе имтизочи ҷаҳор табъ таркиби инсонӣ сурат нагирад, бе вучуди ин ҷаҳор руки ҳам бақо наёбад ва таайюн натавонад кард. Ва гӯӣ ҳар қадом аз ин руки обшхӯри яке аз табоеи арбаа аст, ки моддан асли таркиб аст. Ва бо вучуди касбу саъӣ баъзе ашхос бошанд, ки ба баъзе аз ин арқон қудрат ёбанд ва бо баъзе не. Масалан, баъзе маскан доранду¹⁵ зан надоранд,¹⁶ ё билъақс, ё нон ёбанду либос на ва қазо ҳукм ба ифлоси эшон карда бувад.

Аммо сухан дар завонд аст,¹⁷ ки [баъзе] нафсҳо бувад, ки бад-ин ҷаҳор руки қаноат накунад. Дар маскан боғу бӯстон ва хонаҳои зарингор¹⁸ хоҳад¹⁹ ва дар никоҳ ҷаҳор зан хоҳад²⁰ ва

⁶ АБ—бувад

⁷⁻⁸ АБ—саъӣ намудан

⁹ АБ—намудааст

¹⁰⁻¹¹ А—тавачҷуҳу саъӣ

¹² АБ—таоме

¹³ АБ—бо ӯ

¹⁴ АБ—ёбад

¹⁵ АБ—дорад

¹⁶ АБ—надорад

¹⁷ АБ—бошад

¹⁸⁻¹⁹ АБ—зарингор мешоҳад

ҳашт кумо ва дар либос ҳама ҷаворӣ ва ҳидамро зарринпӯш ме-
хоҳад.* Ва дар нон²⁰ заводи металабад, ки аз пагоҳ то бегоҳ мат-
бах ободон бошад.²¹

Ва баъд аз хусули аркони арбаа²² агар завод дар тақдир
ӯ бувад, дар вақти ба хусул меояд, ва илло не. Гоят он ки чун
қазо ба будани чизе иқтизо кунад, аввалан абаоби мадохили ӯ
мафтӯҳ мешавад ва банди бар вафқи он ҳаракате ва таралдуде
меорад. Масалан, агар аз ҷумлаи ҳуққом бошад, ба аъмоли си-
лоҳу севорӣ [ва задану бастан] майлае ва шуглае меафтад. Ва агар
аз зумран кузот,—саъй дар таҳсили фатво ва сиҷаллоту васои-
иқ.²³ Ва агар аз ҷамоан тучҷор бувад, таралдуди сафар [бо онҳо]
ва ғумоштағии ағниё ва давидан ба раставу бозор воқеъ меша-
вад, то ин шахс ба воситае баъд аз восита ва асбобе баъд аз
асбоб ба ранги аз ин ҷамоа бармеояд ва аз ҷумлаи эшон меша-
вад.

Ва агар тақдир ба нобудани он чиз такозо дорад, ҳеч саъю
тараллуд аз ҷониби банди ба нуқӯъ²⁴ намеояд.²⁵ Ва агар ба кас-
бу саъй ҳам шугла орад, ба ҷое намерасад ва хонбу хосир бе-
рун меояд.

«Мо лам-яқун-оллоҳу ли-яътиҳи лам-яқун ли-яътиҳи доъия-
таху»,* яъне агар ӯ таоло чизе аз хайру шарр дар ҳаққи банди
тақдир карда бувад, аввалан давоми уро²⁶ медиҳад ва агар²⁷ не,
давои ҳам не.²⁸ Агар хоҳад, ки ба хайре мулҳақ гардонад, аввал-
ан давоми хайр меояд ва агар ба шарр давоми шарр. Агар
гӯй: «Басо саъхо дар хайр муфлӣ ба шарр мегардад ва басе та-
раллуд дар шарр мунҷар ба хайр мешавад».

—Гӯем: «Хайру шарре, ки дар ақиб саъй афтад, албатта,
хайр дар он аст, агарчи зар зоҳир шарр намонад. Масалан, агар
ғани дар ақиб саъй мутазаарриру муфлис гардад, хайри ӯ дар он
бошад. Ва агар* ғаввос дар баҳр, [ки иртиқоби ҳалоқи нақд ме-
кунад, агар] ба дурру марворид расад, ба мавқеи хеш бувад».

Агар гӯй: «Бисъёр касон ба даъвани аморат [ва ҳуқумат] бар-
меҳезанд ва сар ба бод медиҳанд [ва хонбу хосир менишинанд].
Ва басе аз тоҷирон дар тижорат мешикананд ва гадо²⁹ меша-
ванд. Ва ҳол он ки ҳар калом ба давоми нафли маром тараллуд
меорад ва ин доияро³⁰ ҳаққ бо эшон додааст³¹ ва дар касбу
саъй андохтан».

—Гӯем: [«Давои ду қисм бувад: ҳаққонӣ ва нафсонӣ. Вусул
ба мақсад дар дониҷи ҳаққонӣ зарур бошад, на дар дониҷи наф-
сонӣ]. Фарқ* бувад миёни давоми ҳаққонӣ ва дониҷи нафсонӣ.*
Давоми ҳаққонӣ он бувад, ки зот такозо кунад, ё аз хорич сабаб-

²⁰ АБ—таом

²¹ АБ—дорад

²² АБ—ин ҷаҳор руқи

²³ АБ—руқоат

²⁴—²⁵ АБ—зуҳур намерасад

²⁶ АБ—оуро

²⁷—²⁸ АБ—агар муқаддар назарда, надихад

²⁹ АБ—заъизада

³⁰—³¹ АБ—қоғда аз ҷониби ҳаққ бо эшон бувад

хо ояд ва мардро ба ҳаракат орад бар хилофи табъ ва ба карх мубошири он амр шавад.

Ва давои нафс³² аз муктазиёти хирсу оз бошад ва ба шаҳ-вату шарах дар таҳсили маром саъй кунад.

Аломати ҳаққонӣ будани давоӣ он бувад³³, ки шахс агар мустандиди давлату ғано бувад, чун қазо ва раёсат ва аморат, пеш аз вуқӯи он ба умуре, ки қивоми он давлат бад-он боз бастааст, ба худни худ шуғл мегирад ва дар таҳсили одоби он саъю тавачҷуҳ меорад, бе он ки касе аз ӯ бозхост кунад. Масалан, бе он ки доғи дабирӣ дорад, шуғл ба имло ва иншо кунад. Ва бе он ки тахайюли қазо ва раёсат кунад,³⁴ таҳсили илми³⁵ фатовӣ ва маҳзароту* сукук кунад.* Ӯ дар тичорат, бе он ки майл дорад,³⁶ арбоби ғано ва давлат ба сабаби ақлу кифояташ азозими умури тичоратиро ба ӯ марҷӯъ дорад [ва умури муомалотири бад-ӯ муфавваз гардонанд], то мӯътаиди алайҳ шавад, ба карху тавъ он пешаро ба гарданаш ҳамл кунад. Рафта-рафта аз ин васонт кори ин шахс баногоҳ боло гирад ва ба маносиби олия таракқӣ кунад.

Ва аломати нафсонӣ будани давоӣ аз он маълум шавад, ки мард ба таассубу таклид мубошири таҳсили ин умур шавад ва худ аҳлияти он кор надошта бошад. [Ва гӯяд: «Фалон аз мучо-далати ин кор ба иқтидор расид, ман ҳам ба мубодарати он ба чоҳу эътибор бирасам. Пас»] агар ин саъи [ӯ] ба қазо тавофуқ дорад, мард ба неъмате ва давлате бирасад, лекин устувору подор набошад, ва илло хонбу хосир беруи ояд. Ва он чи гуфтаанд, «агар нахостӣ дод, намедод³⁷ хост³⁸», яъне чун хост диҳад албатта медиҳад. Ва талабу вичдон тавъамон бошанд, таҳаллуф ба сабаби ноаҳлият бошад».

Пас, агар талабу хостро ба маънии истеъдод гирӣ, бехтар бувад, балки худ истеъдод айни хост бувад. Ва аммо он ки бинобар қазову қадар ниҳад ва дар таҳсили арқони арбаии мӯх-тоҷ илайҳо низ эҳмолу коҳилӣ кунад ва гӯяд: «Агар дар тақ-дирӣ ман маскан аст, худ шавад ва агар зан аст, худ ояд ва агар ҷон, худ ба вақт* бирасад ва агар либос, худ таҳсил ша-вад» чунон ки дафъи харру бард аз худ накунад ва худро ба гармову сармо диҳад. Ва гӯяд: «Агар қазо ба мурдани ман та-аллуқ нагирифта, намирам»—аблаҳу подон касе бувад.³⁹ Чи та-массуқ ба асбобу васонт, то таҳсили кафофи маош, ки мавқуф ба хусули ин чаҳор руки аст, аз аъзами ҳукми масолеҳи мада-ний ва манзилест ва ободии чаҳон мавқуф бар он аст. Ва [акса-ри] тиботӣ халқ баъд аз хусули чаҳор руки, низ мутамаккину сокии нашавад ва ҳамеша дар талаби роҳату⁴⁰ зиёдатӣ⁴¹ бошад.

³² АБ—нафсонӣ

³³ АБ—ҳезад

³⁴ АБ—намояд

³⁵ АБ—улуғи

³⁶ АБ—орад

³⁷⁻³⁸ АБ—хост, намедод

³⁹ АБ—бошад

⁴⁰⁻⁴¹ АБ—заъонду афзонӣ

Ва камтар касе бад-ин чаҳор асл ихтисор кунад, аз аҳли фақру таҷрид. Ва завоид бе иртиқоби таабу ранҷ ва машаққат ба ҳосил наояд. Ва боз баъд аз хусул дар маърази завол ва офот бошад. Масалан, раёсат ва ҳукумат бе азлу мусодира сурат набандад ва тичорату зироат бе ғарку харқ мутахайил нагардад, чунки нӯшхон дунё махлут ба нешҳост, то сабаби рӯҷуъ ба ҳақ гардад; ки агар роҳат бе мазаллату нақбат бувад, халқ дар гумроҳии ғализ ва шадид афтанд⁴² ва ҳар касе даъвин фиръавий⁴³ ва намрудӣ⁴⁴ ба зухур расонанд.

Аз ин ҷиҳат ҳақими мутлақ, таоло ва тақаддус, давлату нақбатро⁴⁵ таъъому [мутақоиб ва] мутаволӣ овард, то назди шиддату меҳнат рӯҷуъ ба мабдаъ оваранд [ва аз асли хеш ёд кунанд] ва назди фароғату аминият шуқру ризо пеш оранд⁴⁶ [ва ба хидмати тамаддунӣ ва таовунӣ машғул гарданд.

Ва] давлатҳо, ки қивомаш ба давом ва суббот мустаҳкам афтад, ё аз вуфурӣ шуқру ризост, ё аз камолқ⁴⁷ шақоват ва истидроч. Чун роҳату лаззат мулоими майлҳост⁴⁸, мувофиқи таълоҳо бувад ва нақбату мазаллат муҳолифи мизочҳост, фалочарам, мунофири майлҳо бошад. Аз ин ҷиҳат ҳоқими маъзул ва қозини махдуд ва тоҷири киштишикаста ва дехқони хирман ба селобрафта дар муддати нақбат сабр наёранд ва таъҷил мекунанд, ки боз ба қоддан аввал оянд. Ва он алалфавр муяссар нашавад ва сабру тақдирро меҳоҳад. Зероки набишта, масалан [агар] ин аст⁴⁹, ки яқсола амру ҳукм ду сол маъзул бошад ва тоҷири шикаста баъд аз фалон сол ба шартӣ тараддуд ва саъй [ва мулозимати васонту иқтисобот] ба давлате ва неъмате бирасад, ва заминӣ харобшуда [аз селоб] ба чанд сол ободон гардад.

Пас, тараддуи ин ҷамоа дар таъғири ин ҳукми ҳабоъ маншур афтад ва ин ҳукмро пешу пас набарад. Ва басо бувад, ки набишта ин бошад, ки «ин нақбат ба сабаби адами ризо ва қуфрон муҳаллад гардад ва ҳеч фараҳу фараҷ даст надихад».

Ва бисёр аз мардумон бошанд, ки доим дар ранҷу машаққат ва фақру фоқа гузаронанд ва ҷашм ба маносиби олий доранд ва ба пешахон ҳасиса рӯҷуъ накунанд. Ва ҳол он, ки уруҷ⁴⁹ ба муносиби олии ва тараққӣ ва мадоричи аъмоли рафеъа таҷриҷӣ аст. Ва бе тайи маротиби паст ба пояи баланд натавон рафт. Чун касе, ки аз нардбон ба бом равад,⁴⁹ алалфавр аз замин ба боло наравад. Ҳамчунин касе, ки даъвин аморату ҳукумат дорад, бояд ки аввалан ба навқарин умаро ва ҳуққом гардан ниҳад. Ва он ки раёсати миср хоҳад,⁵⁰ ибтидо ба раёсати⁵¹ қуро ва кишлок тан дардиҳад.

⁴² АБ—уфтанд

⁴³ АБ—нақбат, роҳату меҳнатро

⁴⁴ АБ—оваранд

⁴⁵ АБ—ғалаба

⁴⁶ АБ—сизҳат

⁴⁷ АБ—бувад

⁴⁸ АБ—рӯҷуъ

⁴⁹ АБ—барояд

⁵⁰ АБ—меҳоҳад

⁵¹ АБ—рансин

Пас, он ки⁵² бе таҳйияи асбоб ва васоит орзуи иззату иктидор кунад ва бе касбу тараддуд донию аморату вазорат орад, дар ахлоку атвораи бинанд.⁵³ Агар¹ нафси ӯ бад-он пешан муштахота шабохате дорад ва ошноӣ ва аз аҳли он бувад, он кохилин ӯ аз камоли химмати баланд бошад. Ва агар [ин кохил] на аз аҳли он⁵⁴ бувад⁵⁵ ва ғайри⁵⁶ илму хунар⁵⁷ даъвии бузургӣ орад ва рудӯъ ба умури хасиса, ки мисли ӯ мекунанд, накунад ва нишаста нон мехоҳад⁵⁸ ва хобида фароғат мечӯяд, аблаҳу нодон ва кохилу чоҳил бошад ва фалак бар фалокат [ва нақобати] ӯ ҳукм карда.

Масалан, мударри аморатро рои олий ва шучоату саховат ва расидан ба ғаври умур бояд. Ва мударри вазоратро балоғату фасоҳат ва ақли баланду тадбири сахех¹¹ ва нармию мулотафат. Ва мударри раёсатро илму фикҳ ва истехзори фунун.*

Мебинед, ки зимоми давлат ва иктидор дар қабзаи ноқасон ва ноахлоқ афтода ва маснади казо ва раёсат дар ӯҳдан чухало ва бедиёнотон. Ва инон,⁵⁹ чунон ки бояд, риояти холи ӯ намекунанд ва чоҳу манзилати ӯро намениносанд. Фалочарам тан* ба ҳамул ва таътил медиҳад ва гардан ба хидмати дунон намениҳад ва мегӯяд:

[Байт]

Резан резакӯри хеш наёрам хӯрдан,
Бори анборкати худ натавонам бардошт.

Ва⁶⁰ ӯро умедвор бояд буд, то шояд дари фатҳе аз маҳабби файз бикушояд ва муҳаввили казо дафтари вазифан ноқасонро дарпечад ва ҳаволаи бихрадон гардонад. Ва ӯ банохост ба андак тавачҷӯх [ё аз ҷон нишаста] ба матолиб ва маориби худ бирасад. [Ва альяқ он бувад, ки соҳиби химмат матолиби худро аз тарку тачрид чӯяд, чи гараз аз тасаллут ба ҳафт иқлим фармонравой бувад дар абдон. Ва ин рафъи аташ накунад, дар нуфус қорӣ нагардад, сукунат наёбад ва ин ба дастӣ кас набошад. Пас, агар ба тарку тачрид кӯшад, метавонад, чунки химмати баланд дорад, то онгоҳ, ки «халифату-л-лоҳи фи-л-арзаин» гардонид ва ҳукмаш дар ин вақт дар заминю осмон нофизу қорӣ гардад. Ва ҳама ақобиру салотини ҷаҳон дар ҳукму фармони ӯ раванд:

Ин қори давлат аст, ингар то киро расад.

⁵² АБ—агар касе

⁵³ АБ—нигаранд

⁵⁴⁻⁵⁵ АБ—хирату дониш бошад

⁵⁶ АБ—бевоқиф

⁵⁷ АБ—фарҳанг

⁵⁸ АБ—металабад; I—II АБ—Ин қисмат баъди қордаҳ қумла омадааст.

⁵⁹ АБ—арбоби ҳилом

⁶⁰ АБ—Пас

Ва агар сохиби ин ҳиммат умр ба таътил гузаронад ва ба тарку таҷрид накушад, саҳт зиёнкор бувад дар дунёе ва дар уқбо. Чунки худ мазҳари исми азизу ғолиб буда, ки ба утлат роҳи онро масдуд гардонда. Масалан, истеъдоди кутбӣ ва ғавсии тарку таҷрид барои мусаммо бояд, ки асароти он биттабъ ҳосил ояд, хоҳ маҳоҳ.

Масоили иттисофи бад-ин ҳисол музайян кардари дар маънини касб афтад.] Ва миқдори касбу саъй дар ҷалби мановеъ на он аст,⁶¹ ки мард ҳама куво ва хавосси зоҳиру ботиро бад-он масруф гардонад ва аз пагоҳ то бегоҳ белу каланд бардорад ва ба раставу бозор равад, балки миқдораш⁶² то он ҷо,⁶³ ки умр ба таътил нагузаронад ва ба яке аз умур, ки масолиҳи халқро муфид аст,⁶⁴ киём кунад, агарчӣ алалфавр мӯхточалайҳ набошад.

Чун ҷамъовари кутуби балоғату ишшо мар аҳли қаламро аз шуаро ва хаттотону дабирон ва забти қавоиди нуҷуму ҳандаса ва ҳайат* мар ҳукамо ва аҳли танҷимро ва сохтагии асбоби силоҳ ва саворӣ мар аҳли сайфро, агарчӣ замона мустандди тарбияти ин ҷамъо набошад⁶⁵ ва мутафаккиди ҳоли ин касб набувад, ин миқдор чунбишу саъй дохили касб бошад. Ва бувад ки гардиши замон ба тарбияти ӯ бархезад, ё он ҷи вай андӯхтааст [баъд аз вай] дигаронро ба қор ояд.

Хорунарашид* [дар роҳе] аз пири музореъ пурсид, ки «чӣ меқорӣ?»

—Гуфт: «Гирдакон».

—Фармуд: ки «кай бар диҳад?»

—Гуфт: «Пас аз бист сол».

—Фармуд: «Ту марди пиру хириф шудай, ба чӣ қор оядат, ки қорию нахӯри?»

—Гуфт: «Киштанд, хӯрдем, қорем, [то] дигарон хӯранд».

Ҳазор дирам [ингӯм] дод.⁶⁶

Пир гуфт:

«Мардум гирдакон қоранд, пас аз солҳо бораи бардорандаман аз асари офтоби иноятӣ амралмӯъминини, алалфавр, бораи бардоштам».

Боз ҳазор дирамаш дод⁶⁷ [ва бигузашт.]

Фондан нақл муурооти ҳамон ҳикмати тамаддун ва таовун аст. Ва онон, ки меъёри касбу саъйро ба ҳусули нони нақд ниҳанд ва ба пешаҳои олии матрук назар наандозанд, мардумони дани ва разил бошанд.

Ва аз пешаҳо он ҷи дар ҷавҳари рӯҳ ва ақл бияфзояд, рафеъулқадр аст ва он ҷи дар моддаи ҷисму таркиб афзояд, халсисулмиқдор. Аз ин ҷиҳат аст, ки укало ва сохибони рӯҳи софӣ мустағний аз ҳама халқ бошанд ва ба подшоҳон низ зиёда аз қадри зарур тамаллуқ ва таводур наоваранд ва ба модунӣ худ

⁶¹ АБ—бувад

⁶²⁻⁶³ АБ—миқдори касб он бувад

⁶⁴ АБ—бошад

⁶⁵ АБ—набувад

⁶⁶ АБ—фармуд

⁶⁷ АБ—фармуд

[мутлак] сар фурӯд наёранд. Ва рӯзи халқ бо эшон бувад, на эшонро. Набинӣ, ки салотини оламро муҳимми ҷаҳондорӣ бе иноят ва иноти арбоби ақл ба кифоят нарасад.

Ва он ки бинои мулкдориро бар қавонди ақлу тадбир наниҳад, аз мулку давлат бар нахӯрад ва аркони⁶⁸ давлатааш⁶⁹ низ аз он давлат бархӯрдорӣ наёбанд. Ва касбу тараддуи халқдар маъини киштан бошад ва умеди самар. [Ва] расидани самар мавкуфи иродан ҳаққ аст. Агар салоҳи вақташ бувад, бидиҳад ва агар на, мавкуф дорад. «Ли қавлиҳи таъоло: «Ва ла-наблӯна-кум би шайъин мин-ал-хавфи ва-л-ҷуъи ва нақсуи фи-л-анфуси ва-л-амволи ва-лавлоди ва-с-самароти ва бишр-ас-собирини»».

Ва аз ин ҷихат аст таъхири иҷобат дар дуоҳо, ки банда аз ҷихати ҷаҳл дар авокиби умур таъҷил дар матлаби худ мекоҳад. Ва ҳол он ки вусул бад-он матлаб ба зарари дину дунёи ӯ муңҷар мегардад. Фалочарам, ӯ, субхонаҳу дар иҷоҳи ҳоҷати ӯ таъхир меафканад ба муфоди «ва асо ан тӯҳиббӯ шайан ва ҳува хайрун лакум ва асо ан такрахӯ шайан ва ҳува хайрун лакум.»⁺

Ҷи оқибати амрҳо назди ӯ таолост ва салоҳи ҳоли бандагон ва фасоди ӯро у-субхонаҳу медонад. Ва ҳар касеро фароҳӯри ҳол ҷизе аз хайру шарр тақдир кардааст [дар дунё], то ба андозаи мақоми маълуми худ дар охираат дар* дунё* амале ва шугле пеш орад ва пешу пас намонад ва наравад.

Масалан, ҳар касе аз бихишту дӯзах ва қурбу бўъд маконе дорад, тоату маъсият ба қадри он кунад. Ҷи дар ҳадис ворид аст, ки дар бихишт ҳеч хуру қусур ва ҷаману гулзор нест, илло ки номи соҳиби он дар он навиштааст. Ва дар дӯзах⁷⁰ ҳеч мору қаждум ва гуду занҷир на, илло ки номи соҳибаш дар он навиштааст.⁷¹

Пас, Зайд дар дунё он қадар амали хайр кунад, ки ба бихишти муқаррарини⁷² худ бирасад, [яъне мавзеи муайяни]. Агар зиёда амал орад, шарраш бигуморанд, то он амал ночиз шавад.

Ва Амр дар дунё аз⁷³ аъмоли шарр бад-он қадр қудрат ёбад, ки [ба дузахи муқарраршудан худ бирасад, яъне маконе муайяни], муставҷиби ҷаҳим гардад. Агар зиёда [ба шарр иқдом] орад,⁷⁴ хайраш бигуморанд, то он амал ночиз шавад.

Дар аҷсал ворид аст, ки падарро асал бисъёр аст, валекин писар гармидор аст, бинобар ин падар аз асал маъини писар кунад, ки салоҳи ҳолаш дар он аст:

[Байт]

Оҷиз бошад, ки дастӣ қудрат ёбад,

Барҳезаду дастӣ очивон бартобад.

Оре: «Ва лав басат-ал-лоху ар-ризка ли-ибодихи лабағу фи-л-арзи»⁺:

⁶⁸ АБ—аъёни

⁶⁹ АБ—ҳазрати

⁷⁰ АБ—ҷаҳаннам

⁷¹ АБ—нақш кардааст

⁷² АБ—муқарраршудан

Сифла чу чоҳ ояду симу зараш,
Силй бихоҳад ба зарурат сараш.
Он нашунидй, ки Фалотун⁺ чй гуфт:
«Мӯр ҳамон бех, ки набошад параш».

«Қола-л-лоҳу субоҳнаҳу фи-лисони ҳабибихи саллаллоҳу ал-зйхи ва саллам: Ва инна мин ибодй ал-мӯъминийна ли-ман ясъалунй боба мин-ал-ибодати фа-акфиру анҳу лаилоядҳулаҳу уч-буи фа-яфсудуху золика ва инна мин ибодй ал-мӯъминийна ли-ман ло яслиҳу имонаҳу илло ал-ғиноу ва лав афқартуху ли-афсудуху золика ва инна мин ибодй ал-мӯъминийна ло-яслиҳу имонаҳу илло ал-факру ва лав агнайтуҳу ла-афсудуху золика ва инна мин ибодй ал-мӯъминийна ли-ман ло яслиҳу имонаҳу илло ас-сихҳату ва лав асқатуҳу ли-афсудуху золика ва инна мин ибодй ал-мӯъминийна ли-ман ло яслиҳу имонаҳу илло ас-суқму ва лав асҳаҳтуҳу ла-афсудуху золика.

Иннй удабирру мин ибодй би-илмй би-қулубихум иннй али-мун хабирун.⁺»

Ваҷчи манъ аз [эъто ва] иҷобат ҳамон муҳаббати худовандй [аст] бар банда ва муҳаббати мавло бар ғулом ва муҳаббати сонёъ бар маснӯъ ва муҳаббати султон бар раият. ки то банда дар тугъён ва фасод наафтад ва рӯй бо ғайр накунад ва ба ғайр машғул нашавад, ба муфоди «юҳиббуҳум ва юҳиббуннаҳу⁺».

Аҳли имон маҳбуби ҳаққанд ва чунон ки маҳбубро рашку ғайрат бувад,⁷⁵ ки нахоҳад муҳибб ба дигаре майл орад, инчунин муҳиббро бештар рашку ғайрат бошад, ки маҳбуб ба ғайр пардозад ва бар муроди дигаре равад.

Пас агар султон дар мароми раият равад, ифсоди ҳоли эшонро хоста бувад, ҳеҷ кас итоати султон камоҳй накунад ва тааллулу⁷⁶ тақосул⁷⁷ дар тақолифи умури давлатй раво доранд ва ушру хирочро ба девони истифо нарасованд ва қазийя мунъакис гардад. Фалочарам, дар авомиру навоҳй ва эъто манъ ихтиёр мар султонро бошад ва ба қадри маслаҳати ҳоли эшон қабзу баст фармояд, то назми тамаддун ва манзилй обод бувад. Аз ин ҷиҳат чаҳондори таоло ва тақаддус назми ободини чаҳонро ба хайру шарр ва нафъу зарр ба қабзу баст ниҳод, то расми муованат қурий шавад ва халқ ба иллати эҳтиёҷ ба ҳамдигар муминд ва муорвин бошанд, то гадову фақир ва ганиву амир бошанд, ки агар дуо аз фақир иҷобат шавад, [ё ганий гардад.] хидмати⁷⁸ амир кас⁷⁹ накунад. Ва агар мариз⁸⁰ набувад,⁸¹ табиб отил хезад. Ва агар ҳама аҳли ҳаққ бошанд ва аҳли охират, қори дуньявй ба таъхиру таъвиқ равад.⁸²

73 АБ—бо

74 АБ—қунад

75 АБ—бошад

76 АБ—ҳалалу

77 АБ—таховун

78-79 АБ—кас хидмати агинё

80-81 АБ—ба дуо сикҳат ёбад,

82 АБ—афтод

Аз ин чихат ӯ-субҳонаху эътою манъ ва қабзу баст дар қаб-
зан қазову қадар ниҳод, то он ҷо, ки доданист бидиҳад ва он
ҷо манъ қарданист, манъ фармоид. Ва хостахо ва қасбхоро товен
иродан худ гардонид. на тобен иродан халк:

[Назм]

Ҳар кӣ [бниш] муроду роҳати хеш
Аз ҳама халк бештар хоҳад.
В-он муямсар шавад ба кушишу ранҷ,
Ки қазо баъшад қадар хоҳад.
Духтар андар шикан писар нашавад,
Меҳтареро, ки дил писар хоҳад.

Қозилқузоти Бухоро Мавлавӣ Иноятulloҳ, ҷомеи улуми
маъқул ва манқул буд, мегуфт: «Ман дар бадви ҳол ҳини таҳ-
сили камолот хотирам машғуф буд, ки дар зумран арбоби фак-
ру таҷрид дароям ва бад-он табақа омадшуд мекардам. Ҳар
вақте ки дояи талаб ва тараддуи халқан фуқаро аз замирам
сар бармезад, воқеае меафтад, ки дар доиран умаро меафтадам.
То қилодан қазо ба гарданам андохтанд ва ба андак фурсате
қозин асқар шудам ва ба адно тараддуе қозилқузот гаштам ва
он саъю тавачҷуҳи ман ба ҷое нарасид».

[Ва ҳолӣ муҳаррири сутурро полханги қазо ба гардани ӯ
андохта буданд, бо он ки умре аз тақлиди амал мӯхтариз ва муч-
таниб будам ва аз марорати азлу меҳнати тақовӣ дари султон
меандешидам. Навбате дар авосити умр аз чихати гурез аз аш-
голи дуньявӣ ба нияти тарку таҷрид ва ёфтани муршиди қомил
бо рафиқе бар сари сачҷода барои истихора нишастам. Субҳ ин
байтам маснӯъ шуд ки:

[Назм]

Пеш аз ману ту бар рузи қонҳо навиштаанд,
Туғрон некбахтиву қайли бадаҳтарӣ.

Бархостам, рафиқро гуфтам: «Ту бирав ва ба фалон ҷиобат
қун, ки ман маъзун нестам дар ин қор». Яъне муфодӣ ин байт
мутобиқи ҳадиси қудсӣ ба назар аст. ки он сарвар салаласу
алайҳи ва салламро мақодирӣ халқ пеш аз офариниши осмону
арз ба ду ҳазор сол навишта шуда, ки заррае пасопеш наравад
ва дар явмулҳисоб ҷун ҷаридан аъмоҷ ва арзоқу оҷол бад-он му-
қобала қунанд, бе таҳаллуф мутобиқ ояд.

Пас, таъвилӣ байт назар ба муқтазои мақом он аст, ки мо
туро аз саодату шақоват ва некбахтию бадбахтӣ мақоме муқар-
рар кардаем. Туро нарасад, ки гӯӣ: «Ман ин қор қунам ва ин қор
нақунам, ё бад-ин роҳ наравам ва бо ин роҳ равам». Ба қадом
ҷониб ки туро ҳавола кардем, мулозимӣ он бош ва бар он ҷодда
мутараддид. Ман пеш аз ин воқеа ин байтро аз ҳеҷ кас нашу-
нида будам ва ба ҳеҷ девон надида, то рӯзе ин байтро дар қа-
сонди Саъдии Шерозӣ ёфтам. Сатри муқаддимаи ин байт аст,
ки:

Ойро, ки тавои мудбирӣ андар азал худой
Тақдир кард, чун нақшад алали мудбирӣ?

Пас, рафтани ман дар сулуки тарку таҳрид ба таъвиқ афтод ва ба роҳе, ки абнои ҷонс тақопу ва тарадду доштанд, ман ҳам қадаме ба карҳ ниҳода ба надомат бармедоштам ва роҳи начот аз ҳама сӯ масдуд меидам ва коҳи умед пур аз ғубору дуд. То дар марҳалан панҷоҳум аз умр дигарбора аз кашмакашии алоқи дилгир шуда, дар таҷассуси муришид ва пир афтодам. Дар ин навбат бе истихора ба яке аз машоихи аср дасти инобат додам, ки агар истихора кунам, мабод ки дасти радд бар синан иродаам ояд. Ва дар ҷида кӯшини намуда аз ҳалқ музавӣ гаштам ва ба иҷозати шайх ба хилвати арбаии даромадам, ифтори шом ба ду-се хурмо ва сахар ба ду-се лукма нон ва ду-се чуръа шир ва асал овардам. Батъд аз кашфи маротиби унсури наздик буд, ки ба дараҷоти афлокам тараққӣ диҳанд, ҳам дар ин асно муришиди ман аз ҷаҳон бигузаштанд ҳамчунон хому ғӯра аз хилват баромада ба ин иллати фасоди замон ба муришиди дигар нарасида ба хилват афтодам. Дидам, ки кор бар мароми ман нест ва корфармо дигар аст, худро беихтиёр ба панҷан қазову қадар супурдам ва аз ихтиёри худ баромадам, то он ки ба иҷбор қилодан қазои вилонте ба гарданам андохтанд, надонам то ба кучо баранд ва ба кадом варта андозанд.]

Бале, чун қазо ин иктизо дорад, ки шахс аз аҳли қалам вақте аз аҳли сайф шавад, ўро аз ҳол ба ҳол мегардонанд, [ва аз мадраса ба маҳкама мекашанд], то дар охир бад-он табақа мулҳақ⁸³ шавад. Ва агар тақдир ин хоҳиш кунад, ки шахс аз аҳли сайф, вақте аз аҳли қалам бошад, ҳамчунон ўро аз ҳол ба ҳол мегардонанд ва аз маҳкама ба мадраса мекашанд, то дар охир бад-он табақа лоқиқ гардад. Бинобарин аз аҳли қалам он ки дар зумран аҳли сайф шумурдаанд ба музоналан улум соҳиби фунун нагардад ва ба тақвою тоат ва зӯҳду риёзат аз аҳли фақру таҷрид нашавад. Ва он[ро], ки аз аҳли сайф ба ҳисоби аҳли қалам аҳд кардаанд, ба бардоштани тиру туфанг соҳиби аламу ҷавгон нашавад [ва ба либоси умаро ва сипоҳ соҳиби кибру нахват нагардад, балки дарвеше бувад сулаймонсифат ва фақире султонсурат], балки⁸⁴ аз аъмоли сипоҳгарӣ гурезон бувад.*

Ва* билҷумла қонди қазо доим ҷамъеро аз мадрасаву хонақоҳ ба маҳкамаву майхона мекашад ва ҷамъеро⁸⁵ аз маҳкамаву майхона ба хонақову мадраса.

Пас, бандогон чун гӯй дар сарпанҷан қазову қадар гардон⁸⁵ бошанд ва ба ҳар тараф, ки гардонанд, бигардонанд ва ҳеҷ касеро дар дафъи мазорру ҷалби манофеъ ихтиёре мустақил нест, магар дар умури ҷузъӣ.

⁸³ АБ—лоқиқ

⁸⁴ АБ—ҷамъатро

⁸⁵ АБ—саргардон

Масалан, дафъи зарари сармову гармо ба чомаву либос тавонад [кард], ё ба оташ ва чалби манофеъ ба бардоштани лукма аз табақ ва мева аз дарахт тавонад [гирифт]. Фааммо дар умур куллай ҳеч ихтиёр надорад ва натавонад, чунон ки агар дар баҳр киштие ба вартаи ғарқ наздик ояд, ё куттоуттарик барои қатлу тороҷ ихотан қорвои қунанд, ё дар дашт сармое шадид бувад, ки ба оташ рафъ нашавад. [Ҳар ки] мубошири ин балиёт [бувад], ҳар касе* дил бар ҳалок ниҳанд⁸⁶ ва аз тадбири чора очиз бошанд⁸⁷ магар ки қазо ҳукм ба махласи эшон⁸⁸ қунад. Кишти худ ба худ аз он варта бичаҳад ва куттоъро ба худни худ офате бирасад, ки бипароканад ва бираванд. Ҳамаҷоате бирасанд, ки асбоби хифзи бард ба камол доранд ва тадбири сармозада[гон] қунанд ва илло ҳама ғарқ шуда ва сард гашта ва қушта шуда бошанд.

Ва ҳамчунин аст ҳоли маризини ва масҷунини, ки дар касби нафъ ва дафъи зар⁸⁹ очиз бошанд ва то қазо дафтари меҳнату нақбати эшонро дарнапечад, аз он балии рӯи фарҳату сикҳату набинанд:

[Китъа]

Агар музлавилан ҳоли ҳазонандин ва қазост,
 Чаро наҷорини афъол бар тилофи ризост.
 Ҳазор нақш барорад замонаву набувад,
 Яке чунон ки дар оннан тасавури мост.

Агар гӯй чун нафъу зарр ва хайру шарр дар қабзаи ихтиёри қазову қадар аст, тақдирӣ сазову чазо дар амали хайру шарр бефонда аст⁹⁰ ва тахсилӣ кому маром мавқуфи ҳаракату касб доништан бесамар, чи Зайд дар саодат ва Амр дар шақоват маҷбуранд ва Бишр дар нақбату Холид дар неъмату мафтур. Саид натавонад, ки худро шақӣ гардонад ва шақиро нарасад, ки саид шавад, нақбате натавонад худро ба давлате расонад ва давлатеро нарасад, ки ба мазааллат печад:

[Фард]

Ман ҳастаме, ку рӯи ман будӣ Моҳ,
 Лекин чӣ қунам, маро дар нест гуноҳ.

Қобили қизе, ки ман будам, ҳамонам [кардаанд].

Гуем, бандагонро агарчӣ дар найли саодату шақоват ихтиёре бидистиклол нест, аммо ихтиёри қузвӣ ва касбӣ филҷумла ҳаст. Чунон ки агар оташе ба шаҳр афтад ва сармо дар дашт бошад, хушқу тар бисӯзад ва хайвону инсон бар қой сард шаванд, ки ин оташу обро ба як мушт хоку як машк об натавон нишонд.

⁸⁶ АБ—ниҳад

⁸⁷ АБ—бошад

⁸⁸ АБ—ни чамоз

⁸⁹ АБ—зарр

⁹⁰ АБ—бошад

Ва аммо харру барди чузвиро ба оташу либос аз худ дафъ⁹¹ тавон кардан. Ва ҳамчунин, агарчи [даръёфти] саодату шақовати кулли ба дасти ихтиёри мо нест, аммо дар идроки саодату шақовати чузвӣ иқтидор дорем. Масалан, агар дар ҳалкаи аҳли тоат равем, самара⁹² ва⁹³ саодати дуньявӣ ва ухравӣ ба⁹⁴ даст меояд аз қабилӣ⁹⁵ савму салот ва адои ҷамоат ва самои хайру⁹⁶ зикр⁹⁷ ва дар забони халқ маҳмуд бошем. Ва агар дар донран аҳли залолат оем, тарки намозу ҷамоат ва шунидани лағву фаҳш ва⁹⁸ бими шаҳнаву мӯхтасиб⁹⁹ ва боз дар афзои омма матъун ва мардуд шавем.

Ва дигар роҳи саодату шақовати ухравӣ, низ фароҳу кушодааст. Ва ҳар касе медонад, ки ин роҳ ба нозу наим меравад ва ин роҳ ба қатри чаҳим. Ва ҳар касе ба ҳар қадам, ки биравад, ихтиёр дорад. Аммо расидан мақдураш набувад, агар расонанд, бирасад, вагарна дар роҳ фавт шавад. Он ки дар роҳи саодат дарояд, расида ва нарасида аз аҳли саодат аст ва он ки дар ҷоддан шақоват дарояд,⁹⁶ расидаву нарасида аз аҳли шақоват. Ҷоят он ки дар инарасидан тафовут дар сазову ҷазо бошад.

Агар гӯӣ, ихтиёри роҳи савобу хато ҳам ба дасти мо нест ва моро аз ҷабри роҳ гурез не:

[Китъа]

Гарам раҳ намой, расидам ба хайр.
В-арам рад кунӣ, боз моам ан сайр.
Ҷаҳонфарин гар на ёрӣ кунад,
Кучо банда нарҳезгорӣ кунад.
Феълҳо ҷумла феълӣ ҳақ меон,
Қофирӣ, гар наёварӣ имон.
Феълӣ аз мо муқайиду мутлақ,
Нест илло ан наму қудрати ҳақ.
Ихтиёри ту ихтиёри вай аст,
Балки кори ту айни кори вай аст.⁹⁷

Гӯем, нисбати ихтиёр бо банда дар идроки саодату шақоват [ва рафтан ба роҳи савобу хато] ҳамчу ҳаракат ва саъи он шахс аст, ки назди ҳарку ғарқ дасту пой мезанад, то магар маслаки начоте ёбад. Ва хомӯшу муаттал наменишинад ва ба ҳар тараф роҳи маҳлас ва ҷоддан гурез мечӯяд. [Инчунин агар шахс ба роҳи савоб пӯязан бошад, ки матлаб намушаҳлас бувад, агарчӣ дар роҳ мубошири меҳнату машаққат мешавад. Дар охир, агар ҳама ба матлабе нарасад, боре бе надомату кудурат бошад. Ҷи мумкин аст, ки он саъю ҷаҳди ҳарик ғарқ муфай ба саломату начот шавад ва ихтиёри кушишу саъи банда айни иродаи ҷазо-

⁹¹ АБ—рафъ

⁹²⁻⁹³ АБ—таҳсил карда бошем ба амали

⁹⁴⁻⁹⁵ АБ—зиқру хайр

⁹⁶ АБ—равад

⁹⁷ АБ—Се байдӣ охир баъди нанҷ ҷумла омадааст.

ву қадар аст, гӯ хайр бош ё шарр]. Ва илло филҳақиқат аз ҷабр гурез набувад ва халқ мусаххари панҷан қазову қадаранд ва ҳеҷ амалу феъли эшон ба дасти эшон нест. Ва ҷалби манофеъ ва дафъи мазорр макдури эшон не, магар то он ҷо, қазову тақдир чорасоз⁹⁸ бувад.⁹⁹

[Назм]

Хар он касро, ки мазаб ғайри ҷабр аст,
Наби фармуд, к-ӯ монанди ғабр аст.
Бирав, чони падар, тан дар қазо дех,
Ба тақдироти раббонӣ ризо дех.

Агар, гӯй, «хикмат дар тахлити нӯш бо неш ва нафъ бо зарр ва шарр бо хайр чист? Агар ҷаҳон маҳзи хайр бувад ва нафъи бахт, ҷи истиҳола орад».—Гӯем: «Ҷаҳоне, ки дар он шарру [зарр] набувад ва нафъу хайри маҳз бошад, он дунёе набошад, балки охират бувад. Ин ҷаҳон дори меҳан ва ибтилоҷ ва маҳалли¹⁰⁰ ранҷу ано, ки шомил аст мушрик ва муваҳҳид ва мӯъмин ва фосикро. Ғоят он ки ранҷу таъби муваҳҳид бештар бувад аз ахли куфр [ва ширк] ва ӯ-субҳонаҳу, роҳату осоишро мавкуф ба охират дошта. Ва ин дунёе дори амал аст ва амал бе ранҷ ба даст* наояд.¹⁰¹ Ва он ҷи дар ҳадис омада, ки дунёе бихишти кофирон аст, яъне агар роҳате бад-эшон онд шавад, ҳам дар дунёе аст, на дар охират, ва маънӣ на он аст, ки эшон дар дунёе бе ғам ва бе ранҷ бошанд. Ҷи беғамии охират мавкуфи амали хайр аст ва он бо эшон нест. Ва аз куффор он ки камтар ғам дорад, он аст, ки мункири ҳашру нашр бошад, аммо аз ғам масонби марғу мараз ва ғанову фақр ва пасту баланд ҳеҷ [кадомро] гузир надоранд.¹⁰²

Пас, ин ибтилоҷ дар бани Одам маҳз ҳамон хикмати изҳор аст, ки тоату исъён ва куфру имон зоҳир шавад ва сифати раҳмату ғазаб ошкор гардад ва нисбати таовун ва тамаддун бар мадор [ва қарор] бошад.¹⁰³ Ва ҳама ашхоси бани Одам дар таҳти ин ҳукм дохиланд, илло ин миқдор, ки он ки имони комилтар дорад, ранҷу таъабаш афзунтар бошад ва он ки куфру зиндиқиаш бештар, ғамаш камтар. Айши софӣ дар дунёе бе куфри сирф мутасаввир нагардад ва бе ин кори ҳашру нашр комравой аз дунёе мутаҳайил нашавад.

Эзиди субҳонаҳу хост, ки ҷамъеро мавриди сахат гардонад, куфру ширк бар эшон мусаллат кард ва дари¹⁰⁴ айшу* лаззот [ва ҳаззот] бар мафтӯҳ гардонид, то ба дӯзах барад. Ва ҷамъеро муставҷиби раҳмат гардонид ва имону ирфон дод ва лаззоту¹⁰⁵ ҳаззоти¹⁰⁶ эшонро дар охират мавкуф дошт, то ба бихишт дарорад. Ҷи бо вучуди имону эътиқод дар ҳашру нашр айши со-

98—99 АБ—чорасозӣ кунад

100 АБ—мавриди

101 АБ—набувад

102 АБ—набувад

103 АБ—бувад

104 АБ—абвоби

105—106 АБ—роҳату осоиш

фи дар дунё даст надихад, ки муъмин агар ҳама ба тамоми дунё молику мутасарриф бошад, боз насиби ӯ кулфату тааб бувад¹⁰⁷ ва бар муродоти нафс камоҳи комъёб нашавад. Ки агар умми маҳз бувад, боре ба тақлид ба сазову ҷазо ва савобу иқоб имон дорад.

Пас, бад-ин [сабаб] андештан айши ӯ тира ва мунағғас¹⁰⁸ гардад. Ва пеш аз он ки ба муштаҳиёти нафс кодир гардад, хотир аз иқдом ва илтизом бар он мукаддар бошад. Ва баъд аз қудрат албатта нодиму пушаймон гардад ва афсӯсу ҳасрат барад, магар ки қуфр бар миёз галаба дорад. Онгоҳ ғамн динӣ камтар бошад, магар ғамн дуньявӣ, ки аз он ноғузир бувад ва кофиру муъмин дар он шарик бошанд. Ва игвову васвасан деви раҷим бештар аҳли имонро бошад, на кофиронро, ба сабаби он адовати қадима, ки гуфта буд: «Ла¹⁰⁹—ақуданна лаҳум сиротак-ал-мустақима сумма лаотаянаҳм мин байни айдиҳим ва мин халфиҳим ва ла угвиннаҳум¹¹⁰».

Васваса мар кофиронро барон он қунад, ки то духули эшон, ро дар нор муаббад гардонад. Ва аҳли имонро барон он ки то эшонро муставҷибн духул гардонад ва дохилшавандагонро муҳаллад. Аз ин ҷихат тавачҷуҳи шаётин дар миёни аҳли имон ва тасарруфи эшон бо эшон бештар аст. Набинӣ, ки игвоҳон шайтонӣ ва кинаҳон нафсонӣ аз ҳикду ҳасад ва учбу кибр ва бемурувватӣ дар миёни мусулмонон бештар аз он аст, ки дар миёни қуффору мушрикон. Ва эшон он ҳама исору шафқат ва раҳмату мурувват дар ҳаққи ҳамдигар доранд, ки ушри ашири он дар миёни аҳли имон бозид намегардад. Масалан, агар яке аз қуффор бенаво бошад ва очиз аз касб, алалфавр вачҳи маншати ӯ мураттаб доранд, то ба гидъа ва тамаъ наафтад. Ва агар дар тичорат зиёзада шавад, сармон ва асбоби касби ӯ муҳайё гардонанд, то ба муфлисӣ сар^{*} набарорад.¹⁰⁹ Ва агар рафиқи сафар заставу бемор шавад, то ӯ ба сиххат расад, дар арзи роҳ таваккуф қунанд, ё то ба манзил бардоранд. Ба хилофи бародари муслимӣ, ки агар дар сафар аз ташнагӣ ҷон ба ханҷарат расад, ҷуз ба оби ханҷарат сероб нақунанд. Ва агар дар ҳолати маҳмаса уфти, ба луқмаат дастгирӣ нааноманд. Ва агар аз тичорат зиёзада шавӣ, ба даъвӣ ва муҳосама манзилат ба фурӯхтан ниҳанд ва то [ба муфлисӣ барнаҳезӣ ва] ба гулхан нанншинӣ, аз кини ту даст набардоранд. Маъзолик тавбиҳу тақреъат диҳанд, ки фалон аз аъмоли бад бад-ин балия гирифта омад ва алҳақ ҳаққи ӯ ин буд, ки бад-ӯ мулҳақ шуд.

Ва ҳамчунин ранҷу мусибат, ки аҳли имонро меафтад, кофиронро даҳъяке намерасад аз ҷаври ҳуққом ва бозхости уммод ва марғу фавт ва дарду реш ва сахтин касби маош ва ғамн дар муомалот ва эён дар тичорат ва нифоқи дӯстон ва адовати ихвон ва дурӯғу намима ва тӯхмат дар ҳаққи ҳамдигар ва ҳатқи

¹⁰⁷ АБ—бошад

¹⁰⁸ АБ—мунағғас

¹⁰⁹ АБ—набарорад

сирр ва ифшон фавоҳиши ҳамдигар ва адами вусул ба орзуҳо ва баъд аз ҳусули матолиб комраво ношудан аз тарси козӣ ва бими асас ва хавфи мӯҳтасибу шамотати ҳамсоя ва ваҳми зиёни¹¹⁰ сармоя.

Ва билҷумла ҳаман ин масоиб ва навоиб дар ҳаққи бародари муслим филҳақиқат таҳдиду инзор бувад, ки: «Хала эй нодон, ба сӯи мо ой. Ва роҳате, ки меҷӯй дар дунё нест ва он дар назди мост ва ҷавори мо. Ва иттиқо ба ғайр мабар ва тавассул ба касбу шугл мағир ва хочат пешин амиру козӣ¹¹¹ рафъ макуи¹¹² ва дар таҳсили он чи мо мутакаффилем. ранҷи беҳуда мақаш, ки беш аз қисмату тақдирӣ мо таҳсил натавонӣ кард».

Пас бо вучуди неъматӣ имон тавакқуи танаъум ва талаззуз аз дунё муҳоли сирф бувад. Ва он ки ро муталаззиз ва мутанаъим тасаввур кунӣ, ин тарафаш бе нуқсон [ва хусрон] сурат набандад ва албатта дар дини ӯ футуре [ва дар эътиқоди ӯ қусуре] бувад, ки охираташро ба зиён орад. Балки бо ҳусули [давлатӣ] имон тахайюли неъмате ва лаззате дигар натавонӣ кард. Ва [шаҳси] оқил чӣ гуна тахайюли танаъум кунад, ки танаъуму талаззуз ва комравоӣ мавқуфи дилҷамъӣ [ва фароғи хотир] бошад ба ҳусули асбобу адавати ло юъидду ло юҳсо аз мулку давлат ва тичорату зироат ва аморату ҳукумат ва вуфури хидаму хошам ва ёрони мувофиқу дӯстони содиқ ва фароғати хотир аз ҳавфу ҳароси амиру вазир ва сағиру кабир, ки ин асбоб ба ҳеч як аз бани Одамро дар даври аҳли Одам даст надода. Ва он чи додаанд, бо баъзе баъзро додаанд, на куллро.

Ва он ки ба баъзе аз мулоими табъ комъеб шавад ва ба иқтидору давлат бирасад. ҷамъияти хотираш ҳазор фарсанг бигурезад аз ҳучуми ҳадаму ҳашам ва ҷаворӣ ва зердастону муталлиқон. ки ҳар кадом¹¹³ ба иллати ифтиқор ва эътиҷ дар домани ин марди мутаннаъим¹¹⁴ овезанд. Ва онан фаонан ба ихори моятҳочӣ хеш хотири ӯро муқаддар гардонанд. Ва барон ваҷҳи коху ҷави гову ҳар доим таом бар гулӯи хоҷа гирифта бошад ва назди таҳийи асбоби айш [ва] тараб мудом хотираш ошуфта. Ва ҳол он ки маҷлисӣ тарабу ишрат ба фароғати хотир тамом шавад, боз қатъи назар аз ҳикду ҳасади ҳамгинон, ки агар ин мард аморат дорад, акрону амсолаш доим дар садади аёл ва мусодаран ӯ [бошанд ва] роӣҳо ва машваратҳо зананд ва чокаронаш ҷихати идрорат ва мавҷиби худ ҳамеша дар нафрини ӯ тарзабон. Ва агар тичорат дорад, ҳама мувоқиб, ки кучо киштӣи ӯ дар баҳр бишканад ва қай амволаш дар даст ба яғмо равад. Ва ҳуди ӯ доим дар парешонҳолӣ рӯзгор ба сар барад. ки ҷаро фалон рисола аз Хиндустон наомад ва чи [воқеа] шуд,¹¹⁵ ки фалон қибла аз Туркистон нарасид ва чи расид, ки фалон мол [баста]

110 АБ—касри

111 АБ—вазир

112 АБ—мабар

113 АБ—як

114 АБ—мутаннаъим

115 АБ—афтод

дар роҳ монд ва чаро¹¹⁶ фалон вакил аз¹¹⁷ Фаранг наомад¹¹⁸ ва сабаб чист, ки аз ӯ хабаре нарасад?¹¹⁹

Ва агар зироат дорад, гавгон муздуру мардикор, халову малон хирману анбор, мулозамати амину арбоб ва мусобарат бар тааддин бод ва камин¹²⁰ об.

Агар пешавар аст, ҳасади ёрон ва ҳикди хампешагон ва изхори уюби хунари ӯ ва кори худро бар кори ӯ тафаввук ниҳодан ва доим адами ӯро дар миёни худ хостан, то пешан эшонро ривоче ва равнаке падид ояд.

Агар донишвар аст, аолӣ ва асофил бар ӯ душман бошанд ва илми ӯро ба сурати чаҳл бароранд. Агар таълифе орад, таълиф кунад ва агар шеъре гӯяд, қадҳ фармояд. Ва он чи [агар на] дархӯри фаҳми эшон гӯяд,¹²¹ ба илҳод ва заңдақа таъбир диҳанд.

Ва дар табақоти нос ҳеч икро он қадар музоҳим ва муҳосим ба ҳам нарасад, ки аҳли донишро. Ва чуи маротиби дониш [ва] фаҳм] мутафовит аст, бештари ноқисфитратони табақои илм ба ҳамдигар душман уфтанд. Чунки матлуб, ки дарки маонист ва даръёфти ҳақиқати чизҳо ва ин амри нафис аст, толибони маъриф чуи якеро маҳсустар бинанд ва истеъдодаш қавитар [ёбанд], беғоила рашку гайрат оранд ва маҳбуб ба коми дигаре дидаи на-тавононд ва худро бад-он мутафарриду мумтоз донанд.

Ва басо бувад, ки аз чихати нарасидан ба фаҳм ҳасм ӯро ҷарҳ кунад ва сухани ӯро пуч ва беасл ангоранд ва муноқашаву муҷодала пеш оранд. Ва агар дӯстӣ изҳор кунад, ҳам ба ни-фоқ бувад. Ваҷҳи ин хусумат ҳамон аст, ки нуфус биззоғ толиби маориф ва ҳақонқ аст ва ба ҳеч поя нафс^{*} он қадар лаззат [ва роҳат] наёбад, ки ба илм¹²². Фалочарам, аснофи табақоти мардум аз шоҳ то гадо дар ҳасади арбоби илм бошанд. Ва он чи ихтилот, ки¹²³ кунад,¹²⁴ ҳам ба тарикки нифоқу ғараз бувад, чунки нодонанд ва нодон биттабъ душмани доно бошад. Ва марди донишманд¹²⁵ ба ҳеч як аз абиои ҷинс табодуру мулозимат наорад, агарчӣ султони ҳафт кишвар бошад, магар бо он ки фил-ҷумла донише¹²⁶ дорад.

Пас, бо ин ҳама кашмакаш аҳли имонро кучо осоншу роҳат даст диҳад. Ва андак танаъум, ки дар ин миён эшонро даст диҳад, он ба ҳеч идод шумора нашавад. Ва аз қабилӣ тӯҳри мутаҳаллал бувад, ки ду тарафи ӯ олудан начосот бошад.

Пас, аз ин муқаддима собит аст,¹²⁶ ки роҳати аҳли имон дар охират манкуф аст ва насиби эшон дар дунё ҳама ранҷу кулфат аст. Ва бувад, ки [дар] таҳаммули ин масоиб агар собир¹²⁷

116 АБ—ҷӣ ҳодиса шуд, ки

117 АБ—дар

118 АБ—шиктаста шуд

119 АБ—туғъин

120 АБ—таҳрир кунад

121 АБ—улум ва фукун

122—123 АБ—ва интизоҷ оранд

124 АБ—донишвар

125—Идроке

126 АБ—мешавад

бошанд,¹²⁸ ба начоту фалоҳ бирасонад. Ва бошад, ки агар дар ин ибтилоҳо шокиру розӣ бошанд, каффораги зунуби эшон кунад,¹²⁹ ба муфоди «хумо явмин каффорату санатин⁺». Аз ин ҷаҳат дуоҳо аз аҳли ислом камтар ба иҷобат расад, магар «нафъан ли-л-омма⁺». Ба ҳама ҳол ба ҳеч вачҳ даст аз дуо кӯтоҳ набояд кард ва ҷизе бояд хост, ки лонқ бувад, ки ўро аз худованди карим¹³⁰ бихоҳанд. Ва дуо дар умури ҳасиса ва ҷизҳои ҳақир набояк кард ва ашъён дания ва* фониya аз худон аъзам истидъо¹³¹ нашояд¹³² кард:

[Байт]

Ҳиммат аз хочан карим талаб,
Хок аз тӯдан калон бардор.

Чӣ дар ҳадис ворид аст, ки маоли қори дуо аз се амр холи нест: ё ҷинси мударраи, агар маслаҳат бошад, бидиҳанд ва агар на мисли он, гунаҳшро афв фармоянд, ё мисли он савобе дар охираташ захира ниҳанд.

Ва он чӣ дар «Таврот⁺» ва баъзе* аз ахбори наҳй аз дуо кардан ворид шуда, он ишорату таълим аст. мар тафвиъ ва таслиму таваккудро ва сабр мар маҷорин қазову қадарро:

[Байт]

Агар мардӣ, дари таслим зан, роҳи талаб мақшо,
Зи дар мӯ ахтиҷат гар кушад, фаръдан лаб мақшо.]

Дар «Таврот⁺» [омада. ки] хитоб омад ба яке аз анбиён Бани Исроил,⁺ ки «оё доя аз тифл фаромӯш кунад? Ва шабу рӯз муроқиби аҳволи тифл бошад ва сиёнат аз барду ҳарри ўро лозим шумурад ва дар сериву гуруснаги ӯ муроқиб бошад [аҳволи тифлро.] Ман шабу рӯз дар аҳволи шумо нигаронам ва он чӣ боистӣ [шумост], додаам ва он чӣ мебояд, медиҳад. Қавмро¹³³ бигӯ, ки аз ман беш истидъо нанамоянд. Ва он чӣ дар нусус амр ба дуо шуда, ишорат ба таълими убудиат аст, ки шумо бандагонед ва мӯхтоҷ ва ман ғанин мутлақ, истиғно сифати ман аст, шуморо нашояд, ки истиғно кунед, балки дар ҳавончи худ катиҷо ба ман оред ва муродоти худро аз ман хоҳед, на аз ғайр. Ва [мафотиҳи] ҳазонин осмону заминро назди ман донед». Пас, агар банда аз аҳли фақру таҷрид бувад ва дар зумран мутаваккилини ва собирин дохил шуда, дуо кунад ва накунад, мусовӣ бошад. Аммо ғайри эшонро аз тазарруъ ва зорӣ ва дуо чора набувад, ки «ад-дуоу мухх-ул-ибодати⁺ омада. Балки ғараз аз вазъи тақолифи ибодати баданӣ мисли салоту тиловат* ва зикр ҳамон дуо кардан аст ва аз ғанин мутлақ салоҳи ҳоли худро хостан [ва хоҷат пешин ӯ бурдан:

[Байт]

Хофиз, вазифан ту дуо гуфтан асту бас,
Дар банди он мабш, ки нашид, ё шунд.

Тамма*

¹²⁸-¹²⁸ АБ—забурӣ кунанд

¹²⁹ АБ—шавад

¹³⁰ АБ—қуддус

¹³¹-¹³² АБ—нашояд истиғфо

¹³³ АБ—қавми худро

ДАР ТАҲҚИҚИ РҶҲ ВА НИСБАТИ ТААЛЛУКИ Ҷ БА АБДОН ВА КАЙФИЯТИ МАРҶ [ВА ЗИНДАҒИ]

[Навбате барои зиёрати кубур дар шореъе убур доштам. Бечора улогеро дидам дар обгире андохта, дар вартаи низихоки рӯҳ афтода, дар миёни наҷосат хуфта, саре бармедошт ва боз меандошт. Аз харобии ҳолат бисе мутаассир гашта, мегуфтам: «Ин хари мискин ба кадом ҷарима бад-ин балия афтода, аз замини то осмон як дари файзу раҳмат кушодааст ва дар бисоти рафъату адолат ин ғариб муаззаб ҷарост?!» То аз зиёрат муроҷаат менамудам, хари мискин қолиб тӣҳӣ карда буд.

Ман ҳамчунон хотири худро ба рӯҳ ва тааллуқаш ба абдон мутааллиқ гардонидам будам ва дар кайфияти ҳаёту мамот меандешидам. Он чи аз дил мешунидам, дар сатр мекашидам. Бояд дониест, ки ҳақиқати рӯҳ ва донишани қуиҳи ӯ ба муфодӣ «кул: ар-рӯҳу ман амри раббӣ¹» аз он ҷумла аст, ки ғайри воҷиби субхонаху¹ касеро бар кайфияти ҷигунагии ӯ огоҳӣ нест. Ва ақли ноқиси маҳдуди башарӣ аз дарёёфти моҳияти ӯ оқиз аст.

Ва ба фарз, ки агар² касеро аз ақли ҳаққ³ илм диҳанд, ситраш қунад, ҷунки ба иборат дарнағунҷад. Ва агар гунҷад [ҳам] фаҳми омма⁴ тааққул нақунад. Ҷунон ки агар аз ту пурсанд, ки «болои фалаки нӯҳум, ки арш аст⁵, ҷист?»—Гӯй: «Арш». Агар пурсанд: «—Болои он ҷист?»—Гӯй: «Арш».—Ва аз он боло ҳам?»—Гӯй⁵ «Арш». Ақлу иборатро дар онҷо гунҷоне набувад ва аз тааққулу таъбири [моварулваро] оқиз бошад.⁶ [Ва] ақл он чи тааққул қунад ва ба иборат орад ҳам аз мотахти худ бувад,⁷ ва мофавқ. Фаязони ақли инсонӣ аз аршурраҳмон бувад.⁸ Бинобар ин ақро ба⁹ камбияти рӯҳ ва кайфияти беруни арш¹⁰ иститлоъ набудааст, ҷунки дар вучуду мартаба муаххар аст. Пас, вақте ки одамай аз дарёёфти ҳақиқати беруни арш ва моҳияти рӯҳи

¹ АБ—таоло

²⁻³ АБ—аз ақли ҳақ/к/ касеро

⁴ АБ—авом

⁵ АБ—бувад

⁶ АБ—ояд

⁷ АБ—бошад

⁸ АБ—бошад

⁹⁻¹⁰ АБ—ба кайфияти беруни арш ва камбияти рӯҳ

хеш гофилу отил бошад, ўро ҳақиқати кунхи воҷилвучуд¹¹ мутлақо муяссар нашавад. Аз ин ҷиҳат тафаккур дар зоти бахт-ро манъ кардаанд, ки муфэй ба илҳоду инкор ва зандака гар-дад.

Алоайниҳолин⁺ мабдан рӯҳ аз вучуди басита зоти ақдаси воҷибўлвучуд аст, ки партаве аз он дар зарроти олами аквон афтодааст ва зарра то офтоб ва пашша то анко аз он ранги зуҳур ва сурати буруз гирифтаанд:

[Китъа]

Ќуз як мавҷуд, к-аш асар дамбадам аст,
Мавҷуди дигар шумурдан, к-он адам аст.
Дар роҳи зуҳур гайри як раҳрав нест,
Бисёрнамудагӣ нишонӣ кидам аст.

Ва ин рӯҳ дар бадан нест ва хорич аз бадан не. Ва ҳаёти нафси нотика, ки аз ў ба ақл таъбир кунанд ҳам бад-ўст. Ва маибан нафси нотика дил аст. Ва агарчи нафси нотика дар асл аз он ҷавҳари басит аст, лекин ба сабаби таназулоти касира¹² аз мабдаъ ва мумтазаҷ гаштан ба ғубори кавиния муқаддари бе-сафо гаштааст. Ва мухотаб ба авомир ва навоҳии ин нафс аст, то кудуроти оризини худро сафову сайқал диҳад ва рӯҷў бо асли худ кунад. Ва ин он ҷавҳари муҷаррад аст, ки барон эҷоди олами аквон ва изҳори ҳавосу осори он ба тақозон¹³ асмо ва сифот ба таназулоти чихилғона ба суварӣ¹⁴ афлоку кавокиб ва аркону маволид баромада, [ду қисм шуд]: Алтафи он дар инсон ҳулул карда, [ки бақон ў матлуб бувад] ва аксар дар соири ҳайвонот сараён намуда [ва матлаб аз он саботу бақо набувад, балки қис-ми мураккаби онҳоро тоза дорад] хидмати¹⁵ инсонро.¹⁶ Ва ин¹⁷ тирагин¹⁸ нафси нотика ба воситаи ин^{*} таназулоти [қасира] ҳа-мон кушода кардани роҳи изҳор аст, то ба нури зотия, [ки ҷиҳати бақои ўст,] кашфи маъқулот кунад ва ба зулмати оризиня, [яъне либоси унсурини ў] шарҳи маҳсусот, то ҳавоси асмо ва осору афъоли қодир мутаол дар пардан ситру хафо намонад. Ва ин сайри рӯҳ бад-ин тарика, яъне аз уқулу нуфус, афлоку анҷум ва аркону маволид, гўн^{*}, сайре дарунӣ ва маънавий аст. Ва ҳикмат дар ифодан ў маҳз тақвини муқавванот аст ва бақою саботи ў малҳуз не.¹⁹ [Ҳамчу он бахр, ки аз муҳит мушшааб шавад, рафта-рафта нахрҳо ва ҷуйҳо шуда ба обгирҳо ночиз шавад. Ва дар ин асно маншай тақаввуни бисе аз ашҷору наботот ва гиёҳҳо шуда бошад].

Ҷунонки²⁰ устоди қудол машке об дар микдоре хок махлут кунад [ва] ҳумею кўзае бардорад.²¹ [Ва] мулоҳаза надорад, ки

¹¹ А—воҷибӣ таоло

¹² АБ—қасрат

¹³ АБ—муқтазон

¹⁴ АБ—дар туй

¹⁵⁻¹⁶ АБ—барои хидмати инсон

¹⁷⁻¹⁸ АБ—тақаддури

¹⁹ АБ—набувад

²⁰ АБ—Ва ҳамҷунонки

²¹ АБ—барорад

боз оби рехтаро²² аз хуму кӯза барчинад ва дар хавз резад, [балки малхузи ӯ ҳамон кӯзаву хум аст, ки ба рӯи кор омада, ин чунин] хулули ин рӯхи мураккаба дар сонри ҷисмонӣти олами маволид ҳамин ранг дорад, [яъне бақон сувару навъи эшон матраб бувад, то муддате, на бақон зоти онҳо]. Илло он ки одамай халифатуллоҳ аст ба²³ муфоди «инна-л-лоҳа халақа Одама ало суратиҳи, ай сифатиҳи²⁴». Ва²⁵ бақою саботи нафси ӯ аз ҷумлан лавозимот аст, ҷунки вай маъмур аст ба ибодату иморат ва мусобу муокаб аст²⁶ [ва масдар] ба амру наҳй [аст] ва мутасадди изҳори ҳақонки аъло ва асфал аст.* Ва сонри мавҷудоти суфлия ва улвия [ҳама] ҷихати ӯ ва барои ӯянд. Ба муфоди «лавлоқ ламо халакт-ул-афлок²⁷».

Ва аз тарафи беруи ва самти хорич он рӯхи баситаи мучаррада ба ҳама зарроти олами ғайбу шаҳодат ба ихотан илме муҳит шуда, ифозан нури [ҳаёт] алалумум мекунад. [Ва] ҳамчу тоби офтоб ҳама пасту баланд ва хурду бузургро²⁸ дармеёбад,²⁹ то ки нуфуси ҳайвонот³⁰ низ то инсон аз ин рӯх ҳаёту бақо³¹ меёбад. Абдону қаволиб мураккаби ин нуфусанд, ҳавосу қуво ҳодими эшон.

Ва он ҷи нафси нотикаро воқеъ шавад, аз кашфи маъқулот ба ҳобу бедорӣ, ҳама ба нонати ҳавоси зоҳирно ботинӣ бувад. Ва ҳама ҳодиму маҳдум ва молику мамлуки Хайи мудрик ба воситаи он рӯхи баситаанд.

Қайфияти тааллуки ӯ ба бадан ба қиёси ҳадси он аст, ки қаволиб ҳамчу равғану фатила аст ва рӯх ҳамчу он шӯъла аст, ки дар фатила уфтад. Равғангар ва фатиласоз. [масалан], пеш аз хулули рӯх ҳамон обон улвианд аз афлоку анҷум ва уммаҳоти суфло аз арқони арбаъа ба имтизоҷу тахлити мавод ва бешию камин аҷзо сурати ҷароғро таркиб медиҳанд ба машварату маслаҳат, ки «ин ҷароғ нуре диҳад равшан ва ин тира. Ва ин ҷароғ ин микдор пояд ва ин ба ин муддаат³² хомӯш шавад. Ва ин ҷароғ бӯе хуш диҳад ва ин бӯе бад. Ва ин ҷароғ то масофате банда зиё баҳшад ва ин ҷуз хонаро³³ равшан накунад».

Пас, вакте ки сурати ин ҷароғ дар хорич эҳдос кунанд, зоҳир шудан ҳамон ва ба офтоби ҳазрати вучуд муқобил шудан ҳамон, алалфавр шӯе аз он офтоб барҷаҳад ва дар ин фатила уфтад ва ба худин худ равшан шавад. Ҷунон ки³⁴ агар ҷароғеро бикуши ва ҷароғи равшан наздики ӯ ори, ҷун фатила сард на-шуда бувад, шӯълае аз он ҷароғ барҷаҳад ва ин ҷароғи хомӯшро равшан гардонад,³⁵ бе он ки фатиларо бар шӯъла дорӣ.

²² АБ—ба сарф рафта

^{23—24} АБ—маъмур аст ба ибодату иморат ва мавънд ба подоши аъмоли бақою саботи нафси ӯ аз ҷумлан лавозимот аст, то мусобу муокаб шавад.

^{25—26} АБ—ва олию софил, поку пашдро дар мебояд

^{27—28} АБ—ҳама ҷунбандагон ҳаёту бақо аз ин рӯх

²⁹ АБ—қадар

³⁰ АБ—хона

³¹ АБ—ҳамҷунон ки

³² АБ—равшан кунанд

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Second block of faint, illegible text, appearing to be a main body of the document.

Third block of faint, illegible text, continuing the main body of the document.

Final block of faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a signature or footer.

аст⁷⁰ [ва] дигарон дар ҳақиқат барон ӯнд ва аз ҷиҳати ӯ ва ба сабаби ӯ. Ва у маҳдуми оламин аст ва дигарон ходими ӯ.

Харро барон боркаши оварданд, сағро барон хуббардорӣ. на⁷¹ ки хар дастор [ба сар] ниҳад ва ба маҳкама нишинад ва сар садр гузинуду маҷлис орояд! Коре, ки дар ӯҳдан ин ду ниҳодаанд дар маъқеъ ва маҳалл бошад. Ва агар дар ӯҳдан ода-ми доранд, дар гайри маҳалл. Ва ҳарчӣ ба ҳаркӣ доданд, маҳз ҳикмату адл аст ва адлу ҳикмати маҳз.

Пас, ин нуфуси тира ва қадар маъкаволиби чефа ва ҳадар ҳама аз шуои он ҷавҳари баситан мучаррада равшану нуронӣ гашта, ба сифати ҳаёт мутассаф гаштаанд. [Ва гӯӣ, ки фатилан он ин рӯҳи тира аст ва шӯълан ӯ ин ҷавҳари латифа].

Ва ҳамчунин ки тоби Офтоб бар ҳама пасту баланд ва поку палид тобад⁷² ва ҳеҷ зарару нуқс онд нашавад, инчунин лато-фату касофати қаволиб ва тирагию равшани нуфуси он ва покию палидӣ он дар ин ҷавҳари мучаррад ҳеҷ нуқсону зиён нарасо-над. Қори ӯ маҳз ифодати анвор аст, дар кучо- ки бошад ва дар қадом маҳалл, ки афтад:

[Байт]

Нуқсон зи Қобил аст, вағарна алалдавом,

Файл саодаташ⁷³ ҳама касро⁷⁴ баробар аст.

Ланъима мо-қила: +>

Борон,⁷⁵ ки дар латофати таъших хилоф нест,

Дар бие лола рӯйду дар шӯрабуи ҳас.⁷⁶

Таносуиён⁺⁷⁷ гӯянд:⁷⁸ «Агар рӯҳи одамі ба ҷаҳду риёзат ва тоат кушад, шабоҳат ба уқулу нуфуси мучаррада пайдо ме-кунад ва рӯҷу⁷⁹ ба мабдан ҳақиқӣ мекунад⁸⁰ ва ба роҳати чо-вид мерасад. Ва агар ба хуфту хоб ва утлат гузаронад, он си-фат, ки бар мизочи ӯ ғалаба дорад, ба ҳамон сифат дар либосу қолбади дигаре дармеояд⁸¹ дар мартабаи нуқсон ва бад-он ли-бос⁸² маҳшур мешавад. [Чун ҳалъи ин либос қунад, боз ба ди-гаре ҳамчунин ва ҳамчунин] дар ҳамин⁸³ нашъа⁸⁴ ва ба уқубати ҷовид гирифтор мегардад.⁸⁵ Масалан, агар хирси⁸⁶ ҷимӯъ ва ша-раҳи шаҳват дар мизоҷ ғолиб дорад, рӯҳи ӯ баъд аз шикастани ин⁸⁷ қолаб ба қолбади⁸⁸ ҳук ҳулул мекунад. Ва агар даридану шикастан⁸⁹ дар қолбади⁹⁰ гургу шер ва агар сафоҳату балодат

70. АБ—уст

71. АБ—он

72. АБ—афтад

73. АБ—ифодаш

74. АБ—таиро

75. АБ—Оре, ваъз ва шариф дар мавзеи ҳасис ва нуқуъ дар гайрима-

ҳалл ва рӯҷу аз ғъло ба адно назар ба эътиқоди таносуиён лозимовида аст.

76. АБ—Чунки эшон мегӯянд

77. АБ—ашбоҳате ба мабдаъ мебад

81. АБ—дармеравад

82. АБ—ҷома

83. АБ—ин нишона

84. АБ—бошад

85. А—ҳариси

86. АБ—қолбад ба қолаби

87. АБ—ғиздан

88. АБ—ҷасад

голиб бувад⁹¹ дар часади⁹² хар дармеравад. Чунон ки⁹³ гуфта-
анд:⁹⁴

[Рубои]

Эй рафтаву боз омадаву хум гашта,
Номат зи мисии мардумон гум гашта.
Нохун ҳама чамъ омада⁹⁵ сум гашта,
Риш аз дари к. . . баромада⁹⁶ дум гашта.

Мабнои ин ақида бар қидами олам аст ва гарази эшон таъ-
лили авом аст, чунон ки дар таҳқиқи худус ва қидами олам
гуфтаем,⁹⁷ ки⁹⁸ қидами олам ба қиёси ақли ноқиси маҳдуди ин-
сонӣ мумкин нест, ки собит шавад. магар ки китоби Илҳомӣ ё
муҳбири содиқ ба ҳақиқати он эълон диҳад. Ва дар ин мазҳаб
вазъи шариф дар мавзое ҳасис ва вуқӯъ дар ғайри маҳалл ва
руҷӯъ аз аъло ба адио мутасаввир аст; чи⁹⁹ ҷавҳаре, ки шио-
стан либоси инсоният бошад,¹⁰⁰ ўро¹⁰¹ чӣ навъ¹⁰² ба қисвати хар
баранд?! Ва рӯҳе, ки маҳфили халифатуллоҳиро зиёъ бахшад,
чӣ гуна ўро дар чохи музлими ифрите дароранд?! Оре. агар ба-
рои ташнеъу тақреъ дар охират бад-ин сурат ҳашраш¹⁰³ кунанд,
мучавваз бошад, чунки явмулҷазост ва дори мукофот аст.* Чу-
нон ки зоҳири баъзе вандот ва тахвиқот бар ин далолат меку-
над ва баъзе аз кумали¹⁰⁴ сӯфия¹⁰⁵ баъзе ашхоси муонидонро¹⁰⁶
бад-ин шаклҳо дидаанд ва аз он ба ахлоқи он шахс пай бурда
[ва вуқӯъи ин ҳолҳо дар хориҷу офоқ зарурӣ набувад, чунки ма-
соили кашфия аст ва мастаҳзираш қуввате хайёлия ва фикрия].

Ва гарази таносухиён¹⁰⁷ аз ин ақида инкори ҳашр аст,¹⁰⁸
яъне рӯҳи инсонӣ ду ҳол дорад; ё ба шабоҳати уқулу нуфуси
улфияи мучаррада ба мучаррадот мепайвандад. ё ба мушокалаи
арвоҳи ҳабиса дар шеби олами аносир давом саргардон мемо-
над. Ва ин ақидаи эшон қавлест, ки мутафарреъ бар ҳеч амале
намегардад ва роҷеъ ба мазҳаби сӯфисто⁺ мешавад.¹⁰⁹

Ва аз он ҷиҳат, ки одамай мафтур аст бар бекорӣ ва уқлат
ва хӯрду хоб ва таносой ва мулаъ бар иртиқоби шурур ва муъриз
аз умури мустаҳтана, ки истилон ин сифот сабаби ободии ҷаҳон
аст ва бонси тарғиби дигарон бар обод доштани он. Ва агар ўро

91 АБ—дорад

92 АБ—либоси

93-94 АБ—сумма ва сумма аз ин ақида Умари Хайём хабар медиҳад:

95 АБ—омадаву

96 АБ—баромадаву

97 АБ—ишора кардаем

98-99 АБ—охирӣ ин ақида ҷигуна рост оид, ки

100 АБ—шуда

101-102 АБ—чӣ навъ ўро

103 АБ—ҳашр

104-105 АБ—арбоби кашф

106 АБ—муонидон ва мункиронино

107 АБ—таносухӣ

108 АБ—бошад

109 АБ—мегардад

бими сахт ва ҳавфи зафт надихад, барон амали¹¹⁰ хайр ҳеч аз ҷой наҷунбанд. Ва то ҷуб дар пахлуҷиш нарасад, аз ҷой нишаста барнаҳезад ва [бар иқтисоби умури ҳасана] коҳилӣ кунад. Набинӣ, ки ба таҳлиди оташи саир ва гаронии гулу занҷир ва сазтаи гӯру гӯрзи Мункиру⁺ Накир⁺ ва ҳавли ҳисобу мизон ва фазаъи қиёмат барон панҷ вақт намоз ба курҳ меҳезад ва адон зақоти [мол] ба тавъ намекунад ва рӯзаро¹¹¹ ба шом намерасонад ва гузоридани ҳаҷро¹¹² бе даҳл мебинад, магар ки бар сари забон калимае бигӯяд.

Таносухии бечора абюн ҷинсро ҷӣ навъ тарғиб медиҳад, ки агар гӯшагирию риёзат ихтиёр кунӣ ва кам хӯрию кам бихобӣ, ба уқулу нуфуси муҷаррада мулҳақ шавӣ. Ва агар такоҳулу тақосул кунӣ ва ба хӯрду хоб гузаронӣ¹¹³, дар шеби олами аносир доим маҳбус¹¹⁴ монӣ ва дар қаволиби тираи баҳоим масҷун¹¹⁵ шавӣ.

Мухотаб тавонад, ки бигӯяд: «Уқулу нуфуси муҷаррада ҷӣ бошад ва шабохати эшон маро ҷӣ фонда диҳад, ки ба тарки хӯрду хоб бигӯям ва аз танаъуму талаззузи ҷаҳон даст бардорам? Дар либоси инсон буданам ҷӣ роҳату осудагӣ дол, ки дар қаволиби¹¹⁶ ҳайвонот буданам надихад?! Балки маро ин бехтар бувад, ки дар қаволбади эшон хулул оварам, дар оҳуло гавази хуш бичарам ва дар шеру паланг некӯ бидарам ва дар ҳуку¹¹⁷ хирс¹¹⁸ мувофиқи маром шахватронӣ намоям ва дар туюр некӯ бипарам ва [хуш] тамошоҳо кунам.¹¹⁹ Пас, бад-ин ваъдаву ванд ҳеч касе¹²⁰ аз ҷое наҷунбад ва ҳар аз оҳур боз накунад. Пас, ин мазҳаб ботилу музаҳраф бошад ва муншаабе аз мазҳаби сӯфисто.

Ва ҳаққ он аст, ки он ҷӣ мо тамҳид ниҳодем, аз рӯҳи мураккаба ва муҷаррада. Мураккаба—он ҷӣ дар сонр аҷсом хулул карда бувад назми корхонан офариниширо ва давому саботи ӯ малҳуз набувад, илло дар одамӣ. Ва муҷаррада—он ки мумидди ҳаёти ин нуфус бувад маъа абдон то муддате муайян ва истифои бақон навъ ва иморат бошад.

Ва агар¹²¹ аз ин нуфус¹²² он ки қавитар бувад, дубора маҳшур шавад дар рӯзи подош барон ҳақталабӣ ва ҳақгузорӣ, муҷавваз* ва боз фонӣ шавад.¹²³

/Ва он ҷӣ заифтар бошад, ҳамчу ҳашарот-ул-арз, мутлақо ҳашири эшон зарурӣ набувад: «Ҳозо мо туфаридуни бихи ал-аллом-ул-гӯҷоб ва-л-ҳамду ли-л-лоҳи ало золика».*

«Таммат фи авохири шаҳри раҷаб-ул-мураҷаб*». 1297»

110 АБ—аъмоли

111 АБ—рӯзи рамазон

112 АБ—ҳаҷи исломо

113 АБ—гирой

114 АБ—масҷун

115—маҳбус

116 АБ—қаволбад

117-118 АБ—хирсу ҳук

119 АБ—бихунам

120 АБ—кас

121-122 АБ—аз нуфуси ҳайвонот

123 АБ—ғаррад

МУНДАРИЧА

«Наводир-ул-нақоъ»-и Аҳмади Дониш	5— 19
Бисмиллаҳ-ар-раҳмон-ар-раҳим.	70— 22
Фехристи мушшоот, ки қа-наҳуна хуруи мақсуротун фи-л-ли- афт ва мусаммо ба «Наводир-ул-нақоъ».	2— 23
Дар таҳқиқи ҳуқуқи абавайи ва ҳадди ҳуқуқи онҳо	24— 63
Дар таҳқиқи матон дунё [ва мановен чамъу тарки он ва ёфтани тариқи зӯҳду таҷрид] ва ҳақиқати муомалоти он.	64— 88
Дар таҳқиқи таърихи олам ва тафтиши ҳудусу қидам.	89— 96
Дар иллати ниҳбати уқло ва сабаби давлати суфало.	97— 115
Дар ҳикояи фаромӯшгони ва баёни қурби соат.	116— 135
Дар ҳикояи ҳоҷӣ ва мановен сафар ва ҳислати занон.	136— 164
Дар ҳикояи Абдуқосим бӣ ва сафари Русия*.	165— 174
Дар сафорати Абдуҷодирбек ва баёни аҷоиботи бази ва ҷаи- ни Русия.	171— 191
Дар ҳикояи гирдоби Искандар ва ғанон марди аҷоиб.	192— 204
Дар таҳқиқи ниҳу муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва олоби ниҳбозӣ.	205— 223
Дар [таҳқиқи] олоби ниҳох ва [ваҷҳи] ҳусумати модаршӯ [ва шароити таъаввуҷ].	224— 257
Дар таҳқиқи ҷараёни қазову қадар ва нуқӯъи он чи воқеъ шу- данаст ва сабаби таъхири иҷобати дуоҳо ва бенафъии қасбҳо ва тараддуҳо.	258— 276
Дар таҳқиқи рӯҳ ва нисбати тааллуқи ӯ ба абдон ва кайфияти марг [ва зиндагӣ].	277— 285

*Бо қарори Совети таҳририяю нашрияти
Академиаи Ҷамоаи РСС Тоҷикистон
ҷои мешавад*

Аҳмади ДОНИШ

НАВОДИР-УЛ-ВАКОЕЪ

(на таджикском языке)

Ответственные редакторы: Расул Хайдарович Хадизаде,
Аликул Девонакулович Девонакулов

Мухаррири нашриёт *З. К. Еҳубова, З. Н. Очилова*
Рассом Р. Абдуразақов
Мухаррири техника *Н. В. Кравчук*
Мусахҳаҳ Л. Очилова

ИБ 313

Ба матбаа 15.04.1987 с. супорида шуд. Ба ҷопан
6.04.1988 с. иҷро шуд. Формати 60x90^{1/2}. Қоғаз мат-
баа № 2. Гарнитурани «адабий». Ҷопи баланд. Ҷузъи тах-
минии ҳисобӣ 18,0. Ҷузъи нашриёти ҳисобӣ 21,7. Ҷузъи
рангӣ шартӣ 18,0. Адади нашр 5000. Супорини 375.
Нарҳаш 3 сӯму. Бо муқован № 7. 3 сӯму 70 тия.

Нашриёт аз ҷопхонаи «Дониш», Душанбе, 29, кӯч.
Лайи, 121, бинон 2.